

KONGL. VITTERHETS HISTORIE
OCH
ANTIQVITETS AKADEMIENS
H A N D L I N G A R.

22

TJUGONDEANDRA DELEN.

NY FÖLJD.

ANDRA DELEN.

STOCKHOLM.
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

STOCKHOLM, 1861.

P. A. NORSTEDT & SÖNER.

KONGL. BOKTRYCKER.

THE NEW YORK
LIBRARY

INNEHÅLL.

	Sid.
Några Bidrag till Sveriges Krigshistoria, åren 1711, 1712 och 1713.	
Försök till historisk afhandling af OSCAR FREDRIK	1.
Bilagor till samma afhandling	69.
Försök att besvara frågan, huruvida Samuel von Pufendorf må anses vara författare till den omtvistade skriften "Les Anec- dotes de Suède". Af Bernhard von Beskow	129.
Om den Svenska Statsförvaltningens förändrade skick under Ko- nung Carl XI:s regering. Inträdestal af Fredrik Ferdinand Carlson	151.
Sekreterarens Svar	194.
Semeiografi, Notation eller Musikens förvarande genom skrift. Af Johan Wilhelm Beckman	197.
Om Konung Gustaf den Förste och hans tidevarf, särdeles om de tvenne första s. k. Dalkarlsupproren. Inträdestal af Wilhelm Erik Svedelius	239.

NÅGRA BIDRAG

TILL

SVERIGES KRIGSHISTORIA,

ÅREN 1711, 1712 OCH 1713.

FÖRSÖK

TILL HISTORISK AFHANDLING

AF

OSCAR FREDRIK.

FÖRSTA DELEN.

Uppläst i Kongl. Witterhets Historie och Antiquitets Akademien
den 1 Februari 1859.

Sverige var vid tidpunkten af den unge Carl den Tolftes thronbestigning på höjden af glans och makt. Det var Drottning i Norden! Carl den Tiondes storartade tanke, att göra Östersjön till en Svensk insjö, befanns till stor del förverkligad. Ända ifrån Falsterbo udde till Mecklenburg voro kusterna rundt omkring Östersjön till största delen Svenska. Wismar hade en besättning af Svenska trupper och Svensk styrelse. Genom den Svenska Konungens svågerlag med Hertigen af Holstein, och ännu mer genom Holsteins naturligen fiendtliga ställning mot Danmark, var detta rika Hertigdöme fast förbundet med Sverige. Dess Furstehus hade till och med anspråk på Svea rikes krona, ifall Carl den Tolfte afledde utan manliga bröstarfvingar. Ända intill Nordsjöns kust egde Sverige fastlandsbesittningar, hvilkas aflägsna och onaturliga läge likväl gjorde dem sällan och föga gagnande, men deremot alltid särdeles kostsamma. De kunde ej utan en stark sjömacht bibehållas. Konung Carl den Elfte hade också skapat en Flotta, hvars make Sverige icke egt sedan början af Erik den Fjortondes regering. Denna Flottas styrka, anseende och rustade skick hade flera gånger betydligt bidragit till tryggande af freden under denne statskloke Konungs senare regeringsår.

Med blickarne rigtade mot söder (ty i öster hade vi då ännu ingen granne, som kunde uppträda på Östersjön) hade han den 10 Augusti 1680 anlagt Carlskrona stad, och der förlagt Svenska Örlogsflottan¹⁾. Denna hade tillföre i Stockholm och Elfsnabben haft alltför aflägsna

¹⁾ Kongl. Brefven den 6 December 1679 samt 20 Februari, 10 och 20 Mars, 5 Augusti och 11 September 1680.

stationer, med alltför sen islossning, för att kunna täfla med den Danska om herraväldet i sjön; den skyddade icke nog dessa nyeröfrade, men då ännu ej med Sverge fullt införlifvade, landskap, från hvilkas kuster man kunde skönja masterna af de Danska örlogsskepp, som påtaklades vid Köpenhamns "Holme". Carlskrona låg i detta hänseende betydligt bättre; det var derjemte ej allenast en slutlig stödjepunkt för Svenska besättningshären i Skåne, ifall denna måste draga sig tillbaka för en starkare fiende, och ett flankhot för fienden, om han ville tränga vidare upp emot Småland; det var, än mer, ett mäktigt brohufvud för sambandet med Pommern och Sveriges öfriga Tyska provinser. Om man slutligen betraktar denna Carlskronas hamn, som knappt i världen eger sin like, detta stadens ypperliga läge ytterst på en kedja af öar, knytande sig till en utskjutande udde af fasta landet, måste alltså Örlogsflottans ditförläggande anses såsom en politiskt klok och strategiskt riktig handling af Carl den Elfte. Vid Carl den Tolftes första krig med Danmark, hvilket endast bestod uti en djerf och storartad landstigning i hjertat af fiendens land, ådagalades tydligt de dyrbara fördelarna af ett Svenskt Skåne och ett Svenskt Carlskrona. Det var med den nya indelta armeen, ordnad och bildad af Carl den Elftes kraftiga hand samt flitigt öfvad under mer än tjuguarigt fredslugn, som hans son, hjeltekonungen, utförde sina sagolika bedrifter. Det var med Carl den Elftes talrika Flotta, byggd på Carlskronas nyskapade varf, som denna här fördes öfver de af den blågula flaggan beherrskade rymderna, och som dess förbindelser med moderlandet i det längsta bibehöllos, medan Svenska stålet bet skarpt i hjertat af fiendeländer. Man bör icke glömma att det var fadrens lugna fredsarbete, som förberedde och såhunda i sjelfva verket grundade Carl den Tolftes, hans Caroliners och hans folks rykte både för samtid och efterverd!

Men ack! hvarföre kan icke fosterlandsvännen åt denne så Svenske och så ridderlige Konungs minne egna en tack-samhet fullkomligt oblandad? Hvarföre skall han icke kunna ostörd hängifva sig åt glad hänryckning, då bilderna från dessa tider skymta för hans blickar? Denne ädelsinnade och ridderlige Konung var herrskare öfver ett hjeltemodigt folk, men han kunde ej hindra dess olyckor, dess fall. Carl den Tolfte var en tapper, lysande Krigshöfding, omgifven af Drabanter och Regimenten, hvilkas likar i hjeltemod och uppoffrande konungskhet verlden aldrig skådat. Han var likväl icke lika stor Fältherre i detta ords högsta betydelse, ty dertill saknade han åtskilliga egenskaper, som beteckna Statsmannen. Han förstod, ty värr, ej alltid att underordna sitt rättrådiga, men själfrå-diga, sinnes böjelse under statskloketens fordringar och fäderneslandets verkliga, rättförstådda fördelar. Ett Pul-tawa borde således blifva en slutlig och naturlig följd af hans alltför långt sträckta krigståg. Denna för Sveriges både yttre och inre förhållanden olyckliga dag var redan länge befarad af de mera klarseende bland Carls krigare. Nederlaget gaf luft åt det dolda missnöje, som redan till-förene kolat under askan i det alltförlänge öfvergifna, be-tryckta fäderneslandet. Detta slag var likasom det instör-tande taket öfver ett brinnande hus; sedan olyckans för-krossande tyngd ögonblickligt dämpat lågan, utbryter den straxt ånyo och nu med fördubblad, ohejdad häftighet!

Sveriges allmänna historia ifrån denna tid är utför-ligt skildrad af snillrika pennor¹⁾, och torde inom en ej alltför aflägsen framtid ytterligare, med vanlig grundlig fullständighet, behandlas af Pfaltz-Zweibrückenska konun-

¹⁾ Nordbergs Carl XII:s historia. Loenbom, F. M. Stenbocks Lef-verne. Fryxells Berättelser XXIV, XXV delarne. F. F. Carlson, Om Fredsunderhandlingarne 1709—18. Denna sista afhandling, be-grundansvärd för hvarje Svensk man, sprider öfver Konungens ka-raktär samt Europas dåvarande politiska ställning ett klart om ock för fosterlandsvännen sorgligt ljus.

gaattens utmärkte händelsecknare. Det vore i sanning mera an förmätet af mig att vilja skriva den. Sådan är icke heller min afsigt, utan må jag endast utbedja mig, att inför detta vördade Samfund få framlägga några blad, som bidrag till historien om den vigtigaste krigstilldragelsen under Konung Carl den Tolfte's långa frånvaro i Turkiet, nemligen de Svenska transporterne till Pommern, åren 1711—12, samt det ärofulla och lysande, men olycksbringande fälttåget, vintern mellan 1712 och 1713. Dervid torde jag dock egentligen böra fästa mig vid sådana facta och delar af denna historia, hvilka, mig veterligen, antingen alldeles icke äro behandlade eller ock icke finnas närmare belysta uti mera kända och tillgängliga tryckta skrifter rörande Sveriges händelser från denna tid. På något sammanhängande helt gör naturligtvis denna afhandling alldeles intet anspråk. Hvad härnedan följer är blott att anse såsom lösryckta blad, öfverlemnande deras samlare åt värdigare händer omsorgen att hopvrida dem till en kranz och nedlägga densamma på våra minnens altare. Han är lycklig nog, om han i detta offer har en obemärkt del.

Vårt fäderneslands tillstånd vid denna tid var i många hänseenden beklagensvärdt. Missnöje, brist, hungersnöd och pest i landet, samt dertill en rådsstyrelse och förvaltning, hvilka saknade nog enhet och kraft för så svåra förhållanden; krigets lågor upplammande på alla sidor omkring det till offer utkorade hjeltefolket; dess Konung dröjande, fjerran från sitt rike, i Bender, med blott några hundrade följeslagare, spillrorna af hans vid Pultawa första gången slagna, vid Dnieperstranden fångna här, — se der i få ord Sveriges tillstånd. Så snart underrättelsen om nederlaget vid Pultawa kom till vestra Europa, bröt Konung August Altranstadterfreden, förebärande denna fred hafva varit olagligt afslutad, men

egentligen af skäl, att den varit alltför tryckande för August, för att han ej skulle iakttaga första lägliga tillfälle, att taga igen sin skada. Konung Fredrik IV i Danmark, hvilken äfven hade kännbara förluster att hämnas, förklarade likaledes krig mot Sverige, som han trodde värlöst. Såsom skäl dertill uppgåfvos sådana småaktigheter, att det måste väcka förvåning. De funnos, hvilka afrådde Danska Konungen från detta steg, sägande, att Sverige icke var så vanmäktigt som man trodde, och bland dessa märkes sjelfva Danska Ministern Grüner i Stockholm ¹⁾; men Konungen af Danmark hörsammade icke sådana råd. Ryssland, som efter slaget vid Pultawa erhållit betydligt friare händer, riktade sitt svärd emot de ännu ej fullkomligt eröfrade, men på tillräckligt försvar blottade Svenska Östersjöprovinserna samt Finland, och begynte med allvar bereda sig att uppträda som Östersjömakt. England och Holland, garanter af Traventhaler- och Alt-ranstadter-frederna, uppfordrades af Sverige att uppträda med väpnad hand; men olyckligtvis drogo de dels i betänkande att bryta med Tyska makter, hvilkas hjälptrupper de hade i sina härar emot Frankrike under då pågående Spanska successionskrig, dels fruktade de ännu Sveriges Östersjövälde, dels retades de af Svenska kaperier och Östersjöhamnarnes blockad. Oriktig vore likväl den föreställningen, att Sverige straxt efter slaget vid Pultawa icke kunnat både erhålla en temligen god fred och styrka sig genom flera förbund, till en sista ansträngning emot den enda verkligt farliga fienden. Preussen, som vid denna tid uppträdde i främsta ledet af Europas stater, begynte frukta Czar Peters makt. Konung August likaså; de Ryska trupperne i Tyskland voro ganska ovälkomna gäster o. s. v. Allt strandade dock, tyvärr, emot en Konungs oböjlighet, som ifrån den aflägsna Donaus stränder, ensam

¹⁾ Frýxells Berättelser, XXIV delen.

ville leda fäderneslandets öden. Konung Augusts afsägelse af Polska kronan var nemligen ett "conditio sine qua non" för all fråga om underhandling från Carls sida, och mot denna klippa strandade, som bekant är, alla fredsunderhandlingar. Man måste ovilkorligen göra sig den frågan: Hvarföre gjorde Konungen denna afsägelse till ett så oeftergifligt vilkor, att derigenom öfver Sverige alla dess stora olyckor drogos? Var det af ett blott hugskott, eller personlig ovilja allenast? Svårligen skall man kunna tro detta, oaktadt Carl den Tolftes kända sjelffrådiga karakter. I Tessin och Tessiniana finnes, bland annat, en ganska märkvärdig karaktersteckning af Carl på Franska, hvars författare är Gustaf den Tredje¹⁾. Deri heter det visserligen: "han hade" (under denna tid) "allt utseende af en vansinnig, styrd af blind förtvillan eller af en halsstarrighet, som är ovärdig en förnuftig menniska, men ännu mera ovärdig en stor man." Men — får man alltid dömma efter detta "utseende"? Måste man ej i Turkiets dåvarande politiska ställning och betydelse i Europa se någon ursäkt, eller åtminstone förklaring af Carl den Tolftes qvadröjande der? Och om ej en lågsinnad Storvizir vid Pruth blifvit bländad af Czarinnan Catharinas juveler, hvad hade då följden blifvit? Och huru hade då efterverlden bedömt Carl den Tolftes handlingssätt? Lika med Carl den Tionde begick Carl den Tolfte det stora fel, att genom krig försvaga Pohlen; men att han dock insåg nytan af ett förbund mellan Pohlen och Sverige mot Ryssland, det bevisas på det tydligaste just genom hans outtröttliga ansträngningar att på Pohlska thronen upphöja och bibehålla detta lands ädlaste son. Han ville grunda en inhemsk Konungaätt, hvilken, bättre än de opålitlige Furstarne, i ett land, der Svenskarne länge varit vana att

¹⁾ Det torde icke böra lemnas oanmärkt, att Gustaf den Tredje i denna afhandling, för öfrigt, gör full rättvisa åt Carl den Tolfstes ovanliga egenskaper.

se falska vänner, kunde bevaka så Pohlens som Sveriges gemensamma fördelar. Denna Carls tanke var stor och sann. Han lyckades ej bringa den till verklighet; måhända valde han ej alltid de rätta medlen; måhända vidhöll han den alltförlänge och envist af böjelse att trotsa. Måhända var också Pohlen genom föregående, verldsbekanta, händelser och inre söndring så upplöst, att det icke mäktade bibehålla sin af naturen anvisade plats i det Europeiska statssamfundet. Det Pohlska folkets följande olycksöden tyckas berättiga till denna sista förutsättning. Men om så är, bör väl icke Carl den Tolfte och hans tid ensamme bära skulden! Må man beklaga honom och oss, må man ogilla begångna felsteg, men icke lättsinnigt fördömma. Folkets kärlek och beundran för Carl den Tolftes namn, som förmått det att glömma sina stora lidanden, talar dessutom med en röst, som ej kan nedtystas, emot dessa allt för hårda domar öfver hans minne.

Då Konungen tågade emot Ryssland år 1709, qvarlemnade han i Pohlen, till skyddande af Stanislai thron, en fördelning under General Crassow. Den utgjorde omkring 8000 man, och bestod till stor del af värfvade Tyska Regementen. Efter olyckan vid Pultawa blef denna fördelnings belägenhet allt mera och mera vådlig. Sjelfva Konung Stanislaus räddade sig snart undan sina egna upproriska undersåter inom dess leder, hans enda trygga fristad, oaktadt Crassow, besynnerligt nog, synes hafva varit hans personliga ovän. Pest och nöd utbröt, fiendernas mängd tilltog, och snart blef det nödvändigt att söka frälsning i återtåg. Detta skedde ock. Sedan Crassow dragit till sig åtskilliga mindre garnisoner, kom han till Svenska Pommern med omkring 6000 man, hvilka då icke lära varit i det bästa tillstånd. År 1710 voro de likväl Sveriges enda samlade här på Europas fastland! Den var liten, men en sådan fruktan rådde i Europa för de Svenska vapnens oemotståndliga makt, att underhand-

lingar med Rådet i Stockholm flera gånger inleddes, dels om att taga denna armé i de allierades sold emot Frankrike, dels om dess och Svenska Pommerns neutralitet¹⁾. Förslaget förkastades emellertid af Konung Carl, som alltjemt umgicks med den plan, att en ny Svensk här skulle ifrån Pommern inbryta i Pohlen och räcka handen åt honom och den Turkiska här han hoppades diföra. Stanislaus följde Crassows svaga här till Östersjöns strand och sokte senare (år 1711) fristad i det land, till hvars djupa lidanden och olycka hans person gifvit den förnämsta om oek oskyldiga anledningen. Han reste först till Carlskrona och Christianstad, derpå till Stockholm, der han deltog i Senatens öfverläggningar, och sedan åter till Christianstad, som var hans egentliga tillfälliga residens.

Det var i November 1709 som Danska Konungen med en talrik och väl rustad här landstigit i Skåne. De tillgängliga Svenska stridskrafterne voro för ringa, för att göra allvarligt motstånd. De måste draga sig tillbaka dels upp åt Småland, dels inåt Blekinge. Hela Skåne var i fiendens våld, Carlshamn intogs, Carlskrona hotades, och allt såg förtvilladt ut. Lyckligtvis egde Sverige i sitt sköte en man af utmärkta själs gåfvor, en af tidens största, ej allenast militäriska, men också politiska personligheter, nemligen Generalen Grefve Magnus Stenbock.

Vi ämna icke här skriva denne minnesvärde mans lefvernehistoria. Han eger redan i Loenbom en minnes-tecknare, hvilken på ett fullständigt och värdigt sätt afhördat fosterlandets skuld i detta hänseende²⁾. Nog af; efter öfvermenskliga ansträngningar, otroliga svårigheter,

¹⁾ Sjömakterne och Romerske Kejsaren afslöto i Haag ett neutralitetsförbund den 20 Mars 1710, hvilket på det hela taget ingalunda var gynnande för Sverige.

²⁾ Vi hänvisa den läsare, som önskar göra närmare bekantskap med den utmärkte härförarens ovanliga lefnadsbana, till denne författares: "Stenbocks lefverne", 4 delar i quarto, tryckt 1757—1765.

deruti också treget understödd af Rådet, som förde regeringen, lyckades han samla en här. Den bestod väl till större delen af ööfvade rekryter, tillhörande de nu i hast uppsatta Tre- och Femmännings Regimenten, hvilkas utredning i alla hänseenden var bristfällig och dålig, men de hade i allmänhet dugligt högre befäl och framförallt förtroende till sin General. Genom sin kannedom om Skåne, der han varit General-Guvernör i några år, sedan han efter freden i Altranstadt lemnat Konung Carls armé, genom den kärlek, han idenna provins lyckats tillvinna sig, och genom sitt ovanliga strategiska snille lyckades Stenbock småningom tillbakatränga Danska hären, som redan uppnått Smålandsgränsen och gjorde förberedelser att belägra Carlskrona. Den oförgätliga segern vid Helsingborg den 28 Februari 1740 befriade Svenska jorden från utländskt infall, och Sverige såg för sista gången spillrorna af en Dansk anfallshär lemna Skånes kust.

De krigsrörelser, hvilka sedan föreföllo vid södra och vestra gränserna, voro obetydliga. Flera gånger hotade Danskarne att göra landstigningar, men att de icke verkställde denna hotelse, torde till stor del böra tillskrifvas Stenbocks förträffliga försvarsanstalter. Olyckligtvis var icke Sverige hjälpt, fastän Skåne var fritt för ögonblicket. Konungen, hvars snara återkomst till sitt rike syntes vara enda räddningen, ville icke höra talas om hemresa, utom med vilkor att en Svensk här mötte honom i Pohlen, på det han ej lik en flykting skulle behöfva återbeträda det rike, han lemnat i spetsen för en bland världens yppersta krigshärar. Troligt är ock, att han på en Svensk härs förnyade uppträdande i Tyskland och Pohlen byggde förhoppningar om Turkiskt förbund, och att äfven andra makter derigenom skulle blifva gynnsammare stämda emot Sverige. Kort sagdt, han befallde Rådet i en skrifvelse från Bender, som ankom i Juni 1740, att skicka 40,000 man till Pommern, hvilka skulle upphäfva Stralsunds be-

lägring, och, förenade med dervarande styrka, numera under befäl af General-Lieutenant Düker¹⁾, möta Konungen i Pohlen, dit han då ville tåga i spetsen för en talrik Turkisk här. Under den tilltagande brist och nöd, som i Sverige rådde, var dock denna befallning, som man kan finna, ingalunda lika lätt verkställd som gifven, och i Rådet höjde sig deremot många röster, och det på ganska goda skäl. Öfverläggningarne voro både långvariga och lifliga, till och med bittra, men slutligen måste Regeringen hörsamma Konungens flera gånger förnyade befallningar, och gripa verket an. Förslaget blef likväl detta året, till Konungens stora harm, om intet. Penningar och folk fattades, Danskarne hotade med nytt infall i Skåne och Bohus Län, och man måste uppskjuta planens utförande till år 1744. General-Guvernören Grefve Magnus Stenbock hade efter slaget vid Helsingborg af Konungen blifvit utnämnd till Kongl. Råd och kallades nu, i början af April 1744, till Arboga, der Rådet var församladt af fruktan för pesten, för att, jemte afläggandet af sin rådsed, äfven med de öfriga Kongliga Råden öfverlägga om rikets försvar. Dit voro ock alla Generaler kallade²⁾.

Der företogs ånyo Konungens befallning om transport till Pommern detta år. Svårigheterna vid att fullgöra densamma syntes nu icke mindre stora, och Stenbock, såsom General-Guvernör i Skåne, var icke den siste som insåg vådan af att blotta rikets gränser på försvar, och att i det ofullständiga skick, hvori flottan sig befann, åt en äfventyrlig öfverfart anförtro rikets sista här. General-Amiral Grefve H. Wachtmeister, som hade upprest från Carlskrona, för att skaffa medel till Flottan, styrkte ytterligare Rådets betänkligheter genom att sammingsenligt uppgifva det tillstånd, hvori örlogsvarf, flotta, sjöfolk och trupper sig då

¹⁾ General Crassow hade erhållit ett befäl i Brehmen.

²⁾ Se Stenbocks Relation, daterad Friedrichstaden den 17 Martii 1746, tryckt i Loeboms Anekdoter om Svenske Män.

befunno, och hvarom mera här nedan. Saken var alltså ånyo på väg att blifva uppskjuten. Dock, Konungen var icke den man, som lätt afstod ifrån sin en gång fattade tanke. Han såg i snar undsättning till Pommern enda utvägen för sig att kunna återkomma till fäderneslandet, och trodde Turkarne, vid blotta ryktet om Carolinernas infall i Pohlen, skola få mod att göra allvar af sina krigsplaner emot Ryssland. Han skickade alltså ännu en bestämd befallning till Rådet. Detta Memorial på 12 punkter, dat. Bender den 13 Mars 1711, finnes i Riksarkivet och innehåller bland annat:

"1:o. Flottan måste äntligen sättas i stånd att hålla sjön ren. — 2:o. Vid första öppet vatten måste så många skepp löpa ut, som fordras till handelns spärrande på Liff- och Ingermanlands sidan, som ock så många skepp som nödigt finnas att creutza mot Danska sidan med första öppet vatten såsom i fjol skedde, att söka göra pris på den provision samt manskap, som de Danske låta hemta, till Flottans utredning, öfver Östersjön." — — —

"4:o. Man måste enständigt påminna att för allting alla de ordres, som härifrån äro utfärdade, måste strängeligen efterlefas och inga invändningar förebäras, ty svårigheterna äro nogsamnt bekanta, men de böra och kunna genom flit och drifvenhet genomgås." — — — "9:o. De Regementen som äro beordrade att utkonna måste i fullkomligt godt stånd öfversändas och complete med manskap, furierskyttar, munderingar och allt tillbehör, samt så mycket möjligt är med completa och fullkomligen goda tråssdrängar till soldaten, försedde med godt gewär, ammunition och så mycket möjligt med goda munderingar. De böra efter ordres hafva med sig i landet på Tyska botten till det minsta 3 månaders underhåll utaf torrt bröd och andra persedlar, att straxt kunna taga med sig på marschen. Brödet måste vara uträknadt till en och en half mark godt torrt bröd om dagen, förutan de öfriga nödiga per-

sedlar. — 10:o. Vid transportens öfversändande måste all försigtighet brukas, så att dervid ingen olycka händer, och bör man försäkra sig först om sjön, och hålla den så ren, att fienden intet må få någon lägenhet till att göra transporten någon skada." I öfrigt handlar detta memorial om fångars utväxling och uppmuntrande af kaperier så i Nord-sjön som i Östersjön, o. s. v.

Rådets förlägenhet vid emottagandet af denna allvarliga skrifvelse kan lättare förstås än beskrifvas. Flere Rådsherrar lära temligen oförstådlt hafva uttalat sin förtrytelse; i första hettan ville några vägra lydnad, men det så kallade Konungska partiet¹⁾ inom Rådet hindrade dock en öppen brytning med Konungen. Transportexpeditionen beslöts alltså, ehuru, ty värr, alltför sent, för att Flottan skulle kunnat utrustas till den tid som önskligt varit. Rättvisan fordrar likväl erkänna, att Rådets medlemmar, sedan saken en gång var afgjord, i allmänhet med berömvärd fosterlandskärlek och nitälskan sökte åstadkomma nödiga medel. De upplånade bland annat på egna namn i flera omgångar summor, som det påstås, till närmare en half million Daler Silfvermynts belopp, och oaktadt Carls lysande förhoppningar, långt innan transportflottans afgang, voro gjorda om intet, så svalnade dock ej detta Regeringens nit²⁾. Till detta beslut och dess verkställande voro dessutom några omständigheter bidragande, hvilka måhända icke alltid tillräckligt tagas i betraktande. De voro: först, Dauska stridskrafternas dragande åt söder, för att, sedan neutralitets underhandlingarne omintetgjorts, i förening med

¹⁾ Till detta parti hörde Kgl. Råden, Grefvarne Magn. Stenbock, G. Cronhjelm m. fl.

²⁾ Stenbock säger visserligen i sin Relation af 1716: "Gud vet af hvad hinder det drog ut på tiden, till in på vintern"; men naturen af detta hinder ligger för en hvar i öppen dag och bör åtminstone ursäktat dröjsmålet med 1711 års expedition, hvartill Carls sista befallning ej kom före högsommaren. I allmänhet äro uttrycken i denna Stenböcks relation väl bittra, men detta förklaras lätt af hans stora olyckor.

de Pohlska och Ryska trupperna anfälla Sveriges Tyska besittningar och stänga återvägen för Konung Carl; dernäst, omöjligheten för Konung Fredrik att samtidigt göra ett nytt infall i Skåne, i anseende till i Danmark rådande medellöshet¹⁾ samt missnöje med kriget och det sista infallets olyckliga utgång, samt ändtligen Konung Stanislai ankomst till Sverige med bref och uppdrag från Carl till Rådet, att styrka det till lydnad under hans befallningar. Grefve Stenbock och flere Rådsherrar öfvergingo till den åsigt att truppsändningen borde skyndsamt befordras, för att understödja Konungens planer. Men truppsändningen borde vara starkare än ännu varit. Den blef deremot ännu svagare, och tjenade alltså blott till att stärka försvaret af våra sista fasta platser i Pommern, ej att derifrån företaga anfallsrörelser. Emedlertid var denna hjälp af stor vikt, och skall den närmare redogörelsen för dess rustande och öfverförande blifva föremål för den första afdelningen af dessa Bidrag, sedan en kort öfversigt blifvit förutskickad om beskaffenheten och tillståndet af medlet för undsättningens öfverförande: den Svenska Örlogsflottan.

¹⁾ Loenbom, Stenbocks Lefverne. Sid. 181, not.

I.

Svenska Örlogsflottans tillstånd

samt

Första Undsättningståget till Pommern år 1711.

Det var ett grunddrag i Konung Carl den Elfte's lynne, att utföra sina en gång fattade beslut med sällsynt verksamhet och ihärdighet. Dessa egenskaper förnekade sig icke heller vid Konungens omsorger för Flottan och det nyanlagda Carlskrona¹⁾. De gynnades och befordrades af ett mer än tjuguårigt fredslugn och af biträden, sådana som Dahlberg, Stuart och Hans Wachtmeister. Och likväl var ej en mansålder tillräcklig att fullborda detta stora verk. Carlskronas örlogsvarf var icke vid Carl den Elfte's död i så fullbordadt skick, som mången föreställer sig. Enhvar, som känner beskaflenheten af den klippmark, på hvilken staden är belägen, skall deröfver icke heller förvånas²⁾. Blotta jemningen af marken erfordrade stora arbeten, dryga kostnader³⁾. Kronan

¹⁾ Den 5 Decemb. 1679 förordnades att Örlogsflottan skulle förläggas till Carlskronas hamn; "hvilken ort" — heter det — "befunnits särdeles väl situerat."

²⁾ Under föregående tid af 1600-talet egdes "Trossö" af en bonde vid namn Offe Månsson, hvilken derpå hade skattebref för $\frac{3}{4}$ mantal. År 1671 egdes denna ö jemte kringliggande holmar redan af den bekante Wittus Andersson, och lydde under Augerums socken. Man vill påstå att denne egensinnige man såsom "hinäring" skall haft till yrke att förvillra seglare med falska "fyringar." Detta lärer åtminstone hafva angifvits såsom skäl, hvarföre han länge blef hållen i fängsligt förvar på Carlshamns kastell. Slutligen, sedan han beqvämat sig att sälja grunden, på hvilken staden Carlskrona då redan uppväxte, lärer han blifvit frigifven och på sin ålderdom bott i Nätrahy socken.

³⁾ Innan Trossö bestämdes, lära några arbeten blifvit påbegynta vid Hästö, men snart öfvergifvits.

måste bekosta krut och arbetskrafter dertill, för att bispringa de föga välmående, våldsamt ditflyttade, Ronnebyborna ¹⁾. Hvad som mera måste förvåna är, att ännu långt efter Carl den Elftes död förekommo tvister om örlogsvarfvets qvarblifvande i Carlskrona eller återflyttning till Stockholm. Det förebragta skälet för detta sednare synes visserligen hafva varit osäkerheten i ett. aflägsset, nyförvärfvadt landskap; men de rätta bevekelsegrunderna voro enskild afund, vinstbegär och fördomar ²⁾. Erfarenheten vitsordade emellertid riktigheten af den kloke Konungens åsigt och år 1722 bestämde slutligen den under Baron Liewens ordförandeskap nedsatta "Commission" att Örlogsflottan för alltid skulle hafva station i Carlskrona ³⁾.

Sjöskansarne Kungsholmen och Drottningsskär anlades efter d. v. General-Quartermästaren, sedermera Kongl. Rådet Erik Dahlbergs plan redan under Carl den Elftes regering. Från en senare tid lära deremot de inre försvarsverken omkring Varfvet, Lindholmen, Stunholmen, Sjöstjernen och Pantarholmen förskrifva sig. Dessa, äfvensom åtskilliga försvarsverk åt landsidan, förmenas blifvit anlaggda år 1710 vid det befarade Danska anfallet på Carlskrona. Vid detta tillfälle utlades åtskilliga blockskepp och fregatter till flankering af verken ⁴⁾.

Det första linieskepp, som byggdes på Carlskrona varf kallades Götha och lopp af stapeln den 14 Sep-

¹⁾ Kgl. Brevet af den 16 Juli 1694.

²⁾ Gynthers Blekinges Historia.

³⁾ Under Riksdagen 1714 syntes en flygskrift, hvars författare troddes vara två bröder Ribbing. Bland andra besynnerligheter lär deri påyrkats Flottans återflyttande till Stockholm.

⁴⁾ Samtidigt skickade den vaksamme Stenbock från sin likväl så försvagade här 1000 man garnisonsförstärkning till Carlskrona, bland hvilka 300 man af Östgöta infanteri. Sedan faran var öfver återsändes dessa, jemte allt manskap som kunde undvaras, till Stenbocks här, som då återtagit anfallsrörelserna.

tember år 1686. Det var bestyckadt med 78 kanoner, hade en längd af 153, en bredd af 39 och ett djupgående af 48 Svenska fot, alltså lika storlek som en nyare tids 40 kanoners segelfregatt. Byggmästaren var den arbetssamme Ch. Sheldon. Man påstår att detta skepp skall hafva byggts på Hästö; och enligt Tornquist skulle 56 kanonskeppet Pommern hafva varit det första, som lupit af stapeln på det n. v. varfvet vid Lindholmen. Af Bilagan Litt. A, c. ser man att detta skepp sattes i sjön år 1692, och äfven var byggt efter Ch. Sheldons ritning. Vare härmed huru som helst, så kunde dock redan år 1689 från Carlskrona utsändas 30 rangskepp af mellan 90 och 50 kanoner. År 1694 lemnade lineskeppet af första rangen "Konung Carolus" stapeln på Lindholmen. Detta skepp, bestyckadt med 110 kanoner och 40 nickor, utrustades med mer än vanlig prakt, så att till exempel alla kanonerna, med undantag af 4 18-åra, voro af bronsmetall. Det hade 4 däck, var byggt af Ch. Sheldon och det största skepp Svenska Flottan hade egt, nemligen 2 fot längre än det ryktbara Stora Kronan, som sprang i luften under sjöslaget vid Öland år 1676.

Efterhand förökades ytterligare Flottan så, att år 1700 kunde till landstigningståget mot Danmark användas den ansenliga styrkan af 38 rangskepp, bevärade med sammanräknadt 2,540 kanoner, samt bemannade med öfver 14,000 man sjöfolk och mellan 2 och 3,000 man soldater. En sådan Flotta var visserligen ett verk, värdigt en Konung sådan som Carl den Elfte! Det bör ej glömmas; men glömmas bör icke heller, att sonens regering under de första nio lyckliga åren egnade mycken omsorg åt förföljande af fadrens påbegynta skapelse. Till skingrande af allt tvifvel i detta fall meddelas i Bilagan Litt. A, bland annat, uppgift på de under Carl den Tolfte tid nybyggda skepp och fartyg, hvilkas antal ej är mindre än 43 om mera än 30 kanoner. Denna flotta kan visserli-

gen icke ställas i bredd med nuvarande flottor, äfven om man icke fäster afseende vid ångkraften. Skeppen voro korta och smala, samt i allmänhet öfverlastade med bestyckning. Likväl var ett betydligt framsteg gjordt sedan föregående mäsålder, och Carl den Elfte's Flotta var den med förråder rikast försedda, som Sverige egt. Bröderne Charles och Francis Sheldon, införskrifue från England af Hans Wachtmeister, som der med dem blifvit personligen bekant ¹⁾, uppgjorde de flesta skeppsritningarne, och dessa följdes sedermera, med få förändringar, intill Chapmans tid, såsom lätt kan inhemtas af ritningar och skeppsmodeller från 1700-talet. Äfven i afseende på kanonernas vikt stod Svenska Flottan, efter tidens anspråk, ganska högt. Såsom bevis härför må tjena följande uppgifter ²⁾: Af de 110 kanoner Konung Carolus hade, voro 10 stycken 36- \mathfrak{E} :ar, 22 st. 24- \mathfrak{E} :ar och 30 st. 18- \mathfrak{E} :ar. År 1712 voro af rangskeppens 1,764 kanoner 456, eller mera än fjerdedelen, kanoner af 24-pundig kaliber och deröfver. Det ojemuförligt större antalet var likväl af lättare sorter, hvilkas kulor vägde 12, 6, eller 3 \mathfrak{E} . Ett skepp af fjerde rangen hade endast 16 à 20 18- \mathfrak{E} :a kanoner i sitt undra lag, och för öfrigt mest 6- och 3- \mathfrak{E} :ar. Fregatterne förde under Carl den Elfte's tid till största delen 6- och 3- \mathfrak{E} :ar, men i 1712 års förslag finnes en fregatt, den för sin välsegling och öfriga goda egenskaper ryktbara "Hvita Örnen", med en nyare bestyckning af gröfre kaliber.

Till något ordnadtt bestyckningssystem finner man intet spår. Lika stora skepp hafva olika kanoner. På ett och samma skepp, ja på ett och samma lag ser man kanoner af olika vikt och modeller uppställda bredvid hvarandra. Men sådant var förhållandet i alla länders flottor;

¹⁾ Man berättar att C. Sheldon vid något tillfälle skall hafva frälsat Hans Wachtmeisters lif, och att denne sednare sålunda förband statens fördel med enskild tacksamhet.

²⁾ Se vidare Bilagan A.

och först en senare tid har kommit till full insigt af olägenheterna häraf.

Enligt Steyern¹⁾ skall till underhåll och nybyggnad af Örlogsflottan år 1696 varit anslagne 317,104 Daler Silfvermynt.

Grefve Hans Wachtmeister stod, i egenskap af General-Amiral, i spetsen för Amiralitetet ännu under de år denna afhandling omfattar. Han var visserligen redan en 70-årig gubbe, och hans kroppskrafter voro ytterligare försvagade till följd af ett fall ur slädan nära Örebro, under resan till Arboga, der Rådet var samladt²⁾, men den aldrig förtröttade verksamhet den åldrige krigaren det oakadt beständigt utvecklade, midt under svåra och tryckande förhållanden, är på ett ojäfaktigt sätt bevitnad i de åt efterverlden förvarade handlingar i Riksarkivet. Visserligen hade icke Wachtmeister egnat alla sina ungdomsår åt sjötjensten, men under en lång händelserik mannaålder hade hans utmärkta själsförmögenheter så uteslutande blifvit rigtade åt befäls- och förvaltningsomsorger vid Flottan, att det mer än ersatte hvad som i uppfostran kunde fattas. Han var med hela sitt hjertas kärlek fästad vid denna Örlogsflotta och dess nyskapade varf. Hans namn förtjenar sin plats i Svenska minnets pantheon.

Omkring Wachtmeister slöto sig åtskilliga utmärkta Flaggmän och Kaptener. I Bilagan Litt. B äro korta lefnadsteckningar sammanförda öfver sådana bland dem, hvilka verksamt ingrepo i de årens händelser, som här närmast sysselsätta oss. Namnen Anckarstjerna, Clas Sparre, G. Wattring, C. H. Wachtmeister, Ruuth, Henck, Psilander, Lillie, C. Raab, Nils Ehrensköld med flera, torde icke anses ovärdiga att för några ögonblick fångsla läsa-

¹⁾ Upplysningar hemtade ur officiella handlingar rörande de från år 1722 till närvarande tid för sjöförsvarets ordnande vidtagna åtgärder. Stockholm 1851.

²⁾ Loenhom, Stenbocks Lefverne, 2:a delen, sid. 177, not. a.

rens uppmärksamhet¹⁾. Den omsorg Konung Carl den Elfte egnat åt danandet af dugligt sjöbefäl hade icke varit förgäfvets. Flottans högre befäl var vida öfverlägset det, som fanns under förra sjökriget. Till och med Flaggmän hade under Carl den Elfte sökt fullkomna sin bildning i främmande krigstjenst. Det var numera en sällsynthet att Officerare af landthären erhöilo något befäl, eller ens befattning på Flottan. Och sanning är att befälet på eskadrar och flottor i allmänhet sköttes betydligt bättre än på 1670-talet. Olyckor öfvergingo visserligen äfven sjövapnet under Carl den Tolftes långa krig, men om de också icke alla böra tillskrifvas slumpen, så bör man likväl erkänna att Flottan, så vidt rikets utblottade tillstånd tillät, oftast motsvarade sitt ändamål ganska nöjaktigt.

Det yngre sjöbefälet hade äfven varit föremål för Carl den Elftes aldrig hvilande omtanka. Det ordinarie antalet deraf samt dess lönevilkor, undervisning och öfning hade af honom blifvit bestämda och förbättrade²⁾. Också behöfdes på långt när icke så många förhyrda främmande Officerare tagas i tjenst under detta som under föregående krig³⁾.

Befälsgraderne inom Flottan voro följande: General-Amiral, hvilken grad äfven ofta förekommer under benämningen "Amiral-General". Öfver-Amiral, hvilken troligen endast utdelades då den förra ej var tillsatt. Tre Flaggmansgrader, med följande löner efter 1679 års

¹⁾ Se Bilagan Litt. B, hemtad ur Riddarhus-genealogierna, Klerckers handskrifter på Kgl. Bibl., Riksark. handlingar, Bäckstadius, om Svenske sjömän, Örlogsmannasällskapets handlingar, minnesteckningar m. m.

²⁾ Stenbock säger sjelf i ett bref till Stats-Sekreteraren C. Feif år 1711, att "vid Amiralitetet finnes en oförliknelig skole af hurtige Officerare."

³⁾ Amiral J. de Grou, en af de till högre grad komne utländske män, som tagit Svensk sjötjenst, afled år 1711. Anckarstjernorne deremot finnas upptagne i Bilagan B, tillika med några få andra.

stat i Daler Silfvermynt, gällande intill slutet af Carl den Tolftes regering ungefär lika med 2 Riksdaler Riksmünt.

Amiral 4,600.

Vice Amiral (förut Amiral-Löjtnant) . . 1,000.

Schoutbynacht (förut Major, numera

Contre Amiral) 750.

Två Skepps Chefs grader nemligen:

Kommendör (tillfällig) 392.

Kapten vid Amiralitetet 392.

Två Subalterngrader nemligen:

Öfverlöjtnant 300.

Underlöjtnant 250.

Dessutom funnos på Artilleristaten:

Kaptener (Artilleri-) 430.

Löjtnanter d:o 300.

samt på varfvet, utom den till Holm-

Amiral förordnade Flaggmannen:

En Holm-Major 750.

En Tygmästare 750.

En Equipagemästare (upptagen på Civilstatens konto) 500.

Och en Fyrverkare-Kapten 392.

Derjemte hade flottan, under Carl den Elftes tid, erhållit en ordnad och fulltalig Ecklesiastik-, Justitiæ-, Civil- och Medicinal-stat.

Äfven för underbefälsgraderna sörjde Konungen faderligen och 1679 års stat upptager icke mindre än 605 af Underofficersgrader, hvilka alla, efter den tidens fordringar, voro ganska väl lönade. För bildande af skickligt befäl och underbefäl voro på 1680-talet de s. k. Artilleri- och Styrmans-skolorna i Carlskrona inrättade. En Medicus, två Mästerbarberare och 30 Barberaregesäller besörjde sjukvården på stationen och flottan ¹⁾.

¹⁾ De tre förstnämnde med 600, de sednare med 250 Daler Silfvermynt årligen.

1679 års stat var ännu bestående åren 1711 och 1712; men antalet inom hvarje grad tyckes hafva varit olika, efter olika behof, under Carl den Tolfte's krig¹⁾.

Besättningarna på Flottan utgjordes af trenne slags sjömilis, nemligen Värfvadt manskap, Indelnings och Rote- (eller s. k. Hemkalls-) båtsmän, samt Sjö-enrol- lering. Det bristande i besättningarna fylldes af solda- ter från armeens indelte och roterade eller värfvade Regementen samt af förhyrde ifrån handelsflottan eller främmande länder.

De värfvade sjötrupperne bestodo af 4:0 Volontä- rerne, något senare kallade Volontär-Regementet. Uti 1679 års stat förekomma 120 volontärer, utan att likväl hafva någon bestämd organisation. År 1683 befallde Carl den Elfte att 2000 volontärer skulle värfvas uti "tre delar" och indelas i 20 kompanier, hvilkas Chefer (förmodligen Officerare af Amiralitetet) ålades hålla dem kompletta, mot rätt till en passevolant på hvar 40:de man, hvaraf skulle bildas ett slags värfningsfond. Amiralitets-Collegii hand- lingar från 1711 gifva likväl icke vid handen att flera än ett "Regemente" på 6 kompanier skulle hafva funnits²⁾. Sjömilitiäeförslaget ofvannämnde år upptager 594 nummer, deraf i Augusti månad endast 368 effektive. Härmed öf- verensstämmer Klerckers uppgift. Volontärerne voro egentli- gen afsedde att sköta sjökanonerna, men gjorde tillika tjänst som garnisonsinfanteri i Carlskrona under fredstid. År 1717 hade Regementet egen Chef. År 1718 hade de sitt eget befäl, egen civil- och medicinalstat, samt musik, äf- vensom ett mycket talrikt underbefäl och voro då omkring

¹⁾ Se Klerckers anteckningar om Flottan, i Kgl. Bibliotheket.

²⁾ Kompanierne innehades af Amiral de Prou, Vice Amiral Cl. Sparre, Schoutbynacht Loewen, Tygmästaren v. Heynen, Kaptenerne Taube och Grundel (Amir. Coll. handl.) Se Bilagan Litt. C, a.

800 man soldater. Uppstädernas båtsmän skola, enligt P. Sparre, då med dem varit förenade såsom en till infanteri särskildt inöfvad trupp. Volontärerne, hvilkas organisation under 1700-talet undergick oupphörliga förändringar, men alltid befunnits alltför fåtaliga mot Flottans kanonantal, fortleva ännu under namnen Kgl. Flottans Marin-Regemente i Carlskrona och Canonier-Corps i Stockholm ¹⁾, ehuru förhållandena äro betydligt förändrade.

2:o Vintervakts-Båtsmännen. På förslaget 1744 finnas upptagna 297 man af detta kompani, som alldeles ej nämnes i 1679 års stat, utan endast "en Kompaniskrifvare vid Vintervakts-båtsmännen". Klereker uppgifver, att 2000 man volontärer, vintervakts- och coopwardiebåtsmän skulle varit anvärfda af Carl den Elfte. Detta, jemfördt med hvad ofvan om volontärerne är antydt, skulle ådagalägga att de räknats till denna corps. Likväl säger Klereker att de snart blifvit en särskild trupp och uppgifver samma antal, som på 1744 års förslag finnes. De voro under krigsåren beräknade till vakthållning på örlogsvarfvet och erhöilo 8 Daler i årlig lön samt beklädnad af Kronan. När dessa kompanier upplöstes är mig ej bekant, men Statskontorets räkenskaper så väl för 1744 som 1742 upptaga dem till 3 kompanier à 98 man ²⁾.

3:o Kofferdi- (Coophaerdie) Båtsmännen finnas, till ett antal af 200 nummer, i 1679 års stat, och upptagas i förslaget 1744 till 297 man; likaså af Klereker. Genom ett Kgl. Bref af 1685 stadgas: "att capable och väl förtjente coopwardie båtsmän" finge antagas i Kronans tjenst och indelas uti vissa kompanier. De lära hafva erhållit om sommaren 6 Daler Silfvermynt i månaden samt fri kost under sjöresor på Kronans fartyg, men om vin-

¹⁾ Se historiska upplysningar om K. Marinregementet af P. Sparre, hvilka finnas införde i Krigs-Vetenskaps-Akademiens tidskrift.

²⁾ De innehades af Schonthynacht Lillie och Kaptenerne Baron C. Wachtmeister och Auckarfjell.

tern, som räknades till 6 månader, blott 4 Daler Silfvermynt, alldenstund de "icke till släparbete på varfvet vilja nyttjade blifva" ¹⁾. Bland dessa, från handelsflottan sålunda förhyrda, "hel- och halfbefarna" karlar uttogos de lämpligaste till s. k. Högbåtsmän eller den lägsta bland de Underofficersgrader, hvilka egde befattning med skeppens takling och manöver. Deraf härleder sig olikheten i nummerstyrkan åren 1679 och 1711. Senare förekomma kofferdi-båtsmans kompanierne under namn af "Regemente"; ännu senare under namn af "Ölands kofferdikarlar", emedan de till stor del der voro anvärfvade. Åren 1711 och 1712 var kompaniernas antal 3:ne, à 98 man, enligt staten ²⁾. Nu motsvaras detta manskap af Kongl. Maj:ts Flottas Matros- och Jungmanscorps i Carlskrona, samt af de "förhyrda kompanier", hvilka tillfälligtvis uppsättas vid krig och större rustningar.

4:o Skeppsgossar. Hvarken i 1679 års stat eller 1711 års sjömiliteförslag eller detsamma för 1712 finnas några sådane upptagne. Deremot upptagas de i staten för 1711 och 1712, samt omnämnas flerstädes, såsom hörande till besättningslistorna ifrån denna tid. Så t. ex. i Öfver-Amiral Clas Sparres förslag för år 1713 upptagas 50 skeppspojkar till innönstring på Flottan. Klerckers handskrift innehåller om denna corps intet från Carl den Tolfte tid, utan blott att på 1740-talet funnos 400 gossar, och att detta antal redan då länge ansetts allt för litet, emedan de ej förslogo till mera än 2:ne på hvarv linie-

¹⁾ Klercker uppgifver, att något senare på 1700-talet kostade hvarje kofferdikarl kronan, under 6 sommarmånader, 70 Dal. 10 öre 10½ p:gr Silf:mynt, och under 6 vintermånader åter endast 27 Dal. 2 öre 16½ p:gr Silf:mynt, eller, i medeltal för hela året, dagligen allenast 8 öre 12 $\frac{11}{13}$ p:gr Silf:mynt. Häri synes likväl både beklädnadshjelp och den kost som bestods vara inräknad. Vid fredsexpeditioner skulle en tredjedels besättning af denna corps beräknas.

²⁾ De innehades af Schoutbynachten Grefve C. H. Wachtmeister samt Kaptenerne Braunjan och N. Ehrenskjöld.

skepp. Att bristen på sådant värfvadt, eller stamman-skap, som från ungdomen till Flottans tjenst blifvit dannaadt, var särdeles kännbar under Carl den Tolftes tid, är i alla fall tydligt för en hvar.

Båtsmanshållet.

Samtidigt med landthären erhöll Flottan ett fullt utbildadt och ordnad indelningsverk. Det var Konung Carl den Elfte, som lade slutstenen till denna sannt fosterländska, i Svenskarnes begrepp djupt inrotade, krigsinrättning. Här är icke stället att nogare beskrifva detta indelningsverks uppkomst samt fortgående utveckling genom tiderna, ej heller den förra tillfälliga utskrifningens utbytande mot kontrakter om ständigt knektehåll (rotering). Detta blifve en annan mera skicklig penna förbehållet. Må det vara nog att här antyda, huru denna del af sjömiliten under Carl den Elftes regering blef ordnad och förlagd, äfvensom uti hvad tillstånd den befann sig under Carl den Tolftes senare år. Då båtsmanshållet, likasom soldathållet, är af tvåfaldig art, skola vi behandla hvar och en af dem särskildt och begynna sålunda med:

a) Indelnings-kompanierne.

Åren 1683—1684 verkställdes båtsmansindelningen uti Blekinge och Södermöre, och blef 1685 stadfästad åtminstone för de närmast Carlskrona förlagda kompanier. Emot befrielse från grundröntan i dessa ofvannämnda landsdelar, skulle de utgöra 2304 nummer, då för tiden indelade i 6 kompanier, nemligen 3:ne Bleking¹⁾ och 3:ne Södermöre. Derjemte voro under dessa kompanier 42 ordinarie rotebåtsmän och 42 fördubblingsbåtsmän under krig, som ytterligare kan ses af följande tabell.

¹⁾ För närvarande 6 kompanier af tillsammans 1527 man.

	Rusthålls- och frälse- roterings- nummer.	Fördubb- lings- nummer.	Summa.
4:a Blekinge kompani	544	44	528
2:a d:o d:o	491	4	492
3:e d:o d:o	522	12	534
4:a Södermöre kompani	274	6	280
2:a d:o d:o	287	7	294
3:e d:o d:o	255	2	257
Summa	2,343	42	2,385

Orsaken hvarföre Carl den Elfte, med uppoffring af en del statsverkets inkomster, gjorde i Blekinge och Södermöre "denna olika inrättning, var isynnerhet den, att med tillgång af detta folk, jemte de andra då anvärfda kompanier samt det årliga paradmanskapet, hade flottan tillgång på inemot 5000 man, hvarmed Kungen icke allenast kunde låta armera en eskader utan ock låta klargöra Flottan, till dess de längre bort belägna kompanier kunna hinna uppbådas och komma till undsättning och flere skepps armerande". (Klerckers manusecript i Kgl. Bibliotheket.)

För att i hast kunna uppbringa nummerstyrkan i Blekinge och Södermöre till ett så onaturligt stort antal, vidtog Carl den Elfte den åtgärden ¹⁾, att till Blekinge och Södermöre förlägga Österbottens, Westernorrlands, Åbo läns och Nylands kompanier. Dessa blefvo snart försedda med indelningar, hvaremot deras hemorter betalade en vakansafgift i penningar, uppgående till 50 Daler för hvarje rote. Något senare måste de dock åter "prästera båtsmän in natura", sedan de värfvade trupperne i Carlskrona hunnit blifva uppsatta.

¹⁾ Kgl. Bref den 14 Mars 1681.

Karlarna anskaffades sedermera af rusthålllet och bekläddes af dem. Uniformen var filthatt, grå vallmarströja med ankarknappar, lika färgade korta vallmarsbyxor, ullstrumpor och skor eller kängor, hvilken dräkt, med få förändringar, bibehållit sig intill senaste årtionde, då Kronan öfvertog beklädningen. Indelningsbåtsmännen blefvo oftare än de öfriga uppfördrade och sjökommenderade, hvaremot rusthållaren befriades från skyldighet att uppsätta dubbelrotar i krigstid.

b) *Roterings-kompanierne.*

Uti det egentliga Sverige och på Åland funnos, enligt Carl den Elfte's rotering, 17 kompanier. De förekomma ömsom under benämningen "Rote-", ömsom "Hemkallsbåtsmän" och bestodo dels uti ordinarie rotering, dels uti fördubbling under krigstid.

Enligt Klerker, hvars summor, såsom kan ses vid jämförelsen med Bilagan Litt. C, a., i det närmaste öfverensstämma med förhållandet under Carl den Tolfte's tid, utgjorde de olika kompanierne följande antal i ordinarie och fördubblingsmanskap, nemligen:

	Ordinarie rotar.	Fördubb- lingsrotar.	Summa.
Första Norrlands ¹⁾	362	362	724
Andra Norrlands ²⁾	356	356	712
Norra Roslags ³⁾	280	244	524
Södra Roslags ⁴⁾	272	272	544
Stockholms Stads ⁵⁾	434	134	268
Transport	4,404	4,368	2,772

¹⁾ Numera två kompanier.

²⁾ D:o d:o d:o.

³⁾ D:o d:o d:o.

⁴⁾ D:o d:o d:o.

⁵⁾ Numera indraget och betalas vakansafgift.

	Ordinarie rotar.	Fördubblingsrotar.	Summa.
Transport	4,404	4,368	2,772
Södermanlands	302	302	604
Östergötlands	245	245	490
Tjustr	465	465	330
Smålands	487	487	374
Skånska Städernas ¹⁾	426	425	251
Uppstädernas ²⁾	466	466	332
Första Bohus	299	40	309
Andra Bohus	236	44	280
Westergötlands	489	489	378
Ålands och Södra Finlands . . .	453	374	824
Ölands 1:a	425	425	250
Ölands 2:a	438	438	276
Gottlands Södra	449	74	223
Gottlands Norra	438	69	207
Summa	4,322	3,578	7,900

De öfriga Finlands båtsmännen upptagas icke här, då de ej deltog i Flottans sjötåg åren 1740—1742. Det synes som de varit använda till Finlands försvar. Halland, hvilket landskap för närvarande lemna 2:ne kompanier båtsmän, var ända till år 1724 roteradt till fotfolk. Stapelstädernas båtsmän tyckas, med undantag af Stockholms och Skånska städernas, varit inräknade i de olika landsroterings-kompanier, till hvilka de närmast hörde. Bergsstädernas, för så vidt dessa voro roterade, hafva troligen ingått i det s. k. Bergsregementet.

I afseende på beklädnad voro hemkallsbåtsmännen föga olika indelningens. Deras villkor åter i öfrigt voro i

¹⁾ Numera indraget och betalas vakansafgift.

²⁾ D:o d:o d:o d:o. I Riksarchivets handlingar för 1711 finnas de upptagne till 356 man, oberäknadt stapel- och bergs-städer.

högsta måtto olika och berodde på de olika landsorter, till hvilka de hörde. En utredning af dessa förhållanden skulle visserligen erbjuda ett stort intresse, men föra oss alldeles för långt på sidan om målet för denna afhandling.

Emot slutet af Carl den Tolfdes tid förekomma båtsmännen, så väl af indelning som rotering, indelade i Regimenten¹⁾. Så t. ex. fanns ett båtsmans-regemente under namn af Sjögaste-regementet, bestående af båtsmännen från Öland och Gottland. Ett annat, under namn af Roslags Sjögaste-regemente, bestod af de nuvarande 4 Roslags-kompanierne. Indelningen blef ett Regimente, under namn af Sluproddare-regementet o. s. v. Klercker uppgifver, att en sådan regementsindelning, under särskilda Chefer af Amiralitetsstaten, skulle hafva upphört redan 1719 den 26 Juni genom Kongl. befallning. Samme författare nämner äfven, att, redan från indelningsverkets fullbordande, båtsmanshållet skulle varit indeladt i tre Regimenten. Men, om så varit kan åtminstone icke utrönas ur förslagen från 1744—1742, der, såsom af Bilagan Litt. C, a synes, kompanibenämningen brukas och ej ett ord om regementsindelning förekommer.

Uppstädernas båtsmän, hvilka uti 1744 års förslag finnas upptagna till en nummerstyrka af 356 man, hade sin särskilda bestämmelse inom Amiralitetet. De kallades ock "Bysseskyttar" och voro ett slags skarpskyttar med "bössor" bevärade. På Carl den Tolfdes tid betecknades redan med ordet "bössa" en lodbössa, studsare eller ett slags vallgevär. Bysseskyttarne, uppsatte af städer, hvilka ligga långt inne i landet, voro uppenbarligen mindre lämpliga till egentligt sjöfolk, hvaremot de med fördel kunde begagnas såsom infanteritrupp ombord, för att från de höga skans- och back-kastellerna, vid strid på nära håll, underhålla handgevärselden. Dessa bysseskyttar, roterade

¹⁾ Se Ennes, Carl XII:tes krigare och Klerckers manuseript.

öfyer hela rikets uppstäder, kunde ock med mindre olägenhet längre tid uppfordras till stationen, än ett landsorts-kompani. År 1718 finna vi dem också i sjelfva verket förenade med de värfvade volontärerna, såsom ett Regimente¹⁾. Då emellertid med volontärerna hufvudsakligast afsågs sjökanonernas skötande, så öfvades bysseskyttarne fortfarande uteslutande såsom infanteritrupp.

Samteliga städerne utgjorde såväl ordinarie rotering under fred, som fördubbling under krig²⁾. Alla uppstäder och bergsstäder i riket, hvilka hade skyldighet att hålla båtsmän, uppsatte en fördubblingskarl för hvarje ordinarie rote. Med några stapelstäder var åter ett annat förhållande, så att t. ex. Wisby för 27 ordinarie rotar blott gaf 13 fördubblingar, och Kongsbacka för 3 ordinarie rotar blott 2 fördubblingar. Stadsbåtsmännen indrogos år 1748, mot betalande af vakansafgift till statsverket³⁾, och i stället värfvades s. k. marinièrer, hvilka dock ej lång tid derefter, i sin ordning, upplöstes.

Örlogsflottans Timmermän. Det är förut nämnt, att då Konung Carl den Elfte först genomförde båtsmansindelningen uti Blekinge, ditsände han folk från flera orter i Finland, hvaremot dessa orter skulle betala s. k. vakansafgift. Bland det manskap, som till Blekinge flyttades, befunnos en del vara goda timmermän, hvarpå var tillfällig brist, i anseende till den med så mycken drift pågående nybyggnaden af Flottans skepp och varfsbyggnader. Till följd häraf användes dessa båtsmän, äfvensom tjenligt manskap af öfriga indelnings- och roteringskompanier, till timmermanslagsverken, såsom s. k. "Timmerbåtsmän", en

¹⁾ Se Historiska upplysningar om Kgl. Marinregementet af Pehr Sparre.

²⁾ Jemför dessa uppgifter med Grill, om Indelningsverket, III Delen.

³⁾ Redan i 1722 års kommission föreslås Bysseskyttarnes indragning, alldenstund dessa karlar aldrig före sin kommendering sett sjön, hvarföre de ock "till stor del creverat", då de kommit ut på Flottan. Vakansafgiften borde nyttjas till "vartpengar" åt enrulleringsmanskapet. (Steijern.)

benämning, den de ännu i dag bibehållit, till skillnad från ofrigt "varfs paradmanskap".

Båtsmännen från tvenne socknar i Österbotten, nemligen Kronoby och Pedersöre, hvilkas kustfolk af ålder varit särskildt kända såsom vana skeppsbyggare, utmärkte sig såsom de skickligaste. Med dessa socknar hade öfverenskommelser blifvit träffade om vakansafgifter år 1684, nemligen på Lappfjärds tingsställe den 19 Juni med Kronoby, och på Örs tingsställe den 14 Augusti med Pedersöre. Afgiften bestämdes till 50 Daler Silfvermynt i fredliga och 100 Daler Silfvermynt i krigstider. Redan tolf år derefter, eller år 1693, föll Koningen på den tanken att låta ofvannämnde socknar i stället gifva timmermän in natura. Det skedde; och Pedersöre socken förband sig att "vid Amiralitetet hålla 80 goda och försvarliga timmermän", samt Kronoby 30 stycken, eller tillsammans 110 timmermän. Efter kontrakt med Pedersöre socken den 9 Januari 1693 utfäste denna socken sig att "icke allenast derifrån och till Carlskrona prästera sina 80 timmermän, antingen de genom döden, ålder och bräcklighet eller rymmande afginge, utan ock förse dem med utredning, som skulle bestå i följande sorter på hvar man: 1:o städjelön, 2:o mat och dricka samt käril, som dertill behöfvas, 3:o dess arbetstyg: 2 huggyxor, 2 täljbilor, såg, huggjern, skrapyxa, lyllar af åtskilliga slag, drefjern och en rall" ¹⁾. Att detta manskap, likasom allt öfrigt roteringsmanskap, hade beklädnad af roten, faller af sig sjelft. Sådan var den ursprungliga inrättningen med Timmermanscorpsen i Carlskrona. Den blef bestående i 53 år och gjorde i början god nytta; omsider förändrades likväl förhållandena. De afdelade rotarne gäfvö ej längre skickliga skeppsbyggare, och genom Kgl. Bref år 1746 den 4 Mars bestämdes åter en "timmermans-vakans" afgift till 120 Da-

¹⁾ Klerckers manuscript i Kongl. Bibliotheket.

ler Silfvermynt, dock med frihet för Österbottningarne att skaffa karlar, om de kunde och ville, samt om den som de skickade blef godkänd.

Numera äro timmermans- och bandtverkskompanierna på värfvad fot. De voro en tid under 18:de seklet förenade med den s. k. Marinièrcorpsen, men skiljdes derifrån snart och erhöilo en fristående organisation. Ännu återstår oss att betrakta ett slag, och ej det minst vigtiga, af Flottans dåvarande sjötrupper, nemligen.

Flottans Enrolleringsmanskap. Under det Konung Carl den Elfte var i Wenersborg 1675, säger Klereker, gafs honom det goda och förståndiga förslag, att använda den talrika och sjövana kustbefolkningen i Bohus län på Örlogsflottan såsom en förstärkning åt kofferdikarlarna. Ofvannämnde befolkning tjenade mindre gerna till lands, och för dess tillgifvenhet för Svenska kronan var deltagandet i gränskrigen måhända ett allt för svårt prof. Denna enrollering, som Klereker för öfrigt sjelf tyckes förblanda med "fördubblingen", skulle blott vara förbunden till tjenst i krigstid, men blef det snart äfven i fredstid. De "vore att anse som en särskildt gren af kronans sjöfolk" m. m. Men denna nya sjötrupp erhöil under Carl den Elfstes tid ingen stadgad organisation. Visserligen anföres att år 1700 skulle omkring 3000 enrollerade varit på Flottan, men troligen inräknades i detta antal äfven värfvade matroserne. Det vissa är att, enligt Riksregistret, Kgl. Förordningen om enrollering af kustbefolkningen uti Bohus län, Halland och Skåne först utfärdades af Carl den Tolfte år 1704. Denna förordning, daterad Heilsberg den 27 Februari, stadgade hufvudsakligen följande: Så många som voro duglige och sjövane skulle enrolleras; hvar man erhöile 4 daler årligen under fredstid samt rätt till seglation; månadshyra efter duglighet och befarenhet under krigstid på kronans skepp; frihet från all annan

värfring för den enrullerade; underhåll ur krigsmanskassan om han blefve sårad, men deremot straff för försummad inställelse i tjenstgöring då så anfordrades. Från enrulleringen, som eljest utgick öfver hela kuststräckan, fristogs likväl senare säterier och militiæ-boställshemman. Enrulleringsmanskabet indelades i 5 kompanier, nemligen tre Bohus, ett Halländskt och ett Skånskt, som närmare kan ses af den ur Riksarkivet hemtade Bilagan C, b. De dugligaste bland enrulleringsmanskabet, hvilka dertill funnos passande, förordnades att göra Officers- och Underofficers-tjenst, hvarigenom Amiralitetet vid större krigsrustningar erhöll en väl behöflig tillökning af befäl. Sådane enrulleringskarlar fingo viss årslön från antagningsdagen samt aflöning från uppbrottsdagen. Genom Amiralitets-Collegii resolution, af den 20 December 1711, tillades äfven öfrige enrullerade den förmån, att få beräkna aflöning ifrån uppbrottet ur hemorten.

I hvad tillstånd enrulleringen befann sig under Carl den Tolfte senare regeringsår kan af Bilagan C, b inhemtas. Dessa siffror tala allt för tydligt för att kunna missförstås ¹⁾.

Sådan var den personal, hvarmed Carl den Tolfte hade att bemanna den under fadrens tid byggda Örlogsflootta. Dess organisation erbjuder högt interesse för forskaren och yrkesmannen. Den förteer åtskilliga egendomligheter, hvaribland främst Indehningsverkets tillämpande på sjötrupp. Hela båtsmanshållet kunde visserligen ej påräknas gifva fullgoda sjömän, men det lemnade en alltid tillhandsvarande betydlig styrka att använda, och vi hafva

¹⁾ Några få uppgifter om pensioneringen denna tid torde icke sakna interesse. Amiralitets krigsmanskassan stiftades år 1642 och var ställd under Amiralitets-Collegii vård. Carl den Elfte utarbetade ett nytt Reglemente för denna kassa, offentliggjort den 18 April 1696. De deri bestämda gratialen utbetalades månadsvis, efter olika grader och förutsättningar, såsom till exempel i krig eller tjenst skadade

sett huru Konung Carl den Elfte genom en klok förläggning ökade fördelarne af denna "ständiga" trupp. Den under Carl den Tolfte långvariga krig småningom tilltagande folkbristen, äfvensom pesten gjorde väl, att båtsmanshållet, särdeles af Indehningen, icke kunde hållas fulltaligt; men bristen var dock mindre än vid enrulleringen. För öfrigt var det värfvade folket icke sådant, att deraf kunde påräknas tillräcklig stamtrupp, långt mindre plantskola och hjälp för sjöbefälet beredas. Derill hade fordrats en vida större skeppsgossestyrka. Handelsflottan och kust-enrulleringen gaf, intill de senare åren af Carl den Tolfte regering, det egentliga sjömanskapet, eller de s. k. förhandskarlarne. Sjöbefälets goda daning uti främmande tjänst, de årliga krigstågen samt framför allt fosterlandskärleken, understödd af Svenskt mannamod, gjorde äfven Flottans vapenskiften hedrande om ock stundom olyckliga.

Innan vi lemna betraktelsen om Örlogsflottans tillstånd torde ännu ett viktigt ämne återstå att beröra nemligen Flottans förvaltning. För den forskande erbjuder denna

eller "förlamade", såsom det heter, samt "orke slöse och gamle." Gratialen uppgingo årligen till nedan upptagna belopp i Daler Silfvermynt.

Grader.	I tjensten skadade.	Gamla och orklösa.
Skeppskapten	180	144
Öfverlöjtnant	120	96
Underlöjtnant	96	72
Öfverstyrman (Öfverskeppare o. Öfverkonstapel)	84	60
Medelstyrman (etc.)	60	48
Lärstyrman (etc.)	48	36
Båtsman (volontär), värfvad	36	24
Båtsman, indelnings- eller rote-	36	(ingen)
Handtverksmästare	60	(?)
Timmerman	36	(?)

Enkor och barn efter tjenstemän, hvilka stupat i krig mot rikets fiender, hugnades med fem års gratialer. (Amiral. krigsmanskassans handlingar).

en tafla med skiftande ljus och skuggor, och gifver icke blott ämne till glada utan ock till sorgliga tankar. Ljus-
sidan är Carl den Elfte's ordnade förvaltning; låtom oss
först vända våra blickar till den.

Samtidigt med öfriga Rikets Kollegier inrättade Konung Gustaf Adolf Amiralitets-Collegium uti Stockholm år 1617. Regeringsformen af år 1634, äfvensom den af år 1660, bestämde, såsom bekant är, Riks-Amiralen till dess President. Vid den tidpunkt, då Konung Carl den Elfte förflyttade Örlogsslottan till Carlskrona, skedde samtidigt äfven så många andra djupt ingripande förändringar i statsskick och förvaltning, att Amiralitets-Collegium icke kunde i oförändradt skick bibehållas. Collegium synes till en början nästan upplöst och makten lagd i General-Amiralens händer. Ärendernas kollegiala behandling återtogs 1687, men först 1689 den 9 October utfärdades ordentlig Instruktion, hvori bland annat bestämdes, att General-Amiralen skulle föra ordet, samt tvenne Amiraler vara Amiralitetsråd, tillika med behöfligt antal adjungerade militära och civila ledamöter. Ärendena behandlades sedermera fortfarande kollegialt. Men det var icke nog att utfärda en Instruktion; gamla inrotade missbruk och underslef måste af en jernhand med roten uppräckas, och få Konungar hafva dertill varit mera skickliga än Carl den Elfte. Han företog saken i Rådet under följande året och då befunns, bland annat:

"Att flere medel åtgingo än anordnade blifvit, och att de medel, som voro ännade till andra behof, angrepos i stället. I oträngda mål, då varorna voro som dyrast, skedde upphandlingar. En ojemm proportion togs vid auktion af persedlarne och deribland sådana, som förderf och afgång voro underkastade, upphandlades mera än man då behöfde. En del fingo betalning, då de icke hade qvittercer, för hvad de efter kontraktet icke levererat. Godset låg i Köpenhamn och andra orter och skulle vid påfor-

dran lefvereras. En del fingo lefverera andra persedlar än de borde, fast på sådana persedlar tillförene var godt förråd, och en del gjorde lefverering utom aftal och kontrakter o. s. v.”

Till afhjelpande af dessa och likartade missbruk hade Konungen, såsom nyss är nämnt, ett ovärderligt biträde i Hans Wachtmeister; han hyste ock till honom ett obegränsadt, af förtälet aldrig rubbadt, förtroende samt fann det alltid rättfärdigadt. Det var Wachtmeister, som föreslog arbetsfördelningen inom det till Carlskrona flyttade Amiralitets-Collegium. Klercker uppgifver att det varit på grund af detta förslag som den 18 April 1694 fastställdes ”Détailreglering”¹⁾ med Amiralitetets hushålls- och kammarverk, i hela dess vidd, så väl med hänseende till medels disponerande, som materialens underhållande m. m.

Kammarverket delades i fyra hufvudafdelningar, med hvar sitt särskildta Kontor, nemligen:

1:o Oeconomie-Kontoret, som äfven förekommer under benämningen af Amiralitets-Stats-Kontoret, hade att ombesörja sjelfva penningemedlens indrifvande, disponerande och beräknande jemte redogörelse därför. Detta Kontor motsvaras nu förtiden närmast af Kammar-Kontoret i Sjöförvaltningen.

2:o Sjö-Milis-Kontoret hade redogörelsen för sjelfva manskapet vid Flottan, dess aflöning, beklädnad, gage och proviantering m. m.

3:o Varfs-Kontoret hade vården om den egentliga materielen. Skeppsvirkets behöriga upphandling, vård och bruk samt Flottans equipering i öfrigt, jemte allmänna förrådena och de särskildta skeppsinventariernes inköp, vidmakthållande och ersättande ålåg alltså detta Kontor som en skyldighet.

¹⁾ Se Riks-Registraturet.

ko Artilleri-Kontoret, i hvars händer var nedlagd vården om och redogörelse för allt hvad till Flottans bestyckning, beväring och ammunitionspersedlar m. m. hörer.

Under Oeconomie-Kontoret, der Öfver-Kommissarien presiderade, lydde Kassören samt hans Kammar-skrifvare, Penningräknare m. fl. Under Sjömilis-Kontoret och dess Chef, en Kommissarie, lydde tvenne Proviantmästare, en för Stationen och en för Flottan, samtliga Regements- och Kompaniskrifvarne, Proviantskrifvarne och den lägre Proviantförråds betjeningen. Under Varfs-Kontoret, som stod närmast under Holm-Majoren, lydde Equipagemästare, Varfs-Kommissarie, Takelskrifvare, Byggskrifvare, Konstruktörer o. s. v., samt under Tyg- eller Artilleri-Kontoret, hvars Chef var Tygmästaren, Artilleriskrifvare o. s. v. Hela varfvet lydde under en Holm-Amiral eller Vice Amiral.

Bland de i Amiralitets-Collegium i främsta rummet adjungerade civila ledamöterna må nämnas: Öfver-Kommissarien i Carlskrona,¹⁾ hvilken beklädde det viktiga och ansvarsfulla kall, att hafva öfverinseendet med hela den civila och ekonomiska delen af Flottans förvaltning, samt att bevaka Kronans fördel vid upphandling och hushållning på stationen. Derjemte Amiralitets-Sekreteraren, Amiralitets-Justitiarien och Amiralitets-Kamereraren²⁾.

Men redan följande året vidtogos med Amiralitetets förvaltning så genomgripande förändringar, att genom dem makten ånyo vreds ur Collegii händer. I Riksregistraturet för 1692 finnes ett viktigt Kongl. bref, dat. Upsala den 29 Juni, hvori, bland annat, anbefalles upprättandet af ett, från Collegium så godt som fristående "Amiralitets-, Stats- och Kammar-Kontor." Alldenstund detta bref

¹⁾ Detta embete bekläddes då af en Lagercrantz.

²⁾ S. v. Otter, sedermera Öfver-Kommissarie och Kammar-Råd, var vid denna tid Amiralitets-Kamererare.

fortfor att hafva gällande kraft allt intill slutet af Carl den Tolfte regering, samt sålunda är af stor betydelse för denna afhandling, torde det ej anses vara ur vägen, att ordagrant återgifva några af de viktigaste punkterna deraf. Sålunda heter det:

— — "Som Wi — — nogsamt förmärke, att det till Vår tjensts promptare förrättande, samt mera riktighets erhållande skulle vara både nödigt och nyttigt om Cammarwäret vid Amiralitetet i vissa mål till sitt administrerande blefve separerad ifrån Collegio och dess Cantzli och under ett Stats- och Cammar-Contoir förwaltadt, som med vissa förordningar kunde authoriseras; Ty wele Wi i Nåder härmed hafwa förordnat, att Amiralitetsmedlens in-drifvande, disponerande och betäckande, samt hvad mera Oeconomien angår, och enskildt till Cammarwäret dersammastädes hörer, härefter skall sortera och lyda under ett apart Stats- och Cammar-Contoir, som dersammastädes administreras och förwaltas, till hwilken ända Wi icke allenast hafwe låtit behörig notification afgå till Amiralitets-Collegium, att Wi nu mera af wisse orsaker hafwe gjort den förordning det de öfrige Collegii ledamöter, som Amiralerne och Amiralitets Råden härefter blifwa licentierade ifrån de förrättningar, som angå Cammarverket och medlens disposition med allt hvad deraf dependerar, eftersom allt sådant efter denna dagen i det nu af Oss inrättade Amiralitets- Stats- och Cammar-Contoirt bör expedieras, handteras och afgöras." — — och — — "beordre Wi härjemte Wårt Cammar-Collegium och Stats-Contoir samt alle General-Gouverneurer och Landshöfdingar, hvarest Amiralitetet har sina anordningar och effekter, jemväl Öfver-Directeuren vid Store Sjötullen och General-Inspectoren vid Små-Tullarne, att correspondencen, uti allt hvad som angår Amiralitetsmedlen och anordningarne, härefter directe skall ske till Stats- och Cammar-Contoirt" — —

O. S. V.

Kungabrevet innehåller vidare, att om någonsång Collegium behöfde sammanträda med det nya Kontoret eller tvertom, så må detta ske; dock synes det som dessa sammanträden ej så ofta torde hafva erfordrats, sedan nu nästan all förvaltningsmakt och hela korrespondensen blifvit lagd i Kontorets händer. Till Ordförande i Amiralitets-, Stats- och Kammar-Kontoret förordnades "Kongl. Maj:ts Råd och Amiral-General", hvilken såhunda fortfarande bibehöll högsta makten. Såsom bisittare voro Öfver-Kommissarien och Kamereraren i första rummet afsedda, med hvar sin detalj att föredraga. Angående alla öfriga i det föregående nämnda Kontoren vid Flottan i Carlskrona stadgar 1692 års Kungabref blott, att desse "samt derunder lydande betjente, hvilka med räkenskaper samt uppbörder och utgift hafva att beställa, hädanefter stå under bemälda Contoirs lydno och direction", — — — o. s. v.

Amiralitets-Fiskals-Embetet ställdes äfven under Kontorets förfogande och befäl, och alla anmärkningsmål kunde af Kontoret afgöras¹⁾. Till ökad tjenstepersonal skulle bestås tillsammanlagdt omkring 1400 Daler Silfvermynt, utöfver förut gällande stat. Denna förordning, hvilken i Carl den Elfte's bekanta Testamente finnes stadfäst²⁾, ändrades först i väsendtlig mån år 1722, genom upprättande af det s. k. Amiralitets-Commissariatet i Carlskrona, under hvilket då samteliga Kontoren blefvo ställda, och till hvars Chef den ryktbare N. Ehrensköld blef utsedd vid sin återkomst ur Ryska fångenskapen.

Det var år 1695 den 9 Januari, som ännu ett annat från Collegium fristående verk, nemligen Amiralitets-Kammar-Rätten³⁾ i Carlskrona, inrättades. Detta var

¹⁾ Amiralitets-Kammar-Rätten var då ännu ej inrättad.

²⁾ Se Hartmansdorf, Förslag till inr. af Sv. Statsförv. p. 104.

³⁾ Förekommer äfven under namnet Amiralitets Rätt. Då den konstituerade sig till verklig Krigsdomstol voro flere adjungerade Ledamöter, och General- eller Öfverste-Amiralen skulle i den presidera (enligt 1685 års Sjöartiklar).

egentligen ett slags domstol, en särskildt Kammar-Rätt för Flottan, hvilken egde att upptaga till granskning alla Flottans räkenskaper, samt kunde anställa åtal för balanser eller försnillningar o. s. v. Det skulle föra oss allt för långt utom vårt ämne, att taga detaljerna af detta embetsverks organisation, dess inflytande på de andra verken, och dess verksamhet i öfrigt uti närmare skärskådande. Den som om dess organisation vill hafva närmare upplysning, kan finna denna i Gynthers Författningssamling för Flottan, och i öfrigt hänvisa vi läsaren till de rikshaltiga Amiralitets-Collegii handlingar i Riksarchivet, ibland hvilka äfven åtskilliga Amiralitets-Kammar-Rättens Processprotokoller finnas, ganska märkliga, samt bidragande att sprida ett klart ljus öfver Amiralitetets förvaltning samt dermed sammanhängande ämnen.

Det vore tvifvelsutan af stort värde att erhålla fullkomligt utredt huru pass utblottadt landet i sjelfva verket befunns mot slutet af Carl den Tolfstes regering. Att så långvariga, mångfaldiga och blodiga krig icke kunnat öfvergå ett glest befolkadt och fattigt land, utan att medföra kännbara uppoffringar, blödande förluster och stor statsbrist, detta är tydligt. Om man likväl betraktar, å ena sidan, möjligheten af att, ännu år 1718, uppsätta någorlunda fulltaliga Regementen för Konungens sista fälttåg; och, å andra sidan, den oupphörligt högljudt öfverklagade bristen och nöden, redan åren 1741 och 1742, då frestas man verkligen tro förvaltnings-slapphet, brist på enighet och hemligt missnöje med statsskicket hafva varit vållande till en icke ringa del af oredan och olyckorna¹⁾.

Hvad Amiralitetets förvaltning särskildt beträffar, så tilltogo oredorna dervid mera och mera, allt efter som

¹⁾ Ett utdrag ur de i Stats-Kontorets archiv förvarade Statsprotokoll, Liquidationer och Förslag till Riksstat, så väl ordinarie, som extraordinarie, samt öfriga dispositioner för år 1711, meddelas till belysning af Statsverkets dåvarande tillstånd uti Bilagan Litt. D., med åtföljande 5 tabeller.

kriget fortgick och penningebristen blef kännbar. Till dem bidrog äfven i viss mån General-Amiralens höga ålder och tilltagande sjuklighet. Stora voro ofta fordringarne på Flottans verksamhet, otillräckliga ännu oftare medlen till deras uppfyllande. Detta måste medgifvas, om man vill vara rättvis. En öfverhängande fara, sådan som den år 1710, då Danskarne redan stodo vid Carlshamn, kan förklara, till och med rättfärdiga de utomordentligt stora kostnader, hvilka gjordes, oaktadt Amiralitets-Collegium till deras bestridande måste taga betydliga förskotter af framtida tillgångar, och derigenom göra denna framtid så mycket mörkare och bekymmersammare. Det är också från år 1710 som de egentliga klagomålen på Flottans förvaltning begynna hopa sig och tilltaga i bitterhet. Vi vilja för deras utredande låta de handlande personerna sjelfve tala, på det läsaren på egen hand må kunna bilda sig ett sjelfständigt omdöme, utan att förledas, vare sig af beskyllningarnes öfverdrift eller af försvarets möjliga partiskhet.

Det var den 13 Juli 1710, som i Senaten förchades frågan om klagomålen mot Amiralitetets förvaltning i Carlskrona, och som ett bref beslöts till Kgl. Rådet Grefve Hans Wachtmeister med uppmaning att förklara sig. På detta bref gaf General-Amiralen under den 6 Augusti 1710 från Carlskrona ett svar af följande innehåll, och åtföljdt af Öfver-Kommissarien Salomon von Otters utlåtande i ämnet.

— — "Beskyllningarne vore ej speciella, utan endast underrättelser om tal som underhand vore gängse i Stockholm, huruom hvarjehanda egennyttigheter hos dem, som vid Amiralitetsverket med uppnegotiationer, upphandlingar och leveranser hafva att göra, förelöpa, "dels öfver markgängen, dels eljest." Allt detta ginge General-Amiralen så mycket dess mera till sinnes, som det vore "obevista spargementen" och de knappa medlen med all görlig menage användas. Han förmodar derföre egentliga ändamålet vara

"att göra Amiralitetsverket i Carlskrona hos Höga Öfverheten odieust." Hvad markegången på spannemål och viktualier beträffar, så sker den efter laga former så vidt inga särskildta olyckliga tillfälligheter det förbjuda. Men vid Danskarnes infall uti Skåne steg priset hastigt och högt emedan tillförsel bruste ifrån Blekinges "Spisekammare" (Skåne). Derjemte grasserade pesten i Dantzig och Königsberg, som försvårade tillförsehn. I Småland m. fl. Provintser förtärdes allt genom extra gärder såsom ståndqvarter och durchmarscher för den krigshär, som samlades till Danskarnes fördrifvande ur Skåne. Under allt detta hade många rustningar bedrifvits och mycket folk uppbådats till stadens och Flottans defension, så att det ej mycket skulle fela till 30,000 menniskor med qvinnfolk och barn som den tiden skulle hafva sin föda, varande icke heller några extra ordinarie magaziner för handen utan allt såg helt desperate ut. Ingen kan eller vill äfventyra leveranser, mot den ovissa betalning, som är en följd af penningebristen. Det hadē varit först efter Amiralitets-Collegii, Stats- och Kammar-Kontorets sammanträde och hörande, som man, i anseende till behovet att spara skepps-rågs-skorpeförrådet, bakat mjukt bröd, hälften råg, hälften korn, för garnizonen i land; dock ej längre än till den varma årstiden, då ej mjukt bröd mera kunde hållas ifrån mögel. Viktualie-persedlar stode ibland icke för penningar att bekomma, till den qvantitet som behöfdes, och då gäfves det gemene manskapet ombord (på redde) i dess ställe reda penningar hvarje half-månad." De förhör, dem General-Amiralen lät anställa till följd af Rådets skrifvelse, hafva icke bragt några klagomål i dagen. "Dock," säger General-Amiralen, "är det svårt, då unga speciella fall anklagas." För resten hänvisas till von Otters specifikation ¹⁾.

Och dermed föll frågan för ögonblicket, men den återväcktes snart i sammanhang med penningebekymren

¹⁾ Riksarchivet, Amiral.-Coll. handlingar.

för den af Konungen förnyade gånger anbefallda transporten till Pommern.

I Februari månad 1711 var H. Wachtmeister upprest till Arboga, der Rådet, i anseende till pesten i Stockholm, var församladt, för att framlägga tillståndet med Flottan och begära medel att bedriva årets rustningar, hvilkas kostnader naturligtvis vida öfverstego årets af Stats-Kontoret beräknade stat¹⁾. Han begärde att soldater måtte användas till besättningarnes fyllande och att sjömilitionen måtte göras fulltalig i tid. Regeringen samtyckte väl härtill och anbefalldes anordningar, bland hvilka de flesta olyckligtvis först sent på året kunde utfalla, oaktadt General-Amiralen begärt dem senast till Juni månad. Några af Konungen anbefallda upplåningar i Tyskland, hvilka påräknats till Flottan, synas ock hafva blifvit fördröjda. Omkring 90,000 Daler Silfvermynt erhöles från Stockholm och derföre upphandlades sjöprovision för 40 à 12,000 man för ett sjötåg, samt begyntes klargöring af stora Flottan, men sedan var man ock utan några medel, och då den s. k. Nyenske eskadern var utsänd, samt de nödvändigaste rustningar gjorda för andra delar såsom Gottland, Göteborg och Stockholmsskären, var ej tillgången på folk till hufvudflottan större än 5809 man, då behofvet för fulla besättningar var minst dubbla antalet af sjömilitionen, äfven om alla ofvannämnde varit friska och tillgängliga för Flottan. Tillståndet med sjö-enrolleringen är redan berördt. Det var äfven föga tillfredsställande. Derjemte insmög sig i Carlskrona den hemske gästen pesten och anställde allt grynnare härjningar, ju mera den

¹⁾ Se Bilagan Litt E. Denna är hemtad ur Stats-Kontorets archiver. Amiralitetsstaterna, hvilka, åtminstone hvad lönerna beträffa, föga vexlingar underkastades, det ena året mot det andra, upptaga dock på långt när ej alla utgifter för Flottans krigsutredning, proviantering och sjötåg. Floderns uppgifver att under åren 1700—1710 för Flottans rustningar samt verkställda sjötransporter användts en summa af icke mindre än 3,871,685 Daler Samt utöfver stat.

trädde i förbund med brist och nöd. Till råga på olyckan skedde, just under den brådaste tiden och mesta bekymret, ombyte af Öfver-Kommissarie. S. von Otter hade nemligen blifvit underrättad genom bref från Kansli-Rådet Carsten Feif, dat. Bender den 13 Mars 1744, om sin utnämning till Kammar-Råd, och att Johan Lagerbjelke af Konungen blifvit utsedd till hans efterträdare såsom Öfver-Kommissarie, hvarjemte den sistnämnde, i bref af den 8 Maj, erhållit åtskilliga uppdrag som sådan, oaktadt han ännu icke erhållit fullmakt. Följden häraf blef, att Amiralitets-Collegium installerade den nye Öfver-Kommissarien¹⁾. Utan tvifvel var Lagerbjelke ett ganska lyckligt val och skötte sin nya befattning såsom en nitisk embetsman. De beskyllningar han fick för egennyttä äro icke bevisade, och öfrige "chikaner från Stats-Kontoret" voro till stor del obefogade, eller åtminstone följder af den allmänna förvirringen och ej af något egentligt tjenstefel hos Lagerbjelke. Stenbock yttrar om honom i bref till Konungen den 20 December 1744: "Det kan jag i sanning berätta, att hade Amiralitetet i tid blifvit försedt med penningar, så hade denna expeditionen redan i Juni månad, till fiendens största afsaknad, varit förrättad" — — och vidare — — "hade ej Herr Lagerbjelke mellankommit till Öfver-Kommissarie-beställningen, och af egna medel, som ock privat kredit, ej så troligen sökt denna expedition att befordra, sannerligen Flottan vore ännu kvarliggandes." Till Kansli-Rådet Feif skrifver han samma dag: "Jag vänder mig till vår redelige Lagerbjelkes sujet, intet för det, att han är min vän, utan en redelig, oförfalskad Konungens tjenare. Hvad han för Konungens tjenst gjort och huru han af det nuvarande Stats-Kontoret chikaneras, det vet så väl jag, som hela Amiralitetet, och lagar mon frère ej att deruti sker ett kraftigt slag, så lider ej alle-

¹⁾ Amiralitets-Collegii handlingar i Riksarchivet. Bref till Rådet från v. Otter af den 5 Augusti.

nast kongl. Majestät och Riket, utan störtas denne redelige mannen uti yttersta ruin." (Loenbom, Stenbocks lefverne) ¹⁾. En sådan mans omdömen måste tilläggas en stor vikt och befria Lagerbjelkes minne från fläck ²⁾. Otvifvelaktigt är emellertid, att ombytet af platsen verkade svårigheter och ett skadligt uppskof.

Att Flottans räkenskaper, likasom öfriga verks, icke alltid och till alla delar vid denna tid fördes med den fullständiga noggrannhet och skyndsamhet, som vederbördt, tyckes ock vara obestriddt, och slutligen hafva föranlett misstankar hos Konungen sjelf. Han befälldes derfore, något senare, en Undersöknings-Kommissions nedsättande i Carlskrona, under ordförandeskap af Kgl. Rådet Grefve Gustaf Cronhjelm. För fullständigande af denna öfversigt öfver Flottans förvaltning meddelas, i särskildt Bilaga ³⁾, några utdrag ur de i Riksarchivet förvarade bref från nämnde Grefve till Konungen, jemte utdrag ur en Ö. P. M. till honom ifrån tvenne hans biträden, Assessorerne Wulff och Ehrencrona, dat. Carlskrona den 23 April 1713. Samt är, att ehuru 1711 och 1712 årens stater finnas i Statskontorets archiver, likväl icke motsvarande årens hufvudböcker äro förfärdigade förr än år 1733 (h) vid den då skeende utredningen af Statsverket. 1711 års hufvudbok är författad nyssnämnde år, på befallning af Kammar-Collegium, och som det torde vara af historiskt värde att känna beloppet af Flottans alla utgifter, så meddelas denna

¹⁾ Kongl. Majt. lofvade ock att hålla Lagerbjelke skadeslös för sina upplifrigar i Krouns tjenst.

²⁾ Johan Fistulator, adlad Lagerbjelke, började år 1698 den 10 September såsom Inspektor hos Kongl. Rådet Grefve Ascheberg, och inträdde först vid mognare ålder i statens tjenst, såsom Sjöfullhupsyningsman i Blekinge. Hans fullnakt som Öfver-Kommissarie efter von Otter lär vara daterad den 9 Januari 1711. Blef Amiralitets-Kammar-Råd den 22 December 1712. Död 1732. Öfver-Kommissariens lön var 1200 Daler Småt samt 2 Passevolanter, som ansågs motsvara omkring 100 Daler Småt tillökning.

³⁾ Se Bilagan Litt. F.

hufvudbok i sammandrag under Bilagan, Litt. G. Af nämnda Bilaga vill det synas, oaktadt den mindre tydliga form, hvari hufvudboken blifvit aflattad, att 1711 års deri uppgifna kostnader för sjöförsvaret och transport-expeditionen belupo sig till icke mindre än 3,320,534 Daler Silfvermynt, hvilket, efter evaluation af 2 Daler på Riksdaler Specie, gör 6,644,068 Riksdaler Riksmünt, — en stor summa för denna tid! Derifrån afgår visserligen nära 4,000,000 Daler Silfvermynt "för Amiralitetets fordringar och behållna inventarier och medel", men huru pass säkra dessa fordringar, huru pass brukbara dessa inventarier voro, det lemmas derhän. Att förrådena 1712 och 1713 voro uttömda, framgår klart af Holm-Amiral Clas Sparres rapport till Rådet i början af år 1713, der bland annat upplyses, att alla 24-~~te~~a kanoner, så af metall som jern, voro "gamla och utslitna"; likaså de 105 12- och 18-~~te~~ar af jern, som funnos i förråd. Af 36-~~te~~a kanoner funnos blott 24 brukbara jernstycken, och till dem 170 kulor i förråd eller mindre än 5 stycken på kanon. Stort bättre stod det icke till med öfriga förråder, oaktadt under de 4 åren 1710 till och med 1713 till Tyg-Kontoret användts 180,657 Daler Silfvermynt eller omkring 364,000 Riksdaler Riksmünt. Af "Flinte-Muskötter" funnos ej 1800 brukbara, deraf blott 204 med bajonett; af pistoler ej 500. Jemförelsevis var förrådet bäst försedt med "Bombar", både fyllda och ofyllda, "Bräcke-kulor", "Carcasser" och dessa af ganska svårt pundigtal, hvaremot inga motsvarande mörsare eller kanoner i förslaget omnämnas¹⁾.

Kongl. Rådet Grefve G. Cronhjelm, sjelf alldeles främmande för Flottan, dertill snart oense med General-Amiralen, bibehöll icke länge sin plats såsom Amiralitetets Öfveruppsyningsman. Han efterträddes, vid Wachtmeisters snart derefter inträffade död, af General H. von Liewen,

¹⁾ Amiralitets-Collegii handlingar.

hvars fullmakt är undertecknad i Demotica i Mars 1714. Det var med honom Carl den Tolfte derstädes hade de märkvärdiga samtal, hvilka finnas upptecknade i Floderi Handlingar till Carl den Tolftes historia, 3:dje delen, sid. 319—344. Men äfven denne utmärkte man förmådde icke uppbära bördans alltmärg växande tyngd. Flottan, likasom alla andra krigsinrättningar i riket, förföll, och under de sista krigsåren kommo blott 12 à 14 skepp till sjös, och alla dessa med ej obetydligt förminskade bestyckningar. Äfven skeppen syntes alltså dela vårt olyckliga fäderneslands lott att ej längre förmå bära sin egen tyngd.

Återvunnet fredslugn och nitet hos en samling utmärkta, i krigets och motgångarnes skola bildade, sjöofficerare skulle snart hafva kunnat återupprätta Flottan, om icke ty värr partistrider äfven der innästlat sig, och genast ställt anhängarne af Segelflotta och Galerflotta, dessa sjövapnets Hattar och Mössor, i harnesk emot hvarandra. Så sjönk sjövapnet allt djupare, icke allenast, likasom fäderneslandet sjelft, bristande af öfveransträngning under den jernklädnad, hvarmed det omgifvit sig, utan ock i sin innersta rot angripet af tvedrägtens försåtliga torröta och afundens oemotståndliga maskstyg. Det var först 1772 med det nya konungaväldet, som en ny morgon randades för Svenska ÖrlogsfloTTan. Dock — på dessa ljusare tafflor få vi icke nu kasta våra blickar. Vi måste här betrakta huru en hjelttemodig skara, försvagad af pest och brist, under de korta, kalla, mörka Decemberdagarne, hastade öfver den stormupprörda böljan sina beträngda vapenbröder till hjälp. Den förmådde endast fördröja en slutlig undergång. Ett ohlidt öde beherrskade Sverige, men det är nyttigt att med lugn skärskåda sina motgångar, det är lyckligt och upplyftande när man kan göra det med vördnad och stolthet!

Sedan undsättnings expeditionen till Pommern var beslutad, och de dertill erforderliga rustningarne med all "görlig kraft" bedrefvos, uppstod naturligtvis den frågan: Hvem vore bäst passande att leda dessa truppers öfverfart. General-Amiralen, sjelf gammal och sjuklig, och som vid denna tid synes hafva varit i mycket godt förstånd med Grefve Stenbock, föreslog honom såsom sin medhjelpare. Rådet åter, oaktadt det sjelft tyckes hafva önskat detsamma, tvekade dock länge, af fruktan att väcka Konungens missbhag, om Stenbock förflyttades ifrån sitt befäl hemma i landet. Slutligen skref Wachtmeister ett bref till sin förtroegne, Amiralitets-Kapten Feif, hvilken för ögonblicket vistades i Stockholm och hade gifvit Rådet lugnande underrättelser om Amiralens helsa.

Detta märkvärdiga bref finnes tryckt i sin helhet i Loenboms "Stenbocks lefverne", och anser jag mig alltså här blott böra anföra det hufvudsakliga af innehållet.

"Kroppskrafterne äro nu så i aftagande och särdeles af ett invärtes slag, så att jag här om natten trodde det var min sista". — — — "Härtill contribuerar den ängslan och förtret jag har dagligen att se, huru bristen gör att jag alls intet kan reussera och komma fort i mina redeliga tankar och anslag för Kongl. Maj:ts tjenst." — — — "Och i händelse af mitt fränfälle, hvem skall då med behörig auctoritet träda i stället och hålla de separerade humeurerne samman?" — — — "Fördenskull må Herr Capitainen förtro de Höge Herrar, hos hvilka Hr Capitainen mitt tillstånd till mitt avantage har relaterat, att sådant står på de svagaste fötter" — — — "de måste taga på sitt samvete och ansvar inför Gud och Konungen om något olyckligt timar här vid Flottan, hvilket allt jag — — skall Konungen uti en utförlig och underdånig remonstration sjelf föreställa." — — — "Warandes den befaran att rubba Kongl. Majestäts disposition med Grefve Stenbock

för intet att anse, när man deremot i consideration tager, att så länge Flottan håller sjön, kan intet fiendtligt på Skåne befaras" — — "och nu så mycket mindre, som Konungen af Danmark har all sin force åt Tyska sidan." — — — (Carlskrona den 6 October 1711).

Af detta bref synes huru högt Wachtmeister åstundade Stenbocks hjälp. General Düker, hvilken fått befäl i Pommern efter Crassow, ropade ock af alla krafter på hjälp¹⁾. Konungen af Danmark rigtade ock sina förnämsta bemödanden åt ett anfall på Sveriges Tyska besittningar, och lät ifrån Norska sidan, i Augusti månad, ett skeninfall göras, hvilket af General-Löjtnant Burensköld afslogs. I Skåne oroades samtidigt strandbevakningen genom strandhugg och nattliga öfverfall. På anmodan af General-Amiralen sände slutligen Stenbock sin Fältsekreterare Roland till Carlskrona, så mycket heldre som han trodde sig förvissad att Regeringen numera blifvit böjd för att se honom i spetsen för Flottans angelägenheter. Till Carlskrona hade Konung Stanislaus nyss anländt, då hans tillflyktsort i Pommern dagligen mer och mer var hotad. Denne Konung, sedan längre tid tillbaka bekant med Stenbock, hade i bref flercaldiga gånger besvurit honom hasta till Stralsunds hjälp, och kom nu sjelf till Christianstad, för att personligen öfvertala Stenbock att på eget bevåg deltaga i expeditionen. Men denne sistnämnde var nog försiktig att betinga sig Senatens bestämda befallning dertill, "på det ej Hans Majestät, som lätt kan intalas till vidrigt omdöme om mig, skulle kunna inbillas, att jag deserterat mitt

¹⁾ Han hade endast omkring 6000 man, mest Rytteri och Dragoner, nemligen Enkedrottningens Lif-Regemente och Pommerska Regimentet; Marshalls, Mardefeldts, Mellins, Strömfelts Dragoner samt Ekeblads och ett annat Infanteri-Regemente. De blefvo allt mera inneslutne i Stralsund af Ryssar och Pohlackar, till hvilkas belägringshärar Konungen af Preussen, oaktadt de pågående underhandlingarne i Haag, icke aktade för rof sända 75 grofva kanoner, med 1700 artillerister, under sken af att de voro Sachsiska! (Jemför Dükers bref till Stanislaus af den 19 October 1711.)

kommando öfver armeen.” I samma anda svarade han på Wachtmeisters fortfarande enträgna skrivelser äfvensom på Senatens bref¹⁾. Emellertid undandrog han sig ingalunda att med all flit befordra embarqueringen, och det oaktadt Skåne derigenom ytterligare blottades på fotfolk. Åhus var ifrån början utsedd till inskeppningsort. Södermanlands, Elfsborgs och Jönköpings Regementen befallde han med ilmarscher begifva sig till Christianstad; och Westmanlands Regemente, äfvensom 400 man af General-Major Schommers, och 400 man af General-Major Baron Hamiltons, att hålla sig marschfärdiga. Men nästan samtidigt kom från Rådet hans egen utnämning att vara Flottan följaktig²⁾, jemte befallning att till General-Löjtnant Taube lemna befälet i Skåne, under den tid sjötåget varade. Konung Stanislaus hade vid sitt korta besök i Stockholm betydligt bidragit att utverka detta beslut³⁾. Då den landsflyktige Monarken, efter sin återkomst till Christianstad, erhöll underrättelse om Stenbocks utnämmande, uttryckte han sin lifliga glädje och sina återväckta förhoppningar uti följande ordalag:

”Min bästa Grefve! Jag har erhållit Edert bref, så fullt af nit och goda afsigter. Jag har intet att tillägga, sedan nu sakerne äro lemnade uti Edra händer, ty jag är innerligt öfvertygad att de då icke blifva försumnade. Endast det beder jag Gud, att det ej måtte vara ”post festum”. Jag darrar vid tanken derpå, men tröstar mig, då jag besinnar att Gud bestämt Eder till ännu denna bragd, hvarigenom Sverige och Pohlen komma att hafva Eder att tacka för sin räddning. Jag svarar för Pohlens tacksamhet, för Sveriges skulle jag ock kunna svara. Den kan icke förnekas Eder, så vida icke tillfälle skulle mig

¹⁾ Stenbocks bref i Riksarchivet, dateradt Börringe den 25 September.

²⁾ Rådsprot. den 4 October 1711.

³⁾ Se Bilagan Litt. H.

berofvas att göra Eder det rättvisaste vitsord om Edra stora tjenester. Skynda blott att lissa segel, jag besvär Eder det." ¹⁾ — — —

Från Wellingk erhöll han äfven ett bref med lyckönskningar och många upplysningar, bland andra den, att Danska Flottan dragit sig in åt Sundet. Danskarnes besättningar synas äfven varit hemsökta af pesten, likasom, till all lycka, belägringshären utanför Stralsund. Flere Rådsherrar tillskrefvo honom i samma anda. Gladast af alla var General-Amiralen sjelf, som af alla krafter skyndade på Stenbocks ankomst, helst sedan han af utsända kryssare erfarit Danska Flottans åter utlöpande. Denne sistnämnde måste likväl något qvadröja i Skåne att ordna allt till inskeppningen, så mycket mer, som en förändring med de tillämnade Regimenten skedde, och till inskeppningsort bestämdes Carlskrona, i stället för Åhus. Detta sista var en ganska klok ändring, som skedde på General-Amiral Wachtmeisters förslag. Åhus är nemligen ingalunda en tjenlig hamn att inskeppa en här och en större transport. Förändringen med de bestämda trupperna härörde deraf, att den påräkneliga sjömilitien ²⁾ icke förslog till mera än $\frac{3}{4}$ dels besättningar, med hvilka krigsrådet i Carlskrona ansåg orådligt gå till sjös under denna sena årstid, helst många båtsmän voro "ovana bondedrängar", samt dessutom sjukligheten i tilltagande. Omkring 6000 man soldater fordrades till fyllnad, och de delar af Calmare, Kronobergs och Schommers Regimenten, hvilka till Flottan varit afsedde, uppgingo i antal på långt när icke till 3000 man. Derföre befallte Stenbock, att General-Major Baron Hamiltons och Öfverste Sinclairs Regimenten, hvilka hade garnison i Malmö, äfvensom Öfverste-Löjtnant Störs bataljon i Christianstad, skulle till Flottans beman-

¹⁾ Bref från Konung Stanislaus till M. Stenbock, dat. Christianstad den 30 October. Det finnes på Franska språket hos Loenhom.

²⁾ Se Bilagan Litt. C.

nande aflemna, de förra tillsammanlagdt 300 och den sednare 300 man¹⁾, samt att de afdelningar af Östgöta och Uplands Fotregementen, hvilka voro i Halmstad och kringliggande trakter på kustbetäckning, skulle uppbryta till Carlskrona i samma ändamål. Om äfven ej bristen genom dessa åtgärder fullkomligt fylldes, så var hjälpen dock stor. Hela Rytteriet lemnades hemma, af brist på fartyg, tjenliga till dess öfverförande²⁾. Manskaper fortskaffades, så vidt möjligt, på vaguar. Till befälets nödtorfligaste behof lät Stenbock med möda hopskrapa 46,000 Daler Silfvermynt; och i anseende till pesten förbjöds truppen att hafva gemenskap med bygdens folk, utan voro tjenliga qvarter genom kronobetjeningens försorg på förhand utsedda. Så faderligt sörjde den kloke och tappre Fältherren för sina underhafvandes väl! Hvad under då, att han af dem tillbaka omfattades med en tillgifvenhet, som gränsade till dyrkan. Den 18 October, sedan han gjort alla dessa anstalter, anlände han sjelf till Carlskrona; och åt General-Adjutanten Stjernerantz var emellertid omsorgen om utförandet lemnad. Nu fick Amiralitetsverket ett nytt lif; General-Amiralen blef styrkt till fördubblade ansträngningar, hvilket Stenbock äfven uti bref till Rådet tacksamt erkände³⁾, jemte det han uttalade en förlätlig stolthet öfver att veta sin ankomst hafva "möjliggjort Flottans utlöpande detta år". Bättre hafva aldrig två utmärkta befälhafvare för Landthår och Flotta samverkat. Större hafva ock aldrig svårigheter kunnat gestalta sig än de, hvilka lågo dessa i vägen⁴⁾. I sista dagarne af October månad

¹⁾ Stenbocks bref till Rådet, dat. Börringe den 25 September och Malmö den 5 October (Riksarchivet).

²⁾ På General Dükers enträgna begäran hade Vestgöta Rytteri, för hvilket han var Chef, ännu i sista stunden ordres att aftåga till inskeppningsorten, men äfven detta Regemente blef qvarlemnadt denna gång.

³⁾ Se Bilagan Litt. H.

⁴⁾ Dessa svårigheter hafva tillförene blifvit antydda på behörig ort i öfversigten om Flottans tillstånd.

var likväl Flottan, jemte en del transportfartyg, någorlunda segelfärdig¹⁾. Den var fördelad i tre Eskadrar och bestod af följande skepp och fartyg, enligt en förteckning, som finnes bland årets Amiralitets-Collegii handlingar uti Riksarchivet.

Hans Excell:s Hr Amiral-Generalens Esquadre.

Fredrica Amalia	64	kanon.	Kapten Michael Henck.
Sverige	84	»	Vice Amiral G. Wattrang.
Ösel	52	»	Kapten Grubb.
Brehmen	62	»	Kapten Wachtmeister.
Konung Carl	110	»	General-Amiralen.
Prinsess. Hedvig Sophia	74	»	Schoutbynacht Grefve Wachtmeister.
Vehrden	54	»	Kapten Taube.
Estland	52	»	Kapten Sjöstjerna.

(Summa 8 Skepp med 552 kanoner.)

Herr Amiral Ankarstjernas Esquadre.

Wenden	72	kanon.	Major Psilander.
Prins Carl	80	»	Vice Amiral Sparre.
Gottland	52	»	Kapten Lund (Sund?)
Södermanland	54	»	Kapten Wulf.
Giötha Leijon	96	»	Amiral Ankarstjerna.
Westmanland	64	»	Kapten Unge.
Giötha	72	»	Schoutbynacht Lillie.
Wrede	50	»	Kapten Leijonstéen.

(Summa 8 Skepp med 540 kanoner.)

Herr Amiral Ruuth's Esquadre.

Skåne	64	kanon.	Kapten Ankarstjerna.
Prins Carl Fredrik	72	»	Amiral Ruuth.
Carlscrona	72	»	Kapten Brunian.
Wachtmeister	50	»	Kapten Ulric.

¹⁾ Stenbocks Bref till Rådet af den 21 October. Riksarchivet.

Riga	54	kanon.	Kapten Grefve Gyllenborg.
Pommern	54	»	Kapten Gerdtén.
Nordstjernan	70	»	Schoutbynacht Loewen.
Småland	68	»	Kapten Ehrensköld.
(Summa 8 Skepp med 504 kanoner.)			

Fregatter.

Thomas	24	kanon.	Kapten Piper.
Marcus	24	»	Kapten Seohl.
Phoenix	32	»	Kapten Fistulator.
Wiborg	40	»	Kapten Sjöstjerna.
Postiljonen	20	»	Kapten Christophers.
Falken	32	»	Kapten Uggla.

Summa 6 Fregatter med 172 kanoner.

Transportskeppen.

Tre Svanor	Skeppare	Klangenberg.
Tobias	»	Norman.
Torget's Aborre	»	Wult.
Krönta Lejonet	»	Nyman.
Lilla Fortuna	»	Westerang.
Concordia	»	(?)
Konung Salomon	»	(?)

Hela denna Flotta bestod alltså af 24 rangskepp och 6 fregatter, förande tillsammanslaggt icke mindre än 1768 kanoner. Olyckligtvis svarade hvarken besättningarnes fulltalighet och duglighet eller utredningens godhet emot antalet, och året var dessutom redan i sin elfte månad. De ifrån Stockholm med flera orter förväntade proviantfartygen aflördes ej; de voro fördröjda af motvind och stormar. Deröfver klagar Stenbock i sitt bref af den 24 October, äfvensom öfver dröjsmål med åtskilliga Regimenten, såsom Södermanlands och Calmare. "Skjutsen vore utmattad och vägen lång." Emellertid påskyndade han marschen genom oupphörligen afsända Stabsofficerare,

och den 28 October kunde han skrifva till Stockholm: "I dag hafva de sista trupperne ankommit" samt den 1 November "att Landtmilitiens fördelning på skeppen nu vore skedd."

På denna fördelning afsände han tvenne förslager, det ena utvisande fördelningen af de till besättningar, det andra fördelningen af de till transport beordrade Regimenten. Af dessa meddelas det sistnämnda i en af Bilagorna ¹⁾, hemtad från Stenbocks brefsamling i Riksarchivet. Ett sammandrag af det förstnämnda gifver vid handen, att på Örlogsskeppen såsom besättningar voro inmönstrade den 30 October ²⁾:

Af Uplands Regemente	4 Offic.	5 Und.-Offic.	143 Corp. o. Geme.	
Af Södermanlands do	19 do	24 do	530 do	do.
Af Östgöta (Fot-) do	3 do	5 do	152 do	do.
Af Kronobergs do	32 do	54 do	968 do	do.
Af Malmö garnisons do	6 do	10 do	200 do	do.
Af Schommers do	4 do	9 do	202 do	do.
Af Stöhrs' Bataljon . .	14 do	15 do	294 do	do.

Summa 82 Offic. 122 Und.-offic. 2,489 Corp. o. Geme.

Men det var ej nog att trupperne omsider kommit ombord. Huru voro de försedda med föda och kläder? Om detta sednare gifva Stenbocks bref till Rådet sorgliga upplysningar. Redan sist i October klagar han, att både

¹⁾ Se Bilagan Litt. I.

²⁾ Den bland Amiralitets-Collegii handlingar i Riksarchivet befintliga fördelningen på skeppen skiljer sig något från detta förslag, särdeles i två punkter, nemligen: först nämnes der Calmare Regemente, med en styrka af 726 man Corporaler och Soldater, hvilket Regemente alltså troligen icke var anländt när Stenbocks förslag uppgjordes, helst detta Regemente kom allra sist, enligt Loenbom; derjemte nämnes hela Södermanlands Regemente såsom transport och icke, som i Stenbocks förslager, deladt. Enligt Amiralitets-Collegii förslag voro transport-trupperne fördelade så, att Rangskeppen förde 2463, Fregatterne 292 och Transportskeppen 1070 man, Corporaler och Soldater. Om man jemför totalsumman häraf, 3825 man, med Bilagan Litt. I, så finner man, att (med inräknande af Södermanlands Regementes till besättning kommenderade afdelning) summorna öfverensstämma på det närmaste.

vid Malmö garnisons och Schommers Regimenten är folket "nakota och barfota," och litet senare likaledes öfverbristande skodon för det roterade fotfolket ¹⁾. Carlskrona borgerskap afhjelpade bristen på skjortor genom frivilliga sammanskott; skor anskaffades slutligen genom General-Krigs-Kommissarien Malmbergs försorg. Men att bekymren fortforo och förföljde honom ut på redde, synes af hans bref dat. "ombord på skeppet Kung Carl den 17 November", der det bland annat heter: "armodet och fatigdomen trycka oss under på alla sidor. Provianten är på credit upphandlad; fältkassan tom och Gud vet när några medel inflyta." Kort derefter ankommo dock de sista transportskeppen från Stockholm under betäckning af fregatterna Pollux och Jungfrun. Nu var brådskan så stor, att spannmål och förråder på skepparnes edeliga vitsord skyndsammast och efter görligaste lägenhet fördelades utan föregående uppmätning af spannmålen. Transportskeppen ifrån Calmar voro redan den 13 November, "med stor fara under storm och tjocka," inkomne på redde. Till ytterligare upplysning och fullständigande meddelas, under Bilagan Litt. K, åtskilliga utdrag af General-Amiral m. m. Hans Wachtmeisters brefvexling med Rådet, hemtade ur Amiralitets-Collegii handlingar i Riksarchivet. De belysa ganska väl svårigheterna ej mindre under sista

¹⁾ Sådant var isynnerhet fallet med Södermanlands Regemente, hvilket efter öfverfarten till Stralsund befanns så utslitet till beklädnad och utredning, att Regements-Chefens, Öfverste Grundels, förklaring i ämnet infordrades af Senaten, och Regementsskrifvarne jente den till Pommern medföljde Öfverste-Löjtnant Schlippenbach inställde sig i Stockholm för att afhöras i denna fråga och såsom svarande mot General-Löjtnant Dükers ombud. Se Riks-Registr. 1712 den 22 Januari, den 10 Mars och den 12 Mars. Riksarchivet. Upplysningsvis kan här tilläggas, att, vid Svenska Transportflottans skingrande år 1712 utanför Rügen, hvarom mera framdeles, förlorades bland mycket annat den så behöfliga beklädnad, som för detta Regemente ändtligen var anskaffad ifrån hemlandet. Detta, för att gifva någon föreställning om våra krigares försakelser, och således förhöja värdet af deras upoffrande mannamod.

rustningstiden, än ock under inskeppningen samt sjelfva sjötåget. Ända intill sista stunden tyckes ödet hafva funnit nöje uti motarbetandet af den så mycket efterlängtdade undsättningen till det hardt beträngda Pommern. En stadig och hård sydvestvind qvarhöll Flottan på Carlskronas redd i 3:ne veckor, under hvilken tid så väl Wachtmeister som Stenbock, gång på gång, erhöilo de bevekligaste bref att skynda, både ifrån Rådsherrarne och Düker. Denna väntan gick båda befälhafvarne så mycket mera till sinnes, som den förfärliga pesten på Flottan dagligen tilltog i omfång och styrka, samt provianten, hvaraf ingalunda något öfverflöd var att tillgå, onödigtvis förtärdes.

Ändtligen, den 24 November¹⁾, blåste god vind och hela Örlogsflottan, jemte alla närvarande transportskeppen, afseglade ifrån Carlskronas redd. Den underlägsna Danska Flottan hade i god tid dragit sig undan till Sundet. Hafvet var sålunda rent, och seglingen försiggick utan vidare händelser. "Dagen derpå följande fingo vi Rügen i sigte," säga General-Amiralen och Grefve Stenbock i sitt bref af den 29 November till Rådet; hvaremot de flesta tryckta skrifter rörande detta sjötåg påstå, att nära 4 dagar skulle åtgått till öfverfarten. Två mil utanför Jasmund gick Flottan till ankars, och kryssade sedan den 26 November upp till Perts redd sydost om ön Rügen. Genast underrättades General-Löjtnant Düker om dess ankomst samt styrka i skepp, manskap och förråder. De båda Kongl. Råden begärde med honom en sammankomst, hvilken ock den 28 November egde rum på chefskeppet Kung Carl. Düker åtföljdes dervid af Öfverstarne Mevius och von Schewen. Såsom af Öfverbefälhafvarnes bref till Rådet, i Bilagan Litt. K, synes, beslöts, efter många och långa öfverläggningar, att, i anseende till den alltför fåtaliga undsättningsstyrkan samt den sena årstiden, öfvergifva pla-

¹⁾ Den 4 December efter nya stilen.

nen att gå anfallsvis till väga, och i dess ställe utföra kriget endast försvarsvis, för att ej sätta fästningens och truppernas bestånd på allt för högt vågspel. Düker lofvade likväl, att med den styrka fotfolk han nu erhöle, och hvarigenom hela hans här förmenades förstärkt till 11 à 12,000 man, försvara sig till Juni månads början följande året, så framt han erhöle ytterligare förstärkning i spannmål och omkring 50,000 Daler Silfvermynt, samt nästföljande vårdag kunde påräkna en ny och större undsättningsexpedition, hvarom han nu enträget anhöll. Till följd af denna försäkran begyntes genast utskeppningen af folk och förråder samt påskyndades med all makt. Ej allenast de truppafdelningar, hvilka till transport egentligen varit afsedda, utan äfven så mycket af besättningstrupperna, som möjligen kunde undvaras, ilandsattes. Men snart uppstod en förarglig tvist emellan befälhafvarne. I det såkallade "Binnenvattnet", mellan Rügen och fastlandet, lägo 5 små Danska fregatter, under skydd af belägringshärens skansar. General Düker hyste den ganska naturliga önskan, att dessa besvärande gäster skulle förjagas eller eröfras. De båda Kongl. Råden åstundade heller ingenting högre, men saken befanns omöjlig i brist af tillräckligt antal grundgående fartyg. Düker aflät, efter sin återkomst till Stralsund, ett öfvermåttan skarpt memorial, hvilket utförligt finnes intaget uti Loenboms Stenbocks lefverne, 2:dra delen, pag. 234—235. Dess innehåll var i korthet följande:

"Det vore en vanheder, med en hel Flotta tåla att några så ringa, churu farliga fartyg förblefve oangripna. Hade Düker fått de fregatter och fartyg han länge sedan begärt, så skulle ej fienden erhållit de fria förbindelser för sin proviantering m. m., som nu till försvarets stora skada vore fallet. Düker skulle, med dessa fartygs hjälp, till och med kunnat lättare oroa honom och bibehålla sambandet med Stettin. Nu vore han deremot nära att afskåras äfven från Rügen, der hans kavalleri var förlagdt,

och på samma gång blifva skild från all förbindelse med moderlandet. Om Flottan återseglade utan att fullgöra hans begäran, finge dess befälhafvare på sig taga hela ansvaret för de olyckliga följderna" o. s. v.

De Kongl. Råden blefvo ganska förtörnade öfver detta bref, helst vid det personliga sammanträdet General Düker icke lärom nämnt det ringaste. "Det var icke deras fel", — svarade de, — "att de ej egde nog grundgående fartyg till det begärda anfallet". De beklagade vidare, att fienden utan hinder och motstånd fått betjena sig af den utvägen, att hjälpa sina fartyg öfver banken, medelst uttagandet af kanonerna, "då det likväl ålegat General-Löjtnanten, att förut med något af de lätta fartyg han hade hos sig låta sänka igen det grunda och trånga inloppet vid Nydjup, samt borttaga alla märken på det fienden ej deraf kunnat sig begagna; men som detta icke skett, ville de lemna ansvaret på den, som kunnat förekomma och afvärja fiendens inlöpande med sina fartyg och det icke gjort." Det af Düker föreslagna anfallet vore af samtelige Sjöofficerare vid allmän "Pascharing" (krigsråd) afrådt, helst derigenom Flottans alla småbåtar ("Espingar") äfventyrades, hvilka likväl vore så nödvändiga vid den äskade transporten tidigt följande vår. De yttrade derpå, att, "efter General-Löjtnanten ärnade sända sitt bref till Konungen, begärde de att han ville bilägga afskrift af deras svar, hvarjemte de ej skulle underlåta att i underdånighet föredraga Hans Majestät saken med sina sannfärdiga omständigheter, i den förmodan, Konungen vore allt för nådig, att på ensidig berättelse och der sjelfva ogörligheten låg i vägen, tro, att de med Herrar Flaggmännerna ej skulle göra det yttersta, om de allenast, som nu fordrades, kunde segla öfver grund och land att anfalla och förhärja en fiende" o. s. v. Efter återkomsten till Carlskrona aflärdade General-Amiralen Amiralitets-Kapten P. Feif till Bender, med noggrann underdånig rapport om

förloppet vid detta sjötåg och dess alla förrättningar¹⁾. General Düker lät dervid bero, men visade sig obestriddligt ogen äfven i andra afseenden. De Kgl. Råden hade bestämt Pert till landningsplats för arméens förräder, emedan der vore man något mindre obetäckt än vid Wittow, hvarest först denna ilandsättning varit tillämnad. Denna ändring förtröt nu General Düker, som sade sig väl hafva gjort allt att anskaffa fordon, men ansåg den långa transporten på hjul till Putbus ej kunna ske utan olägenhet och förlust, hvaremot han protesterade. Häröfver uppstod en ny ovänlig skriftvexling, men slutet blef, att ilandsättningen försiggick vid Pert. Här utskeppades nu med ordning och skyndsamhet följande Regimenten, nemligen:

hela Södermanlands Regimente, så väl den transporterade,
som besättningsbataljonen;
hela Westmanlands Regimente,
hela Elfsborgs Läns Regimente
och 5 kompanier af Jönköpings Regimente.

Sammanlagda styrkan af dessa Regimenten vid detta tillfälle torde kunna beräknas till omkring 3,500 man af alla grader. Enligt en uti Riksarchivet befintlig uppsats, utskeppades derjemte följande förräder samtidigt, nemligen²⁾:

24,962 Læ gammalt bröd.

4,692 T:r dricka (hvaraf något surt varit och kvarblef på skeppen).

944 Læ smör.

243 T:r 17 K:r ärter.

240 T:r 49 K:r gryn.

736 Læ fläsk.

¹⁾ Till sitt rättfärdigande lät Stenbock, å sin sida, en af sina General-Adjutanter (jag tror Major Stjernerantz) hålla noggrann journal öfver sjötåget, hvaraf han sände ett exemplar till Rådet, se Bilagan Litt. H.

²⁾ Ut i flera, i Riksarchivet befintliga olika specifikationer skilja sig uppgifterne icke så obetydligt.

983 Læ torrt kött.
 140 T:r saltgrönt kött.
 1,513 Læ torr fisk.
 55 T:r 44 Læ salt.
 3,000 Læ tobak.
 38 Palmer hö.
 186 T:r hafra.
 1,000 T:r råg."

"Härvid är att observera att 1010 man soldater njutit $\frac{1}{2}$ månads kost af ofvannämnda persedlar under vägen mellan Carlskrona och Pert."

Man finner sålunda att denna undsättning icke var af obetydlig vikt för General Düker. Stralsunds fästning, tendligen hårdt innesluten af de förenade härarne, kunde icke allvarsamt beskjas af brist på groft artilleri, ej heller stormas af brist på fotfolk, emedan de af Czaren utlofvade Regementen icke ankommit. Den Danska eskader, som från Fredriksort skulle öfverföra en del af belägringsartilleriet skingrades af en svår storm; dess fartyg drefvos dels till Warnemünde utanför Rostock, dels till Eckernförde, dels tillbaka till Kielerfjorden, och det Sachsiska belägringsartilleriet dröjde tillfölje af de djupa vägarne. Svenska garnisonen i Wismar lyckades genom ett af sina flera väl afpassade utfall uppbränna några bland de till Warnemünde väderdrifna Danska fartygen¹⁾. Först efter mycken möda och lång tidsutdrägt kunde belägringsparken omsider samlas utanför Stralsund. Baron de Limiers, i sin "Histoire de Suède sous Charles XII", som utgafs i Amsterdam 1721, uppgifver, att 4 stycken 50-åa mörsare och åtskilliga "petits mortiers à main", samt 24 kanoner, jemte en myckenhet bomber och granater slutligen dufördes, samt, att de förbunde Monarkerne, oaktadt den svåra årstiden och dess följder, lofvade hvarandra

¹⁾ Nordberg, Carl XII:s Historia, senare delen, 15 kap.

icke afstå från belägringen förr än platsen vore intagen. Den starka och väl försvarade fästningen gjorde dock, att detta löfte icke så lätt gick i fullbordan, helst den Danska hufvudflottan genom brist, sjukdomar och stormar hindrades att utlöpa. Belägringen blef alltså föga annat än en långväga inspärning. Amiral Gyldenlöwe yttrar i ett bref till Schouthynachten Sehested, som hade Danska sjöstyrkan vid Binnenvattnet under sitt befäl, bland annat dessa ord: "Besättningarna äro i ett tillstånd, som kan komma hjertat att blöda på hvarje annan än en Kommissariatsherre". Han blef slutligen tvungen att inlägga sina många sjuka på Jägersborg, der de dogo "såsom flugor" uti bröstsjukdomar och skörbjugg af den svåraste art. Flottans skepp skildras derjemte såsom befinnande sig i det önkligaste tillstånd. Detta var en lycka för Svenska Flottan, då den med så betydligt försvagade besättningar återvände hem efter fullgjordt värf. Den 7 December ankrade Hans Wachtmeister och Stenbock med alla skeppen på Carlskronas redd.

Ännu finga likväl dessa segelslitna skepp, dessa uttröttade besättningar icke hvila. Nya bekymmer togo deras krafter i anspråk. Genom ett, natten emellan den 4 och 5 December (nya stilen), verkställt olyckligt utfall af Kommendanten i Wismar General-Major Schoultz, hade större delen af garnisonen blifvit krigsfångar, och snar hjälp var af högsta nöden påkallad, om Wismar ej skulle vara förloradt. Vi skola, till afslutande af dessa krigshistoriska bidrag för år 1711, närmare vidröra denna händelse.

Öfvermodig genom föregående lyckade utfall, sammankallade General-Major Schoultz ett krigsråd och föreslog att göra ett stort utfall med hela garnisonen, under det Danska belägringshären genom åtskilliga "detacherade partier till Lübeck o. s. v. vore försvagad med mer än 700 hästar". Flertalet i krigsrådet biföll och utfallet verkställdes med omkring 2500 man, nemligen Öfverste Basse-

witz's Dragoner, General-Guvernörens och Öfverste Nils Posses¹⁾ Fotregementen samt 12 fältstycken med nödig betjening.

General Rantzau, som förde Danska belägringshären, var genom spioner varnad, samt utom dess på sin vakt, till följd af de föregående täta utfallen. Han fördelade sitt folk med klokhet, och då natten till ^{26 Nov.}_{5 Dec.} 1711 Svenskarne häftigt anföllo hans förposter, veko dessa undan. Härvid led isynerhet Bulanska Rytteri-regementet, förföljdt af den outtröttlige Bassewitz. Men efter klockan 5 på morgonen stötte Svenska fördelningen emot Danskarnes hufvudstyrka, 4 Regimenten under General-Löjtnant Legard, och dessa började, till följd af sitt öfverlägsna antal, snart gå anfallsvis till väga. I början motstodo Svenskarne tappert och "afslogo detta anfall", men då sände Rantzau fram det Juelska Regimentet, som i galopp anföll Svenskarnes fotfolk i ryggen och straxt bragte det i oordning och till återtag. Förgäflves sökte Generalen och befälet att hejda soldaterna. När Legards, Levezau's och Fustmans Regimenten anföllo på sidorna, samt Rantzau sjelf ytterligare riktat ett anfall i ryggen, upplöstes hela Svenska rytteristyrkan i vild flykt. Infanteriet formerade visserligen fyrkant, med 4 af kanonerna i densamma, men blef till stor del nedhugget, då det icke ville gifva sig åt Fustmans rytteri. I den berättelse af Rantzau, som finnes införd uti "Historische Nachricht von dem Nordischen Kriege, Freystadt 1716," säges bland annat, att ej flere än 31 man infanterister undkommo, och att Öfverste Bassewitz med återstoden af rytteriet snart lemnade Wismar och begaf sig till Stade, förföljd af Danskarne.

¹⁾ Kallas ock "Svenska Lif-Regementet till Fot" i den stat för 1710, som finnes i Kammararchivet. Öfversten Friherre Posse hade nyss blifvit Landshöfding på Gottland. Regimentet tyckes, enligt Stats-Kontorets räkenskaper, hafva haft sin ordinarie station i Göteborg och Ny-Elfsborg.

I denna olyckliga strid förlorade Svenskarne hela sitt artilleri och 478 døde samt omkring 4500 fångar ¹⁾).

Genom dess utgång sväfvade Wismar i största fara, ty borgerskapet, som nu erbjöd sig deltaga i vaktgöringen, var i längden ej att lita på, och den öfverblefna garnisonen, helst efter Bassewitz's aftåg, var ej starkare än 2 à 300 man. Om Rantzau förstått begagna sin seger, hade Wismar genast varit förloradt ²⁾).

Den häröfver otröstlige General-Major Schoultz skref ett bevekligt bref om hjälp till de Kongl. Råden på Flottan, hvilket de erhöillo kort innan deras afsegling och hvilket tillskyndade dem det lifligaste bekymmer, helst de insågo omöjligheten af att genast afsända hjälp, utan att först hafva återfört Örlogsflottan till Carlskrona. Deras bref af den 4 December, som finnes i Bilagan Litt. K, tjenar att närmare redogöra för skälen till detta uppskof.

Vid Flottans återkomst till Carlskrona erhöilis Kongl. Regeringens bref med bifall till den föreslagna undsättningsexpeditionen. Utförandet företogs ofördröjligen och med så mycket mera trygghet, som den Danska Flottan begynt upplägga i Köpenhamn, med undantag af en mindre eskader, som ännu sökte hålla sjön. Kronobergs Regemente, under befäl af Öfverste Hästesko, och 900 à 4000 man starkt, bestämdes att öfverföras såsom garni-

¹⁾ De tillfångatagne voro: Öfverste-Löjtnanterne Wollfrath och Palmfelt; Majorerne Liljeconra och Rosenacker; Kaptenerne Keijser, Hamilton, Rave, Hapke, Deilen, Mathias, Voigt, Dörfler, Ackerman, Tournel, Torn, Fasting, Svanfelt, Stausing och Bluhme; 16 Löjtnanter, 5 Fändrikar, 4 Styckjunkare, Adjutanter och Vaktmästare, 127 af öfriga Underofficersgrader och 1330 Soldater, hvaribland 470 sårade.

²⁾ Nordberg uppgifver, att General-Guvernören i Brehmen, Vehrden och Wismar, Kgl. Rådet Wellink, uppretad öfver Schoultz's oförsigtighet, sände General Crassow som Guvernör till Wismar i hans ställe. General-Major Schoultz sökte i bref till Stenbock rättfärdiga sig, och synes ej hafva misslyckats alldeles deruti.

sonsförstärkning. Den eskader af Hufvudflottan, som skulle betäcka transporten, anförtrordes åt Vice Amiral Gustaf Wattring, en käck och erfaren Flaggman, samt bestod af följande 9 skepp och 3 fregatter, nemligen:

Skeppen Brehmen, Fredrika Amalia, Westmanland, Södermanland, Pommern, Verden, Riga, Gottland och Wrede¹⁾;

Frégatterne Phoenix, Falken och Postiljonen.

Den 23 December 1711 afseglade Wattring från Carlskrona. Jemte hans egen transport medföljde åtskilliga transportskepp till Rügen. Resan gick ganska lyckligt, oaktadt den sena årstiden. Den 25 eröfrades ett Danskt skepp lastadt med knut, och åtskilliga Danska kryssare jagades. Håsteskos Regemente landsattes utanför Wismar den 28 December, dock ej utan stor ansträngning; ty natten förut hade en svår nordostlig storm öfverfallit eskadern på Poenemünde öppna redd, så att skeppet Wrede dref på land, der det blef vrak; fregatten Falken mistade sin stormast, och, hvad som var vida värre, de flesta skeppen sina i och för uteskeppningen redan utsatta båtar. Huru Wattring till fullo utförde sitt värf, oaktadt denna motgång, upplyser hans rapport, daterad den 3 Januari 1712, hvilken meddelas under Bilagan Litt. L, och är hemtad ur Amiralitets-Collegii handlingar i Riksarchivet. Sedan han qvarlemnade fregatterna och bergat allt som kunde bergas af det förolyckade skeppet Wrede, anträdde han återfärden med 8 skepp och återkom till Hanö, der han en tid qvarhölls af snöstormar och köld. Under återvägen var sjön alldeles fri från Danska kryssare, och Svenska flaggan alltså herrskande.

Genom denna hjälpsändning befann sig Wismar, till de belägrandes stora bestörtning, åter i godt försvarstillstånd; det blef ej heller under vintern intaget, utan Dan-

¹⁾ Deras Befälhafvare se pag. 54, 55.

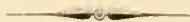
skarne upphäufde tvertom för en tid belägringen och drogo i vinterkvarter uti Holstein.

Sålunda voro Sveriges Tyska besittningar genom för-
enade ansträngningar af Sveriges Landthär och Flotta, ledda
och lifvade af tvenne utmärkta och fosterländskt sinnade
män, denna gången räddade¹⁾. För den i fjerran dröjande
Carl var hemvägen åter öppnad, och Svenska folket såg
med längtande blickar åt söder, derifrån det väntade sin
Konung tillbaka. Endast några få af det konungafientliga
partiet emotsågo denna möjlighet med bäfvan, och fattade
till den ädle Stenbock ett hat, som mer än rättfärdigar
hans sedermera växande misstänksamhet. Den drift, som
försports för rustningen af 1711 års transport, spåras ty-
värr icke i tillredelserna för det följande årets långt vig-
tigare, ehuru befallningen dertill kom i god tid. Det var
Stenbock, som slutligen med ett slags sjelftagen diktators-
makt och på grund af det oemotståndliga inflytande en
stor själ alltid utöfvar, ensam genomdref dess åtlydande
och utförande.

Alltifrån de första åren, Stenbock såsom General-Gu-
vernör tillbragte i Skåne, trodde han sig förtalad hos Ko-
nungen, och måhända ej alltid utan skäl. I fall så äfven
var, började likväl Konungen nu hysa bättre och billigare
tankar om sin utmärktaste General. Ehuru Carl olyck-
ligtvis icke ännu fann för godt åter begifva sig till sitt
betryckta rike, insåg han alltförväl nyttan af den lyckliga
transportexpeditionen, att icke hålla Stenbock och Wacht-
meister räkning derför. Han emottog fördenskull den till
Bender afsända Amiralitets-Kaptenen P. Feif mycket väl,

¹⁾ Stenbock lät efter sin återkomst till Skåne på postjakten från Ystad
öfverföra till Stralsund de ifrån det förlorade Elbing återkomna af-
delningar af Ekeblads Tyska värfvade Fotregemente. Se hans bref
till Rådet, dat. Börringe den 5 Januari 1712. (Riksarchivet.)

och tillskref äfven Stenbock i de nådigaste ordalag, låtande förstå, att han väl ämnade fortfarande använda honom vid Amiralitetet; och Stats-Sekreteraren C. Feif skref bland annat till Stenbock: "E. Excellens får helt säkert alldeles icke abandonnera beekbyxan", hvartill Stenbock förklarade sig icke obenägen, allenast han ej såsom nu blefve endast en "klockare" åt General-Amiralen. Men just för att icke sära denne utmärkte man blef saken för ögonblicket om intet, och sedan mellankommo 1712 års vigtiga och ärofulla, ehuru väl slutligen olycksdiga händelser. Stenbock hade straxt efter sin hemkomst från sjöexpeditionen erhållit befallning från Konungen, att leda försvarsverket mot infallet från den Norska sidan. Denna befallning var daterad Bender den 21 Augusti 1711, således innan ännu underrättelsen om Stenbocks tillfälliga användande vid Flottan hunnit dit ankomma. Emellertid ökades derigenom Stenbocks oro, att genom denna förrättning hafva förverkat Konungens gunst, och han lemnade Carlskrona icke i den gladaste stämning och med full föresats att endast till följd af en kunglig befallning för andra gången öfvergifva sin anförtrödda post. Flottans rustande till våren och de mångahanda omsorger, hvilka dermed voro sammanknippade, lemnade han uti General-Amiralens händer, afreste till Skåne och så vidare till Bohus Län, derifrån han dock snart kallades af sin Konung till andra ännu långt svårare värf, hvilka beredde honom samt Regeringen ökade bekymmer. Dessa så väl som följande årets större transportexpedition äro så märkvärdiga, att berättelsen om dem torde anses fordra sin egen fristående afhandling.

BILAGOR.

Förteckning på de Örlogsfartyg, som i Sverige

Namn.	Borstningssta.	Bestyckning (pundigtal).												Antal kanoner.	Dimensioner.		
		36.	24.	18.	12.	8.	6.	4.	3.	1.	16 ^l .	8 ^l .	Längd.		Bredd.	Djup akter.	
Skåne	468	—	—	24	—	24	—	20	—	—	—	—	68	142	37 ³ / ₄	16 ¹ / ₂	
Fredrika Amalia. . . .	468	—	—	24	—	24	—	14	—	—	—	—	62	144	37 ³ / ₄	16 ¹ / ₂	
Götha Lejon	787	—	26	6 m. 20	—	4 m. 24	—	6	2 m. 2	—	—	—	90	175	46	22	
Wreden	317	—	—	—	18	—	20	—	6	—	—	—	44	120	33	16	
Prins Fredrik Wilhelm	317	—	—	—	—	22	22	6	—	—	—	—	50	132	32 ¹ / ₂	14	
Norrköping.	317	—	—	—	18	—	20	—	6	—	—	—	44	120	33	16	
Postiljon	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	98	25	9	
Falken	140	—	—	18	—	—	—	—	8	—	—	—	26	105	26	11	
Prins Carl Fredrik . .	—	—	26	—	2 m. 24	—	18	—	2	—	—	—	72	166	42	18 ¹ / ₂	
Revel (2 däck)	—	—	—	—	20	20	—	—	—	—	—	—	40	120	30	11	
Brehnen	380	—	24	—	22	—	16	—	2	—	—	—	64	159	39	17	
Öland	370	—	—	22	—	22	—	10	2	4	—	—	60	138	36	17	
Tre Kronor	780	—	26	—	22	26	—	10	2	—	—	—	86	173	39	17	
Verden	320	—	—	22	—	22	—	8	2	—	—	—	54	137	36	17	
Wiborg.	310	—	—	18	2	18	—	2	—	—	—	—	40	120	31	14	
Stockholm	474	—	24	—	22	—	—	14	8	—	—	—	68	151	39	17	
Nya Riga	300	—	—	22	—	22	—	8	2	—	—	—	54	135	35	17	
Phoenix	—	—	—	—	2	18	—	10	14	—	—	—	44	110	27	11	
Drottning Ulrika. . . .	—	—	26	24	—	26	—	8	—	—	—	—	84	166	46	19	

Litt. A, a.

blefvo byggda emellan åren 1697 och 1712.

Byggnads-			
Mästare.	Ort.	År.	
Ch. Sheldon	Carlskrona	1697	{ Undergick 1726 svår reparation i dockan och slopades 1767.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1698	{ Undergick 1747 svår reparation i dockan och slopades 1767.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1702	{ Slopades i gamla dockan 1745, hvarefter ett nytt skepp af samma namn sattes på stapeln.
J. Falck	Carlskrona	1697	Förolyckad vid Wismar 1711.
	Window	1697	Sänkt 1713.
J. Falck	Carlskrona	1698	{ Råkade i Nov. 1708 under Dagö i lägervall sedan alla seglen blåst bort, hvadan den tappre Ehrensköld, för att rädda besättningen, satte fartyget på land.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1701	
Ch. Sheldon	Carlskrona	1703	Satt på grund i Bält, tagen efter aktion 1715.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1704	{ Svår reparation 1745, derefter förändradt till 2-däcks-skepp, samt begagnadt till exercis-skepp å reddan och derefter till krutmagasin. Försåldes 1797 på auktion för 1,050 R:dr.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1704	Slopad i gamla reparationsdockan å Lindholmen 1741.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1705	{ Förbygd 1749 i gamla dockan, försåldt på auktion för 800 R:dr med inventarier 1781.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1705	Strandade vid Bornholm i Nov. 1742.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1706	{ Kom på grund utanför Dragö vid en vändning d. 24 Sept. 1710. Uppbrändes dagen derpå af Svenskarne sedan det för det hårda vådrets skull ej kunde tagas af grundet.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1708	{ Brädförhydd i Göteborg 1726. Fick nytt köl-underlopp efter att hafva varit på grund 1741. Slopad 1754.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1707	Förolyckad utanför Carlskrona 1713 (?).
Ch. Sheldon	Carlskrona	1708	{ Förbygd 1735. Förlorade masterna i en storm under Falsterbo 1742. Försåldes på auktion 1780 utan inventarier.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1708	{ Sprang i luften å Carlskrona inre redd den 16 Nov. 1717.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1708	Försåld 1778.
Ch. Sheldon	Carlskrona	1709	Slopad i Carlskrona 1765.

Bilaga Litt. A, b.

Förteckning på *afgångne* fartyg, såväl större som mindre, från början af år 1700 till den 23 Januari 1713. (Utdrag ur Amiral Sparres rapport.)

Namn.	Bestyckning.	Resitning.	
Tre Kronor	90	780	Se föregående sida.
Drottning Ulrika Eleonora .	80	671	Samma öde som Tre Kronor.
Drottning Hedvig Eleonora .	90	648	Sänkt 1712 i Carlskrona emellan Smörasken och Trehörningen; bygd 1683 i Calmar af Gr. Roth.
Prinsessan Ulrika Eleonora	80	642	Sänkt 1712 i Carlskrona emellan Smörasken och Trehörningen; bygd 1684 i Stockholm af Mr R. Torner.
Stockholm	68	431	Sänkt 1710. Bygd i Calmar 1682 af Gr. Roth.
Upland	70	456	Sänkt 1710. Detta skepp kallades förr Jupiter. Bygd i Lübeck 1666.
Finland	64	350	Sänkt 1706. Reparerades 1680 i Carlskrona. Bygd i Bolkulla af Mr Doj.
Bohus	74	560	Sänkt 1707. Bygd i Bolkulla 1663 af Mr Doj. Kallades först Saturnus.
Victoria	70	455	Sänkt 1706 vester om Söderstjernan i Carlskrona. Bygd i Calmar 1680 af Gr. Roth.
Bleklug	70	425	Satte på grund och sjönk 1713 i Carlskrona, der nu Vaktkastellet står; bygd i Carlskrona 1682 af Gr. Roth.
Wrangel	70	456	Sänkt i Carlskrona. Bygd i Stockholm 1662 af Mr Fosc.
Hercules	62	342	Sänkt. Bygd i Wismar 1650 af Poll Crorwar.
Öland	50	240	Förolyckades på Skagens ref 1705 på återvägen från England efter den lysande drabbningen under Psilanders befäl mot 5 Engelska örlogsskepp.
Norrköping	52	235	Se föregående sida.
Wreden	52	456	Dito dito.
Wismar	46	210	Byggd 1694 i Carlskrona.
Fredrik Wilhelm	50	317	Se föregående sida.
Riga	32	190	Byggd i Riga 1684.
Stralsund	23	—	Byggd i Stralsund 1688. Sjönk 1713.
Phoenix	44	—	Byggd i Stockholm 1676.
Delphin d. g.	—	—	
Delphin d. y.	—	—	
Falcken	26	—	
Fröken Eleonora	—	—	
Neptunus	16	—	
Svan	16	—	
Fama	16	—	
Thor	—	—	

(Fortsättning från föregående sida.)

Mindre fartyg:

Brigg: Höken.

» Castor.

» Skorpionen.

» Väduren.

» Kräftan.

» Oden.

» Disa.

» Astrild.

» Laxen

» Gäddan

} voro af begynnelsen stora espingar.

Lastdragare:

Af ek:

Prof. Jonas.

S:t Marcus d. 2:re.

Hoppet.

Kunsike Katten.

Sophia Lovisa.

Karpen.

S:t Matthias.

Af furu:

S:t Jacob min.

S:t Matthias.

Sophie.

S:t Johannes.

» Judas.

» Matthews.

2:ne Ålands-skutor.

Af furu:

S:t Wasa.

» Andreas.

» Thomas.

» Petter.

» Philippus.

» Paulus.

» Simon.

» Marcus d. 1:e.

Salamander.

Profeten Daniel.

Constantin.

Kuttern Jangfrun.

» Skytten.

» Vågen.

Galliothen Stettin.

» Lärkan.

» Ottern.

» S:t Johannes Baptista.

Svenska Örlogsflottan, sådan den befanns den 31 Januari

Namn.	Besättningslista.	Antal kanoner.	Bestyckning (pundigtal).										
			36.	24.	18.	12.	8.	6.	4.	3.	1.	16 ^l .	8 ^l .
Konung Carl	820	110	10 m.	20 m. 24	24 m. 4	—	28 m.	—	20 m.	4 m.	4 m.	4 m.	2 m.
Enigheten	795	94	—	10 m. 18	—	26	28	—	4 m. 2	4 m.	—	—	—
Götha Lejon.	790	94	—	6 m. 32	20	—	4 m. 24	—	—	2 m. 6	2	—	—
Prins Carl	600	80	—	4 m. 22	—	20	—	6 m. 16	—	6 m.	—	—	—
Sverige	596	82	—	4 m. 22	—	4 m. 22	—	20	—	6 m. 4	—	—	—
Prinsessan Hedvig Sophia	480	74	—	6 m. 20	—	24	—	4 m. 18	—	2	—	—	—
Nordstjernan	475	72	—	26	—	26	—	18	—	2	—	—	—
Prins Carl Fredrik	480	72	—	26	—	2 m. 24	—	18	—	2	—	—	—
Stockholm	474	68	—	24	—	22	—	—	14	8	—	—	—
Bremen	380	64	—	24	—	22	—	16	—	2	—	—	—
Götha	556	78	—	26	4 4 m. 20	—	2 m. 16	—	—	6	—	—	—
Wenden	556	70	—	20	4 4 m. 20	—	8 m. 8	—	—	—	—	—	—
Carlskrona	500	70	—	24	—	4 m. 22	—	2 m. 12	—	2 m. 2	—	—	—
Småland	410	64	—	22	—	22	—	18	—	2 m.	—	—	—
Westmanland	468	64	—	24	—	24	—	—	14	2 m.	—	—	—

Litt. A, c.

1712. (Efter Grefve Wachtmeisters rapport, i Riksarchivet).

Dimensioner.				Byggnads-			
Längd.	Bredd.	Djup.	Antal däck.	Mästare.	Ort.	År.	
180	47	23	4	C. Sheldon	Carlskrona	1694	{ Detta stora och förträffliga skepp var ämnadt att undergå svår reparation i dockan å Lindholmen, men i brist på byggnadsmaterialier blef det i stället slopadt 1771.
175	44 $\frac{2}{3}$	21	4	C. Sheldon	Carlskrona	1696	{ Erhöll svår reparation i dockan 1730 och kallades derefter Konung Fredrik, som sedermera 1762 förändrades till 2-däcksskepp med 68 kanoner. Sänktes i Djupasund 1785.
175	46	22	3	C. Sheldon	Carlskrona	1702	Se pag. 71.
153	39	18	4	G. Roth	Calmar	1685	{ Sänkt i Carlskrona 1724 norr om Kongshall.
160	40	19 $\frac{1}{2}$	3	Rob. Torner	Stockholm	1678	{ Slopades 1732, hvarefter ett nytt skepp af samma namn sattes på stapeln.
160	41	21	3	Fr. Sheldon	Carlskrona	1692	Förolyckades 1715.
160	42	18	3	C. Sheldon	Carlskrona	1703	Tagen af Danskarne 1715.
166	42	18 $\frac{1}{2}$	3	C. Sheldon	Carlskrona	1704	Se pag. 71.
151	39	17	3	C. Sheldon	Carlskrona	1708	Se pag. 71.
159	39	17	—	C. Sheldon	Carlskrona	1705	Se pag. 71.
153	39	18	3	C. Sheldon	Carlskrona	1686	{ Första skeppet som byggdes å Carlskrona varf. Förbyggdes 1739. 1741 blefvo rundhulten afkortade. Försåldes 1779 utan inventarier för 772 Rdr.
153	39	19	3	G. Roth	Calmar	1689	Förolyckades 1734. (Sänktes?)
153	39	18	3	G. Roth	Calmar	1686	Sänktes 1730.
153	32	17	3	R. Torner	Stockholm	1679	Sänktes 1730 i Carlskrona.
142	37 $\frac{2}{3}$	16 $\frac{1}{2}$	3	C. Sheldon	Carlskrona	1696	{ Kasserades 1773. Nyttjades sedan till plankmagasin. Slopadt 1778.

Namn.	Besättningssta.	Antal kanoner.	Bestyckning (pundigtal).											
			36.	24.	18.	12.	8.	6.	4.	3.	1.	16 ^l	8 ^l	
Skane	468	62	—	22	—	24	—	—	14	2	—	—	—	
Fredrika Amalla	468	64	—	24	—	24	—	—	14	2	—	—	—	
Pommern	380	56	—	20	—	22	—	—	10	2	—	—	—	
Södermanland	380	56	—	—	22	—	—	22	10	2	—	—	—	
Verden	320	54	—	—	22	—	22	—	8	2	—	—	—	
Nya Riga	300	54	—	—	22	—	22	—	8	2	—	—	—	
Estland	—	48	—	—	16	2	—	20	—	10	—	—	—	
Gottland	310	54	—	—	16	12	8	—	12	2 m.	4	—	—	
Ösel	310	54	—	—	16	4	—	18	14	2 m.	—	—	—	
Wachtmeister	260	50	—	—	4	14	—	2 m. 18	6	2 m.	4	—	—	
Fregatter:														
Falken	140	26	—	—	—	—	20	—	8	—	—	—	—	
Phoenix	135	36	—	—	—	2	18	—	10	—	6	—	—	
Postiljon	—	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hvita Örn	—	—	—	—	—	22	—	16	—	—	—	—	—	
Thomas	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	4	—	—	
Oxen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Dromedarus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Wolgast	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Briggar:														
Väduren	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Castor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Göja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Kräftan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Bilaga Litt. B.

Biografiska underrättelser om Sjöbefälet.

Följande korta biografiska underrättelser må anföras om de utmärktare Flaggmän och Officerare, hvilka vid Örlogslottan tjänade år 1711. De äro hemtade dels ur Riddarhus-genealogierna, dels ur Bäckstadii arbete om Svenska Sjömän, dels ur Klerckers manuskript i Kgl. Bibliotheket, dels ock ur åtskilliga Riksarkivets handlingar samt sjökrigs historiska arbeten och tidskrifter.

1. General-Amiral Hans Wachtmeister, Kongl. Råd, Grefve till Johannishus, född 1641. Släkten, ursprungligen Lifländsk, adlades på 1570-talet och upphöjdes i Friherrligt stånd år 1651. Den unge Hans vände sin låg tidigt åt Flottan, och skall hafva deltagit under sjökriget mellan England och Holland år 1666 som volontär på Engelska Flottan i det märkvärdiga slaget uti Engelska kanalen i Juni månad, under Hertigen af Albemarle (Monk). Till karakteren var han rätträdig, driftig, klok och oegennyttig, oakadt han någon gång beskyldes för motsatsen. Hans största fel var hetsighet. Hans stora tjänster under Carl den Elfstes Danska krig, samt de kloka anstalterne om Örlogslottans conservation år 1678 höra icke egentligen till vårt ämne. Vid 1680 års riksdag var han, som bekant, en bland ledarne i Reductionspartiet, och var alltid särdeles konungsk, hvilket han mot slutet af sin lefnad under Carl den Tolfstes regering på ett lysande sätt ådagalade genom en verksamhet för Flottans rustande, som påskyndade hans död. Men under senare åren af Carl den Elfstes regering drog han sig helt och hållet ifrån politiken och egnade sin tid åt Flottan. Carlskrona står ock som ett oförgängligt mausoleum öfver hans graf. Han var Konungens högra hand vid detta storverk, och huru han skötte det, derom vittnar historien. Vi inskränka oss här till att allenast uppräknat de värdigheter, hvilka tid efter annan blefvo honom tilldelade. Såsom Kammarherre (sedan år 1669) blef han Kapten i Flottan 1675. Amiral-Löjtnant den 24 Januari 1676; bevisade det olyckliga sjötåget under Riks-Rådet Lorenz Creutz. Amiral den 6 Juli s. å. 1677 kommenderade 3:de eskadern på 86 kanonskeppet Nyckelen under slaget i Kjögebugt, och befäkte på ett ärofullt sätt Flottans återtåg. År 1678 fick han kommando öfver hela Flottan, och i December s. å. Amiral-General-Löjtnants rang. År 1681 General-Amiral (Amiral-General), Kongligt Råd, samt General-Gvernör öfver Bleking, Calmare Län och Öland. Han blef President i det nu till Carlskrona flyttade Amiralitets-Collegium och erhöll styrelsen öfver hela Amiralitetsverket, hvilken han innehade tills döden slutade hans skiftesrika bana den 15 Februari 1714. År 1687 den 10 December upphöjdes han i Grefligt stånd. Utom stadskyrkan och många andra byggnader i Carlskrona varf och stad, hvilka äro hans verk, har han ock dragit stor omsorg om den präktiga Calmare domkyrkobyggnadens fortsättande, hvilket ock honom till ett välförtjent äreminne är inskrifvet uti en polerad sten öfver vestra kyrkodörren, med dessa ord: Operis. Perficiendi. Curam.

Indefessus. Gessit. Sæ. Ræ. Mitis. Senator. Et. Architalass. Com. Joh. Wachtmeister." (Bäckstadius, Svenska Flaggmän). ¹⁾

2. Gustaf Wattring blef Schouthynacht (Contre-Amiral) ifrån Kapten den 26 Mars 1700, och var på skeppet Priussessan Ulrika (80 kanoner) såsom befälhafvare öfver 2:dra eskaderns arrièregarde i kriget mot Danmark s. å. Blef sedermera Vice Amiral, i hvilken egenskap han flera gånger, nemligen 1710 och 1712, hade befäl öfver den s. k. Nyenska eskadern i Finska viken. Deltog som Vice Amiral af 1:sta eskadern i expeditionen till Pommern 1711 på skeppet Sverige, 84 kanoner, och kommenderade undsättnings-expeditionen till Wismar i December s. å. Blef Amiral förmodligen 1713, och skickades åter till Finska viken detta och följande år såsom befälhafvare, och bevakade Åboskären med 15 linieskepp, 2 skottpråmar och 12 galärer. Fick nådigt afsked år 1715, enligt Generalmönstrings-dokumentet af samma år, och dog ej långt derefter. Han blef begravnen i Calmar domkyrka, i sin svärfaders, Amiral Werner v. Rosenfeldts graf. Bäckstadius beskriver honom såsom en lärd man, "särdeles väl hemma uti Cartesii philosophia".

3. Clas Sparre, Friherre till Söldeborg, sedan Grefve. Denne utmärkte man, född år 1673 den 6 Januari af fadren Amiralen Friherre Gustaf Adolf Sparre och modren Fru Elisabeth Stjernsköld, blef efter åtskilliga sjöresor Under-Löjtnant 1690, och Öfver-Löjtnant 1694 vid Amiralitetet, samt gjorde år 1697 som Amiralitets-Kapten en lycklig och hedrande konvoyexpedition till Portugal och Spanien, hvarföre han efter hemkomsten erhöill Schouthynachts befordran den 26 Mars år 1700. Samma år kommenderade 1:sta eskaderns arrièregarde samt bombarderingen af Köpenhamn med detacherade fartyg i kriget mot Danmark. En transportexpedition till Danzig i November 1703. Deltog som Schouthynacht i expeditionen mot Refusari 1705; som Vice Amiral uti slaget i Kjögebugt 1710 på skeppet Prins Carl, och i 1:sta transportexpeditionen 1711 på skeppet Wenden af Amiral Ankarstjernas eskader. År 1713, då han var Holm-Amiral, synes det som han, under General-Amiralens frånvaro i Stockholm, har fört ordet i Amiralitets-Collegium, emedan de flesta då afgångna handlingar af honom äro underskrifne. Som "Öfver-Amiral" efterträdde han General-Amiralen år 1715 den 15 Augusti. Hade befäl öfver en Flotta om 20 rangskepp i den skarpa sjödrabbningen utanför Pommern den 28 Juli 1715, med sin Amiralsslagg på Götha Lejon (96 kanoner). Åren 1719 till 1721 förde han Flottan, i förening med Amiral Norris's Engelska eskader, då Sparre hade sin flagg på skeppet Prins Carl Fredrik (år 1719—1720), samt på Ulrika Eleonora (år 1721). Blef President i Amiralitets-Collegium, Riks-Råd och upphöjd till Greflig värdighet år 1719. Dog i Stockholm den 25 April 1733. Bäckstadius beskriver honom såsom en ovanligt bildad man, mäktigt många både klassiska och moderna språk.

4. Carl Ruuth, född år 1662 den 28 Februari, blef Amiralitets-Kapten 169., Schouthynacht den 26 Mars 1700. Deltog i Danska

¹⁾ Svenska Akademien har öfver Wachtmeister präglat en minnespenning. Äreminnet är författadt af Nordin.

kriget på linieskeppet Upland om 70 kanoner, såsom Chef för 3:de eskaderus avantgarde. Såsom Vice Amiral deltog han i slaget i Kjögebugt 1710, hvarest hans skepp Tre Kronor (90 kanoner) kom på grund under tilltagande storm och måste senare brännas såsom vrak. Vid krigsrätten blef han likväl på ett hedrande sätt frikänd. År 1711 deltog han som Amiral och Chef för 3:de eskadern i expeditionen till Pommern på skeppet Prins Carl Fredrik om 72 kanoner. Som Amiral tog han afsked 1714 och dog på Boo i Calmar Län på 1730-talet.

5. Axel Johan Lewenhaupt, Grefve. Föddes år 1660 d. 30 April. Ingick i krigstjänst efter "väl anlaggda studier och utrikes resor". Blef Kapten vid Örlogsfloktan år 168., och Schouthynacht vid Göteborgs eskader år 1686. Chef på skeppet Finland i Vice Amiralen Cornelius Anckarstjernas eskader år 1690. Begärde och fick afsked den 16 Maj 1691 och reste åter utrikes; men sedan Amiralen och Guvernören Sjöblad från tjänsten blifvit suspenderad, kom Lewenhaupt åter i tjänst, blef af Rådet konstituerad Vice Amiral och Chef för Göteborgs eskader år 1711 den 9 November med 1600 daler Smt och 6 Passevolanter i lön. Kom senare (1712) på Carlskrona stat och dog på sin sätessgård Edshult i Småland år 1717. Han var svåger till Gr. M. Stenbock. (Gyllengranat kallar honom orätt Leijonhufvud, likaså Tornqvist, pag. 45, 2:a delen; ty Grefvar Leijonhufvud hafva icke funnits allt sedan Konung Sigismunds tid) Bäckstadius beskriver honom som en berest och kunnig man. En väl skrifven rapport af hans hand meddelas i Loenhoms Stenbocks leverne, 2:a delens bilagor pag. 298.

6. Cornelius Thiesson Anckarstjerna. Född i Stockholm 1655. Adlad 1678 som Kapten vid Göteborgs eskader och Chef på Calmar kastell, för sitt välförhållande i sjöslag; sedan Friherre; Major 1678; var den förste som blef Schouthynacht (1680); blef 3 år senare vice Amiral och den 26 Januari 1692 Amiral. Han kommenderade flera gånger Flotta och Eskader, särskildt må nämnas 2:dra eskadern år 1700 emot Danmark, Finskaflottan 1705 m. fl. år, samt 2:dra eskadern 1711. Död på Knutstorp i Skåne 1714 i April. Han var en rättskälfens man, samt den som mest framdrog Psilander.

7. Carl Hans Wachtmeister. Född 1682 den 15 Juni, Friherre till Rotenberg och Windö, blef Under-Löjtnant 1698, Löjtnant 1700 den 20 Mars. År 1702 blef han Lifdrabant och deltog i slaget vid Clissow. Blef Kapten 1702 den 23 December. En ganska utmärkt man, som haft stort inflytande på Flottans öden. Ombord på skeppet Enigheten år 1700 var han Löjtnant under Amiral Anckarstjerna och Psilander, blef dessas vän och åtföljde Psilander, som närmaste man på skeppet Öland 1704, samt deltog i den ryktbara trällningen med Engelska eskadern. År 1710 kommenderade han 76 kanonskeppet Prins Carl Fredrik. År 1711 deltog han i transport-expeditionen till Pommern. Nämdes till Schouthynacht år 1712 d. 20 December och kryssade 1715 med en eskader af 4 skepp, 3 fregatter och småfartyg, som befälhafvande Vice Amiral utanför Stockholmskären. Samma år Amiral. År 1720 var han som sådan närmaste man på Ofver-Amiral Sparres Flotta, med sin flagg på 70 kanonskeppet Carlskrona. Detacherad från

hufvudflottan med 3 Svenska skepp och 2 fregatter samt 3 Engelska skepp, att betäcka Stockholms skärgård. Baron C. H. Wachtmeister blef 1716 Amiral; kommenderade stora Flottan detta år, och hade efter freden inseende öfver dockebyggnaden på Lindholmen i Carlskrona¹⁾, hvilken utfördes efter Polhenus ritning af Byggnästaren Charles Sheldon och blef färdig 1724, då skeppet Kung Carl var det första som dockades. År 1727 (?) blef han President i Amiralitets-Collegium och dog i Stockholm under Riksdagen 1731 den 31 Januari samt begrofs i Skillinge kyrka i Södermanland. Bäckstadius beskriver honom såsom väl bevandrad i matematiken, kemien och antiqvitetsaker, samt nämner att han hade ett godt bokförråd och derjemte, som det tyckes, ett litet museum. I sin ungdom hade han studerat i Rochefort.

8. Grefve Carl Hans Wachtmeister till Johannishus, en son af General-Amiralen, föddes 1689 den 2 April i Carlskrona. Blef Under-Löjtnant vid Amiralitetet 17... Öfver-Löjtnant 1706 den 29 December, Kapten 17... Till Schouthynacht nämnd af Senaten 1710 den 21 Februari, samt Vice Amiral 1716 den 9 Januari. Amiral 1719 den 18 Juni. Senare Amiralitetsråd samt dog år 1736 den 7 Mars. Han var Fältmarskalken Stenbocks måg. Om hans sjötag är mig blott följande bekant, emedan hans namn ofta förblandas med Baron C. H. Wachtmeisters. År 1711 kommenderade Grefve C. H. Wachtmeister som Schouthynacht skeppet Prinsessan Hedvig Sophia. År 1715 var han befälhafvare för den eskader, 4 skepp och 2 fregatter stark, hvilken blef skickad till Bälterna, och skulle i förening med en eskader från Göteborg oroa Danska öarna. Här anfölls han af Danska Schouthynachten Gabel med 7 skepp och 2 fregatter, samt blef efter tappert motstånd, dock sedan han först förstört sina skepp, fången. År 1720 var han, som Amiral, tredje man i befälet på Öfver-Amiralen Grefve Sparres Flotta, samt tog senare befälet öfver större delen deraf och gjorde mycken tjenst, genom att lyckas fördröja Amiral Norris's afsegling. År 1721 var han äfven på Flottan som andra man under Öfver-Amiralen.

9. Olof Hubertson Wernick, adlad Wernfelt, föddes i Wadstena den 16 Maj 1654, gjorde i sina unga år många sjöresor, samt var en tid i utländsk tjenst. Blef Under-Löjtnant 1686; Löjtnant 1688; Kapten 1688 den 10 November; Schouthynacht 1703; Vice Amiral 1710 den 11 Juni och deltog, som sådan, i slaget vid Kjögebugt på skeppet Sverige i Ruuths eskader. År 1711 var han Eskaderchef i Finska viken. Tog afsked som Amiral år 1715, men lefde till 1731 den 21 Juni, då han dog utan manliga arfvingar.

10. Diedrich Anckarstjerna, född 1676, † på Gottland 1714; begrafven i Amiralitetskyrkan i Carlskrona. Friherre. Var Kapten på Westmanland mot Danmark 1700; på skeppet Skåne under expeditionerne 1710 och 1711, samt som Schouthynacht på Brehmen 1715. Hvad som egentligen mest lärar utmärkt denne man, var hans ovanliga

¹⁾ Den nu mera s. k. Gamla eller Reparationsdockan på Lindholmen.

lärdom och sällsynta qvickhet. Vid ett besök i Upsala år 1706, säger Bäckstadins, trädde han oförberedd upp och disputerade, till allmän förvåning, med Professor Elvius under dennes föreläsning. Han skref Latin, och Hofrådet Nemeitz antager derjemte 11 andra språk, utom modersmålet. Nemeitz påstår att ett »Carmen» öfver segern vid Helsingborg, författadt af en Svensk Baron A — — — på 13 språk, skall vara af hans hand. (Bäckstadins). Jemför härmed Loenbom, Fältmarskalken Stenbocks lefverne, 2:a del. pag. 94, der D. Anckarstjerna oriktigt uppgifves såsom Vice Amiral.

11. Friherre Gustaf von Psilander. Född i Stockholm den 16 Aug. 1669 af borgerliga föräldrar. Faderlös vid 11 års ålder, upptogs han af en Rådman Hagemeister samt tillbragte hos honom 3 år i Stralsund. Derefter antogs han vid 18 års ålder till Kompaniskrifvare vid Amiralitetet, men hågen stod till sjökrigsyrket och han ingick 1688 den 21 Juni som Konstapels-mat och gjorde sin första sjöresa på skeppet Carlskrona under Vice Amiralen Anckarstjerna. Året derpå var han som Konstapel inmnöstrad på lineskeppet Skåne. Han ingick 1690 i Holländsk krigstjenst, bevistande som matros sjöslaget vid Dieppe emot den Franske sjöhjelten Tourville, och blef sedermera befordrad till Under-Löjtnant, på hvilken grad han vid återkomsten till fäderneslandet erhöill stadfästelse. År 1697 blef han Löjtnant, 1700 den 20 Mars Kapten och förde som sådan befäl på skeppet Enigheten om 96 kanoner under Amiralens af 2:dra eskadern Cornelius Anckarstjernas öfverbefäl. Derefter fick han befäl öfver skeppet Westmanland om 62 kanoner, på hvilket Konung Carl den XII sjelf var ombord vid öfverfarten till Pernau att undsätta Narwa. År 1701 var han Fregatichef i Finska viken; och utgick 1703 på konvojexpedition med 50-kanonskeppet Öland till Holland och England. Då han 1704 var kommenderad till samma förättning, egde den ^{28 Juh}_{7 Aug.} den märkvärdiga, allmänt bekanta, drabbning med en hel Engelsk eskader, under Commodore Whetstone, af 8 skepp och 1 fregatt, förande tillsammans 454 kanoner, rum, hvilken gjort hans namn odödligt. Denna drabbning finnes noga beskrifven i första årgången af Tidskrift för sjöväsendet; samt Psilanders egenhändig sjöförklaring i Riksarchivet. Skeppet Öland förlorade vid återresan på Skagen, men Psilander frikändes. År 1710 deltog han i slaget vid Kjögebugt som Chef på skeppet Nordstjerna, samt förekommer i generalextraktet öfver transportexpeditionen 1711, under benämning »Major», som Chef för »ledaren i Amiral Anckarstjernas eskader» 72-kanonskeppet Wenden. Samma år finnes han nämnd till Holm-Major i Carlskrona och blef Schonthynacht 1712, samt Vice Amiral med inspektion öfver Varfvet den 11 December 1714. Efter att, enligt Tornqvist, »Svenska Flottans Sjöfåg», hafva lyckligt och skickligt utfört en transportexpedition 1715, blef han befordrad till Amiral i Flottan. År 1719 kommenderade han för sista gången en sjöstyrka vid Gottland, men hade redan då beträdd den civila banan som Landshöfding på denna ö, hvilken han med framgång försvarade mot Ryssarnes härjningar¹⁾. År 1728

¹⁾ År 1717 anfölls ön vid Vestergarn af Ryska Flottan under Apraxin, som fordrade i brandskatt 50,000 R.d.r kontant, 1000 L& snör och 1000 hornboskap. Under

erhöll han transport till Calmar Län och äntligen 1734 blef han President i Amiralitets-Collegium, samt tillbringade sina återstående dagar i Carlskrona, der han dog 1738 den 18 Mars, ärad, älskad och saknad. Hans tapperhet i striden, hans klokhets i fridens värl, hans ridderliga väsende, hans ovanliga kunskaper¹⁾ och mogna erfarenhet rättfärdiga dessa samtidens känslor och påkalla efterverldens beundran. Gustaf Psilander blef adlad 1712 den 15 Sept.; Friherre 1719 den 23 Maj, och bevisade Riksdagarne 1719, 1720, 1727 och 1731. Ätten utslucknade med sönerne Peter, hvilken dog barnlös som Landshöfding i Wexiö, samt Hans, hvilken dog som Kommendör i Flottan. I Grefliga ätten Snoilsky och Friherrl. ätten Lagerbjelke har släkten på qvinnolinien längre fortlevat²⁾.

12. Erik Johan Lillie. Född år 16... Blef, efter erhållen undervisning och fullbordad sjöuppfostran, Under-Löjtnant 1694 den 22 Januari. Sedermera 16.. Löjtnant, och var år 1700 såsom Kapten befälhafvare på skeppet Finland om 64 kanoner och ledare i 2:dra eskadern samt Vice Amiral Baron Sjöstjernas afdelning. År 1705 var han (enligt Tornqvist) Chef på skeppet Revel i Finska viken under Amiralen Baron Anckarstjerna, samt deltog i anfallet på Retusari i Juli månad, hvilket, som bekant, förfelades. Nämnes, särskildt för sitt välförhållande åtskilliga gånger åren 1705 och 1706, så väl såsom rådig och oförfärad i striden, som ock skicklig i kryssning efter priser, och njöt derföre ett rättvist anseende vid Amiralitetet. Förmodligen var han de följande åren äfven kommenderad på den s. k. Nyenske eskadern, ty bland befälet på stora Hufvudflottan 1710 nämnes han ej. År 1711 var han Schoutbynacht och kommenderade på linieskeppet Götha arrièregardet af Amiral Anckarstjernas eskader af Hufvudflottan; blef kort efter Vice Amiral och kommenderade år 1713 Nyenske eskadern. Han öfvervinttrade derefter vid Dalarön och skickades änyo till Finland 1714 under Amiral Wattrang. Nämnd till Amiral 1715 och såsom sådan Chef för avantgardet af Öfver-Amiralen m. m. Clas Sparres Flotta. Detta bestod af 7 skepp, och Prins Carl om 80 kanoner bar Lillies flagg. Det var sista gången den blåste. Under sjöslaget vid Pommerska vällen den 28 Juli träffade en kula den tappres bröst, och hans bana afbröts i för tid af döden. Baron Liewen, i sitt samtal med Carl XII i Bender 1714, nämner Lillies namn såsom det utmärktaste i Amiralitetet. Besynnerligt nog finns det icke uti Bäckstadii arbete om märkvärdiga Flaggmän.

tiden plundrade och mördade fienden öfverallt i socknarne deromkring. Snart hade Psilander folk samlat i Wisby och marcherade mot fienden; men denne, ankommen till Kräklingbo, hade blifvit skrämde af stockar, målade som kanoner, och en mängd utklädda qvinfolk der på backen, samt med sitt rof af män, qvinnor och barn samt gods och kyrkokloekor lemnat öns blodade kust. Äfven år 1720 har samma hjelte åter lyckligen värt Gottland från fienden. Derföre och när Psilander 1723 flyttades till Calmar, förärade Gottlands allmoget honom som tacksamhetsbevis en stor silverbägare. P. A. Säves Gottländska Minnen, pag. 41.

¹⁾ Han egde ett stort bibliothek af »sköna böcker uti Theologicis och Historicis, och flere slika vettenskaperna». (Bäckstadius.)

²⁾ Vi hänvisa i öfrigt Läsaren till det vackra minnestal, Franzén öfver honom hållit i Svenska Akademien, då denna Akademi öfver honom slog en välförtjent medalj.

13. Michael Henck, adlad 1712 den 26 October. Kallas af General-Amiral Wachtmeister i dess i Riksarchivet förvarade bref: »Henck». Han tjenade sig upp ifrån simpel båtsman och for under ungdomen vida omkring på olika haf, ifrån sin födelseort Stettin. Återkommen 1700, blef han straxt Extra Ordinarie Kapten på skeppet Victoria med d. v. Schouthynachten Clas Sparre. Stiernman säger att han deltagit, som Kapten, i följande årens sjötag, men känner eljest intet derom, lika litet som Klerker. År 1710 kommenderade han skeppet Fredrika Amalia, och blef då med en liten brigg sänd mot en Dansk fregatt, som han jagade och af hvars transportskepp han tog två och brände de tre andra. År 1711, på samma skepp, hade han förtroendet att vara »ledare» i Amiral-Generaleus eskader, och borttog i Danska Flottans åsyn åtskilliga handelsfartyg. År 1712 den 22 Mars¹⁾ afgick han som Kommendör till Pommeru med en eskader, att försvara Binnenvattnet. Der bestod han sina ryktbaraste strider, hvarom mera i texten; blef sårad och för sitt välförhållande Schouthynacht s. å. den 29 December. År 1714 den 12 April Vice Amiral, och öfverförde, som sådan, Prins Fredrik af Hessen till Carlshamn; blef 1715 den 4 Mars Amiral och Chef för 3:de eskadern af Öfver-Amiral Clas Sparres Flotta, i hvilken egenskap han den 28 Juli fann hjeltedöden på sitt amiralskepp Enigheten.

14. Nils Ehrenskjöld. Fadren var adlad och hette förut Johan Nilsson. Sonen Nils föddes i Åbo 1674 och tog tidigt tjänst vid Amiralitetet. År 1700 var han, som Kapten, Chef på skeppet Liffand af 56 kanoner under första kriget mot Danmark. År 1705 var han Chef på skeppet Götheborg i Finska viken. I November år 1708, som Chef på skeppet Norrköping, råkade han i lägervall på Dagö i Finska viken, led skeppsbrott och räddade på ett utmärkt sätt sitt folk, efter att hafva i dödens åsyn tillbragt 2½ dygn på vraket. År 1711 var han Chef på skeppet Småland under Hufvudflottan. År 1713 var han skickad att utvexla de fångna af Stenbocks här, men måste med sina två fregatter, utan ändamål fast icke utan fara, qvarligga i Apenrade hela hösten och derefter i November återvända. Det ryktbara försvaret i Jungfrusund år 1714 var dock hans märkligaste bragd; den, hvarigenom namnet Ehrenskjöld gått till efterverlden som den hjeltmodige Carolinens. Qvarhållen såsom fånge i Ryssland till freden, erhöll han af Czaren till skänks dess miniatyrporträtt med emalj och vackra rosenstenar utsiradt, sedan han afslagit alla anbud att gå i Rysk tjänst²⁾. Han blef då (1721) Vice Amiral och Direktör för Amiralitetets nybildade General-Kommissariat, samt dog i Carlskrona år 1728 den 2 November. Han var en älskare af studier, och berättas sjelf hafva egt stor skicklighet att förfärdiga nautiska instrumenter.

15. Carl Axelsson, adlad Raab, född 1667, var en af Amiralitetets dugligaste Officerare. Han ingick på Flottan, som frivillig, år

¹⁾ Så väl Tornqvist som Gyllengranat uppgifva, med orätt, Juli månad i st. f. Mars, som Riksarchivets handlingar utvisa.

²⁾ Ehrenskjölds egenhändiga lefvernesbeskrifning finnes i Kongl. Örlogsmannasällskapets Bibliothek i Carlskrona; men jag har för dessa anteckningar ej kunnat begagna densamma.

1674 och deltog i alla detta krigets sjödrabbningar. Ingick efter freden i Holländsk sjötjänst och blef, efter återkomsten, Under-Löjtnant vid Flottan år 1686; Löjtnant 1689; Kapten 1697 och ändtligen Kommendör 1710, hvilken grad han innehade till sin död år 1724 i Carlskrona. Hvarföre han icke erhöill Flaggmans grad, kan jag icke utgrunda, ty han hade mera än många andra förtjenat den. Till bevis härpå må anföras, att han deltog uti ej mindre än 11 sjöslag¹⁾. I Svensk tjänst deltog han i följande expeditioner som Skeppschef: på Wenden i Öresund och Norrköping till Lilland år 1700. År 1710 vid sjöslaget i Kjögebugt kommenderade Raab 72-kanonskeppet Wenden i Amiral de Prou's eskader. Det vill synas som han följande åren varit i Finska viken kommenderad. Åtminstone var det här som han år 1713, detacherad från Vice Amiral Lillies Flotta med 3 skepp, Ösel, som bar hans standard, om 56 kanoner, Estland om 48 och Verden om 54 kanoner, utförde sitt skickliga och minnesvärda återtåg undan en Rysk Flotta af 14 skepp och fregatter. Så väl af Tornqvist som Gyllengranat beskrifves denna reträtt med alla noggranna omständigheter. Den bevisar att Kommendör Raab var en högst rådig sjöman och erfaren taktikus. I Riksarchivet finnes en karta öfver denna drabbning, som kostade den talrika fienden ett skepp, men Raab intet²⁾. Bland Cheferna i sjöslaget utanför Pommern 1715 står Raab icke nämnd, men deremot i Generalmönstrings dokumentet s. å. som Holm-Major i Carlskrona. Raab var af en gammal Mecklenburgisk adlig släkt, blef upptagen på Svenska Riddarhuset 1719 den 13 November. Hans brorson Adam Johan Raab, intagen under samma nummer, blef Friherre år 1752 och stamfader för den nuvarande Friherrliga släkten Raab.

16. Gustaf Grubbe, född 1669, blef 1684 Volontär. Bevistade, i Holländsk tjänst, sjökrig mot Frankrike, och hemkom först 1698; var då Under-Löjtnant sedan 1696 den 9 Maj. Löjtnant 1698. Kapten den 26 Mars 1700. Samma år Chef på Halland i kriget mot Danmark. År 1707 Chef på skeppet Norrköping i Finska viken. År 1710 på skeppet Carlskrona i slaget vid Kjögebugt. År 1711 på skeppet Sverige; 1712 på skeppet Lilland i Finska viken; 1714 sammastädes på skeppet Stockholm; år 1719 den 13 Augusti utnämnd till Schouthynacht och 1732 till Vice Amiral, deltog han som sådan i flera expeditioner under de sista krigsåren. Slutligen blef han Amiral och President i Amiralitets-Collegium 1742, samt dog efter en lycklig och hedersam 75:årig tjänstetid år 1759 den 4 November i Carlskrona i sitt 91:a lefnadsår. — Han hade en broder, Axel Grubbe, hvilken dog som Kommendör i Flottan, efter att hafva varit mycket använd. Ofta förvexlas denne med Gustaf.

17. Carl Henrik v. Loewen (af adeliga ätten Löwe). Föddes 1666 den 22 Maj. Ingick som Volontär 1680. Under-Löjtnant 1686. Löjtnant 1694. Kapten 1695. Schouthynacht 1709. Vice Amiral 1715. Holm-Amiral med Admirals värdighet 1719 den 28 Mars. Dog som

¹⁾ Tornqvist.

²⁾ Se vidare härom Journal öfver Amiral G. Wattrangs expedition 1714, tryckt i Histor. und Polit. Mercurius, 7 del, p. 845.

President i Amiralitets-Collegium i Carlskrona år 1741. Bland Skeppscheferna år 1700 förekommer en Carl Henrik von Leve, förmodligen denne »Löwe». Till Lilland deltog han i transportexpeditionen på skeppet Wachtmeister, samt nämnes då som »Kommendör» af Tornqvist. År 1710 var han på Prinsessan Ulrika Underbefälhafvare i Ruuths eskader; hans skepp kom jemte Ruuths på grund och blef vrak; vid krigsrätt blef han frikänd. Han eröfrade med sitt strandade skepps folk ett Danskt beväradt transportskepp. År 1711 var han på Nordstjernen, 70 kanoner, af Ruuths eskader. År 1715, innan Hufvudflottan utlopp, kryssade Löwen med skeppet Prins Carl Fredrik och 4 andra rangskepp åt Pommerska vallen. Konung Carl, som då uppehöll sig i Stralsund, var sjelf ombord på ett af Löwens skepp.

18. Peter Feif var född i Stockholm den 6 Augusti 1676. Tog vid 15 års ålder tjänst vid Amiralitetet, och gjorde som Volontär några konvojexpeditioner, under hvilka han med tapperhet lærer deltagit i åtskilliga smärre fäktningar. Gick i utländsk tjänst 1694 (som Konstapel vid Amiralitetet i Sverige). År 1696 bevistade han på Engelska Flottan städerna St Martins och Oleron's bombardering. Då han återkom till fäderneslandet 1699, hade han 1697 den 7 October till Under-Löjtnant och 1698 den 7 December till Öfver-Löjtnant blifvit befordrad, samt blef snart derpå, den 21 Mars 1700, Kapten vid Amiralitetet. Samma år lærer han bevistat bombarderingen af Köpenhamn, sedan som Chef på Wrede deltagit i härens öfverförande till Pernau samt i transporter till Pohlska Preussen 1703. År 1705 finna vi honom med samma skepp i Barou Anckarstjernas Flotta till Finska viken afsänd. Han deltog derefter äfven i följande årens sjötåg och bevistade år 1710, på Flottans chefskepp Götha Leijon, sjöslaget i General-Amiralens stab. Under år 1711 hade han en beskickning från General-Amiralen till Stockholm, och blef sedan, på begäran af brodern Kanslirådet Casten Feif, sänd till Bender i uppdrag till Konungen ifrån Rådet. Han hade redan 1705 den 11 October, tillika med nyssnämnde broder, blifvit adlad och år 1707 introducerad. År 1715 i Augusti månad nämnd till Kommendör, blef han Schonthynacht 1719 den 31 Augusti; Vice Amiral den 4 Juli 1730; tjänstgjorde en tid som Chef för Stockholms eskader och blef Amiral 1736 den 29 Mars samt Amiralitets-Råd. Bland Feifs senare sjötåg märkas: ett på skeppet Carlskrona (Flottans »slutare») i sjöslaget 1715 och detta års sjötåg; ett med en liten eskader, som i Mars 1720 från Carlskrona utgick att betäcka transporter från Preussen. Hans flagg var då på skeppet Pommern blåsande. Jag har ej funnit att den vidare blifvit hissad till sjös. Feif dog i Carlskrona år 1736 natten mellan den 9 och 10 October.

19. Gustaf Wilhelm von Gerdtten föddes 1679 den 19 Januari i Narwa. Sedan han tidigt ingått som Arklinästare vid Flottan i Carlskrona, gick han i Holländsk tjänst 1694, samt gjorde, efter hemkomsten 1699, Löjtnantstjänst på ett Svenskt örlogsfartygs konvojexpedition till England och Portugal. Under-Löjtnant den 20 Mars 1700. S. å. den 2 Maj Löjtnant och den 12 Juni Kapten, och kom som sådan på ordinarie stat 1703 den 28 April. Åren 1710 och 1711 kommenderade han

skeppet Pommern, sedan han, enligt den i Riddarhuset förvarade stamtaflan, deltagit i föregående års flesta sjötåg och sjöbragder. År 1715 var han som Chef på skeppet Nordstjernan i Grefve C. H. Wachtneisters eskader och delade hans olycksöde att blifva fången, sedan han förstört sitt skepp. Blef Kommendör under fångenskapen år 1715, och var Chef på Götha år 1720 och på Stockholm 1721, efter utväxlingen. Den 11 December 1730 nämnd till Schouthynacht; den 29 Mars 1736 till Vice Amiral; den 18 October 1737 till Kommandant i Carlskrona; den 13 April 1738 till Amiral och Amiralitets-Råd. Han undanbad sig Riksrådskallesen 1739 och dog efter en lång och lugn ålderdom år 1754 den 21 Januari i Carlskrona.

20. Olof Unge, född 1672, adlad »von Unge» 1712 den 13 September, var en ganska utmärkt Officer. Han blef Under-Löjtnant 1697; Öfver-Löjtnant 1699; Kapten 1700; Kommendör 1715 den 6 Augusti och Schouthynacht 1722 efter freden. Tornqvist omnämner honom särskildt 1709 såsom Chef på fregatten Phoenix, då han förstörde ett förskansadt magasin vid kusten af Ingermanland. Åren 1710, 1711 och 1712 förde han skeppet Westmanland i Hufvudflottan. År 1715 i sjöslaget den 28 Juni skeppet Småland. År 1720 kommenderade han skeppet Bremen; likaledes år 1721. v. Unge befordrades 1734 den 21 Januari till Vice Amiral och dog af slag under gudstjensten i Amiralitetskyrkan i Carlskrona år 1737 den 22 Maj.

21. Edvard Didrik Taube, Friherre, född 1681. Blef 1700 Under-Löjtnant och 1703 Skepps-Kapten. 1712 Schouthynacht. Deltog 1711 i expeditionen till Pommern som Chef på skeppet Verden, och år 1712 som Chef på Fredrika Amalia. Var eljest, som det synes, oftast kommenderad i Finska viken, samt undkom en öfverhängande fara, då han med några skepp var detacherad till Åboskären från Wattrangs flotta, genom Nils Ehrenskjölds ärorika försvar i Jungfrusund. År 1715 var han vid Hufvudflottan på skeppet Wenden under sjöslaget den 28 Juni. Som Vice Amiral, hvartill han nämndes s. å., gjorde han sista försöket, i December månad, att undsätta Stralsund med 5 skepp och 14 lastdragare, hvarefter han öfvervintrade i Ystad, sedan han blott kunnat nalkas Wismar. År 1719 blef han Amiral. År 1731 President i Amiralitets-Collegium och 1734 Svea Rikes Råd. Erhöll 1748 Seraphimerorden. Kommenderade en tid Flottan i 1743 års krig. Blef upphöjd i Greflig värdighet 1734, men tog ej introduktion. Död i Stockholm år 1751¹⁾, med rang af Öfver-Amiral.

22. Nils Ström, adlad Strömerona 1727. Föddes år 166. i Marstrand, hvarest fadren var Rådman. Nils gjorde goda klassiska studier i Lund samt besatt färdighet att skriva Latinsk vers. Mest grundligt studerade han likväl matematik och styrmanskunst. Tidigt ingick han vid Amiralitetet och blef som Under-Löjtnant år 1691 Lärare vid Styrmansskolan i Carlskrona, äfvensom snart, tid efter annan, tjänstförrättande Styrmanskapten under Geddas frånvaro på sjötåg.

¹⁾ Han var fader till den sköna och ryktbara Hoffröken Wilhelmina Magdalena Taube, hvilken blef moder åt Furst Hessenstein. Hon var född 1720.

År 1696 blef han Öfver-Löjtnant i Amiralitetet samt följande året ordinarie Styrmanskapten och Lotsdirektör. Nu begynte han arbeta på sina för den tiden utmärkta sjökort, hvilka sedan länge tjänade Svenska fartyg till rättesnöre och trålsning, samt ännu i dag och allt framgent skola tjena till att hedra hans minne. År 1700, mot Danmark, tjänade han på Amiralsskeppet Carolus och uti staben. Han utgaf sedan i kopparstick, på egen bekostnad, en berömd afbildning af landstigningen på Seland. Det var också han, som genom den lyckade lotsningen genom »Flintrännen» möjliggjorde Svenska Flottans förening med den Holländska och Engelska. År 1704 inrättade han Lotsplatser och uppässning på Svenska, åren 1722—27 på Finska kusterna. I Flottans sjötåg deltog han, bland andra, åren 1711 och 1712 i Amiral-Generalens stab; blef Kommendör 1717 med bibehållen Lotsdirektörsbeställning. Dog 1740 utan manliga arfvingar. Gift med en dotter till Amiral Auckarstjerna.

23. Frans Fistulator, adlad Lagerbjelke år 1715 den 15 April, föddes år 16.. af Judeföräldrar. Efter utrikes resor i sin ungdom blef han Öfver-Löjtnant år 1707 den 11 Februari; förde som sådan fregatten Phoenix, efter Unga, och deltog med den i expeditionerna 1711, så väl till Pommern, som sedan till Wismar under Amiral Wattrang. År 1712 hade han en drabbning med Danska fregatten Blå Häger om 28 kanoner, som hade till följd den sednarens eröfring straxt derefter af Kapten Printz. Om hans senare öden känner jag ej mera än att han alled 1736.

24. Carl von Frischen (Frisk), adlad Ridderstolpe 1715, blef sedan Baron 1751 och är den nu lefvande ättens stamfader. Var född 1684. Blef Under-Löjtnant 1705. Löjtnant 1709. Amiralitets-Kapten 1710. Var Chef på Södermanland detta år. Följande åren vid Nyenske eskadern. Holm-Major 1719. Schouthynacht 1736. Vice Amiral 1742. Chef för Stockholms eskader 1743 och äntligen President i Stats-Kontoret 1754. Var bland de första Kommendörer af Svärdsorden. Död 175..

25. Aron Sjöstjerna, född år 169., var son af Amiral Otto Sjöstjerna, hvilken blef adlad 1693 och förut hette Kröger. Deltog som Kapten i flera af dessa års sjötåg, bland andra i 1710 års, som Chef på Verden, 1711 på Estland, 1712 på — — — och 1715 på Öland. Som Kommendör förde han skeppet Skåne åren 1720 och 1721. Senare blef han såväl Schouthynacht som Vice Amiral, i hvilken sednare egenskap han, efter Amiral v. Gerdten, som sjuknade på Carlskrona redd, tog befäl öfver Svenska Flottan, 15 lineskepp, 5 fregatter och 3 briggar m. m. stark.

26. Johan Utfall, adlad von Utfall 1716 den 15 Juni, ingick som Volontär vid Amiralitetet och reste sedan utomlands, der han en tid var i krigstjänst mot Turkiska sjömakten på Medelhafvet. Blef Amiralitets-Löjtnant och var år 1704 medkommenderad på skeppet Öland under Psilander. Gick sedan, efter flera sjötåg i Finska viken, på handelsfartyg år 1708. Var en kort tid Kapten vid Skaraborgs Regemente 1709, men blef Amiralitets-Kapten 1712. Bevistade sjöslaget utanför

Rügen 1715 på skeppet Enigheten, då han tillsammans med Schärna så väl skötte skeppet under den skjutna Amiral Heneks flagga, att han derför blef adlad och befordrad till Kommendör den 6 Augusti 1715. Blef Schoutbynacht 1722. Nyttjades sedan under en tid i diplomatiska värf till Barbaresk-staten och avslöt första traktaten med Algier. Blef Vice Amiral 1736 den 22 November och Eskaderchef i Göteborg; 1742 Amiral och Amiralitets-Råd, samt snart derpå Chef för Volontär-Regementet. Kommendör af Kongl. Svärdsorden 1748. Dog i Carlskrona följande året vid 68 års ålder.

27. Anton Johan Wrangel (naturaliserad 1723, skref sig till Sausis). Född 1679 den 20 October. Blef år 1697 Volontär; 1699 Arklimästare; 1700 Konstapel, och Under-Löjtnant den 28 Juni. Gick 1701 i utländsk tjenst, till dess han 1704 blef Öfver-Löjtnant i Amiralitetet. Till Kapten blef han förordnad den 13 September 1709, fastän hans konfirmationsfullmakt dröjde i mera än 2:ne år. Han deltog i flera sjöslag, men icke med Hufvudflottan, utan i Finska viken, hvarest han bland annat utmärkte sig som Chef på 54-kanonskeppet Verden uti Carl Raabs eskader, 1713, då denne sistnämnde utmärkte sjöman verkställde sitt sällsynt vackra återtag med 3:ne skepp undan hela Ryska Flottan. År 1715 blef Wrangel Kommendör samt Chef på örlogsskeppet Wrangel. År 1719 blef han ej långt från Sandhamn utanför Stockholmsskären angripen af sex Ryska 56-kanonskepp (andra uppgifva fem skepp). Han hade endast skeppet Wachtmeister om 48 kanoner och 2 fregatter samt ett mindre fartyg, men värjde sig en half dag med skeppet, blef sjelf svårt sårad och måste aflemna befälet till Sekunden, Kapten Trolle, hvilken med lika tapperhet fortsatte striden. Sedan 110 man stupat af de 260 skeppet hade, och skeppet var vrak, strök han först. Wrangel återkom ur fångenskapen 1722. Blef 1736 den 28 Juni Schoutbynacht; 1740 den 31 Mars Vice Amiral; samma år den 13 December Riks-Råd; Friherre den 12 December 1747; 1748 Kommendör af Svärds-Orden; samma år Seraphimer-Riddare; 1751 den 22 November i Greflig värdighet upphöjd och afled den 17 April 1763.

28. Paul Unbehaven, adlad Cronhaven år 1727, var född i Carlskrona den 23 Augusti 1687, der hans fader var borgare. Började sin tjenst vid 14 års ålder som Båtsman, och gjorde åtskilliga kofferdiresor, till dess han fick smak för äfventyrarrelifvet, och vi finna honom, än (1704) på Franska kaparefartyg mot Engelsmännen lyckligt stridande, och tagande till och med en gång en fregatt om 28 kanoner, då han blef sårad, och än åter mot samma Fransmän (1705), som Arklimästare i Engelsk tjenst, fäkta lika oförfärad, fastän kaparens motståndare var en 44-kanonsfregatt. Avancerad till Konstapel på en annan Engelsk kapare deltog han i ett lyckligt sjöslag i Medelhafvet och Archipelagen. Om man följer Stiernmans uppgifter, skulle antalet af alla priser, dem han varit med att taga under sina utrikes resor, uppgå till ej mindre än omkring 30 stycken, deraf de allra flesta starkt bevärade. År 1709 hemkom han och ingick som Konstapel vid Amiralitetet. Följande året blef han först Under-, sedan Öfver-Löjtnant derstädes, och var som sådan på skeppet Wiborg under Watrang i Finska viken, der han utmärkte sig genom åtskilliga raska båtstrider mot Ry-

ska galärer. På samma skepp 1711 utanför Reval, under Wernfelts eskader, utmärkte han sig likaledes som en rask Officerare, och borttog åtskilliga handelsfartyg under fiendens kanoner. Med Kommendör Henck till Pommern 1712. På en kryssning i Östersjön, 1713, borttog han fartyg från fienden; blef samma år Kapten och fick fregatten Phoenix, samt kryssade med den mellan Svenska och Tyska vällen, för att undsätta fästningarne Stralsund och Wismar; senare på Kurländska kusten, der han fortsatte sina lyckliga ströftåg. År 1715 fick han en liten eskader i Frische Haff, der han så utmärkte sig under Carl den XII:s ögon, att han blef Kommendör. Han borttog nemligen med sin ringa styrka fiendens både bevärade och obevärade fartyg i Preussiska härens åsyn, och bröt sig slutligen igenom mellan batterierna Wolgast och Penemünde med en förlust, stor 72 man af 120. Derföre erhöill han jemte befordran 2000 Riksdaler Specie. Sedan deltog han i Anckarernas försvar af Rudö skanssund och utmärkte sig ånyo; kom sedan till Carlskrona tillbaka; deltagande i åtskilliga Flottans tåg intill krigets slut. År 1730 blef han befullmäktigad till konvojresa åt Algier; erhöill Kommendörs lön 1736 och blef Schonthynacht 1741 den 24 Juli; samt deltog som sådan uti Finska kriget 1741—43 som detacherad Eskaderchef. För sitt förhållande blef han af det rådande partiet ställd till rätta och 1743 dömd att mista 6 månaders lön. Dog i Carlskrona 1746 den 30 Januari, utan manliga arfvingar, oakadt han 2:ne gånger varit gift. Cronhaven var en bland de utmärktaste Officerare, Svenska Flottan egt, för hvad man skulle kunna kalla »lilla sjökriget».

29. Theodor Christophers, adlad Anckarerna, Herre till Runsa, föddes i Carlskrona år 1687 den 15 Februari. Redan vid 16 års ålder sändes han ut i verlden, att på egen hand skapa sin framtid, och han gjorde detta på ett lysande sätt. Hos en släktinge i Holland njöt han först 5-årig undervisning i sjöväsendets theoretiska delar, såsom matematik och styrmanskonst, samt inhemtade sedan dessa kunskapers praktiska tillämpning uti Holländska Ostindiska Kompaniets tjenst. Men hans håg vände sig snart åt krigareyrket, och han gick i Fransk sjökrigstjenst, samt utmärkte sig under den tappre Chevalier Forbin. Med oförminskad stridslust gick han derpå i Engelsk tjenst och deltog i flera sjöträffningar, samt erhöill till och med, likasom Psilander i Holländska Flottan, Löjtnants rang, ja skeppsbeläl, hvilket nämnes såsom något särdeles hedrande och ytterst ovanligt. Här hemma gick det deremot i början ej så fort för den unge Christophers. År 1711 njöt han Under-Löjtnants lön och blef först 1713 Öfver-Löjtnant, oakadt han med sin förande fregatt Postiljonen, om 20 kanoner, deltagit i så väl General-Amiralens, som Amiral Wattrangs Tyska sjötåg samt öfverfört Konung Stanislaus till Stralsund på jakten Sophia. Men redan samma år, 1713, blef han Amiralitets-Kapten och tjente på Nyenske eskadern 1714 som Skeppschef. Lyckan gynnade honom. År 1715 utnämnd till Kommendör öfver Pommerska sjödefensionen, utförde han ett hedrande försvaret i Rudö sund emot Danska Amiralen Sehestedt, hvilken förde 20 fregatter, 3 skottpråmar, 3 bombarder och 60 transportfartyg. Christophers hade endast 6 fartyg om 20 kanoner, ett om 14 och en bombkitz. Efter Konungens återkomst till Stralsund var han ofta i dess

sällskap, bland annat under sjöslaget den 28 Juni, då han rodde Carl öfver mellan Rügen och Perts udde samt Rudö skans. Med outtröttligt nit och en efterföljansvärd trohet vakade Christophers öfver Konungens återresas trygghet, och deltog sjelf 7:de i issågningen ända till 2 mil från Stralsund, då Konungen ändtligen i sista ögonblicket återvände till sitt betryckta fädernesland den 11 December 1715. En berättelse om denna hemresas besvärligheter och faror hörer icke hit; nog af att Christophers delade båda med sin Konung och derföre erhöll välförtjent adelskap, med det vackra namnet Anckarcrona 1717 den 12 April. År 1720 den 13 Augusti blef han General-Adjutant vid Flottan, sedan han under våren och sommaren, som Chef på skeppet Öland, deltagit i Flottans sjö-tåg under Öfver-Amiral Sparres befäl. År 1729 den 24 Mars blef Anckarcrona Schouthynacht. År 1736 den 22 November Vice Amiral, då han var interims Eskaderchef i Stockholm. År 1742 utnämnd till Amiral och Amiralitets-Råd samt Ledamot af den år 1739 stiftade Vetenskaps Akademien. Men hans duglighet och nit i statsvärf togos snart i anspråk på den civila embetsmannabanan, och till Landshöfding i Stockholms Län nämndes han derföre år 1743 den 10 Februari. Han blef äfven en bland de första Kommendörer af Svärds Orden 1748. Han beskrefves såsom ifrande för allt godt och ädelt; välgörande menniska och duglig embetsman, samt särskildt kunnig i landthushållning, hvaråt han under sina senare år egnat sig. Anckarcrona dog barnlös i Stockholm den 2 November 1750, och med honom upphörde detta adeliga nummer; men släkten fortlevver ännu i dag och har fortfarande Runsa till stamgods.

30. Hans Husman, adlad Ridderheim; född 166., ingick som Volontär 1683; Under-Löjtnant efter hemkomsten från utrikes sjö-tjenst år 1696; Löjtnant vid Amiralitetet år 1700. Blef kommenderad 1701 i Ladogasjön och derstädes 1702 den 29 Augusti vid Cobrona sårad af en muskötkula i nacken, samt en rännkula genom näsan, öfra gommen och tungan; hvarjemte fyra tänder och lillfingeret afsköts. Blef 1704 befordrad till Kapten. Kommenderade skeppet Prinsessan Hedvig på avantgardet af Hufvudflottan år 1710. År 1711 var han ej på Hufvudflottan, utan förmodligen med Amiral Wernfelt i Finska viken. 1715 Kommendör och Chef på Westmanland i Hufvudflottan. 1717 adlad. År 1720 Chef på skeppet Fredrika Amalia. Dog 1732, barnlös.

31. Daniel Grundel deltog väl icke i 1711 års sjö-tåg, så vidt anteckningen ur Riksarchivet gifver vid handen, men förtjenar ej dess mindre att omnämnas för sina kunskaper i artilleriet, hvari han skrivit två arbeten, samt äfven för sitt i öfrigt ovanliga kunskapsmått. Han var den första Informations-Officer i den nya artilleriskolan uti Carlskrona och sedan Tygmästare. Flera förväntade arbeten af honom uteblefvo till följd af hans förtidiga död, hvars tidpunkt likväl är obekant så väl för Klercker, som Bäckstadius och Tornqvist. År 1710 medföljde han på Flottans flaggskepp General-Amiralen.

Slutligen må här bifogas några underrättelser om 3:ne af de Amiralitets-Officerare, hvilka finnas omnämnde som Chefer för Enrolleringskompanierna under åren 1711 och 1712 uti Bilagan Litt. C, b.

32. Olof Knappe, adlad Strömsstjerna 1715. Hans fader var fiskare på Gullholmen å Oroust; sonen Olof hade i ungdomsåren tjänat som Volontär utrikes. Blef Amiralitets-Kapten i Göteborgs eskader och förekommer i sådan egenskap som Chef för Bohus' 1:a Enrolleringskompani. År 1715 var han Schoutbynacht (enligt Klercker) och förde skeppet Calmar i Nordsjön. Under Konung Carls sista krigsår förde han flottiljen mot Norge, då han visade sig som en Tordenskjolds värdige motståndare, oaktadt med underlägsna stridskrafter. Dog 1719, utan arftvingar, som (Vice?) Amiral. Han var svåger med Strömcrona, nemligen gift med dennes syster.

33. Nils Skruf, adlad Gyllenskruf 1717, var född 1664. Blef Volontär 1688, för sedan utrikes och blef efter hemkomsten Under-Löjtnant 1698. Var Kapten 1710 och som sådan Chef för Bohus 2:dra Enrolleringskompani. Tjente på chefsskeppet Götha Lejon under Clas Sparre 1715. Kommendör 1717. Förde galären Proserpina i kriget mot Norge 1716 samt en afdelning af flottiljen år 1717. Erhöll afsked som Schoutbynacht 1720. Dog 1738.

34. Erland Schärna, adlad Hederstjerna 1717, tillika med sina 4 bröder¹⁾, deraf 3 vid sjöstaten. Han kom in som Volontär 1688, rüste utrikes i flera år och blef Under-Löjtnant 1697. Kapten 1700; kommenderade på skeppet Prinsessan Hedvig under dåvarande Vice Amiral L. de Prou till Danmark. Var Chef för 4:e (Hallands) Enrolleringskompaniet och ofta Chef på Enigheten, bland andra år, äfven 1715 under sjöslaget den 28 Juni, då han blef Kommendör för ådagalagd tapperhet, sedan Amiral Henck blifvit skjuten på detta sitt flygskepp, och han förde det så väl, att ingen märkte olyckan. År 1721 kommenderade han åter skeppet Enigheten. Schoutbynacht 1722. Dog 1730 och är stamfader för släkten Hederstjerna.

Och härmed afslutas dessa biografiska underrättelser, hvilka visserligen kunde ytterligare utsträckas och prydas med namnen Appelhom, Ornfelt, Hoenstjerna, bröderna Wagenfeldt och Gathenhjelm, Götherhjelm, Lars Båtman (Palmcrona), Chr. Wagner, E. Jerlström, Th. v. Rayalin, Ehrenbill m. fl., om ej detta blefve allt för vidlyftigt. Det ofvan anförda torde dock vara nog för att visa, huru Svenska Sjöofficerare under dessa skiftesrika år uppfostrades, användes, belönades, stredo och dogo, samt att de flesta ingalunda förtjenat den glömska, hvari deras minne blifvit begrafvet.

¹⁾ Berudt, Paul, Peter och Arvid.

Bilaga Litt. C, a.

Förslag uppå Sjö-Militien af Volonteurer, Winterwachts-Couphardie-, Rote- och Indelnings-Båtsmän, som utvisar huru de nu för tiden sig befinna ¹⁾.

Böra bestå af nuför- stående antal.		Vid Nyenske exped. samt 2:ne brigaderna i Stockholms-skären.	Station vid Gotland.	Till vakt i Stockholm och Wolgast.	Vid Götheborgs- Fskadren.	Na för tiden att tillgå till örlogsflootan.	Defecten.	Summa.
594	Volonteurer	83	42	—	—	243	226	594
297	Winterwachts-Båtsmän . . .	43	24	—	—	138	92	297
297	Couphardie d:o	38	25	—	—	160	74	297
2,385	Indehllningen af Bleking och Södra Möhre	—	—	—	—	1,385	1,000	2,385
821	Åhlands-Compagniet	—	—	—	—	747	74	821
712	Första Norrlands d:o	—	—	12	—	653	47	712
712	Andra Norrlands d:o	—	—	—	—	680	32	712
356	Oppstäders d:o	178	59	—	—	55	64	356
268	Stockholms d:o	30	—	100	—	121	17	268
524	Norra Roslags d:o	84	—	9	—	387	44	524
544	Södra Roslags d:o	100	—	6	—	349	89	544
604	Södermandlands d:o	161	—	3	—	395	45	604
492	Östergjötlands d:o	261	137	—	—	49	45	492
340	Tiusts d:o	178	—	—	—	83	79	340
404	Smålands d:o	171	50	—	—	78	105	404
299	Första Bohus d:o	—	—	—	175	124	—	299
280	Andra Bohus d:o	—	—	—	280	—	—	280
382	Westergjötlands d:o	114	40	—	174	24	30	382
427	Begge Gottlands d:o	—	427	—	—	—	—	427
526	Begge Öhlands d:o	212	95	—	—	92	127	526
190	Skåuska Städernes d:o	94	20	—	—	46	30	190
11,454	Summa	1,747	919	130	629	5,809	2,220	11,454

Af denna uppsatta behållna summa, 5,809 man, måste här blifva kvar i land till vakt och andra nödvändigheter då örlogsflootan går till sjös åtminstone 300 man, dessutom lärer ofelbart 400 sjuka efterlemnas, varandes derhos att observera att bland detta talet äro öfver 2000 man nyskrifna bondedrängar, som alldeles äro obefarne och mycket unga. Anbelangande enrulleringen så kan å dem nu för tiden intet visst antal göras.

Carlserona den 18:de Augusti 1711.

Eric Stöhlgh.

¹⁾ I Riks-Arkivet.

Bilaga Litt. C, b').

Kort Förslag uppå Sjöbefaret Folk efter *Enrolleringen* 1704, af Bohuslän, Halland och Skåne, som till Kgl. Maj:ts tjänst befinnes; jemväl huru starka de efter Compagnie-Officerarnes rullor i Sjö-Militie-Contoirtet befunnits vara bestående:

1704.	Enrollerings-Compagnie, Nummer, Ort och Befälhafvare:	Åren 1708—1711.			År 1712.			
Vid Enrolleringens upptä- tande befunnits Summa:		Tillstådes varande för sjöjenst.	Seglat utrikes, döde samt absentes.	Summa 1708—1711.	Ojenstbara i landsorten, sjuka i land, m. m.	Infamit sig i Carlskrona till Sjö-expedition.	Döde och absentes, utrikes seglande.	Summa 1712, efter afdrag af constituerade Officerare.
472	1:a Compagniet, i Bohus Län och Capitaine Olof Knapé .	470	41	511	144	242	314	700
355	2:a Compagniet, i Bohus Län och Capitaine Nils Skruf . .	407	106	513	76	160	397	633
397	3:e Compagniet, i Bohus Län och Capitaine Öhrnstedt . . .	544	23	567	58	211	445	714
371	4:e Compagniet, i Halland och Capitaine E. Schärna	399	100	499	—	283	506	789
120	5:e Compagniet, i Skåne och Capitaine Gyllenskepp	148	—	148	—	148	66	214
1,655	Summa	1,968	270	2,238	278	1,044	1,728	3,050

1) I Riks-Archivet, Amiralitets-Collegii Handlingar.

Bilaga Litt. D.

Kort Öfversigt af Statsverket, grundad på *Kongl. Stats-Kontorets Liquidationer* och *Stats-Förslag*, samt dervid förda *Stats-Protokoll*, under år 1711¹⁾.

Rikets Inkomster bestodo dels i Ordinarie, dels i Extra Ordinarie Inkomster och Gärder.

De förra eller Ordinarie Inkomsterne bestodo, vid denna tid, af följande Skattetitlar:

- 1:o. Ordinarie (Jordeboks- eller Grund-) Räntan med Gerningsören.
- 2:o. Krono- och Kyrko-Tienden, utom Tryckeri-tunnan.
- 3:o. Tryckeri-tunnan (för Bibelns spridande).
- 4:o. Lagmans-räntan. 5:o. Häradshöfdinge-räntan.
- 6:o. Mantalspenningar. 7:o. Boskapspenningar.
- 8:o. Skjutsfärdpenningar. 9:o. Dagsverkspenningar.

Dertill 10:o Åtskilliga andra mindre inkomster, olika i olika landsdelar, såsom t. ex. Carlbergsgodsens räntor, Bruks-, Rekognitions- och Arrende-medel; Ström-afrad af Nyköpings och Norrköpings Messingsbruk; Öländska Ladugårdarnes och Schäferiernas afkastning; Sluss-arrende-medel vid Lilla Edet; Dylta Svaivelbruks Tiondepenning; Kungsörs Ladugårds-arrende; Ränteförhöjningar; Knekte- och Båtsmans-vakansafgifter för vissa rotar i Finland, med deras fördubbling inberäknad; Ålands Ladugårds-medel; Finska Nöd- och Hjelpmedels-räntor m. m.

- 11:o. Stockholms Stads Boskapspenningar.
- 12:o. Kungsörs och Strömsholms gårdar.
- 13:o. Koppar-räntan med avancer på försäljningen.
- 14:o. Koppar-tull och Slag-skatt.
- 15:o. Silvertillmyntningen, med dess remedier.
- 16:o. Afvesta Bruks-arrende med appertinentier.
- 17:o. Stockholms stads aflösningsmedel.
- 18:o. Provenuen af Utö grufvor.
- 19:o. Nya Kopparbergs Tionde.
- 20:o. Garpenbergs Koppar. 21:o. Tjärutullsförhöjningen. 22:o. Post-medlen. 23:o. Tionde- och Hammarskattsjernet. 24:o. Stora Sjö-tullen. 25:o. Salt-tullen. 26:o. Tobaks-tullen. 27:o. Tolagen. 28:o. Lilla Tullen med Accisen, samt Tobaks-accisen. 29:o. Konungens andel i Beslag m. m. 30:o. Chartæ-Sigillatæ-medel. 31:o. Pfaltz-Zweibrückiske medel och 32:o. Anmärknings-medel, påförda Uppbördsmän och Räkenskaps-förare.

Uti den vid denna Bilaga fogade Tabell I äro dessa nu nämnda s. k. Ordinarie (eller i Stat påräknade) Räntors och Inkomsters belopp närmare upptagne, äfvensom huru mycket de särskildta Landskapen bidrogo till sådane Ordinarie Räntor, som ofvan innefattas under förestående titlar: N:is 1 till 10. Dessa uppgingo icke 1711 till lika summor, som i Sveriges välmaktsdagar under Carl XI:s tid. Loenbom uppgifver (Del. 5) att år 1697 summan af Ordinarie Räntor, Sjötullar och Acciser

¹⁾ Transsumt ur Kongl. Stats-Kontorets Archiv..

skulle hafva uppgått till det betydliga beloppet af 6,886,124 Dal. Smt ¹⁾. Då uppkommo också mycket anseuiga besparingar. Den skuldsomma, som då någon gång synes i Statsverkets tabeller, torde sannolikt icke vara annat än balancerade medel, eller pantlån, hvilka genom Reduktionen blifvit på ett för Staten fördelaktigt, om också ej alltid rättvist, sätt upphäfde. Annorlunda kan åtminstone ej den i ögonen fallande olikheten i uppgifter för samma år förklaras. Ty medan den år 1680 tillsatta Liquidations-Kommission uppgifver en gäldsomma af öfver 100 Tunnor Guld för 1697, så uppgifva andra källor icke blott fullkomlig skuldfrihet, utan betydligt öfverskott.

Men något sådant kunde naturligtvis aldrig påräknas sedan Carl XII:te begyut sina krig. Utgifterne ökades årligen. De voro väl mindre kända under tiden före 1709, då Svenska härarne segrade och delvis kunde underhålla sig sjelfva på inkräktade länders bekostnad. Men ständigt fortgående rekryteringar i och för ersättande af Regimenternas förluster samt den nya härens uppsättande efter slaget vid Pultawa vållade icke allenast svidande förökning i bördor, utan också, hvad som värre var, slutligen en betydlig minskning af förmågan att bära desamma, eller med andra ord en förminskning i Statens Ordinarie Räntor, Tull-afkastningar och andra inkomstkällor.

Såsom Tabellen I utvisar, kunde icke Statsverkets inkomster år 1711 beräknas till högre belopp än Daler Smt 3,404,818, motsvarande omkring 6,809,636 Riksd. Riksmünt. För att fylla bristen påbjödos, tid efter annan, krigsgärder (kontributioner); äfvensom åtskilliga andra inkomstkällor anlätades, såsom t. ex. Tiondepenningar af alla löner, afgifter för åtskilliga lyxartiklar, tullförhöjningar; hvarförlutan åtskilliga lånesummor uppnegocierades, förskotter på Skattebidrag indrefvos, och enskilda personers fordringar på Statsverket för verkställda leverancer deremot lemnades obetalta.

Tabellen II upplyser närmare de olika Titlarne och deras belopp, hvilka kunna hänföras under 1711 års Extra Ordinarie Statsinkomster. Man ser af denna tabell, att summan af krigsgärden i dess trenne betalningsterminer, Maj, Juni och December, samt årets Durchtgäsgärd (2 Dal. Smt per hemman) och öfrige Extra inkomster nyssnämnda år uppgått till Daler Smt 1,139,589.

Samteliga Statsverkets inkomster år 1711 utgjorde alltså: 4,544,407 Daler Smt, oberäknadt upplånade och förskottsvis gifna penningesummor. Den på Konung Carl den XII:s uppdrag af Vice Korporalen vid Drabanterna Ehrenskjöld i Norra Tyskland upplånade summa är upptagen i en af 1712 års »Stats-Beräkningar» till 1,200,000 Daler Smt. Dessutom hade Banken förskjutit åtskilliga summor, och räntor jemte afbetalning å dem besteg sig vid 1711 års slut rätteligen till 339,000 Daler Smt. Dessa lån i Banken hade blifvit underlättade derigenom att Full-

¹⁾ Enligt Specifikationer från 1690-talet utgjorde Ordinarie räntan 1,329,880:
 Stora Sjtullen i Sverige och Finland omkr. 700,000;
 Lilla Tullen och Accisen » 260,000;
 Koppartull och Slagskatt 77,088;
 Saltskatt 83,075; } år 1693.
 Tolag 54,668;
 Tullarne i de eröfrade Östersjöländerna 532,467; } år 1693.

mäktige i Riksbanken tillika voro ledamöter i det 1700 upprättade s. k. Contributions Kontorets styrelse. Detta Kontor skulle tillhandahålla och redovisa influtna krigsgärder och extra statsinkomster. Det styrdes vid denna tid af en Konungens gunstling, Jakob Réenstjerna, driftig men mindre försigtig vid bevakandet af Riksbankens bästa.

Ett sammandrag af 1711 års Utgifts-Stater, så på Ordinarie som Extra Ordinarie Stat, vidfogas ock denna bilaga i Tabellerna III och IV. Deraf inhemtas att, enligt det förslag som vid årets början uppgjordes, fordrades för:

Ordinarie Staten i Sverige och Finland . . . Dal. S:mt 3,997,813: 7.
 Extra Ordinarie Staten i Sverige och Finland . . . » » 378,315: —
 Pommerske och Wismarske samt Bremiske Staterne Sp. Dal. 668,273: —
 För Lifland och Ingermanland kunde ingen säker beräkning göras, hvarken på inkomster eller utgifter, emedan dessa båda landskaper vid denna tid voro inkräktade af fiender.

Såsom läsaren lätt finner, vidröras i Tabellen N:o III ingalunda de egentliga krigskostnaderne. En del bland dessa kan visserligen utrönas i Bilagan Litt. G; men förgäflves söker man ur de handlingar i Statskontorets Archiv, dem författaren haft tillfälle granska, att erhålla någon bestämd totalsumma. I Tabellen N:o IV har man emellertid sökt samla alla sifferuppgifter, hvilka kunnat utforskas, och dess uppställning gifver tillfälle att fylla luckorna, när någon framdeles kommer till större klarhet. Så mycket synes emellertid, att gärder och extra inkomster icke lära hafva varit tillräckliga; och på flera ställen i Archiverna finner man uppgift på och klagan öfver, att embetsmännen icke utfingo sina löner. Härigenom alstrades hos andra misstänksamhet mot deras ärliga förvaltning af statsmedlen, samt hos dem sjelfva frestelser till försvinnning. Ett särdeles inveckladt och vidlyftigt bokföringsätt, så att t. ex. utgiftstitlarne fördelades särskildt på olika inkomst-titlar i olika landskap, ofta utan någon följdriktighet, samt oupphörliga förskotter bidrogo att öka oredorna i penningeförvaltningen. Till huru stort belopp Statsbristen år 1711 bör beräknas, känner jag icke bestämdt; men en uppsats i Stats-Protokollerna för 1712 uppgifver att, enligt vid föregående årets slut gjort öfverslag, bristen beräknades till 8,222,851 Daler S:mt. Denna uppsats meddelas i Tabellen N:o V. I Floderi handlingar till Carl den Tolfte historia finnes en uppgift, som skall vara hemtad ur Skoklosters Archiv, enligt hvilken krigskostnaderne från 1700 till 1710 skulle hafva belupit sig till den ansevärdiga summan af 24,973,745 Daler S:mt utom Ordinarie Staten. Antager man sammanlagda krigskostnaderna under de trenne derpå följande åren till nära samma summa, hvilket icke är för högt beräknadt (se Tabellen V), så får man ett totalbelopp af antagligen mer än 90,000,000 Riksdaler Riksmünt, som Carl den Tolfte krig till slutet af 1712 kostat Sverige. Denna summa, stor redan till siffertalet, blir det ändå mera, om man besinnar huru mycket högre penningvärdet vid denna tid var emot i våra dagar.

Bilaga Litt. D, Tab. I.
Ordinarie Statsinkomsterne för år 1711.

		Daler.	öre.
Uplands-	räntorne	151,370	8
Södermanlands-	d:o	54,723	7
Östergötlands-	d:o	118,982	24
Gottlands-	d:o	33,459	8
Calmare läns-	d:o	73,866	3
Ölands-	d:o	47,397	8
Blekinges-	d:o	44,423	29
Jönköpings-	d:o	97,641	19
Kronobergs-	d:o	71,678	30
Skånes-	d:o	29,133	16
Hallands-	d:o	107,336	24
Bohus läns-	d:o	90,380	27
Elfsborgs läns-	d:o	114,072	24
Skaraborgs läns-	d:o	118,336	13
Nerikes och Wernulands-	d:o	122,839	8
Westmanlands-	d:o	89,343	5
Stora Kopparbergs läns-	d:o	56,515	9
Westernorrlands läns-	d:o	128,134	7
Westerbottens-	d:o	23,742	22
Österbottens läns-	d:o	103,505	10
Ålands-	d:o	22,500	19
Åbo och Björneborgs läns-	d:o	153,314	1
Nylands och Tavastehus läns-	d:o	129,778	10
Wiborgs och Nyslotts läns-	d:o	86,602	13
Svartsjö läns-	d:o	2,865	15
Lifgedingets-	d:o	38,337	8
Wadstena läns-	d:o	33,155	21
Stockholms stads boskaps-penningar		200	—
Kungsöhr och Strömsholms kungsgårdar		3,169	—
Koppar-räntan med avanceen på försäljningen		290,286	21 ¹⁾
Garpenbergs koppar		3,000	—
Nya Kopparbergs tionde-koppar		700	—
Provenuen af Utö grufvor		2,033	10
Koppar-tull och Slagskatten		90,734	21
Silfver-tillmyntningen		5,075	—
Stockholms stads aflösning-medel		20,045	—
Avesta bruks arrende		10,000	—
Tjärtulls-förhöjningen		30,650	—
Post-medlen		8,266	10
Tionde hammar-skatts-jernet		64,096	—
Storå sjötullen		277,905	7
Salt-tullen		81,213	8
Tobaks-tullen		20,807	31
Tolagen		40,000	—
Lilla tullen med accisen och tobaks-accisen utom förhöjningen 1710		288,490	24
Kongl. Maj:ts andel i confiscationer		2,101	—
Chartæ-Sigillatæ-medel		400	—
Zweibrückiske medel		20,000	—
Observations-medel		2,207	24
Summa		3,404,818	—

¹⁾ Enligt dispositionen, eljest varierar uppgiften något.

Bilaga Litt. D, Tab. II.

Extra Ordinarie Statsinkomsterne för år 1711. (Gården).

Extra Contributioner efter 1711 års plakat:	1:a Termin. Ståndspersoners, som borde inflyta innan den 1 Maj.	2:a Termin. Allmogens, som bor- de inflyta i Juni månad.	3:e Termin. Allmogens, som bor- de inflyta i Decem- ber månad.	Durchtågs-gården, som utgick med 2 Daler Smt per hemman.
	Dal. S:mt.	Dal. S:mt.	Dal. S:mt.	Dal. S:mt.
Stockholms stad	71,545	—	—	—
Upland	41,068	9,406	9,406	1,370
Svartsjö län	1,080	468	468	460
Södermanland	20,740	3,576	3,576	5,700
Lifgedinget	10,772	3,254	3,254	3,600
Östergötland	28,115	5,417	5,417	8,800
Wadstena län	3,557	1,623	1,623	2,250
Gottland	3,364	2,142	2,142	2,320
Calmar län och Öland	14,124	5,191	5,191	7,200
Blekinge	6,611	1,578	1,578	2,150
Kronobergs län	8,747	2,950	2,950	5,670
Jönköpings län	17,212	4,959	4,959	7,900
Bohus län	15,562	3,156	3,156	5,760
Elfsborgs län	16,945	4,510	4,510	8,490
Skaraborgs län	16,292	3,708	3,708	9,330
Nerikes och Wermlands län	37,921	7,050	7,050	8,990
Westmanland	21,890	5,038	5,038	4,920
Kopparbergs län	13,397	4,392	4,392	3,760
Westernorrlands län	14,195	9,500	9,500	8,640
Westerbottens län	2,720	2,172	2,172	1,960
Österbottens län	7,685	5,552	5,552	5,600
Åbo, Björneborgs län och Åland	19,226	11,000	11,000	11,700
Nyland och Tavastehus län	12,500	6,896	6,896	6,850
Wiborg och Nyslotts län	—	—	—	—
Skåne	36,602	12,000	12,000	15,820
Halland	12,413	3,800	3,800	6,160
Summa Daler S:mt	454,281	119,338	119,338	145,400
1. Allmogens Contributioner, summa	238,676			
2. Durchtågs-gården, summa	145,400			
3. Afgift för peruker, fontanger och vagnar	30,378			
4. d:o d:o Eldstäderna	42,512			
5. Chartæ-Sigillatæ-fördubblingen	4,392			
6. Förhöjning på lilla tullen, accisen och tobaks-penningen	75,144			
7. Förhöjning af postmedel	12,196			
8. d:o af skjuts-penningen	10,529			
9. d:o af väg- och mätare- samt bro- och hamn-penningar	16,081			
10. Tionde-penning på lönerna	110,000			
Summa Summarum	1,139,589			

Bilaga Litt. D, Tab. III.

Förteckning uppå slutsummorna af Ordinarie Staten i Sverige 1711.

	Silfvermynt	
	Daler.	Öre.
Kongl. Maj:ts Hof-Stat	607,286	17
Hennes Maj:ts Enke-Drottningens Hof-Stat	148,732	11, 17 $\frac{1}{2}$
Justitiæ-Staten	104,086	25
Summa på Militæ-Staterna	1,935,917	7
Amiralitets-Staten	416,823	—
Cantzli Collegii och Ministernes Stat.	150,162	12 $\frac{3}{4}$
Kammar-Collegii Stat	67,293	28
Kammar-Revislons-Staten	21,065	15 $\frac{1}{2}$
Bergs-Collegii Stat	55,815	26
Kongl. Maj:ts Råd, utom dem som äro uppförde under Collegi-erna och Gouvernementerna	36,000	—
Jägerl-Staten	9,583	25
Kongl. Maj:ts Stall-Stat	16,191	—
Stora Sjö-Tulls-Staten	55,258	—
Lilla Tull- och Accis-Betjentes Stat	51,470	—
Stockholms Slotts Stat	20,454	—
Gouvernements-, Lands-, Slotts- och Skjutsfärds-Staterna	212,690	—
Clericet	8,577	—
Akademie-, Gymnasii- och Skol-Staterna	17,173	—
Hospitallerne	7,253	—
Fyringarne	3,845	—
Pensionarlerne	26,350	—
Gratlalerne	16,785	—
Summa Silfvermynt	3,997,813	7
Förteckning uppå Slutsummorna af Extra Ordinarie Staten i Sverige år 1711.		
Hof-Staten	8,328	—
Justitiæ-Staten	9,565	—
Militaire-Staterna	24,198	—
Ammunitions-Staten	80,000	—
Transport	122,091	—

	Silfvermynt	
	Daler.	Öre.
Transport	122,091	—
Fortifications-Staten	72,569	—
Regementernas Beklädnad	20,000	—
Amiralitetet	58,841	—
Collegii-Staterne	29,330	—
Utrikes Ministrar	16,875	—
Sjö-Tulls-Staterne och Accisen	2,895	—
Stockholms Slotts Stat	1,265	—
Gouvernements-, Lands- och Slotts-Staterne	11,052	—
Clericiet och Akademie- samt Skol-Staten	1,561	—
Beneficier och Benådningar	24,836	—
Till Stockholms Slotts Byggning	6,000	—
Hushyror för Kongl. Collegierna	4,600	—
Kongl. Maj:ts Jacht-Warf, m. m.	6,400	—
Summa Daler Silfvermynt	378,315	—

Anm. 1. Uti den Ordinarie och Extra Ordinarie Staten för Sverige år 1711 är äfven Finland beräknad, såväl som provinserne Skåne, Halland, Bleking och Bohus län.

Anm. 2. År 1712 års Stat är föga afvikande från 1711 års, med undantag af egen Stat för Commerce-Collegium, enligt Kgl. Brefvet af den 25 April 1711, hvilken för 1712 upptages till 30,248 Dal. 7 öre.

	Riksdaler ¹⁾ .	
Pommerska Ordinarie Staten år 1711 utgjorde	278,113	—
Pommerska Extra Ordinarie Staten	16,965	—
Wismarska Ordinarie Staten samma år	71,469	—
Wismarska Extra Ordinarie Staten	5,525	—
Stat för Licent-Betjenterna i Pommern, Meklenburg och Wismar	5,149	—
Brehmske och Verdiske Ordinarie Staten	269,201	—
Extra Ordinarie Staten i Brehmen och Verden	21,851	—
Summan för här ofvann nämnde Tyska Stater	668,273	—

För Lifland, Estland och Ingermanland samt Ösel har, förmedelst fiendens infall i dessa provinser, inga Special-Stater för 1711 kunnat afslutas; alltså har man hvad lö-
nerna angår, att rätta sig efter de näst föregående årens Stater.

¹⁾ Med Riksdaler förstås förmodligen Specie-Daler hvilken motsvarades af 2 Daler Silfvermynt.

Bilaga Litt. D, Tab. IV.

Dispositionen af Extra Ordinarie inkomsterna 1711.

Nemligen	Silfvermynt		Anmärkningar:
	Daler.	öre.	
Contributionerne:			
Krigsfångars underhåll	45,328	—	Flottan: Summa 341,087: 16
Stockholms Borgerskaps ersättande för upphandlad spannmål	34,799	16	
Räntekammaren till disposition	112,245	—	
Gustaf Cronhjelm's förskottersättning . .	2,500	—	
Extra ordinarie Amiralitets-staten . . .	64,000	—	
Örlogsflottans utredning 1711	200,000	—	
Finska (Nyenska) Eskadrens proviantering	58,931	16	
Göteborgs-Eskadrens proviantering . . .	18,156	—	
Skånska Armeen	79,602	—	
Westgötha Armeen (i Bohus län)	30,510	—	
Wernlands Armeen	—	—	
Jemtlands Armeen	—	—	
Finska Armeen	84,070	—	
Summa	730,142	—	
Förhöjningen a Lilla Tullen:			
Amiralitetet	61,507	—	
Armeen i Finland	2,304	—	
Armeen i Skåne	3,628	—	
Summa	67,439	—	
1710 års Indragna Kyrko-tionde:			
Örlogsflottans utredning	6,659	—	
Nyenska Eskadren	7,322	—	
Armeen i Skåne	13,954	—	
Westgötha-Armeen	1,241 $\frac{1}{2}$	—	
Wernlands-Armeen	2,107 $\frac{1}{2}$	—	
Jemtlands-Armeen	1,010	—	
Summa	32,294	—	

Disposition af öfrige Extra Statsinkomster, hvilka i Tab.
II äro utmärkta med N:ris 3, 4, 5, 7, 8, 9:

				Silfvermynt	
				Daler.	öre.
Till Örlogsfloktan	allt som faller uti	Östergöthland			
			Lifgedinget		
			Wadstena län		
			Gottland		
			Calmar län och Öland . .		
			Blekinge		
			Cronobergs län		
			Jönköpings län		
Finska Eskadren	dito	dito	Stockholms stad		
			Upland		
			Södermanland		
			Kopparbergs län		
			Westerbotten		
Götheborgska Eskadren	dito	dito	Götheborgs och Bohus län utom Eldstads-afgiften .		
Skånska Armeen	dito	dito	Skåne		
			Halland		
			Elfsborgs län		
			Westmanland		
Westgötha Armeen	dito	dito	Skaraborgs län		
			Afgiften af Eldstäderna i Gö- theborgs och Bohus län .		
Wernlands Armeen	dito	dito	Nerike och Wernland . .		
Jemtlands Armeen	dito	dito	Westernorrland		
Finska Armeen	dito	dito	Österbotten		
			Åbo län och Åland . . .		
			Nylands och Tavastehus län		
			Wiborgs och Nyslotts län .		

Bilaga Litt. D., Tab. V.

Kort slut öfver hela 1712 års Stats-defect.

Silfvermynt.		Summa
Daler.	öre.	
Heltalen uti de Ordinarie Statsmedlen		1,351,909 —
Utgifterna utom Staten		8,033,009 —
</		

Bilaga Litt. E.

Ordinarie Staten vid Amiralitetet år 1711 ¹⁾.

		Daler Silfvermynt.	
Militär-Staten: 1 Kongl. Råd och General-Amiral		11,250	
4 Amiraler, à 1,600		6,400	
4 Vice-Amiraler, à 1000		4,000	
3 Schoutbynachter och 1 Tygmästare, à 750		3,000	
1 Holm-Major med Kaptens lön, Augment 108.		500	
1 Styrmans-Kapten och Lots-direktör		600	
3 Artilleri-Kaptener, à 430		1,290	
46 Kaptener, hvaraf 1 med Majors rang och 1 Fyrverkar-Kapten, à 392		18,032	
3 Artilleri-Löjtnanter, à 300		900	
47 Öfver-Löjtnanter, à 300		14,100	
31 Under-Löjtnanter, à 250		7,750	67,822
144 Officerare.			
1 Bromästare		400	
34 Öfverskeppare, à 200		6,800	
34 Medelskeppare, à 150		5,100	
34 Underskeppare, à 121½		4,131	
30 Öfverstyrmän, à 200		6,000	
30 Medelstyrmän, à 150		4,500	
30 Lärstyrmän, à 93		2,790	
60 Konstaplar, à 200		12,000	
90 Konstapelsmat, à 112		10,080	
90 Högåtsmän, à 112		10,080	
1 Pukslagare		150	
1 Mästare för Skallmejblåsarne		153	
13 Skallmejblåsare à 105, beklädningen 33: 27¾		1,805	63,989
448 Under-Officerare.			
1 Medicus		600	
3 Mästerbarberare med sine Gesäller, à 600		1,800	
3 Barbergesäller, à 200		600	
1 Bräck		300	
1 Apothekare		200	3,500
Summa på Militär-Staten			135,311
General-Amiral: Grefve Hans Wachtmeister.			
Amiraler: Erik Sjöblad (efter den 1 November 1711 efterträdtes Amiral E. Sjöblad af Grefve Axel Lewenhaupt i befälet öfver Göteborgs eskader), Cornelius Ankarstjerna, Jac. de Prou † 1711, Carl Ruuth.			
Vice-Amiraler: And. Apelbom, Gust. Watrang, Clas Sparre, Ol. Wernfelt.			
Schoutbynachter: C. H. v. Löwen, E. J. Lillje, Grefve C. H. Wachtmeister.			
Holm-Major: Gust. Psilander.			
Styrmans-Kapten och Lots-Direktör: Niklas Ström.			
Artilleri-Kaptener: E. Flodin, P. Dahl † 1711, S. Lindh, L. Falk.			
Tygmästare: Fr. v. Heine.			
Fyrverkar-Kapten: G. H. v. Vichen.			
Artilleri-Löjtnanter: D. Grundell, L. Dahlberg, J. Schuëiss.			

¹⁾ I Kongl. Förvaltningens af Sjöärenden Archiv.

Ordinarie Staten vid Amiralitetet år 1711.

		Daler Silfvermynt.	
		—	135,311
Transport:			
Civil-Statens Kammarbetjente, bestående af:			
1 Öfv.-Kommissarie, 1 Kamrer, 1 Kommissarie i Stockholm, 2 Kammarförvandter, 1 Registrator, 1 Kassör, 1 Proviantmästare, 4 Kammar-skrifvare, 1 Kommiss-skrifvare, 2 Kopister, Penningräknare, 1 Källardräng, 1 Bagare, 1 Bryggare, 1 Tannbindare, med lön af . . .		8,070	
Justitie-betjente, bestående af:			
1 Justitiarie, 1 Fiskal, 1 Notarie, 1 Handlings-skrifvare, 1 Gevaldiger, med lön af . . .		2,060	
Kansli-betjente, bestående af:			
1 Sekreterare, 1 Collegie-Notarius, 1 Aktuarius, 2 Kopister, 1 Collegii-Vaktmästare och 2 Kam-mardrängar, med lön af . . .		2,375	
Sjö-Militie-Kontoret, bestående af:			
1 Kamrerare, 2 Adjutanter, 3 Regementsskrif-vare, 31 Kompaniskrifvare, med lön af . . .		4,650	
Byggnings- och Eklpage-Kontoret, bestående af:			
1 Kommissarie, 1 Byggnings-skrifvare, 1 Dags-verksskrifvare, 1 Inventarieskrifvare, 1 Smedje-skrifvare, 1 Tackelskrifvare, 1 Materialskrifvare, 1 Byggnings-skrifvare i Stockholm, 2 Skrifvare åt Kommissarien, 1 Kammar-dräng, med lön af		3,400	
Artilleri-Kontoret, bestående af:			
1 Bokhållare, 1 Tygvaktare, 1 Arkliskrifvare .		900	
Clerkiet, bestående af:			
6 Predikanter, hvaribland 1 Finsk . . .		1,080	22,535
Till arbete och vakt vid Örlogsfloktan och Varfvet:			
6 kompanier Volontärer . . .		51,549	
3 d:o Vintervaktsbåtsmän . . .		25,640	
3 d:o Kofferd- d:o . . .		25,016	
12 Kompani-skrifvare å 1,049, 12 Profosser å d:o . . .		2,998	
117½ Passevolanter 5,901 och 483 Parad-båts-män . . .		34,082	
100 st. Skeppspojkar . . .		4,651	
5 » Dykare . . .		402	
Skräddarlön för ofvanstående manskaps kläder		1,100	145,438
Passevolanter för Officerarne . . .		—	3,010
Timmermäns och Handverkares aflönslng. . .		—	50,000
Officerarnes friförlärlng . . .		—	8,388
Extra Ordinarie: Papper, bläck, ljus m. m., medikamenter, vin och oblater m. m. . .		—	8,000
Summa på Amiralitets-Statens		—	372,682
Båtsmans-Indelningen: Kalmare län . . .		15,402	
Blekinge d:o . . .		29,633	45,035
Sålendes Summa Ordinarie anslag			417,717

Extra Ordinarie Staten vid Amiralitetet år 1711.

Som intet förslag till detta års Extra Ordinarie Amiralitets-stat är blifvit insändt, som visar hvad till denna Staten verkligen har fordrats såsom till ekevirkes och allehanda materialiers inköp samt gamla Örlogsflottans reparation, äfvensom de redan påbegynta skepps och fartygs fullkomliga färdiggörande och upptacklande, så ock till Skeppsgossarnes information; alltså uppföres detta år i likhet med det föregående till ofvanberörde ändamål en summa af

Göteborgs-Eskadern.

Militär-Staten består af:

1 Guvernör och Amiral, 1 Schoutbynacht, 5 Kap-
tener, 2 Öfver-Löjtnanter, 7 Under-Löjtnanter, 3
Öfverskeppare, 4 Medelskeppare, 8 Underskeppare,
5 Öfverstyrmän, 8 Medelstyrmän, 5 Lärstyrmän,
7 Konstaplar, 20 Konstapelsmat och 10 Högbåts-
män, alla med samma lön som Ordinarie Staten
upptager, utgörande

Holm-betjente

Artilleri-Staten

Civill-Staten, bestående af:

1 Kommissarie, 1 Bokhållare, 1 Handskrifvare, 1
Kassör och Proviantmästare, 1 Byggnings- och
Materialskrifvare, 1 Inventarie- och Tackelskrif-
vare, 1 Predikant, 1 Barberare, 1 Tygskrifvare,
1 Skrifvare åt Kommissarien, Skrifvare och Bok-
hållare till hjälp, 1 Handtlångare under Material-
skrifvaren, 1 Proviantdräng, med lön af

Till arbete och vakt vid Skepps-eskadern och Varfvet:

50 Kofferdi-båtsmän 4,505
100 man Rote-båtsmän 5,017
6 st. Skeppspojkar 279
1 Profoss 87

Passevolanter för Officerarne

Officerarnes friförtäring

Till Ekevirke och Materialiers inköp, handverkarnes aflöning m. m.

Artilleri-persedlars inköp

Nya Varfs-byggnaden, Skeppshamneus och Varfvets förfärdigande

Extra Ordinarie: Papper, ljus, medikamenter, vin och oblater

För Göteborgs Eskader Summa

Således Summa Extra Ordinarie anslag

Daler Silfvermynt.

326,245

15,657

1,166

1,036

3,336

9,888

301

300

13,495

10,746

915

56,840

383,085

Bilaga Litt. F.

Utdrag ur Chiffrebrefven från Kongl. Rådet Grefve Gustaf Cronhjelm till Konung Carl XII angående Undersöknings-Kommissionen i Carlskrona.

1. Dateradt den 2 April 1713.

Hvad Eders Kongl. Maj:t igenom Dess nådiga skrifvelse och dervid följde Instruction af Bender den 26 October nästl. år hafver i nåder behagat mig anförtro och befalla, angående Flottans och transportens skyndsamma utredning, det skall likmätigt min undersåttliga pligt med oförsummelig nit, trohet och åhåga efter yttersta förstånd och förmåga utaf mig allerunderdånigst efterkommas. Jag förmodar också att General-Amiralen och Öfver-Commissarien Lagerbjelke, hvilka i dessa dagar väntas hit hem ifrån Stockholm, lära i all görlig måtto befrämja berörde högst angelägne verk, äfvensom Kongl. Maj:ts Råd samtelige äro derom mycket bekymrade. Men det är beklagligt, att jag intet har undfått högstbemäldte bref och befallning förr än i dag åtta dagar sedan, under min nedresa hit till Carlskrona, hvarest tillståndet verkligen befinnes så slätt och svagt, att Flottan lär knappt kunna utlöpa förr än i Juli eller Augusti månad, varandes jemväl meste parten af förledet års befraktade och förbyggde transportskepp och fartyg dels förderfvade, dels alldeles förkomne och förlorade. Och ehuru väl man låter krönas och i beslag taga alla ankommande tjenliga fartyg, så lærer man dock intet kunna bekomma så många som behövas, ej heller är tillräckeligt fourage för hästarne till fång, emedan i dessa tu senare åren derpå varit en ganska stor missväxt, och nästan allt hvad deraf var att tillgå, blifvit användt till sista durchmarschen och transporterne, förutan att väderleken nu i vinter har varit så ostadig, att man omöjligen har kunnat framföra något foder och annat mera till transportens behof; dertillmed är Landshöfdingen Adlersten nyligen död blefven, hvilken har beställt om förra transporten, och var dermed van, samt hade kunnat derom meddela nödig kännedom och efterrättelse. Eljest lærer Eders Kongl. Maj:t både ur samtliga Kongl. Rådens, som ock Stats- och Contributions-Contorens underdånigste berättelser i nåder hafva inhämtat huru stor nöden och penningebristen är i landet och huru ringa innevarande års contribution å En procent sig bestiger, framför tillförene, eftersom ock erfarenheten nu nogsamnt visar, att igenom en slik Contribution den utaf Eders Kongl. Maj:t i nåder påsyftade jemnligheten mellan undersåtarne ej träffad blifver, utan stadnar lasten på Adelen och dem som hafva fast egendom på landet, samt i anscende till Ståndets och Embetets värdighet måste bruka kostsamma möbler och husgerådssaker, hvaremot icke allenast handtverkaren, som i krigstider hafver större förtjenst än eljest, utan ock tjenstefolket, som utaf dennes (deras?) hushönder njuta lön och uppehälle, så väl som största delen af Presterskapet nu intet betala nästan

tjugoneddelen så stor contribution, som de tillförene hafva betalt och betala kunnat¹⁾. På några förskott kan icke heller numera göras förslag, emedan undersåtarne månde till förledet års utredning likasom på en gång och till slut bevilja och använda allt, hvad utaf dem åstadkommas kunde, i hopp och mening att derigenom snart och omsider vinna en hugnelig ändring och enkanterligen den högst efterlängtnade lyckelighet, att Eders Kongl. Maj:t kunde komma närmare till sitt beträngda rikets beskydd och upprättelse.

Det synes också, att de, som hafva redbara medel samt guld och juveler och andra kostbara lösören, lära efter handen skaffa dem ur vägen och försända dem bort till utländska orter. Isynnerhet befruktas att främmande köp- och handelsmän, som äro komna hit in i Riket, och tänkt blifva här qvarboende, lära få annat sinne och alldeles begifva sig härifrån igen: fördenskull och i betraktande af allt sådant, samt att jag aldrig varit tillförene brukad, vid sådant verk, hafver jag till Eders Kongl. Maj:ts nåd och mildhet den allerunderdånigste tillförsigt, att mig intet tillräknas måtte, det jag nu intet kan så snart och med det eftertrycket befordra Flottans och transportens utredning, som det förmodeligen hade kunnat ske, om Eders Kongl. Maj:ts nådiga bref och instruction kommit mig tillhanda för två månader sedan, och om man i rättan tid hade fått och kunnat göra behöriga anstalter och författningar.

Emellertid skall jag både natt och dag efterhämta söka, huru jag måtte kunna styrka Eders Kongl. Maj:t uti Dess nådiga förtroende till mig, förblifvandes med oafslätelig nit och djupaste vördnad intill dödsstunden

Stormäktigste Allernådigste Konung,
Eders Kongl. Maj:ts

Allerunderdånigste, tropligtigste tjenare
och undersåte.

(Sign.)

2. Dateradt den 21 April 1713.

Sedan jag straxt efter min hitkomst månde Eders Kongl. Maj:t den 2:dra i denna månad underdånigst berätta, huru jag funnit tillståndet härnere och hvad hopp man kunde hafva till Flottans utrustning, hafver jag sedermera efter all görlighet sökt befordra samma högst angelägna ärende till något skyndsammare verkställande, och som General-Amiralen hafver omsider låtit öfvertala sig att följa mitt välmenta råd och betänkande, att hellre åtnöja sig med hvad nu i hast kan åstadkommas, än vänta till dess allt kan blifva så fullkomligt och ordentligt, som han det gerna hafva vill, men tidens och medlens knapphet nu ej tillåter: så förmodar man att Flottan igenom Guds bistånd lär något före och midt uti Juni månad kunna utlöpa, äfvensom jag ock har orsak att

¹⁾ Detta yttrande har troligen afseende på den af Konungen från Bender den 4 Juni 1712 gifna nådiga förordning om skattebördornas jemnande.

fåga mig deröfver, att han i anledning af mina föreställningar har gjort den anstalt, att Nyenske eskadern kan inom två dagar afsegla under Schoutbynachten Lillies commando. Dessutom äro trenne fregatter nyligen gångne till sjös att kryssa, och den fjerde ligger ännu på redde segelfärdig, som skall till Dantzic öfverföra Feldtherrinnan Potocki med mera Polskt fruntimmer, hvilka alla äro nu i dag hitkomne från Christianstad. Hvad jag vidare här till Eders Kongl. Maj:ts tjenst uträttandes varder, skall efter handen Eders Kongl. Maj:ts underdånigst tillkännagifvas och jag förblifver etc. etc.

(På originalbrevet finnes af Canzli-Rådet Feiffs hand, dat. den 17 Juni 1713, följande Expedition):

"Kongl. Maj:ts upptager med nådigt välbehag den lit som Kongl. Rådet använder till transportens skyndsamma befordran, och elhuru väl Kongl. Rådet Gr. Wellingk har tyckt densamma böra gå till Dantzic, så finner dock Kongl. Maj:ts bäst vara, att transporten går till Pommern och söker utdrifva fienden utur landet, samt sedan vidare företaga de operationer, som conjuncturene medgifva, hvarom Kongl. Maj:ts har beordrat Generalen Düker, hvilken skall commendera trupperna, och måste Kongl. Rådet göra sin lit, att tillräckligt underhåll hliwer nedsändt, emedan i förstone ringa tillgång på föda lärer vara att tillgå."

Utdrag ur Ödmjukt Memorial

till Kongl. Rådet Grefve Cronhjelm, dateradt Carlskrona den 23 April 1713 af Assessorerne Wulff och Ehrencrona. Bilagdt Kongl. Rådet Grefve Cronhjelm:s bref till Carl XII af den 23 April 1713.

— — — — man funnit i Stats-Contoiret sedan 1701 icke någon summarisk räkning vara förfärdigadt och i Kammar-Contoiret Amiralitets-hufvudboken för 1704 vara den sista, som är förfärdigad och inbunden, och 1705 allenast i concept, icke heller äro Cassa- och Proviantmästar-nes räkningar för dessa senare åren, ifrån det Danska kriget begyntes, inkomne, mer än allenast Proviant-räkningarne för 1709 och 1710 (?) i concept, samt Exped.-Cassaräkningar jemväl i concept för 1709. Orsakerne till Summariske Räkenskapernes och Amiralitets-hufvudböcker-nes uteblifvande förmåles vara den öfverhöpade syssla, som den svåra krigs-utredningen med sig fört och till Cassa- och Proviant-räkningarnes uteblifvande förbehåras, som man ock funnit, de vidlyftiga liqvitationer, som Casseurerna måste hafva med Räntemästare, Tullhårer och flere Opbördsmän i orterne, hvilka dels vidt allägsne äro" o. s. v. — — — Derefter anmärkes stor oreda i räkenskaperna emellan Stations- och Expeditions-Proviantmästaren, hvilken sednare 1712 är antagen, så att de för samma förledne år ur sine provianthus för hvarandra assignationerne fullgjort, och persedlarne, som i det andra "Provianthuset" icke i förråd funnits, efter befallning, utlevererat, deröfver de ännu sinsemellan hafva oliquiderat, hvilket jemväl deras räkningars slut synes kunna hindra. — — — — — Hvad den senare tiden ifrån September månad 1711 vidkommer, så finnes en del af de till Expedition anordnade medel ännu icke vara i Stats-Contorets Annotationsbok införde, som likväl för behörig efterrättelse bordt ske, icke heller finnas alla medlen igenom ve-

derbörliga assignationer och annotationer i Stats- och Cammar-Contoren blifvit ur Cassorne commenderade, utan har man af Casseurernes dokumenter och verifikationer funnit stora och ansefliga poster emot den nuvarande Herr Öfver-Commissariens (Lagerbjelke) sedlar och interimsskvittencer vara utbetalte, af hvilka uti den mindre delen är infördt och nämndt hvartill, heller till hvem samma medel skulle levereras, men uti större delen nämnes sådant intet, hvilket dock till stora summor sig bedraga. I Proviantet finnes sammaledes" etc. etc. — — — — —

Huru medlen blifvit verkligen använde förmäles, »tills dato ej hafva kunnat upptäckas" m. m. Någon öfverbevisning vet ej heller historien att omtala. Jemför med ofvanstående, hvad som till Öfver-Commissarien Lagerbjelkes försvar anføres i Bilagan Litt. H., samt i utdragen ur Grefve Stenbocks Bréf, hvilka äro i texten införda.

Kongl. Amiralitetets i Carlskrona

Debet.	Silfvermynt.		
Balansen efter 1710 års bok för Kongl. Amiralitetets Kreditorers fordran	1,167,471	5	16
Kongl. Stats-Kontorets anordningar för Ordinarie och Extra Ordinarie Amiralitets-Statens	1,430	4	16
Ordinarie Amiralitets-Militär-Statens	134,838	—	—
D:o Amiralitets-Civil-Statens	22,535	—	—
Passevolanter för Officerare och Civil-betjente	3,010	25	—
Officerarnes friförtäring	1,130	20	20
Skalmejblåsarnes beklädning	141	26	16
Vakt- och arbetsfolkets vid ÖrlogsfloTTan och Varfvet underhåll, lön och beklädning	80,959	21	8
Indelnings-båtsmännens i Bleking och Södra Möre underhåll och lön af landtränor	43,368	29	4
Timmermäns och handverkarens aflöning	51,774	21	12
Vin och oblaters inköp	200	—	—
Medikamenters d:o	800	—	—
Ekevirkes inköp och bekostnad för Skeppsbyggeriet och ÖrlogsfloTTans reparation	8,904	16	4
Materialiers inköp för ÖrlogsfloTTan och Skeppsbyggeriet	149,401	27	20
Artilleri och Archli-persedlars inköp, samt andra Artilleri-bekostnader	18,275	12	20
ÖrlogsfloTTans utredning	90,650	18	—
Skeppsutredningen åt Fin- och Ingermanlands-farvattuet	36,610	26	—
D:o emot Dannemark	453,136	—	20
D:o till kryssande vid Gottland	42,728	29	8
Enkors och barns nådår och nådemånader	2,329	5	20
Extra Ordinarie expenser	5,563	8	—
Betjente af Extra Ordinarie Statens	2,454	—	—
Aflöningar utom Statens	900	—	—
Artilleri-handverkarens aflöning	350	16	12
Tobak och brännvin för gemene manskapet	25	—	—
Styrmans-skolans nödvändigheter	26	21	8
Skeppspojke-skolans d:o	8	10	16
Dricksfats inköp och bekostnad	3,534	16	—
Wardtgelder till det i Halland, Skåne och Bohuslän enrollerade Sjöfolket	1,537	—	—
Hushyra för Lots-kontolet i Stockholm	66	21	8
Packhushyra för Kronans spannmåls förvarande	1,134	21	8
Skansarnes kring Carlskrona förnödenheter	451	7	12
Husbyggningar och reparationer	67	12	—
Transport	2,325,817	10	8

Litt G.

Kapital-Räkning för år 1711.

Credit.	Silfvermynt.		
Balansen, efter 1710 års bok, för Kongl. Amiralitetets behållna medel och Inventarier samt fordran hos dess debitorer . . .	997,029	11	4
Kongl. Stats-Kontorets anordningar för Ordinarie och Extra Ordinarie Amiralitets-Statens	438,609	27	12
Kongl. Stats-Kontorets anordningar till Örlogsflottans utredning .	464,414	10	16
Anslagne hemmansräntor till Båtsmanshället i Blekinge län samt Södra Möre i Calmar län	43,368	29	8
Qvarntullen af Amiralitets-qvarnarna i Lyckeby ström	311	12	—
Besparing vid Kongl. Amiralitets-, Militär- och Civil-Statens . . .	13,369	1	16
Besparingsmedel vid Båtsmanshället i Blekinge och Södra Möre .	7,547	6	8
Friförtäringens återbetalning	2,053	20	12
Kongl. Maj:ts fjerdepart af Lotspenningarne	1,678	5	—
Kongl. Maj:ts andel af de vid Amiralitets-Rätten fallne sakören .	17	—	—
Tiondepenningen af 1711 års löner	15,489	13	—
Tjenstefolks Contribution	144	12	—
Accis-Kammaren i Stockholm	836	31	16
D:o i Carlskrona	9,986	30	8
Influtne medel för försålde Materialier, af dem, som till Örlogsflottan och Skeppsbyggeriet varit anskaffade	8,993	10	4
Influtne medel för försålde Artilleri-persedlar	—	12	—
D:o d:o för försåldt pris-gods	42	—	—
Kongl. Kammar-Collegii liquiderade fordringar	6,378	27	12
Officerarnes friförtäring	26	10	16
Timmermäns och handtverkarens aflöning	39	23	—
Slottsmagasinet i Stockholm med Proviantmästaren Georg Heick .	8,871	15	—
Göteborgs Amiralitets-kassa med Kassören Carl Siöberg	600	—	—
Proviant-magasinet för Guardiezonen i Blekinge med Ränste- och Proviantmästaren Peter Martini	1,143	31	4
Proviant-magasinet i Norrköping med Proviantmästaren M. Ryding .	5,480	20	—
Kongl. Maj:t och Kronans gewinst	10,068	12	—
Extra Ordinarie uppbörden	89	21	12
Per Balance till år 1712 för samtelige Kongl. Amiralitetets Creditors fordran, pro 1689 och de förra åren flytande	114,104: 8. 16		
d:o 1690 och de senare åren 1,169,838: 31. 4	1,283,943	7	20
Difference, som härflyter af ojemna penninge- och brutna tal, dem man här med flit förbigått	—	6	8
Transport	3,320,534	24	8

Debet.	Silfvermynt.		
Transport	2,325,817	10	8
Qvarnbyggnaden uti Lyckeby ström	59	23	8
Bagarehusets byggnad	784	19	12
Bråbänkars och broars byggnad	723	19	16
Extra Ordinarie byggningsbekostnader	4,917	1	—
Upphandlade och afsände Proviantpersedlar till Pommerska arméens underhåll	34,885	29	—
Hvarjehanda nödiga omkostningar vid proviants-öfversändningen till Pommerska arméen	200	—	—
Öfversänd proviant för den till Tyska botten transporterade Landt-Militien	37,456	15	20
Frakters afbetalning för Landt-Militiens transport åt Tyska botten Landt-Militie transporten	62	10	16
Proviant-magasinet för garnisonen i Bleking med Ränte- och Proviant-mästaren Peter Martini	7	—	—
Proviant-magasinet i Norrköping med Proviantmästaren Magn. Ryding	880	—	—
Gottlands Landtränteri med Räntemästaren Gustaf Malm	791	10	16
Tackel-räkningen i Stockholm med Material-Bokhållaren G. Careel	7	—	16
Kongl. Maj:ts och Kronans förlust	419	2	—
Per Balanee till år 1712 för Kongl. Amiralitetets behållna medel och Inventarier, samt fordran hos dess debitorer, pro 1689 och de förra åren flytande	7,649	12	12
för 1690 och de senare åren	521,491: 26. —		
	384,382: 3. 4		
	905,873	29	4
Summa	3,320,534	24	8

Credit.**Silfvermynt.**

Transport

3,320,534 24 8

Summa 3,320,534 24 8

Carlskrona den 8 Augusti 1733.

Efter Kongl. Maj:ts och Riksens Kammar-Collegii
och Stats-Kontors befallning:

A. Nordblad. ¹⁾.

¹⁾ Ur 1711 års Kongl. Amiralitetets i Carlskrona Hufvudbok, på K. Cammar-Collegii befallning upprättad år 1733, förvarad i K. Förvaltningens af Sjöärender Archiv på Skeppsholmen.

Bilaga Litt. II.

Några utdrag ur Kongl. Rådet Grefve M. Stenbocks brev-
vexling med Rådet, år 1711¹⁾.

Böringe den 25:te September. Till svar på af Rådet erbjudet befäl, så vida Stenbock sjelf finner sig kunna det, emot Kongl. Majestäts disposition, antaga, begär han bestämd befallning, säger sig då ingalunda vilja undandraga sig att göra Riket all tjenst. Detta bref upplästes i Rådet den 30 September och förändrade uppskof med den sista bestämda befallningen. Stenbocks fortsatta oförtröttade verksamhet vid expeditionens befordrande lägges för öppen dag genom brefven af s. d. från Böringe, af den 5:te October från Malmö, och af den 9:de October från Malmö.

Då han slutligen erhöll sitt förordnande som medhjelpare åt General-Amiralen och, vid behof, som dennes efterträdare i sjöbefälet, skref han till Rådet följande väl författade bref, hvilket tydligt afmålur huru medvetandet om det stora ansvaret han oförberedd ikläddes, samt känslan af en till misstänksamhet gränsande försigtighet sysselsatte han själ och nedtryckte hans lynne. Vi vilja derföre deraf meddela en fullständig afskrift:

Böringe den 12:te October 1711. "Utaf Eders Excellenciers gunstiga skrifvelse, daterad den 4:de hujus, hafver jag med vördnad inhemtat att, fastän E. E. gerna önskade, det jag vid den mig i nåder anförtrodda Armeen stadigt förblefve, till dess Hans Kongl. Majestät sjelf behagade deruti göra någon ändring, likväl, såsom Herr Kongl. Rådet, Amiral-Generalen och General-Guvernören Gref Wachtmeister genom sin itererade remonstration och skrifvelse så enständigt påstått, det måtte jag vid denna Sjö-expedition vara honom följaktig, thy hafva E. E. för godt funnit mig dertill beordra, hvilken E. E. gunstiga befallning jag med skyldig hörsamhet skall efterkomma och förden-skuld är sinnad, så snart Herr General-Lieutenanten Taube, som E. E. Commendot öfver de härvarande troupper i min frånvaro anförtrott, hit ankommer, mig till Carlskrona i Gudz namn begifva, eller om Herr Amiral-Generalen det förr åstundar. Mellertid lefver jag i den försäkran och ödmjuka tillförsigten, att E. E. nogsamt är bekant, det jag denna förrättningen icke eftersträfvat eller åstundat, utan heldst önskat förblifva vid den post H. Kgl. M. mig i nåder här vid Arméen anbefallt och icke utan E. E. positive Ordres mig denna expeditionen åtagit, dervid jag, jemte den möda och olägenhet här hos följer, min svaga hälsa vid denna obehärliga årsens tid måste exponera. Det täcktes förden-skuld E. E. min oförtrutna zele, till att vid alla tillfällen för H. Kgl. Majestät och Fäderneslandets tjenst hafva lif, hälsa och välfärd ospard, låta sig vara till gunstigt anseende recommenderad, och hos H. Kgl. M. detta således förtyda, att det icke med någon onåd varder mig tillräk-

¹⁾ Originalerne finnas i Rikaarchivet.

natd. Jag önskar innerligen att den Aldrahögste Guden ville vid denna förrättning förlåna sin milda välsignelse till Hans Kgl. Majests rättmätiga vapens framgång och Dess eget nådiga nöje, samt E. E. den Kgl. Senatens beprisliga Gloir's förökande. Gud styrke E. E:s hälsa och krafter till allt framgent med sin nitälskande vaksamhet och hälsosamma rådslag försvarsverket understödja till hela Rikets beständiga välgång. Slutligen recommenderar jag i ödmjukhet mig sjelf med Hustru och Barn och hela min familia uti E. E. gunstiga protection, förblifvandes intill min dödsstund med oföränderlig vörndad,

Eders Excellenciers
aldra ödmjukaste och hersammaste
tjenare

M. Stenbäck (m. pr.).

"Carlskrona den 21:sta October 1711.

— — — — —

"Om jag icke sjelf hade kommit hit och nu dessa dagar låtit mig granneligen underrätta om detta Kongl. Ammiralitetet, dess egenskaper och beskaffenheter, jag hade sannerligen aldrig kunnat inbilla mig att det ett så stort och considerabelt verk hade varit. Men nu ser jag att 1000:de saker requireras till en så stor machins rätta gång och rörelse, hvilka saker, ehuru väl de uti sig sjelfva synas fast ringa, så äro de dock alldeles oundgängeliga; fördenskuld måste jag ock lemna Kongl. Rådet, General-Ammiralen det vittnesbörd, att han en oförliknelig flit och ett oupphörligt arbete denna tiden har använt till denna considerable Flottas equiperande och så vidt bringande, som det nu för tiden är. Och som jag, så väl ur Kongl. Ammiralitets-Collegii, som Stats-Contoirets handlingar, skrifter och räkningar sjelf sett med hvad nit, oförtrutenhet och god conduite Herr Öfver-Commissarien Lagerhjelle denna tiden har på Flottans förfärdigande och equiperande arbetat, så måste jag ock lemna honom, Kongl. Öfver-Commissarien Lagerhjelle, det till ett mer än välförtjent beröm, att så framt han intet hade varit, så hade sannerligen icke ett skepp af alla de, som nu segelfärdiga ligga, i år kommit ut. Der till med har ock denne redelige man på sig tagit att förse Transportregementerne med nödig proviant och vivres under vägen till Pommern, emedan som numera synes ingen viss räkning stå till att göra uppå den provision, som med transportskeppen ifrån Stockholm skulle komma. Deras Excellencier lära alltså gunstigt upptaga, att jag oftibemälte Herr Öfver-Commissarius såsom en nitälskande, en capabel och särdeles drifvande Kongl. Majests tjenare i bästa måtten recommenderar och deras Exces vänliga gunst och bevågenhet på det tjenstligaste utbeder; med förblifvande etc. etc.

"Carlskrona den 9:de December 1711.

— — — — — "Jag önskar att min härvid" (nemligen under det nyss avslutade sjötåget) "förda conduite så visst lände Hans Kongl. Maj:t till ett nådigt nöje och Ed. Excellr till behag, som jag försäkra kan att jag mitt yttersta förstånd härvid brukat och ingen nöda eller slit haft ospard, beklagandes allenast att jag så sent dertill vorden kallad, och fast jag af Profession ingen sjöman är, så hade jag kanske igenom Guds bistånd ändock kunnat facilitera ett och annat som vid slika operationer de flesta ej äro omtänkte. Jag går, vill Gud, om Tisdag härifrån till min förra post i Skåne" — — — — — och — — — "vill jag allenast med få ord och, i anledning af hosgående transunt af Herr General Meijerfelts bref, det i faveur af hela Pommerska arméens välfärd till Ed. Excr hörsammast hafva hemställt, att Herr General-Lieutenant Düker ofördröjligen med redbara medel ju blifver undsatt; ty annars och i vidrigt fall står att befara det utgången på hela verket stadnar i den största pericle, emedan de meste Officerare och gemene, som alla främmande af nation, mer än allt för mycket inclinerat till en rebellion och derom allaredan murmra. Hvad ytterligare vivres och provisions anskaffande angår, som denna gången för motväders skull ej har kunnat i land kastas, så är dervid ingen svårighet, att ju icke den ofelbart kan dit försändas sist uti Februari eller först uti Martii, allenast att sådant anskaffas och sedan som sig bör här vid Ammiralitetet bedrives, särdeles som Herr General-Lieutenanten redan har vivres till ultimo Martii, och ej annat äskar än penningar, råg och tobak (heldst bröd in natura i brist af ved), sägandes sig på korn och annan sugel [o: såfvel] ingen brist hafva; som jag nu fullt försäkrat att E. E. intet lära underlåta i all görlig måtto möjligast att söka till villfara Herr General-Lieutenanten uti denna dess begäran, så kan jag, som en trogen Kongl. Maj:ts undersåte, ej underlåta genom vissa orsaker drifven E. E. i ödmjukhet vid handen gifva, att Herr General-Lieutenant Düker som en käck, braf, försigtig, dés-intéressé General må i tjenliga termer admoneras till continuation af dess alltid betygade zèle, tro och tapperhet uti Kongl. Maj:ts tjenst och att han för allting tillser det den rika så väl som den fattiga må draga efter stånd och värde en last, och att han icke för mycken tro sätter till en och annans ibland underliga, ibland försagda och variabla rådslag, varandes aldrig hans skuld om honom en blå dunst slås för ögonen af dem, som söka dervid sitt privata interesse. Det vore ock, efter min ringa och oförgripliga mening, väl om E. E. så för godt finna, att staden Stralsund ett gunstigt bref tillskrefves, det allt hvad de på General-Lieutenant Dükers annodan och emot dess enskildta försäkring försträcka skall strictissime dem varda betalt etc. I lika måtto till Adeln på Rügen; detta försäkrar jag E. E. af mig utan orsak ej påminnes, som jag mer än allt för mycket erfarit huru vissa personer General-Lieutenanten Düker, som är redligheten sjelf, allting göra så svårt, att han så väl som ock all annan lätteligen derigenom kunde råka i förtviflan. Såsom jag nu intet tviflar att Herr General-Lieutenant Düker, så väl genom all försigtighet som valeur, med 12,000 man ju lærer kunna agera defensift och till sist i Maj kunna soutinera både Stralsund och Rügen, så är jag ock viss, att E. E. ej lära underlåta, så väl honom med penningar och

spannmål att bispringa, som ock att vara omtänkta om Flottans tidiga utlöpande vid först öppet vatten, och på hvad sätt den Danska en eftertrycklig diversion kan göras till Pommerns respiration nu först i vår; härhos öfversändandes ett General-förslag huru och i hvad stånd Transport-regementerne ilandsattes, jemte General-Adjutantens på min befallning hållne journal. Jag önskar, som förr, må lända E. E. till ett gunstigt nöje, som ock ödmjukast ber, att E. E. uti deras till Kongl. Maj:t afgående bref måtte derhän förmå, att ej onådigt upptages, det jag på Ed. Exc:s befallning mig låtit på Flottan bruka. Emot en sådan gunst skall jag städse förblifva etc. etc.

Bilaga Litt. K.

Utdrag ur General-Amiralen Grefve H. Wachtmeisters Bref till Rådet 1711¹⁾.

Högvälborne Herrar Grefvar och Baroner, Kongl. Maj:ts
i Stockholm varande Samtliga Råd!

Ehuru de från Calmar så länge hitförväntade transport-skeppen ännu ej äro komne, hafvandes vinden nu någon tid allt stadigt blåst contrair, af en sydvestlig kant, så ernar jag ändå intet vänta uppå dem, så framt vinden dessförinnan skulle blifva god, utan tänker då i Herrans namn lika fullt med flottan att utlöpa, och har jag ställt de ordres att nu, så länge motvinden continuerar, den uti samtliga transportskeppen inlagde provision för transport-regementerna, skall der i Calmar inlastas uti vissa transportskepp som under nödig betäckning kunna löpa efter flottan till deras anvista ort, jemväl ock att 6 stycken tjenliga Coupherdie-skepp, nemligen 2:ne för hvar Squadron, skola utses, som vid folkets i land sättande på den Tyska sidan kunna brukade blifva; och hade varit väl om det Kongl. Kammar-Collegium eller Stats-Contoiret i Stockholm hade afskickat en viss Commissarie med detta proviantet, som deröfver så mycket bättre redo och riktighet kunnat hålla. Och jag förblifver

Eders Excellencers

&c.

Carlscrona den 7:de Nov. 1711.

Hans Wachtmeister.

— — — — Eljest måste jag, min åliggande plikt tillfölje, berätta Eders Excellr, att transportskeppen ifrån Calmar kommo i förleden gårdag²⁾ medelst loverande och under största fara, i det tjocka och mistiga vädret hit in på redde, hafvandes jag nu förfogat den anstalt, att 5 stycken skepp derutaf skola nu straxt följa med flottan, till att brukas vid debarqueringen och intaga hvad som utaf det på Örlogs-skeppen så öfverflödigt tillförende inlastade transportmanskapet, de kunna berga jemväl och, att all den provision som finnes uti alla de andre transportskeppen, skall inlastas uti vissa skepp, så många som dertill pröfvas nödige, och med ankar och tåg bäst äro försedde, hvilka sedan skola ofördröjligen afskyndas att uppsöka flottan under Landt-Rügen vid Pert, men alla de öfriga skeppen, och i synnerhet de, som varit till Cavallerie-transporten utsedda, skola lemnas här qvar i Carlscrona — — — till deras Excellentiers gunstiga disposition, och ehuruval man har erhållit den efterrättelsen att de Danske äro med deras flotta ifrån Kiögebugt till Köpenhamna asflupne, så kan man dock intet veta, hvad der under för en fint

¹⁾ Riks-Arch. K. Amiralit. Collegii Handl.

²⁾ Alltså d. 13 November, gamla stilen.

kan vara förborgad, ej heller tillåter nu tiden att göra någon förändring uti den tillförne skedda kommenderingen med de utsedda Örlogsskeppen, och på den händelsen deraf förorsakande debarquering och ombytning med besättningarne, hvilket allt nu skulle komma i otid och expedition så mycket mer att utdraga och förhindra. Jag förblifver

Eders Excellenciers

tjensthörsammaste tjenare

Hans Wachtmeister.

Datum Gen.-Amiral-Skeppet
Konung Carl till ankars
på Carlskrona redd d. 14
Nov. 1711.

Högvälborne Herrar Grefvar och Baroner, Kongl. Maj:ts
i Stockholm varande samtelige Råd!

Eders Excellencers gunstiga bref dat. den 15 hujus, jemte en copia af Herr General-Lieutenanten Dükers, till Eders Excellencer aflåtna skriftliga påminnelser, är oss i dag tillhanda kommit och kunna Eders Excellencer göra sig fullkomligen försäkrade, att vi icke en minut skola försumma, så snart som vinden vill foga vår förestående resa att fortsätta; och ehuru väl i förleden förrgårs vinden viste sig af en nordlig kant, så var likväl der hoos så dödt, stilla och lugnt, att icke en fjäder rördes, mindre att flottan dermed kunde utlöpa, springandes vinden efter mid-dagen igen till söder, som ännu continuerar. — — Eljest kunna Eders Excellencer vi ej ohemålt låta, att den beklagelige pesten här uti flottan dagligen tilltager och sig förmerar, dock skall det intet hindra vårt uppsåt med flottans utlöpande, vid fogande vind; oansedt enär vi eftersinna hvad Herr General-Lieutenant Düker uti dess svar till mig, Magnus Stenbock, (hvaraf en copia Eders Excellencer med förra posten, tillsändes) sjelf tillstår, nemligen, att han varandes med en så liten tids provision för trupperna försedd, ej finner sig med denna Succursen så blifva förstärkt, att han kan delogera fienden eller göra honom den defension och motstånd, som vederhör, vi intet kunna afse, huru som det beträngde verket i Pommern härigenom kan redresseras och upphjelpas, eftersom de der stående trupperna icke allenast måste strida mot fienderna, utan och mot pesten, som vid transportens öfverkomst lätteligen kan itändas, jemväl och mot hungern, medellösheten och hvarjehanda andra, tillstötande olägenheter, så framt icke den store Guden med sin undersamma hand på något särdeles vis verket täckes bispringa, visandes närlagde copia af Hans Maj:ts Konungens af Polen, mig Magnus Stenbock, tillhandakomne bref, att Hans Maj:ts äfven är utaf samma tanka, hvilket är det som jag uti bref communicerat med Herr General-Lieutenant Düker, oansedt han intet directe deruppå har svarat.

Vi skola dock göra, i Herrans namn, hvad vi kunna och vid öfverkomsten, vill Gud, på den Tyska sidan, söka att abouchera oss med Herr

General-Lieutenant Düker, och Eders Excellencers förklarade åstundan i all görlig måtto låta oss angeläget vara att efterkomma. — — Vi förblifva

Eders Excellencers

tjensthörsammaste tjenare

Hans Wachtmeister, M. Stenbock.

Nils Kanterhjelm.

Datum Gen.-Amiral-Skeppet
Konung Carl till ankars
på Carlskrona redd d. 20
Nov. 1711.

Högvälborne Herrar Grefvar och Baronier, etc. etc.

Eders Excellencer täckas gunstigast låta sig berätta, det vi den 24 sistl. November gingo med H. K. M:ts flotta och de medhafvande transport-regementerna, samt en del af transport-skeppen, med en fogelig vind, till sjös, och fingo dagen derpå följande mot aftonen Rügen i sigte; då vi en 2 mil utanför Jassmund gingo till ankars, och åter andra dagen lofverade oss upp under Pert, hvarest vi nu ligga, och hafva, tillfölje af Eders Excellencers förklarade åstundan, i går confererat med Herr General-Lieutenant Düker och låtit honom veta, hvad vi af transportmanskap och proviant hafva medbragt, samt eljest med honom öfverlaggt, hvad som till H. K. M:ts höga tjenst vid detta tillfälle vi funnit nödigt, att uti ventilation taga; isynnerhet hafva vi framställt Herr General-Lieutenanten om vi, med H. K. M:ts flotta, kunna vara honom till någon hjälp, och om han finner nödigt, att vi skola här så länge förblifva till dess han fått engagera sig med fienden, och utgången derpå afvaka; Hvar uppå Herr General-Lieutenanten oss har svarat, — — att om han uti tid hade ifrån Sverige till sig bekommit de förväntade sju regementerna till häst och fot, så hade han velat fienden angripa, och igenom den Högstes bistånd förmodat sig något fördelaktigt kunnat uträtta, men att nu med en så ringa och inegal makt, attackera en så nombreux och talrik fiende, som haft tillfälle sig så väl och fördelaktigt att retranchera, det skattar Herr General-Lieutenanten för en enterprise, hvarigenom hela dess underhafvande armee samt provinsen Pommern, skulle ställas under yttersta hazard och fara, och verket vid olycklig händelse på en gång alldes gå förloradt. Men, som han förnummit, att från H. K. M:t, vår allernådigste Konung, en express, nemligen Major de La Wall, är uti dessa dagar till Stetin ankommen, som den 29 sistlidne October har ifrån Bender afrest, med hvilken Hans K. Maj:t allernådigst har låtit förnimma, det vill Hans Maj:t uti tillkommande Februarii månad, det beträngda verket i Pommern, antingen med en considerabel makt, eller och en önskelig fred, till hjälp komma; alltså vill Herr General-Lieutenanten emellertid, sedan han desse 4 transport-regementerne i land bekommit, söka att agera defensive och låfvar näst Guds tillhjälp, att soustnera och uppehålla fienden till nästkommande vår, allenast han,

ännu i vinster med någon tillräcklig quantitet af råg till truppernas underhåll, samt en $\frac{50}{m}$ [o: 50,000] Riksdaler till deras allöning blifver assisterat, jemväl och, att, medelst Eders Excellencers herömliga anstalter, krigsoperationerne blifva så tidigt i tillkommande vår anstälde, att Herr General-Lieutenanten derigenom kan få luft och fienden i dess eget land diversion göras. Och som vi finne Herr General-Lieutenantens utåtelse härutinnan vara mycket raisonabel, och grunda sig uppå sådane skäl, som vi intet kunna emotsäga, fördenskuil äro vi nu i verket begrepne att debarquera så manskapet, som det medbragta proviantet, allenast heror nu det förnämsta deruppå, att Eders Excellencer täckas förfoga den goda och ofelbara anstalt att den desidererade rågen och de begärte $\frac{50}{m}$ Riksdalerne måga ännu i vinter och med det alldraforderligaste blifva Herr General-Lieutenanten tillhanda bragte, tviflandes vi ingalunda, hvad operationerne för tillkommande år vidkommur, att icke Eders Excellencer lära dem så tidigt och på det sättet anställa, att det beträngda verket i Pommern må derigenom i god tid en verkelig undsättning tillskyndas, och fienden nödsakas sin förehafvande, vidriga dessein att lemna tillbaka, kunnandes vi emellertid med Hans K. Majts flotta, sedan vi transportregementerna och det medbragta proviantet, så mycket som det är, låtit utlasta och i land sätta, nu i år intet vidare göra till saken. — — — Eljest som vi nogsamt äro försäkrade, att Eders Excellencer lära uti all görlig måtto tidigt befordra krigsoperationerna och K. M:ts flottas skyndesamma utlopp för tillkommande år, så vela Eders Excellencers gunstiga välbehag vi hafva framställt, om icke Eders Excellencer med oss skulle finna nödigt, att Calmar och Cronobergs läns regementerna, samt den ena bataljon af Herr General-Major Schommers anförtrodde regemente, dem Herr General-Lieutenant Düker ej har åstundat att till sig bekomma, må vid flottans lyckliga återkomst straxt marchera till Skåne och der öfver vintern förläggas, jemväl och rodebåtsmännerne ifrån de provinserne, som ifrån Carlskrona långt äro allägsue, blifva hos allmogen i Jönköpings, Wexjö och Calmare län, på lika sätt som förlidet år skedde, till åtnjutande af husmanskost, inqvarterade, på det detta manskapet, till nästkommande års uppfordring, så mycket närmare och tidigare må finnas vid handen; varandes nödigt, om det Eders Excellencer på den händelsen gunstigast skulle behaga, härom deras ordres till vederbörande Herrar Landshöfdingar nu med det aldraförsta låta afgå. Och vi förblifva

Eders Excellencers
&c.

Hans Wachtmeister, M. Stenbock.

Nils Kanterhjelm.

Datum Gen.-Amiral-Skeppet
Konung Carl till ankars
vid Pert d. 29 Nov. 1711.

Högvälborne Herrar Grefvar och Baronier, etc. etc.

Uti vårt till Eders Excellencer i går aflätne bref, månde vi tjenstligen gifva tillkänna de beklageliga tiender, som utaf Herr General-Majoren Schultz till mig Magnus Stenbock ankomna skrifvelse vi erhållit om det olyckliga nederlag, som Herr General-Majoren lidit uppå störste delen af de 2000 man, dem han af Wismars garnison till fiendens attackerande nyligen utcommenderat; varandes de som ej äro slagne, af fienden till fånga tagne, och allenast några få till Wismar komne tillbaka, samt de medskickade 12 styckenn aldeles eröfrade; hvilket, som det oss har förorsakat en stor ängslan och bekymmer, särdeles enär vi eftersinnat den vidriga consequenzen, som der uppå kan följa, så hafva vi tagit uti betänkande, om det och skulle vara möjligt, utaf det på flottan ännu om bord varande manskapet af Wexjö och Calmare läns regementerna, att kunna afskicka till bemälte Wismars undsättning 1000 eller 1200 man, antingen under vissa utsedda convojskepp eller och beledsagande af hela K. M:ts flotta, så att bemälte manskap kunde sättas i land på Pöel, och så vidare derifrån till Wismar befördras; till hvilken ända vi sådant uti en pascharing med samtl. H:re Flaggmännen hafva uti en bekymmersam ventilation tagit; och ehuru väl vi af hjertat hade önskat, att ett sådant vårt underdåniga uppsåt hade kunnat ställas i verket, så hafva vi likväl unanimitet — — funnit sjelfva ogörligheten derutinnan ligga oss i vägen, i betraktande att, sedan dessa soldaterna, som nu brukas i stället för båtsmän, äro ifrån flottan afskickade, man då intet hafver så mycket manskap till besättning öfrigt, hvarmed Kongl. Maj:ts flotta kan bringas till Carlskrona tillbaka igen.

2:o. Hafva vi nu ej mera än 14 dagars kost ombord, och somlige skepp intet mera än 5 å 6 dagars provision öfrig, varandes på ljus och ved äfven en stor brist, ja så att en del af skeppen ej på några dagar haft en vedsticka att koka med.

3:o. Är nu så sent lidit på året, så att man oaktadt alla andra considerationer, intet högre bör vara omtänkt, än huru man skall kunna salvera Kongl. Maj:ts flotta och bringa den uti dess säkra hamn igen. Desse och flere omständigheter hafva nu föranlåtit oss att stanna uti det slut, att så snart som utlastningen af det medbragta proviantet är skedd, som förmodligen i morgon eller öfvermorgon skall vara bestämt, vi då i Herrans namn, med så fogande vind, med Hans Kongl. Maj:ts flotta ernä begifva oss till Carlskrona igen; men så framt görligheten och vind och väderleken skulle så medgifva och man får förnimma att Pöel af de Danska ännu är oinkräktadt, så vill man vid ankomsten till Carlskrona, der Eders Excellencer så skulle för godt finna, afskicka ännu i vinter, uppå några transportskepp, en 1000 man soldater, och låta sätta dem i land på Pöel, jemväl och dem under vägen med några detacherade örlogs-skepp convoyera, som och tillika kunde beledsaga de ifrån Sverige, till Stralsunds providerande ännu i vinter afgående spanmåls-farkosterne, hvaröfver vi dock Eders Excellencers närmare ordres i Carlskrona förvänta. Och vi förblifva etc. etc. etc.

Hans Wachtmeister, M. Stenbock.

Dat. etc. Kong Carl till
ankars vid Pert d. 4 Dec. 1711.

Nils Kanterhjelm.

Bilaga Litt. L.

Vice Amiralen G. Wattrangs Rapport till Amiral-Generalen och Amiralitets-Collegium om Expeditionen till Wismar Jultiden 1711 ¹⁾).

Högvälborne Herr Grefve &c.!

Eders höggrelliga Excellence och Kongl. Collegium jag med denna expressen om Esquadrens lyckliga tillbakakomst hit under Hanö, ödmjukast har att berätta, som vi i går för det tjocka snöväder skull samt nu varande korta dagar intet tilltrorde oss Carlserona att söka, varandes resan annars Gudi lof så vida lyckeligen allöpter att vi Öfverste Hästeskos regemente ²⁾ väl till Wismar bragt, samt under Rostock den 25:te December eröfrat ett danskt, med 1900 tunnør Råg lastat skepp, samt dess convoy anjagat att den med nöd oss undkom, och der vi några Brigantiner med oss haft dørsammastädes, efter all apparence stor del af deras der liggande fartyg hade kunnat ruinera. — Men der med åter den olyckan haft att vi om natten straxt efter vår ankomst till Wismar, som var den 27:de December, äro blefne öfverfallne af ett horibelt väder ur ONO och NO t. O så att största delen af esquadren råkade att drifva, och skeppen Riga, Pommern och Wreden hvarandra för bogen, så att skeppet Wreden måst kapa sina ankare och sätta på landet, Fama måst kapa sin stormast, förutan att största delen af våra Espingar med gingo förlorade, så att débarqueringen af regimentet derigenom ock så mycket svårare föll, och jag ingen annan utväg finnandes måste låta embarquera regimentet på skeppen Falken och Phoenix samt den Danska prisen och med proviant lastade skutan, och låta löpa der med den senare ända till Wismar, men begge fregatterne under grunden; och fastän Esqvadren 1½ dag sedermera för Wismar för medelst svår töcken var qvar liggande, äro dock samma fregatter än intet till esqvadren tillbaka komne, som och Postillion, hvilken jag i mangel af annat fartyg med bref inom grunden måst sända, tillbaka blefven, så att fördenskuld allenast skeppen Brehmen, Fredrica Amalia, Westmanland, Pommern, Südermanland, Verden, Gottland och Riga här tillsammans äro; — Af skeppet Wreden är så väl landt-folket kommit i land som besättningen blifvit på ofvannämnde skepp fördelte; Krutet, med en stor del ammunition, några lätta stycken, mesta proviantet och mesta eqvipagen blifvit bergat; men stycken förnaglade och sprängde samt skeppet i grund förbrändt och opflugget; Under utresan blefvo vi, under Möen, varse den Danska esqvadren, men honom oaktandes fortsatte vår resa och nu under hemresan hafva vi inga Danske skepp hvarken här eller der blifvit varse, och lära de väl förmodeligen i fruktan för oss som annalkande vinter sökt sina hamnar; skeppen Marcus och Thomas med några spanmålsfarkoster, som efter en skeppares utsago, som kom i stormen till Wismar, skola

¹⁾ I Riks-Archivet, Amiralitets-Collegii Handlingar.²⁾ Kronobergs regemente, hvaraf 946 man voro kommenderade till fyllnad i Örlogsfloottans besättning.

ligga i Tromperwik, dem har jag, så framt de uti stormen intet varit olycklige utan än äro till, vid återresan ej kunnat med mig taga, eller om min tillbakakomst kunnat advertera, som vi med en SSO vind landet ej kunne besegla, utan 2 à 2½ mil till lofvar från oss uti förbi-seglandet hade. Inneliggande bref den jag från Wismar bekommit, sänder jag här jemte Eders Höggrefliga Excellence och Kongl. Collegium, till deras vidare fortskickande, tillhanda; hafvandes jag och haft med mig hit tvänne Polendske Magnater, en »Kron-Marschalk» vid namn Minsck, den andre Trux uti Littauen Szenbeck, dem jag på deras trägna begäran låtit till Carlshamn i land gå, som de sjön intet fåla kunna utan äro dödssjuka &c.

I det öfriga har jag väl tänkt i dag, Gud vill, fullfölja resan till Carlseroua, men som vinden är på en sydlig kant och mörkt väder, har jag intet funnit rådeligt Konungens skepp, dem man igenom den Högstes bistånd med största sorgfällighet icke utan den största fara så vida Gudi lof bragt, uti oträngda mål åter uti fara och hazard uti denne ostadige årsens tid att ställa &c.

Förblifvandes Eders Excellences
&c.

Gustaf Wattrang.

Skeppet Brehmen till ankars
under Hanö den 3 Jan. 1712.

Specification

på de med Eskaderns transport följande Proviant-artiklar:

	<i>Till Wismar:</i>	<i>Till Pommern:</i>
Bröd	5,734 L \mathfrak{A} .	3,228 L \mathfrak{A} .
Ärter	42 T:r 48 k:r	282 T:r 4 k:r.
Gryn	51 T:r	20 T:r 4 k:r.
Torrt kött	312 L \mathfrak{A}	101 L \mathfrak{A} .
Torr Fisk	10 L \mathfrak{A}	149 L \mathfrak{A} .
Fisk		1,975 L \mathfrak{A} .
Strömming		16 T:r 5 k:r.
Salt		1 T:a 12 k:r.
Dricka		20 T:r.
Smör		2,942 L \mathfrak{A} .
Salt-grönt kött		895 L \mathfrak{A} 6 \mathfrak{A} .
Tobak		46,580 \mathfrak{A} .
Brännvin		2,640 Kan:r.
Råg		1,631 T:r.
Korn		200 T:r.
Hafrä		1,705 T:r.

Carlskrona den 25 December 1711.

Joh. Lagerbjelke.

F Ö R S Ö K

ATT BESVARA FRÅGAN,

huruvida Samuel von Pufendorf må anses vara
författare till den omtvistade skriften

"LES ANECDOTES DE SUÈDE".

AF

BERNHARD VON BESKOW.

Uppläst i Kongl. Witterhets Historie och Antiquitets Akademien
den 6 April 1858.

Få skrifter rörande Sveriges inre förhållanden hafva blifvit i andra länder så allmänt kända, som *Les Anecdotes de Suède*. De äro öfversatta på flera språk, hafva ägt en mängd upplagor, och räknas ännu, efter halftannat århundrades förlopp, jemväl af inhemska häfdatecknare bland historiska källor, om än den strängare granskningen bjuder deras begagnande med varsamhet. Man har trott sig icke kunna neka dem förtroende, sedan Samuel von Pufendorfs berömda namn sattes på titelbladet (hvilket först saknade författarenamn), och förblifvit der intill våra dagar alltmer obestriddt. Icke blott de mest ansedda bibliografiska verk, utan äfven den fräjdade mannens minstecknare upptaga nämnda samling bland antalet af hans skrifter. Det kan således synas i både häfdateckningens, litterärhistoriens och biografiens interesse, att undersöka grunderna för ett sådant antagande.

En uppmärksam grauskare skall måhända vid första läsningen af denna skrift känna tvifvel uppstå, huruvida ett så lösligt, okritiskt, ofta efter hörsagor och dikter ihopkommet arbete kan äga till upphofsman filosofen, statsrättsläraren och häfdatecknaren Pufendorf, hvilken just gjort sig känd genom geometriskt ordnade begrepp samt en nästan till pedantism gränsande stränghet i bevisning. Med tanken på hans i Sverige skrifna, odödliga verk: *De jure naturæ et gentium*, har man svårt att misstänka samma hand för hopsamlandet af tvetydiga drag för att kasta skugga på sin Konung och hans berömdaste män. Det förekommer oss såsom ett vidrigt hån af en berömd

mans minne, att sedan han, i sin Naturrätt, på moral-filosofiska grunder ådagalagt människornas inbördes pligter, anklaga honom att i mörkret belacka sin välgörare och hans omgifning. Andra drag göra det föregifna författareskapet lika misstänkt. Man frågar sig, huru den, som vistats tjugo år i vårt land, der han beklädt en professors-stol och ett rikshistoriografs-embete, skulle t. ex. vara så obekant med de tre kronorna i Sveriges vapen, hvilka dock föranledt så många stridigheter, att han uppgaf Svenska vapnet vara ett krönt lejon; eller huru han kunde sakna allmänt omdöme derhän, att han skulle förklara Carls-kronas anläggning, indehningsverket och Carl XI:s hushålls-författningar vara misstag; eller huru han kunde vara så obekant med tänkesätten inom landet, att han påstod folket anse Carl XI såsom en främling, af en regentslägt som man gerna ville aflägsna, och att Svenskarne, som lemnat honom enväldet, voro utledsna vid konungadömet, samt hellre önskade en aristokratisk republik, med Rådet såsom styrande.

Såsom skäl till skriftens författande har man uppgifvit, att Pufendorf lemnade Sverige missnöjd (andra sade dock, att det skett af hemsjuka), och att han var af ett klandersjukt lynne, hvarföre ett rykte redan före bokens utgifvande spridt sig, att han sysselsatt sig med något författareskap i dylik väg. Detta förklarar, att misstankar genast föllo på honom. Men om man också ej, till heder för en så utmärkt mans karakter, ville antaga, att han, som intill sin död uppbar ett vackert underhåll af Carl XI, och kort före sin bortgång upphöjdes af samma Konung till Friherre, icke skulle velat derfor uttrycka sin tacksamhet genom att efterlemnna en smädeskrift (ty annerlunda kan den näppeligen kallas) öfver sin välgörare och hans utmärktaste män (såsom Johan Gyllenstjerna, Hans Wachtmeister, Fabian Wrede, Erik Lindsköld, Jakob Gyllenborg, m. fl.), så skall man dock finna nära

omöjligt att psykologiskt förklara, huru en så grundlig, i statsrätt och historia klassisk författare, berömd för matematiskt sträng bevisningsmetod i sina arbeten, kunnat, äfven med bästa vilja, skriva så ologiskt, att det ena yttrandet ej sällan upphäfver det andra, och röja en så påtaglig okunnighet, att den icke blott gör författaren löjlig, utan förfelar den synbara afsigten att skada vissa personer, när den minskar förtroendet till hans uppgifter. Äfven åsigtarna kunna ej tillhöra honom, utan för stark motsägelse. Tvenne hufvuddrag bland dem må anföras: det ena, att författaren framhåller förbund med Frankrike, såsom det för Sverige förmånligaste, då Pufendorf dock, som bekant, gillade Carl XI:s motsatta åsigt^{*)}; det andra, att skriften andas högadligt missnöje, klagande öfver de många embetsmän af låg härkomst, som Carl XI upphöjde till rikets förnämsta värdigheter, hvilket sätt att se ej tillhör den ofrälse prestsonen, uppkömlingen Pufendorf, som sjelf gick i spetsen för det vetenskapliga rörelsepartiet och slutade såsom Geheimeråd. En obetydlighet, om man så vill, men som dock synes i visst fall betecknande, är den i boken ofta förekommande förvändhet i de Svenska namnens skrifning, större än man bort vänta af den, som så länge vistats hos oss och känt flera bland de namngifna personerna. Förvridningen är stundom ej af Tysk, utan Fransysk art, såsom "Bivenelo" (Björnklo), "Locvosin" och "Louvosin" (Lovisin), "Grypenhielm", "Stygzelius" (der y i stället för i är grundadt på Fransyskt, men icke på Tyskt uttal), o. s. v.

*) Jfr. bland annat, Pufendorfs skrift: *De occasionibus Foederum inter Sueciam & Galliam, & quam parum illa ex parte Galliae observata sint*, af hvilken finnas flera öfversättningar på Svenska, Franska och Engelska, hvarjemte den tjent till källa för vederläggningsskrifter under andra titlar, t. ex. *French Faith, threatening and pernicious to all Europe, more especially to their own Allies*.

Vid särskådande af bokens tillkomst kunna andra tvifvel uppstå, rörande det föregifna författareskapet. Skriften blef först synlig tjugetvå år efter Pufendorfs död. Den utgafs på Fransyska, hvilket språk han ej var mäktig. Tvenne upplagor utkommo nära samtidigt, af hvilka den ena var tryckt i Berlin, men med angifven tryckningsort Haag, den andra i Utrecht, men var, såsom det föregafs på titelbladet, från Stockholm ("von Stockholm seyn wol- lend", såsom den Tyske öfversättaren uttrycker sig). Begge äro af år 1716. Den förstnämnda anses vara original. Samma år utkommo tvenne Tyska öfversättningar, den ena införd i *Bücher- und Staats-Cabinet*, utgifvet af Schmauss, och den andra tryckt i Köln. Att i en tid, då bokhandelsföretag icke voro hvad de i våra dagar blifvit, fyra upplagor af samma skrift utgåfvos nära samtidigt, på olika ställen, synes snarare antyda någon anläggning att verka på tänkesätten, än en vanlig bokhandlare-spekulation. I hvilket fall som helst kunde Pufendorf, som bortgått så många år förut, ej gifvit anledning till denna egna före- teelse. Vidare utkom en Fransysk upplaga i Kassel, år 1718, hvaraf ett exemplar funnits i Drottningsholms bok- samling, försedt med egenhändiga anmärkningar af Drott- ning Ulrika Eleonora, och hvilka synas utvisa, att hon läst boken under något tidskifte, då hon var missnöjd med Riksrådet Grefve Arwed Horn, som hon finner påminna om den i anekdoterna med så mörka färger tecknade Johan Gyllenstjerna.

Följande året utgafs en Engelsk öfversättning (*Memoirs of Sweden, and account of the great change in the reign of Charles XI, London, 1719*), samt tre år derefter, eller 1722, en Tysk upplaga, med följande titel: *Samuel von Pufendorfs Historische Nachlese zur Einleitung seiner Schwe- dischen Historie, betreffend insonderheit die Etats-Affairen und Veränderungen unter die Regierung Carls XI. Welche zwar bis anhero verborgen blieben, nunmehr aber aus des Herrn Autoris*

Scriptis posthumis dem Publico zu Nutzen zum Druck befördert worden, nebst einer beygefügtten geographische und historische Beschreibung des Hertzogthums Pommern und des Nordischen Kriegs, von a. 1700 bis zu Ende; von einem dem Publico gewidmeten treuen Freund. Hamburg, 1722. Det är första gången Samuel von Pufendorfs namn finnes utsatt på titelbladet. Men då titeln tillika bär tydliga spår af hvad man i våra dagar kallar "en bokhandelspuff", och när intet stöd för namnets användande är åberopadt, kan det anses snarare anbragdt för att locka köpare, än af pligt emot historisk sanning. Ehuru denna sistnämnda upplaga, i hvad den rörer Carl XI:s regering, angifves såsom ett eget verk, ur Pufendorfs efterlemnade papper, utgör den endast ett aftryck ur den i Schmauss' *Bücher- und Staats-Cabinet* införda Tyska öfversättningen af *Anecdotes de Suède*.

Enligt en uppgift af Warmholtz, har boken blifvit öfversatt på Svenska af Hofrådet Johan Archenholtz, hvilken dock ej låtit trycka sin öfversättning. Först år 1822 utkom från Ecksteinska tryckeriet i Stockholm (hvarifrån på denna tid flera "hemliga handlingar" utgafvos) en försvenskning med titel: *Sam. Pufendorfs Anecdoter om Sverige, eller hemliga underrättelser hörande till Drottning Christinas, Carl X:s, men i synnerhet till Carl XI:s historia*. Öfversättaren uttrycker sin "förundran, att närvarande arbete af den berömde Pufendorf icke långt för detta blifvit införlifvadt med fäderneslandets historiska litteratur", enär det utgör "en ganska pikant och instruktiv läsning." Hvad "den historiska sanningen" angår, så anser öfversättaren "Pufendorfs namn" böra vara "en borgen för uppgifternas trovärdighet." Eget förekommer öfversättarens tillkännagifvande, att han i sin tolkning "sökt iakttaga en medelväg imellan den gamla och den moderna Svenskan, för att genom sjelfva uttrycket antyda, att arbetet angår en äldre tid." Man skulle ej fästat uppmärksamhet vid det

antydde bemödandet, att söka härma den gamla Svenskan, när man skrifver för nutidens läsare, om det ej fört tanken på Archenbolts's äldre, otryckta öfversättning, och på möjligheten att dess användande här kunnat beslösas medelst nämnda antydning. Tolkningen röjer nemligen ofta mer ett osvenskt och med Tyskan beslägtadt språk, än den har utseende af att vara af någon bland våra samtida öfverflyttad från Fransyskan, såsom titelbladet tillkännager. Till prof må blott anföras talesätt som dessa: "Tillslå gods" — "inblåsa honom" — "den gemena hopen efter-syftar" — "är blifvit inrättad" — "ohöfliga utvägar" — "Wasiska familjen" — "Carl IX:s kärleksbetygelser (Liebosungen?) mot unga Banér" — "dess huses undergång" — "behedra" — "låta uppodla länderna genom kronobetjente" — o. s. v.

Om emellertid meranämnda bok skulle verkligen hafva flutit ur den berömda Pufendorfs penna, har man svårt att förklara, hvarför den på ett så hemlighetsfullt sätt och på så många smygvägar behöfde komma i dagen, helst han var död nära en mansålder före utgifvandet och således ej kunde blifva föremål för någon anklagelse af de dermed missnöjda. Också ansågs han i början här i Sverige, der man kände hans författareskap och öfriga förhållanden, såsom oskyldig i bokens tillkomst, hvaremot man snarare såsom dess upphofsman misstänkte hans broder Esaias Pufendorf, hvilken äfven varit Svensk embetsman, men af missnöje lemnade riket och gick i Dansk tjenst, anklagades inför Svea hofrätt, såsom förrädare, och dömdes från lif, ära och gods, hvilken dom dock icke föll förrän han redan aflidit såsom Danskt sändebud i Regensburg, år 1689.

Den första oss bekanta bibliografiska uppgift i Svenskt tryck om Samuel Pufendorf såsom skriftens författare, finnes i Allmänna Tidningar för år 1771, n. 33, uti ett derstädes intaget bref till utgifvaren, från en resande,

icke namngifven Svensk, hvilken inberättar, att uti biblioteket i Wolfenbüttel finnes Pufendorfs egenhändiga manuskript till *Anecdotes de Suède*, med ett intyg af Leibniz, som sätter sannfärdigheten utom allt tvifvel. Af detta intyg, som är författadt på Latin, och hvaraf en afskrift bifogas, inhemtas hufvudsakligen: att Pufendorf lemnat detta sitt manuskript till en vän (som dock icke namngifves), med uppdrag, att efter författarens död utgifva detsamma; att denne vän meddelat Leibniz manuskriptet; att ehuru man kunde förundra sig deröfver, att Pufendorf sammansatt arbetet på Fransyska, i hvilket språk han var mindre bevandrad, hade sådant sin grund deri, att han ville dymedelst afleda misstankarne från sig, att vara författaren; samt att Leibniz velat lemna intyg häröf, för den händelse att skriften fölle i någons hand, som ej kände Pufendorfs styl. På grund af detta intyg anser Warmholtz (i *Bibl. Hist. Sveo-Gothica*, XII: 49) det numera icke kunna dragas i tvifvelsmål, att Samuel Pufendorf vore rätte författaren. Dock finner han något besynnerligt, att Leibniz, som så bestämdt yttrar sig om författareskapet i nämnda intyg, hvilket är gifvet Berlin den 4 Juli 1715, omkring nio månader senare, eller den 16 April 1716, talar tvetydigt derom i ett bref, som finnes infördt i Burchards *Hist. Bibl. Aug. quæ Wolfenb. est*, och hvari Leibniz säger, att han läst de utkomna *Anecdotes de Suède*, hvilka sannolikt äro af Pufendorf, samt öfversatta från Latin på Fransyska, ty han (Leibniz) hade för längesedan hört berättas, att Pufendorf varit sysselsatt med något dylikt. Vidare förundrar sig Warmholtz deröfver, att Burchard, i sin historia öfver Wolfenbüttels bibliotek, lemnar frågan oafgjord, hvaraf han drager den slutsats, att Pufendorfs egenhändiga manuskript ännu ej kommit till biblioteket, under den tid då Burchard var dess vårdare. Emellertid låter Warmholtz qvarstå ytt-

randet, att man ej längre bör betvifla, det Samuel Pufendorf är rätte författaren.

Det är dock icke likgiltigt att känna verkliga upphofvet till en skrift, hvilken ännu begagnas såsom historisk källa, i synnerhet när, såsom borgen för uppgifternas trovärdighet, återopas författarens egenskap af samtidig med de händelser han skildrar; hans närvaro på sjelfva stället, der tilldragelserna timat; hans nära bekantskap med de handlande personerna, och slutligen, att författaren äger det högsta vitsord såsom Svensk Rikshistoriograf, Konungens handsekreterare, samt statsrättslärare och häfdatecknare af Europeiskt namn. Warmholtz äger visserligen allt skäl för sitt antagande, då det bygges på ett intyg af en så öfver all misstanke höjd man, som Leibniz. Men har Leibniz verkligen gifvit detta intyg? "Man har sett det", säger Warmholtz. Men hvem? Derom lemman hvarken han eller hans källa, "Allmänna Tidningar", någon upplysning. Och hvarför skulle Leibniz skrivit det? Om han ägde så stor aktning för Pufendorf, som intyget vill innebära, så borde han ej låtit sig angeläget vara, att, oombedd och i oträngdt mål, fästa hans namn vid en smädeskrift inför efterverlden. Ingen kunde vara mindre vän af smädelsen, än den renhjärtade, högtänkte Leibniz. Uti intyget säger han, att Pufendorf lemnat manuskriptet till sin förtrognaste vän (hvilken Leibniz också uti intyget kallar sin Patronus perpetuo venerandus, men icke nämner), och hvilken vän skulle efter författarens död låta trycka detsamma; men Leibniz upplyser icke den besynnerliga omständighet, att 21 år förflutit från Pufendorfs död till intygets utfärdande, utan att den hädangångnes vilja blifvit uppfylld och skriften utgifven. Ej heller nämner Leibniz någonstades, i sina många bref, att han ägt förtroende af Pufendorfs manuskript, hvilket, med hans stora meddelsamhet, sannolikt skett, om han verkligen sett det, i synnerhet som han med ett ord kunnat

afgöra tvisten om författareskapet, och då han, att dömma af intyget, lade vikt uppå att detsamma ej skulle förblifva okänt. Tvertom yttrar han i det kort efter det föregifna intygets utfärdande skrifna bref endast, att han för längesedan ryktesvis "hört" att Pufendorf skulle varit selsatt med slikt författareskap. Tvertemot intygets uppgift, att skriften författats på Fransyska, för att från Pufendorf afleda misstankarne om författareskapet, tror Leibniz i samma bref, att manuskriptet varit på Latin, hvilket språk Pufendorf företrädesvis skref, och sedan blifvit öfversatt. Vidare, och i strid med intyget att Pufendorf uppdragit åt en vän skriftens utgifvande, säger utgifvaren af original-upplagan i sitt förord till läsaren, att manuskriptet "genom vårdslöshet af Pufendorfs arfvingar kommit i händerna på några af hans bekanta, som tillstyrkt honom att utgifva detsamma"¹⁾. Med ett ord: lika många tvifvel kunna uppstå, rörande äktheten af det Leibnizska intyget, som beträffande det Pufendorfska manuskriptet.

Detta har föranledt författaren af dessa rader, att vända sig till biblioteket i Wolfenbüttel, med anhängan om upplysningar i ämnet. Den nuvarande Bibliotekarien Doktor Bethmann har benäget meddelat följande underrättelser.

Det ifrågavarande manuskriptet kom år 1754 till biblioteket i Wolfenbüttel, med Hertig Ludvig Rudolfs hela

¹⁾ Après sa mort, ses papiers étant mal gardés par ses héritiers, cette pièce tomba entre les mains de quelques personnes de ma connaissance, qui eurent la bonté de m'en faire part, et comme c'étoit des gens habiles et éclairés ils me dirent, qu'il étoit seur que j'obligerois les curieux de leur apprendre des particularitez de l'histoire de Suède, qu'ils ne trouveroient point ailleurs, et que je ne devois pas faire difficulté de les publier, puisqu' en les decouvrant je ne pouvois plus nuire à l'Auteur, ni à qui que ce soit. C'est ce qui m'a obligé de deferer à leur conseil, sachant sur tout que tous les autres ouvrages qui sont sortis de la même plume ont mérité l'estime des connoisseurs, à cause de la singulière candeur (!) qu'on y remarque. Detta andas från början »bokhandelsföretag», för att behaga »les curieux», hvarvid man låter påskina, att skriften härleder sig från en utmärkt författare.

boksamling, från Blankenburg. Dess äldre förvaringsort är obekant. Det är in folio, skrifvet med redig och vacker hand (sehr saubern Hand), och äger titeln, lika med den tryckta boken: *Les Anecdotes de Suède, ou Histoire secrète des changements arrivez dans la Suède sous le Regne de Charles Onzieme*. Förordet "L'Imprimeur au Lecteur" är af samma hand, enligt med den tryckta original-upplagan, och upptager andra sidan. Den tredje begynner med "Un des plus" etc. till "aura produites", eller skriftens slut, sid. 174. Att det icke är en afskrift utan original, kan slutas deraf, att den skrivande på flera ställen förbättrat sin egen mening, med löpande stil, och icke, såsom då man rättar en annan, öfverskrifvit rättelserna, ehuru äfven sådana finnas.

Innan vi fortsätta Doktor Bethmanns meddelanden, tillåta vi oss i förbigående blott anmärka, huruvida det är sannolikt, att ett manuskript af Pufendorf, som varit öfverlemnadt till Leibniz och af honom till äktheten bekräftats, sedan lemnats så utan afseende, att ingen vet när eller huru det kommit till den hertiglga boksamlingen i Blankenburg, samt legat der obemärkt under 38 år efter det skriften utkommit i tryck, innan det följde den öfriga boksamlingen till Wolfenbüttel, hvarest det först omtalats.

Men vi öfvergå till det viktigaste, som är Leibniz's intyg. Den af Doktor Bethmann meddelade afskrift skiljer sig i flera, om än ej väsentliga, punkter ifrån de af Warmholtz och i "Allmänna Tidningar" anförda afskrifter, hvilka äfven sins emellan äro olika. Då Warmholtz fann så väl datum som flera ord oriktiga uti den i "Allmänna Tidningar" införda afskrift, följde han en annan, som af dåvarande Bibliotekarien i Wolfenbüttel, den berömda Lessing, meddelts åt Riksrådet C. F. Scheffer, och af honom lemnats till Kongl. biblioteket i Stockholm. För jemförelses skull införes här Doktor Bethmanns senast

tagna afskrift, med de hos Warmholtz och i "Allmänna Tidningar" förekommande olikheter, af hvilka den förras text utmärkes med W. och de sednares med AT.

"Autor hujus libri est celeberrimus historicus Samuel Puffendorffius (W. Pufendorfius, AT. lika med Bethmann), qui librum hunc Berolini conscripsit, et paulo ante quam (W. och AT. antequam) ex hac migravit (W. och AT. migraret) vita, amico suo charissimo (W. och AT. carissimo) qui postea in Ministrorum (W. Ministrum) Status evectus est, ea lege tradidit, ut post suum (auctoris) (W. och AT. Auctoris) obitum in lucem publicā (W. och AT. publicam) emitteretur. ex (W. och AT. Ex) benevolentia possessoris, Patroni mei perpetuo venerandi, in manus meas liber hic pervenit manuscriptus, cuius publico non invidenda editio, ut audio jam paratur. Cur lingua Gallica usus sit Puffendorffius (W. Pufendorfius, AT. lika med Bethmann), mirum cuiquam videri posset, cum ejus parum gnarus fuerit; eo consilio tamen id factum esse percepi ne quis facile suspicaretur a se (rättadt från ab isto eller illo) hoc scriptum esse compositum (AT. a se compositum esse hoc scriptum, W. a se hoc scriptum compositum esse); quamquam in præfatione satis indicet (AT. indicat) ex calamo illud fluxisse auctoris (W. och AT. Auctoris) qui historici fidelis munere functus nec in historia Suecica incelebris fuit; adeo ut si aliæ quoque circumstantiæ, quas hoc (AT. hocce) scriptum suppeditat, probe ponderantur, facile cuiquam suspicio oriri possit Puffendorffi (W. Pufendorfi, AT. lika med Bethmann) esse foetum (W. fetum) adeoque frustra ejus nomen dissimulari. Hæc (W. och AT. hoc) scripsi, ne huius (W. och AT. hujus) rei memoria cum tempore intercidat, et si quando hoc manuscriptum manu (W. scriptum manu, AT. scriptum manum) Puffendorffi (W. Pufendorfi, AT. lika med Bethmann) exaratum ad quem perveniat, cui magni huius (W. och AT. hujus) viri manus non satis nota, illud postquam typis excusum (W. excusum) parvi æstimetur aut negligatur, simulque

via ad cognoscendum veri Authoris (W. och AT. Auctoris) nomen præcludatur.

Berolini d. 4 Jul. 1715. (W. d. IV Julii. AT. 1711.)

Man ser häraf genast, att Leibniz, som var god latinnare, här tillåtit sig åtskilliga oegentligheter och, bland annat, icke, såsom sig bör, skrifvit auctor, utan ömsom autor och author; excussum (af exentere) i stället för excusum (af exendere), o. s. v. Stafningen af namnet Pufendorf är här ej heller den, som Leibniz begagnade och hvilken var lika med dennes egen, eller med enkelt *f*, hvaremot intygets författare skrifver dubbla *ff*. Den berömmande karakteristiken af Pufendorf, som förförfattare och "stor man", liknar ingalunda den, som Leibniz lemnar af honom i ett bref, som strax skall anföras. Men besynnerligt nog förekommer, utom flera olikheter i språket, den väsentliga skiljaktighet emellan de äldre afskrifterna och den af Doktor Bethmann nu, efter originalet, lemnade, att under den sistnämnda saknas namn, hvaremot både den i "Allmänna Tidningar" och den af Warmholtz anförda afskrift äro försedda med namnet LEIBNITZ, i stora bokstäfver. Hvem har först funnit på den tanke, att teckna detta verldsberömda namn under en ounderskrifven handling? Utan detsamma ägde intyget ej mera vitsord, än hvarje annat oundertecknad papper af en okänd person. Ännu bör tilläggas, att namnet icke är stafvadt såsom Leibniz skref detsamma, enär det tillagda namnet slutas med *tz*, men Leibniz skref med endast *z*.

Frågan, huruvida Leibniz lemnat meranämnda intyg, besvarar Doktor Bethmann med dessa ord:

"Jag kan icke anse Leibniz såsom författare till denna notis, och sådant af följande skäl:

1:o Handskriften liknar väl Leibniz', men flera bokstäfver äro olika, såsom *p*, *st*, *h*, *m*. fl., hvilka Leibniz skrifver helt annorlunda, såsom 97 egenhändiga bref af honom på härvarande bibliotek utvisa.

2:o Leibniz befann sig i Juli 1715 icke uti Berlin, utan i Hannover, såsom det synes af nyssnämnda bref, och hans tryckta brefvexling ännu mer kan bekräfta.

3:o Leibniz har först år 1716 lärt känna ifrågavarande verk, och icke i handskrift, utan i tryck; han håller det icke för att vara skrifvet på Fransyska, utan af någon öfversatt på detta språk, från den Latinska urskriften; han vet icke bestämdt, om det är af Samuel Pufendorf, han endast förmodar det; och slutligen håller han denne icke för en historicus fidelis, såsom notisens författare, utan för motsatsen. Bland ofvannämnda egenhändiga bref från Leibniz finnes nemligen ett till Rådet och Bibliotekarien Hertel i Wolfenbüttel, helt och hållet af Leibniz's hand, så lydande:

"Monsieur

— — — — — ')

J'ay lû les Anecdotes de Suède, qui sont selon toutes les apparences de la composition de feu M. Samuel Pufendorf. On les aura traduit du latin en françois, car j'ay oui dire, il y a long temps, qu'il avoit composé un tel ouvrage. Mais comme il aimait à médire, on ne doit pas toujours compter sur ses rapports.

— — — — —

Leibniz."

Frågan, huruvida Leibniz skrifvit det oftanämnda intryget, synes således afgjord nekande. Mot uppgiften, att Samuel Pufendorf är skriftens författare, förekomma, såsom vi redan sett, så många inre och yttre skäl, att den åtminstone tyckes föga tillförlitlig. Visserligen säger sig Leibniz förmoda det; men dervid må märkas, att han, oaktadt sin vidsträckta lärdom, ej veterligen ägde den kännedom af en mängd enskiltheter i Svenska förhållanden, att icke, vid en möjligen flygtig läsning, drag kunde

*) Vi utelemna hvad som ej rörer detta ämne.

undfalla honom, hvilka den med ämnet närmare bekante anser sig icke kunna tillräkna Svenske Rikshistoriografen Pufendorf. Leibniz trodde skriften kunna vara af denne, emedan han "hört det sägas", och emedan Pufendorf, enligt hans tanke, "aimait à médire", hvilket till fullo inträffar med anekdoternas författare. Detta lyte tyckes dock ej vara tillräckligt att binda den berömda rättsfilosofen och häfdatecknaren vid ett författareskap, som mången kunde öfva utan hans öfriga förtjenster.

Tvenne stora kännare af våra häfder, af hvilka den ene lefde under sjelfva tiden, och den andre nära den tid, då "les Anecdotes de Suède" gjorde det största uppseende, och begge gjort dem till föremål för grundlig undersökning, — Rikshistoriograferne Wilde och Schönberg, — hafva icke erkänt Pufendorf såsom skriftens författare. Den förre, i sin vederläggning af en mängd ogrundade uppgifter i denna skrift, talar blott om "den djerfve scribenten" — "den onämde Auctoren" — "Anekdoternas falska föregifvande," o. s. v.¹⁾ Schönberg anser, att, ehuru en handskrift till boken af Pufendorfs egen hand säges vara funnen på biblioteket i Wolfenbüttel, röjer arbetet en så stor okunnighet i våra häfder, i vårt jus publicum och i vårt gamla språk, att den icke rimligen kan tillskrifvas Samuel Pufendorf²⁾. Han tror därför, att om den skulle äga någon af bröderna Pufendorf till författare, det snarare kunde vara Esaias, i hvilket fall brodrens handskrift icke skulle bevisa mera, än att han kunnat med sin hand taga en afskrift för sina samlingar. Vid en sådan förutsättning kunde dock erinras det föga sannolika deri, att Samuel Pufendorf, som kände de Svenska förhållandena vida bättre, än anekdoternas författare, skulle använda sin tid till ett dylikt afskrifvande.

¹⁾ Om det så kallade oinskränkta enväldet m. m. Stockholm 1742.

²⁾ Bref till Lidén i *Handlingar om riksdagen* 1682.

Frågan synes säkrast afgjord genom utrönande af handskriftens äkthet. Då biblioteket i Wolfenbüttel saknar handskrifter af bröderna Pufendorf, har någon upplysning i denna del ej derifrån kunnat vinnas. Men af ett fac-simile utaf handskriften i meranämnda bok, som doktor Bethmann meddelt och som blifvit jemfördt med bröderna Pufendorfs handstyl i skrifter, hvilka förvaras i vårt Riksarchiv, finnes ingen anledning, att handskriften tillhör någon af dem. Olikheten emellan nämnda fac-simile och Esaias Pufendorfs styl är så påfallande, att derom ingen tvekan kan uppstå. Med Samuels hand äger det närmare likhet, men dels röja många lärda stylar från 1600-talet ett visst slägttycke, dels förekomma här uti bokstafsbildningen sådana olikheter, att man tryggt kan antaga handskriften icke vara Samuel Pufendorfs. Denna är vida mer flytande; bildar ett ord utan att pennan lyfts från papperet, hvaremot anekdot-författarens skrift ofta afbrytes i ordets utskrifning; åtskilliga bokstäfver äro olika bildade, såsom *a, d, e, s, m. fl.* (Pufendorf skrifer sålunda stort **A**; anekdot-författaren deremot **a**, o. s. v.) Ännu bjertare hade olikheten troligtvis utfallit, om man kunnat jemföra ifrågavarande fransyska fac-simile med en handskrift på samma språk af Pufendorf. Men någon sådan finnes ej. Svåriligen kunde det också falla honom in att underkasta sig det plågsamma besväret af ett arbetes sammanfattande på ett språk, hvari han var så litet bevandrad, för att sedan hafva lika stor möda att undandraga sitt verk allas blickar under hela sin lefnad.

Sammanlägger man slutföljderna af närvarande undersökning: att skriften röjer en okunnighet i våra förhållanden och en vårdslöshet i framställningssätt, för hvilka Samuel Pufendorf ej bör misstänkas; att den är författad på ett språk, som han hvarken brukade eller närmare kände; att hans så kallade egenhändiga manuskript icke liknar

hans handstyl, och att det föregifna intyget af Leibniz, som skulle bekräfta Pufendorfs författareskap, icke är skrivet af Leibniz och ej heller ursprungligen varit undertecknad med hans namn, hvilket på obekant sätt dithömmat: så torde man med fog kunna från titelbladet af *Les Anecdotes de Suède* borttaga Samuel Pufendorfs, på ett mystiskt vis, tillsatta namn; hvarmed ock försvinner den trovärdighet, som denna skrift påstått hämta från författarens egenskap af berömd Svensk häfdatecknare, samtidig och bekant med flera af de handlande personerna, och själf närvarande på stället der tilldragelserna timat.

Hade man såhunda lyckats afkläda skriften dess historiska egenskap, så är det mera likgiltigt, från hvilken smygskrifvares penna den flutit, eller om den endast varit ett sniket bokhandelsföretag, för hvars beräkningar skandalen, eller som det vackrare benämnes "det pikanta", alltid ansetts såsom ett fruktbärande fält. Det är likväl eget, att under det man i Sverige sökt göra den mening gällande, att Pufendorf vore bokens upphofsman, har man i Frankrike, Tyskland och England tillskrifvit arbetet Fransyskt ursprung. Både *Mémoires de Trévoux*, utgifna af Jesuiter, som plägade hafva reda på hemliga förhållanden, och den Engelske öfversättaren uppgifva Franske ministern i Stockholm Feuquièrre's sekreterare, La Pignière, såsom författare¹⁾. Den värme, hvarmed Franska förbundets nödvändighet för Sverige framhålles; de många drag, hvari dessa anekdoter och de Fransyska minister-berättelserna, stundom nästan ordagrant, öfverensstämma, och den stora betydelse, som lägges på hof- och sällskaps-sqvaller, motsäga ingalunda sannolikheten af en dylik källa. Utgifvaren säger jemväl i förordet, att boken ursprungligen tillkommit för att roa någon hög person (*pour faire plaisir*

¹⁾ Troligen är i namnet en misskrifning eller ett tryckfel, ty *Feuquièrre's* sekreterare hette *La Piquetière*.

à quelque personne de considération)¹⁾. I sådan händelse är det jemväl antagligt, att författaren, eller utgifvaren, för att afleda alla misstankar om det sannskyl-diga upphofvet och gifva skriften mera fart och anseende, äfven inlagt i förordet den genomskinliga antydningen, att manuskriptet funnits bland den berömde häfdatecknaren Pufendorfs efterlemnade papper. Det hade då endast varit en vanlig beräkning på förhöjdt författare-arfvode, hvilket utgifvaren tagit igen af allmänheten. Icke blott *Mémoires de Trévoux* och skriftens Engelska öfversättare, utan äfven Tyska samtida granskare anse skriften äga Fransyskt ursprung och vara författad af någon, som åtföljt Feuquières under hans beskickning²⁾. Det är ensamt i Sverige, som man, af skäl, hvilka strax skola anföras, vidhållit uppgiften, att boken flutit ur Pufendorfs penna.

Här förekommer nemligen ännu en omständighet, på hvilken man måhända ej lagt tillbörlig vikt. Det är redan här ofvan antydt, att af skriften, som offentliggjordes först tjugetvå år efter Pufendorfs död, tvenne upplagor utkommo nära samtidigt, den ena tryckt i Utrecht, den andra i Stockholm (enligt hvad titelbladen utvisa), samt ännu samma år tvenne Tyska öfversättningar, på olika utgifningsorter, hvilket allt, i en tid då bokhandelsföretag ej bedrefvos så lifligt som nu, snarare tyckes förråda ett slags anläggning att för något visst ändamål verka på tänkesätten. Hvilket kunde detta ändamål vara? Och från hvilket håll utgick meningsyttringen?

¹⁾ Åtskilliga omständigheter synas antyda, att skriften ursprungligen ej varit bestämd för tryck. En Tysk granskare säger härom: "Die ungleiche Schreib-art und Wiederholung einiger sachen zeigt, dass das Buch zum Drucke nicht bestimmt gewesen." Se *Aufrichtigen Gedanken von Journalen*, XVII Stück.

²⁾ "Die schöne Schreib-art weist, dass der Auctor ein Franzose seye, und wenn man muthmassen darf, so hat er sich unter dem Gefolge des Franz. Gesandten Marquis de Feuquières zur Zeit Carls des XI in Schweden aufgehalten. *Leipziger Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*, A. 1717. Jfr. *Hist. Bibl. Aug. quæ Wolfenbutteli est*. Pars III. C. IV: p. 345.

Hvad som i skriften framställes i den mörkaste dager, är Carl XI:s envælde och reduktion, hvarigenom Adeln och Rådet förlorade makt och inflytande. Författaren anser betänkligt, att Konungen gifvit de högsta värdigheter åt en mängd uppkomlingar ("à tant de gens d'une basse naissance", p. 186); han åberopar ett anförande af Axel Oxenstierna, att adeln är omistlig för en regent och att de högsta platser endast kunna värdigt beklädas af adelsmän, emedan de ofrälse alltid behålla någon låghet i tänkesättet (s. 26); han anmärker, att Svenska adeln redan förut hade en mindre förmånlig ställning än t. ex. i Polen, der den ensam hade afgörande makt, eller i Spanien och Portugal, der, af tre stånd (adel, prester och borgare), äfven presteståndets medlemmar nästan allmänt tillhörde adliga ätter, — ja, den Svenska adeln var, enligt hans tanke, vanlottad i jemförelse med den Engelska, som har en mängd medlemmar jemväl i underhuset (s. 52). Han fäster äfven uppmärksamhet på fördelarne af ett valrike, der man genom ett nytt val af regent kan bota missbruken och återvinna förlorade friheter (s. 43). I fråga om dessa sednare frambållas dock aldrig de ofrälse stånden; det är endast adeln, hvars fri- och rättigheter synas komma i fråga. Sveriges Konungar finner han i allmänhet prisvärda i den mån de gynnat adeln. Carl IX var "un Roi de la Canaille". Carl XI:s styrelse var nästan en oafbruten kedja af misstag. I afseende på den föregående förmyndare-regeringen nekar han ej, att icke några af dess medlemmar funnit tillfälle att rikta sig på statens bekostnad, men tycker att en förnuftig regent borde ej förundra sig mer deröfver, än att de, som äga uppsigt öfver kök och källare, göra sig en glad dag när de få tillfälle dertill. Dessa åsichter äro skickligt dolda under den historiska framställningen, men kunna utan svårighet spåras af en uppmärksam läsare.

Skriften framträdde, såsom vi sett, från flera håll 1716 och de närmast följande åren, de sista af Carl XII:s regering. Frankrike hade då återkunnit sina vänskapsför-

hållanden med Sverige; Ryssland och England underhandlade om fred. Om de förut ej låtit sprida politiska ströskrifter mot Svenska regeringssättet, så gafs just nu mindre anledning dertill. Holland och Preussen voro ännu i en ovänlig sinnesstämning mot oss; der trycktes de första upplagorna; men måne genom regeringarnes inflytelse? Hvem låg det närmare att med mörka färger teckna det förhatliga enväldet och dess redskap, att framkasta tanken på nytt konungaval såsom botemedel för rikets olyckor, och förorda det välgörande af adelns maktinflytelse, än det politiska parti i Sverige, som inom kort verkliggjorde dessa läror: afskaffade enväldet, utsåg en ny regent, och lade all makt i adelns hand? Är det icke tänkbart, att någon af detta parti föranstaltat ifrågavarande meningsyttring, hvars frambrytande samtidigt, under olika boktitlar och från olika ställen, har allt utseende af att vara förberedd, och dertill begagnat La Piquetière's skrift, utspriddt ryktet att Pufendorf vore dess författare, samt ombesörjt det hemlighetsfulla manuskriptet med föregifvet intyg af Leibniz, för att vilseleda gissningarne om upphofvet? *) Att det anekdotiska var bisak, och det politiska i anläggningen hufvudsak, bekräftas bland annat af Wilde's allvarliga uppträdande, i sin *Historia Pragmatica*, emot skriftens politiska del, och hvilken vederläggning särskilt utgafs på modersmålet, — ett arbete som han troligen ej underkastade sig för blott en namnlös anekdotsamling, ehuru han djupt vördade Carl XI:s minne och ville hafva derifrån, såsom han säger, "fläckarne afstrukne och det etter, desse hätskefulle flugor

*) Flera tecken tillkännagifva, att man vid denna tid begynte anlita den främmande pressen, för att angripa det under Carl XI grundade envælde. Exempelvis må nämnas: *A lettre to Sir Jac. Banks*, by Wil. Benson, London 1711, öfversatt på Fransyska under titel: *Lettre au Chevalier Banks, contre le pouvoir absolu et l'obeissance passive*. Cologne 1711. Carl XI tecknas der såsom en fullkomlig tyrann. Förf. stödjer sig dels på rykten, dels på obestyrkta uppgifter ur Robinson's bekanta *Account of Sweden*. Skriften förbjöds i Sverige år 1716. Bancks var född Svensk, broder till C. Adlerstedt, men sjelf af konungska tänkesätt.

derpå hade utspydt". — I förbigående kan anmärkas, att Wilde ådagalade ett icke ringa politiskt mod, då han midt under frihetstiden uppträdde med en mildrande förklaring af enväldet under Carl XI. — Af *Les Anecdotes de Suède* utkommo, från 1716 till 1719, fem upplagor på Tyska, Franska och Engelska. Sistnämnda år, då den nya regeringsformen var antagen, synes verksamheten med deras spridning hafva upphört. Att man redan från första utgifvandet velat antyda någon Svensk delaktighet, skönjes af den Tyske öfversättarens ofvannämnda yttrande om en af de första Franska upplagorna, att den "ville vara från Stockholm" ("von Stockholm seyn wollend"). Enligt Warmholtz, äfverensstämmen den i Kassel, 1718, tryckta upplaga till sidotal fullkomligt med den, som uppgafs vara tryckt i Stockholm. Antager man, att skriften var en partiskrift i Svenskt interesse, och att det statsrättliga deri var hufvudmål och anekdoterna en lockande krydda, så förklaras både tidpunkten för bokens framträdande, och hvarför man i Sverige mer än annorstädes vidhållit, att statsrättsläraren Pufendorf vore författaren och att skriften således borde äga politiskt och historiskt vitsord, hvilket icke så afgjort varit fallet annorstädes. Holberg säger derom (*Danmarks Riges Historie*, 3: 637), att "*Meget udi de om Sverrig skrevne Anecdoter er grundet paa Gisminger og trukket efter Haaret*", och Rühs affärdar dem (*Svea Rikes Historia*, 5: 251) med vitsordet, att "*beskyllningarne i Anecdotes de Suède grunda sig på den dummaste och skändligaste misstyding af lofliga handlingar.*"

Den här framställda förslagsmening må gälla hvad den kan. Så mycket synes man dock kunna taga för afgjort, att uppgiften om Pufendorf, såsom författare till den omtvistade skriften, äger ingen sannolikhet, och att det intyg af Leibniz, som skulle bekräfta detta författareskap, är diktadt.

Om

den Svenska Statsförvaltningens förändrade skick
under Konung Carl XI:s regering.

AF

FREDRIK FERDINAND CARLSON.

Uppläst som Inträdestal i Kongl. Witterhets Historie och Antiquitets
Akademien den 9 Mars 1858.

Sverige har kanhända aldrig varit närmare branten af sin undergång än i det krig, som utbrast kort efter begynnelsen af Carl XI:s egen regering. Den yttre fara, som från flera håll nalkades riket, hotade dess tillvaro, under det att, i det inre, den offentliga myndighetens förfall tycktes hafva tillvägabragt en allmän upplösning. Natt och stormdigra moln hvilade öfver fäderneslandet. Men såsom icke sällan ur tunga, mörka skyar morgonrodnadens ljus så mycket klarare frambryter och, småningom segerande, sprider sina strålar med en snart omotståndlig, välgörande makt, så framgick också nu räddningen ur den förtviflade striden. Farans storhet väckte folket till nya ansträngningar; nationens kraft reste sig, utan afseende på politiska former, till sjelfförsvar och fann en stöd-jepunkt hos den unge Konungen. Carl XI, stark genom denna, omotståndligt frambrytande, nationela kraft, men i kamp tillika mot nästan alla den gamla förvaltningens makter, räddade Sverige. När faran var förbi och riket åter kunde andas fritt, var ett nytt tidehvarf uppgånget för Sveriges offentliga lif.

Denna förändring var en i krigets hetta hastigt mognad frukt af föregående tidens utveckling. Striden hade brutit Rådets makt och utvidgat Konungens öfver alla gränser. Alltför ensidigt uppfattas likväl denna brytning, om man föreställer sig den blott såsom en omflyttning af den politiska makten, en förändring af statsförfattningen. Fullföljer man dess verkningar, kan man icke annat än finna, att, likasom orsakerna till denna förändring närmast fram-

gingo ur förvaltningens tillstånd under den föregående tiden, så visade sig äfven vändningen till ett nytt tidskifte icke mindre i förändringar på detta samma område, än på statsförfattningens.

Det finnes i skiftena af hvart och ett civiliseradt folks historia en olikhet, som öfverallt återkommer. Antingen råder frihetens anda i dess lagar: då uppfylles dess historia af eggande strider, af våldsamma brytningar, af spänningen mellan sönderslitande partier; detta är, sedt från sin frånsida, ett ondt, ehuru väl, såsom i alla menskliga saker, oskiljaktigt förknippadt med det större goda, som åtsidan företer. Eller ock är folkets fria rörelse qväfd: oron lägger sig, striderna tystna, och i denna allmänna stillhet ser man endast regeringen verksam för det hela. Förvaltningen stiger då i förgrunden såsom statshistoriens främsta föremål, innehållande det väsendtligaste af hvad häfdens minne har att om tiden förtälja.

Det tidehvarf af vår historia, som närmast föregick Carl XI:s egen regering, bar stämpeln af de förstnämnda skiftenas skaplynne. Allt ifrån den riksdag, då Christina såsom fullmyndig uppträdde på thronen, och vid hvilken redan i offentliga handlingar visa sig grundämnena till den statsförfattning, som blef antagen efter Carl XII:s död, hade den aristokratiska friheten skjutit växt. Den hade tillika med en undransvärd hastighet spridt sig i allt vidare kretsar: så att från regeringsherrarnes myndighet Rådets, och från Rådets, Ständernas makt hade framgått såsom nya skott utur samma stam. Allt lifligare hade rörelsen, allt hetare striderna på samma gång blifvit, och vid riksdagen 1675 hade Ständerna hunnit just den afgörande vändpunkten, med rättigheten att kalla Rådet till ansvar, då denna utveckling — väl icke qväfdes, men för en tid afbröts genom stadgandet af Carl XI:s enväldiga regering.

Denna regerings historia är deremot i första rummet en förvaltningens historia. Häfderna hafva icke mer att omtala de dramatiska uppträderna inom Rådet eller stridernas vexling på riksdagarne. Att deremot beskrifva, huru enväldets verkningar småningom sträckte sig genom statskroppens alla delar, huru regeringens planer utvecklade sig, i hvilka skepnader de framträdde, tillhör med rätta historien om denna märkvärdiga tid, öfver hvilken ännu så mycket dunkel hvilar.

Carl XI stod, när kriget slutade, på ruinerna af den gamla författningen, af landets välstånd, af dess äldre allians-system; — i hvilka riktningar hans verksamhet utvecklat sig, för att åstadkomma något nytt, är ämnet för tidens historia. Det är om beskaffenheten af denna verksamhet som jag önskade, Mine Herrar, att inför eder få föredraga några anmärkningar. Skulle jag söka att framställa, äfven i den största korthet, de vigtigaste dragen af de åtgärder som utgjorde denna verksamhets innehåll, så skulle en sådan framställning ofelbart växa till en omfattning, som allt för starkt toge edert tålamod i anspråk. Jag har inskränkt mig till försöket, att i korthet teckna hufvuddragen af denna förvaltnings form, att undersöka, huru Carl XI:s envælde inverkade på förvaltningsskicket och i hvilken mån detta sålunda måste framträda, inom olika områden, i en ny gestalt. Mig har utredningen af statsförvaltningens former, utbildade, under tidernas lopp, dels genom sitt eget behof af utveckling, dels genom samhällsförhållandenas i olika riktningar framträdande kraft, städse förekommit såsom ett ämne af största interesse. Forskningen deri liknar vandringen i de skenbart labyrintiska, osammanhängande gångarne af ett underfullt palats, hvilka, vid närmare kännedom, förvandla sig till ett helt, som utgör ett väl ordnad och harmoniskt utbildadt konstverk.

Det Svenska samhällsskicket, upprunnet ur en rent Germanisk grund, utveckladt under en stark inverkan af hierarkien, men nästan fritt från en mera ingripande inflytelse af feodalismens och stadskommunernas utveckling, hade under medeltiden genomgått helt andra skiften än det öfriga Europas stater. Likväl visar sig från den nyare tidens början en viss gemensamhet med dessa i dess fortsatta utvecklingsgång. Konungamakten återvann här sin styrka nästan på samma tid som i mera sydliga länder; ehuru visserligen här icke under medverkan af städerna, utan i stället med allmogens bistånd. Efter reformationens första seger följde, vid samma tid som i det öfriga Europa, ett skifte af den återupplifvade katholicismens framflytande nya lifskraft och dess till anfall stärkta fiendtlighet emot protestantismen. Derpå följde ett aristokratiens återuppvaknande till större makt, och efter detta, nästan samtidigt med en likartad förändring på Europas kontinent, det konungsliga våldets förstärkande ända till en makt, som icke kände några gränser.

Men från denna tid inträder en märkbar, bjert framträdande olikhet mellan Sverige och de kontinentala staternas utveckling. Vid den tid, då inom dessa sednare konungamaktens styrka allt mera mognar och sträcker sig bedöfvande till alla kretsar af tillförene sjelfständigt lif — just vid denna tid störtas i Sverige den sjelfständiga konungamakten och ett tidskifte inträder, då vårt fädernesland ingår på en bana, så till vida liknande den Engelska statsutvecklingen, att en representeratif församling allt mera inom sitt sköte samlar den offentliga makten. Och derpå följer ett skifte, då Sverige synes träda i öppen motsats mot båda dessa hufvudriktningar af den Europeiska statsutvecklingen — enär just vid samma tid då konungamakten i Frankrike anfaller, försvagas och slutligen störtas, och då i England den parlamentariska inflytelsens styrka allt mer växer, i Sverige upprättas åter en suveränitet.

Sjelfva brytningen till denna afvikande utveckling för Sverige inträffade mot slutet af sjuttonde århundradet, under och i kraft af Carl XI:s regering: en tidpunkt i alla hänseenden så mycket betydelsefullare, som det just var den, då man i allmänhet i de Europeiska staternas historia finner ett nytt skifte inträda. Det var nemligen den tid, då i Frankrike konungamaktens oinskränkta välde stadgades, och då England deremot såg befästas det parlamentariska regeringssättets seger. I allmänhet var det den tidpunkt, då, genom de stående härarnes stadgade inrättning, äfvensom genom den finansiella förvaltningens större betydelse och utveckling inom staterna i allmänhet en mera bestämd vändning skedde till det moderna Europas statsförhållanden.

Här kan icke vara stället att ingå i en utförligare redogörelse för sättet, huru Sveriges förvaltning hade utbildat sig under föregående tidehvarf, eller för det förhållande, hvori den stod till andra Europeiska länders statsinrättningar. Jag vill endast erinra derom, att, då t. ex. den Engelska förvaltningen, byggd på grundvalen af en stark kommunal frihet, bildade sig till sin hufvudsakliga beskaffenhet redan under senare hälften af trettonde samt början af fjortonde seklet och sedermera genom alla tider endast utbildat sig genom mer eller mindre betydliga förgreningar från denna i grunden bestående hufvudstam, och då den Fransyska statsförvaltningen åter, sådan den var före revolutionen, uppkommit genom en seger, dels öfver kommunernas och provinsernas frihet, dels öfver den, äfven i administrativt hänseende, betydande sjelfständighet, till hvilken feodalismen i detta land hade uppväxt, så bildade sig centralförvaltningen i Sverige utan våldsam strid, och organiserades till sina hufvudsakliga delar nästan på en gång, men under en långt senare tidrymd än i England. Den kan, vid sin fullständiga utbildning i Gustaf Adolfs tidehvarf, anses såsom en kompromiss emellan konunga-

makten och aristokratien. Därefter blef den, under den förmörkelse som i Carl XI:s onyndiga år öfvergick den förra, öfvervägande aristokratisk till sin karakter, men förföll på samma tid i en slapphet, som nära gränsade till upplösning. I kriget återtog Konungen sin makt, och stärkte den under utöfningen, så att den slutligen genombröt alla skrankor. Deraf kom, dels att statshvälfningen förr var faktiskt förbanden i verkligheten än den i lagligt beslut bekräftades, dels att den förändring i statsförfattningen som så betydligt stärkte Konungens makt, äfven sönder slog den gamla förvaltningsformen. Denna finnes väl ännu qvarstå såsom en stomme för det hela, i sitt yttre liknande den föregående utvecklingen, men den var till sin inre kraft och sin gamla betydelse bruten.

Man finner dessa förändringar hufvudsakligast hafva inträffat under loppet af de år, som närmast följde efter krigets slut, då Konungen skulle börja att i fredens lugn utföra de planer, som i kriget och under närmaste inverkan af dess händelser, hos honom uppstått och utbildat sig. Oredan hade icke upphört med krigstillståndet. "Ännu ser jag samma oordning råda i polis, lagskipning och finansförvaltning", skrifver den Fransyske Ministern den 6 Sept. 1680, således kort före den betydelsefulla riksdagen, till sitt hof. Det var denna oreda som var utgångspunkten för förvaltningens förändring. Källor för kännedomen om denna förändring äro dels Instruktioner och Stater, hvilka förtydliga sjelfva organisationen, dels Kollegiernas protokoller och handlingar, hvilka visa utförandet af påbudna anordningar, dels äfven den Kongliga regeringens brefvexling med embetsmyndigheterna; hvilken sistnämnda, likasom den i Frankrike nyligen offentliggjorda administrativa brefvexlingen för samma tid, bäst upplyser den anda, i hvilken förvaltningen rörde sig. Efter dessa källor och de upplysningar, som i öfrigt varit att tillgå, skall jag söka framställa några anmärkningar, först öfver Embetsverkens

organisation i allmänhet, sedermera öfver deras förändrade ställning inom särskilda förvaltningsgrenar, och slutligen öfver den anda, som röjer sig i förvaltningens gång på det hela.

Under en tid, då förhållandet emellan Konungen och Rådet icke var fullt bestämdt, hade 1634 års Regeringsform organiserat hela förvaltningen såsom en utgrening i olika riktningar af Rådets verksamhet, och detta med en sådan fasthet och följdriktighet, att en af den tidens skarp-sinnigaste statsmän yttrade sin farhåga, det föga rum inom denna förvaltning återstode för Konungens verksamhet: "*Collegiis quinque eorumque capitibus summa non tantum rerum gerendarum cura, verum et potestas conceditur. Unde verentur quidam fieri posse, prout ingenia illorum, qui officiis summis præsumt, ad virtutem aut ambitionem prona fuerint, ita quoque rempublicam cum illis florere aut periclitari posse, atque ita rex ipse, quem curis vacuum sub hoc prætextu cupiunt, potentia quoque solutus, Venetorum instar ducis, ociosus degat*" — skrifver Shering Rosenhane den 3 Aug. 1634, — ett yttrande, äfven derföre märkligt, att den i detsamma tvenne gånger förekommande motsättningen mellan cura och potestas med skäl kan anses förebilda en känd distinktion i den nyare statsrätten. De fem höga Embetsmän, som stodo i spetsen för förvaltningsgrenarne, utgjorde tillsammans en makt, som grep genom hela samhället. "*Imperium penes quinque capita est*" — hette det. I full öfverensstämmelse härmed förde "de Fem" regeringen under förmyndaretiden och å andra sidan finner man fullmyndige Konungar vara dem särdeles obenägna. Carl X Gustaf lemnade obesatta tvenne af dessa embeterna, hvilka under hans regering blefvo lediga, och hvilka tillika voro de viktigaste för förvaltningen under hans tid; han regerade utan Riks-Fältherre och utan Riks-Kansler. Konungen bestridde i verkligheten sjelf de åligganden, som tillhörde dessa embeten, så vidt de

icke måste i Collegium utöfvas, — och på grund deraf kan man säga, att under honom fanns redan till en del det regeringssätt, som sedermera under Carl XI genomgick hela förvaltningen. "De Fem" drefvo under början af förmyndare-regeringen sin makt högre än någonsin, men denna makt fann kort derefter en dam der upphofsmännen icke väntat den, nemligen i Rådets kollektiva myndighet, hvilken åter, genom den partisplittring som deraf väcktes och underhölls, öppnade vägen för den myndigblifne Konungen att regera utan Råd. Detta styrelsesätt, begyndt såsom undantag före kriget, öfvergick under dessammes fortgång till vana, stadgades genom Konungens segrar, och framträdde såsom formligen befastadt efter freden.

Man säger vanligen om förvaltningens förändring efter 1680 föga mera, än att Carl XI upphäfde de stora riksembetena och förvandlade Riksråden till Kongliga Råd. — Men det förra kan icke sägas vara fullt riktigt. Ty Magnus Gabriel De la Gardie kallas äfven efter 1680 Drots, väl icke Riks Drots, men Hans Kgl. Maj:ts Drotset, samt fortfor att vara den främste i Stockholms Hofrätt, ända till sin död. Med Fältherre- och Rikskanslers-embetena vidtog Carl XI samma åtgärd, som hans fader före honom, — han återbesatte dem icke. Men Riks-Amiralen G. O. Stenbock och Riks-Skattmästaren Sten Bielke fortforo att stå i spetsen, hvar för sitt Collegium, ehuru den förres titel förvandlades till Öfverste Amiral och den sednares till Konungens Skattmästare. Under trenne på hvarandra följande år, 1684, 1685, 1686, utslocknade genom innehafvarnes död dessa höga värdigheter. Förvandlingen åter af Rådet från Riksråd till Kongl. Råd, hörde i själfva verket, då den endast utgjorde inseglet på den förändring som utplånade Rådets politiska makt, mera till hvalfningarne inom författningens än inom förvaltningens område. Att en efter Konungens behag tillkallad och för

hvarje särskild öfverläggning ombytlig konselj ersatte det gamla Rådet, var den största af de politiska förändringarne. Visserligen var derigenom ock sammanhanget emellan den omkring Konungen rådplägende Konseljen och de förvaltande Kollegierna brutet; men vida betydelsefullare och beständare uttrycktes dock det nya förhållandet genom den förändring som försiggick med dessa Kollegier sjelfva.

Hvari bestod då denna förändring? Hvilken gestalt antogo Kollegierna under det följande af Carl XI:s regering? Det är hufvudfrågan.

Redan genom den djupt ingripande förändringen, att Rådet icke mera i sin kollektiva egenskap var berättigadt att i alla regeringsärender deltaga, utan i dess ställe till Konungens Konselj kallades ett obestämdt antal personer, af hvilka blott tillfälligtvis någon tillika var medlem af Rådet, — redan derigenom var det förr bestående bandet brustet emellan de regeringsmål, som hos Konungen afgjordes, och dem som gingo genom Kollegiernas händer. Men äfven för så vidt Rådet ännu hade någon kunskap om hvad som hos Konungen tilldrog sig, lossnade sammanhanget emellan detsamma såsom helt, och de särskilda Kollegier som förestodo särskilda förvaltningsgrenar. Rådets ledamöter försvunno nemligen allt mera ur Kollegierna. Detta var en förändring, som försiggick småningom och som var, i afseende på Kollegiernas organisation, af väsentlig vikt.

För att närmare visa detta vill jag i korthet anföra förhållandet vid de särskildta Kollegierna.

I Stockholms Hofrätt suto vid slutet af Gustavianska perioden, år 1653, utom Riksdrotset, fyra Riks-Hofrättsråd, ledamöter af Rådet. Hofrätten hade för öfrigt en Vice President, fem Assessorer af adel och sex ofrälse ledamöter, så kallade Lärda Män. 1682 års stat upptager ännu "K. M. Drotset" såsom främst i Stockholms Hofrätt, och

näst honom två af "K. M:s Råd". Men tio år derefter finner man i spetsen för denna Hofrätt Kongl. Rådet och Presidenten Grefve Gustaf Adolf De la Gardie (jenväl bibehållande titeln: Justitie-Direktör) och vidare inga ledamöter af Rådet. Hofrättens organisation för öfrigt är helt och hållet den gamla.

Ser man vidare till Krigsförvaltningen, eller hvad förr kallades "Marskens Collegium", så voro i detta, vid slutet af Christinas regering, utom Riksmarsken, två Fältmarskalkar och Rikstygmästaren, samt dessutom icke mindre än sju af Generalitetet ledamöter af Rådet. Tvenne Krigsråd suto för öfrigt i Collegium. Så såg det ut efter det stora Tyska krigets slut. Efter slutet af Carl XI:s krig finner man inom Krigs-Collegium, i Marskens ställe ingen, samt vidare inalles blott Generalfälttygmästaren och ett Krigsråd. Af Generalitetet, innefattande åtta höga befälhafvare, var ingen enda ledamot af Konungens Råd.

Förvaltningen af Flottans ärender hade, sedan Carl XI:s regering utvecklat sin fulla egendomlighet, till och med förlorat namnet af Collegium. Den upptages i Riksstaten blott under benämning: Amiralitetet. Hela civilstaten vid detsamma består nu mera af en enda Assessor. I stället för att Amiralitetet år 1653 bestått af Riks-Amiralen, Riks-Vice-Amiralen och tre Amiraler inom Rådet, således tillsammans fem rådsherrar, (samt en Amiral och två Vice-Amiraler utom Rådet) — så upptager Riksstaten år 1682 bland Amiralitetet endast två rådsherrar, nemligen den gamle "Öfverste Amiralen" sjelf, Gustaf Otto Stenbock, och General-Amiralen, eller som han stundom ock benämnes, Amiral-Generalen Hans Wachtmeister: ungefär på samma sätt som man i Kammar-Collegium finner under Skattmästaren en President för Collegium. — Ett årtionde senare är Amiral-General Wachtmeister den ende rådsherre i Amiralitetet.

Kansli-Collegium bibehöll, i följd af ärendernas natur, flera medlemmar af Rådet bland sina ledamöter. 1682 års stat upptager ännu i spetsen för detta Collegium: "H. K. M. Cantzler", ehuru ingen innehafvare af detta embete fanns. Bengt Oxenstierna kallas President i Kansli-Collegium, ehuru han icke finnes i denna egenskap vara på stat uppförd förr än flera år senare. Deremot sitta i Kansli-Collegium, likasom tillförene allt ifrån Christinas tid, två ledamöter af Rådet, under benämning af "K. M:s och Cantzlråder" — de enda Collegiiledamöter, för hvilka den gamla dubbelbenämningen bibehölls. I slutet af Carl XI:s regering återfinnes samma förhållande i Kansli-Collegium; under Carl XII:s tid ökas antalet af rådsledamöter i Kansliet. Kansliets organisation förblir för öfrigt, likasom Hofrättens, densamma som förut: i dess stat upptagas, likasom tillförene, Hofkansler, Stats-Sekreterare och Revisions-Sekreterare — endast att särskildte Protokoll-Sekreterare nu finnas hafva tillkommit.

Deremot hade, inom Kammarförvaltningen, de gamla Riks-Kammarråden i det närmaste försvunnit. Icke mindre än fyra ledamöter i Rådet hade tillförene, och så länge finansförvaltningen bibehöll sitt gamla skick, i detta Collegium haft säte. 1682 års personalstat upptager ännu "H. K. M:s Skattmästare" Sten Bielke och närmast honom "H. K. M:s Råd Presidenten" Claës Fleming. Ett årtionde senare, då Skattmästarembetet upphört, upptager Staten "K. M:s Råd och Presidenten" F. Wrede, samt näst honom ett enda Kongl. Råd (Grefve Carl Gyllenstierna), hvilket förhållande äfven under Carl XII:s regering fortfor. Fyra Kammarråder utom Rådet suto i Collegium såsom af gammalt.

Inom denna sistnämnda förvaltningsgren föregingo, såsom bekant är, de största förändringar som egde rum i förvaltningsformerna under Carl XI:s regering. Statskontoret förestods vid sin uppkomst af en enda Stats-

kommissarie, Kammarrevisionen af en Direktör och fyra Assessorer. Dessa embetsverks särskilda ställning och uppdrag torde jag få vidröra då fråga blir om att närmare utreda den förändring, som försiggick i embetsverkens funktioner.

Sådant var förhållandet inom de fem gamla Riks-Kollegierna.

Af de senare tillkomna Kollegierna finner man Bergs-Collegium i förstone knapt hafva undergått någon förändring. Presidenten var, såsom förut, en ledamot af Rådet, ehuru det nu mera i staten hette, "en President af K. M:s Råd, som sitter i Kammarkamraren". Dertill kommo en Vice-President och två Assessorer. Tio år senare är Vice-Presidenten försvunnen: Kollegiet har deremot fyra Assessorer och dessutom "fyra Landshöfdingar, som bevista sessionerna".

Kommers-Collegium hade sjunkit till en integrerande del af Kammarkamraren. Likväl finnas, inom detsamma, på stat först två Kommerseråder, sedermera, mot slutet af Carl XI:s regering, ett Kommerseråd och en Assessor — visserligen en minimirest af det gamla Kollegiet.

Öfverser man samtliga rikets Kollegier, visar sig således, att, när några år framgått af Carl XI:s regering efter kriget, finnas af de Råds-ledamöter, som tillföre haft säte i Kollegierna, och hvilka hade varit, enligt 1634 års Regeringsform 14, men i praxis år 1653 26 till antalet, icke flere vara öfriga än två i Kansliet, en i Amiralitetet och en i Kammark-Collegium, summa 4. Redan genom denna förändring hade, äfven för så vidt Rådet förmådde behålla något af sin gamla rätt att med Konungen rådpläga, Kollegiernas ursprungliga ställning blifvit bruten. Ännu mera försvagades likväl denna genom den förändring i Kollegiernas embetsverksamhet, som kort efter freden, nästan samtidigt inom förvaltningens särskilda områden, af Konungen vidtogs. Öfverallt nedbröts den

sjelfständiga förvaltningsmyndighet, som Kollegierna dittills haft och Konungen trädde sjelf, understödd af utomordentliga organer, omedelbart i spetsen för de vigtigaste förvaltningsgrenarne. Att detta var en följd af den bittra erfarenhet, Konungen gjort under kriget och af den urartning, i hvilken förvaltningens handhafvande genom Kollegierna på den näst föregående tiden hade råkat, är otvifvelaktigt. Konungen misströstade att kunna ingjuta i Kollegierna ett sådant lif, som svarade mot hans begrepp om en kraftig och snabb förvaltning, och han främtog dem derföre de mest maktpåliggande af deras funktioner. Esterräkningarne för det förflutna följde på samma gång. De skulle måhända hafva följt under hvilken regent som helst: äfven en förändring af förvaltningsformen kunde mången hafva ansett af behovet påkallad: men att Carl XI just på sig sjelf lade den börda, han ansåg sig böra lyfta från Kollegierna, det hör, ehuru det var af tvifvelaktigt gagn för förhållandenas framtida gestalt, till de ädlaste dragen af denna Konungs personlighet.

I afseende på den förvaltningsgren, som efter Carl XI:s mening var själen i riksstyrelsen, nemligen finansförvaltningen, är det förhållande vi i korthet antydt mest bekant; men fullkomligt likartade åtgärder vidtogos i afseende på öfriga förvaltningsgrenar.

Jag skall först redogöra för de förändringar, som hade afseende på finanserna.

Kammar-Collegium, det äldsta af rikets Kollegier, och ännu i dag det som torde hafva de starkaste inre garantierna för sitt kollegiala bestånd, egde äfven den mest utbildade organisationen. Rådsledamöterna utgjorde af ålder grundstammen för denna. Kamrerare och Kammarskrifvare (båda delarne nämnda redan under Gustaf I:s regering) utförde under dem de erforderliga arbetena. Småningom utbildades dock, i följd af göromåleus kraf, nya och olikartade befattningar inom Kollegiet. Det var natur-

ligt, att i samma mån förvaltningens mångartade behof utvecklade sig, det äfven måste blifva nödvändigt, att i ett omfattande förslag, en Riksstat, sammanfatta alla anslag för dessa behof, och för sådant ändamål använda särskilda tjenstemän, äfvensom att angelägenheten af en snar granskning öfver inkomna räkenskaper och nödvändigheten att med dom afhjelpa uppkommande tvistiga frågor måste gifva upphof åt en ny art af embetsverksamhet, som fördrade sin organisation. Den äldsta, till vår tid förvarade egentliga Riksstat, af år 1637, visar ock redan anordningar vidtagna i båda dessa hänseenden. Redan år 1637 upptager staten, näst Kammar-Råden: två Assessorer och en Kammarkommissarie — den första uppräntningen till Revisionen inom Kammar-Collegium. Vidare innehar en Kamrerare plats framför de öfriga, under benämning af Äldste Kamrerare, och slutligen finnes en Generalbokhållare för riksboksslutet. Följande år finner man detta förändradt så, att staten upptager en General-Kamrerare (Mårten Persson), och består hans embete uti alla Generalstatssaker, så ock "alla aflöningar, upphandlingar, betalningar och att dirigera generalbokhålleriet". Antydningen är således redan gifven till så väl Statskontoret som Kammarrevisionen: dock att hos en och samma embetsman äro sammanförda de göromål, som nu tillhöra dels Statskontoret i allmänhet, dels särskildt Riksboksslutskontoret. Den nämnda ordningen fortgick under Christinas tid intill hennes sista år, då man finner (1653) Kammarrevisionen första gången uppförd såsom en särskild afdelning af Kammar-Collegium. Den bestod då af en Komissarie och sex Assessorer. En af dessa Assessorer (B. H. Renfeldt) hade då under sig Generalstatssakerna. Det var förmodligen en följd af de hastiga kastningar åt sparsamhetens håll, som då och då visa sig i slutet af Christinas regering. Men inrättningen försvann åter redan följande året och det blef helt och hållet vid det gamla. Carl X var den förste som varaktigt skiljde Kammarrevisionen från öfriga

afdelningar inom Kammar-Collegium, och han söndrade jemväl Statsverkets bearbetning från Riksboksslutets, dymedels först grundande det Statskontor, åt hvilket hans son sedermera gaf en större betydhet. Den första under Carl X:s regering fastställda riksstat (den för 1655) upptager nemligen, näst Kammar-Råden, en Kommissarie "som hafver att göra med Generalstaten", derefter en Kamrerare för Generalbokhålleriet (hvilket således nu mera ensamt utgör denna Kamrerares befattning) och sedermera, såsom en särskild afdelning: "Kammarrevision", bestående af ett Kammar-Råd och tre Assessorer. Detta Kammar-Råd förvandlades sedermera af Förmyndareregeringen till en Directeur för Revisionen, och var Kammarrådet Eldstjerna den förste som (år 1668) till detta embete utnämndes. Det var redan stammen till den nya inrättningen. I sådant skick fortgick Kammarförvaltningen till 1680. "Statskommissarien med sina underhafvande", eller som är detsamma, Statskontoret, upptages städse på staterna. Dessa tvenne af Carl X först afsöndrade elementer i Kammarförvaltningen var det som Carl XI vidare utbildade, ehuru af helt olika anledning och syfte i afseende på hvart och ett af dem.

Finansförvaltningen hade, som bekant är, varit Förmyndareregeringens största uppgift och svåraste stötesten. Riksstatens uppgörande blef vid detta förhållande allt mera en lifsfråga: nästan hela Rådspersonalen deltog slutligen deri, — det ena partiet kullkastade, efter en vexlande pluralitets åsikter, hvad det andra nyss beslutat. En svår förvirring hade sålunda uppstått: den fastställda staten blef genom hastigt inträdande förändringar ofta rubbad; stora oordningar visade sig råda vid uppbörd likasom vid anordning och utbetalning, och i ett så omfattande embetsverk var det icke lätt att säkert eller snart träffa den skyldige. Redan då, i slutet af 1679, deputerade af Kammar-Collegium voro nere hos Konungen i Christianstad,

hade finansernas ställning befunnits nära förtvillad; man såg knapt möjlighet till räddning; det befanns omöjligt att upprätta en ordentlig stat för det kommande året, utan blott en Interimsdisposition gafs af Konungen. Enligt den berättelse, deputerade vid sin återkomst afgåfvo i Kammar-Collegium, taltes vid deras sammanträden inför Konungen, hvilka Johan Gyllenstierna vanligen bevistade, strängt om nödvändigheten att i tid infordra räkningar från dem, som hade medlen om händer, och sedan utan tidsutdrägt revidera dem. Riksdagen mellankom. Dagen efter sedan dess arbeten voro slutade genom meddelandet af Konungens "approbation på Ständernas Soveränitetsakt", och fyra dagar efter sedan Konungen hade förordnat en Kommission till undersökning, huru "K. M:s ordres och disposition voro af Kammar-Collegium observerade" samt just under det Konungen sjelf var sysselsatt med arbetet på följande årets stat, ankom till Kammar-Collegium det Kongliga bref, förmedelst hvilket finansverket sattes på en annan fot och den del deraf, som omedelbarast ingrep i styrelsens gång, skiljdes ifrån Kammar-Collegii öfriga göromål. Den kollegiala handläggningen af det egentliga statsverket upphörde. Så väl utarbetandet af staten, hvilket denna tid ännu skedde särskildt för hvart år, som det omedelbara handhafvandet af rikets medel uppdrops, genom Instruktionen af den 11 Dec. 1680 åt Riks-Skattmästaren och Statskontoret allena, eller som det på andra ställen, med ett likabetydande uttryck, hette, åt Riks-Skattmästaren och Statskommissarien allena. Detta Kontor, hvilket därefter, såsom dittills, förblef stäldt i förening med Kammar-Collegium, hade nemligen blott en enda embetsman, Statskommissarien. Denne Kommissarie, hvilken innehade högsta lönegraden näst Kammar-Råden, synes såsom chef för sin detalj hafva stått i likartad ställning inom detta vidlyftiga verk med Ordföranden i Revisionen, hvilken ock i äldre tider kallas Kommissarie och med Statskommiss-

sarien stod på samma lönetrappsteg. Nu mera hette det om Statskommissarien, att han "med Riks-Skattmästaren förer dispositionen af medlen". Beslutet var det första stora afsteget från det Gustavianska tidehvarfvets förvaltningssätt genom Kollegier. Egentligen bestod förändringen deri, att Presidenten i Kammar-Collegium blef ensam, utan kollegiets deltagande, satt i spetsen för den mest maktpåliggande delen af Kammarärenderna, och fick för detta ändamål under sig allena ett af kontoren. Man skulle kunna, med ett modernt uttryck, säga, att Statskontoret blef en byrå, med Statskommissarien såsom byråchef. Dermed förenades ytterligare en vidsträckt makt öfver underordnade embetsmyndigheter, lagd i Riks-Skattmästarens hand. Alla embetsmän, som hade uppbörd om händer, skulle stå under Riks-Skattmästarens och Statskontorets lydno, hvarföre K. M:s befallning i sådant hänseende afgick till alla Guvernörer, Landshöfdingar och Räntmästare samt öfriga vederbörande. Riks-Skattmästaren hade ock makt, om någon uppbördsman antingen svikligen handterade kronans medel eller eljest icke behörigen förrättade sin tjenst, att afsätta honom och förordna andra i stället.

Genom denna strängt centraliserade och rent byråkratiska organisation af statsverkets ärender ville Konungen vara försäkrad derom, att ingen afvikelse skedde från den en gång uppgjorda staten: hans syftemål var ock, att då han så äskade, ögonblickligen kunna vinna upplysning om statsverkets ställning samt att reda och enkelhet skulle blifva rådande i det hela. Konungen gaf i Instruktionen ett formligt löfte, att sjelf icke öfverskrida den fastställda staten, äfvensom att icke låta något bref ur Kansliet utgå på en eller annan ränta eller några utgifter, som sträfvade emot staten och dispositionen, utan remittera allt sådant till Riks-Skattmästaren och Statskontoret. Carl XI, den enväldigaste regent, skref således äfven lagar för

sig sjelf, då han utkräufde lagliga föreskrifters stränga eftersefnad af sina embetsmän.

I sin sex dagar senare utgånga skrifvelse till alla Landshöfdingar säger Konungen skälen till den nya anordningen hafva varit, det medlen förut hade blifvit handterade emot anordningen på staten, att ingen räkenskap för medlens förvaltning i rättan tid inkommit, samt att ju flere som hade befattning med dispositionen och anordningen, desto svårare vore det att erhålla riktig räkenskap.

Konungen beräknade härvid äfven, att den lättnad, som sålunda uppkom i det egentliga Kammar-Kollegiets göromål, skulle föranleda ökad verksamhet inom andra områden för dess förvaltning, och Carl XI glömde icke att derom erinra. Sedan statsverket blifvit från Collegium skiljdt och "förbehållet K. M., Riks-Skattmästaren och Statskommissarien", skulle, enligt Kongl. brefvet den 8 Dec. 1680, Collegium med så mycket större ifver angripa "kammarverket och det som lände till riksens revenueers förmering". Det borde infordra alla böcker och räkningar: den som dermed ej inkom i rättan tid, skulle genast mista tjensten. Räkningarne skulle straxt revideras, så att detta vore innan påföljande årets utgång fullgjordt. Så skulle Kammarrevisionen under 1681 med allvar arbeta på böckerna för 1680 och derförut, men efter 1682 års ingång begynna revidera samma dag som böckerna inkommo.

Skulle man kalla denna förändrade anordning för inrättandet af ett nytt embetsverk, så har ett sådant aldrig tillkommit för bättre pris. Ty ingen enda ny tjensteman uppfördes härvid på staten: Konungen lofvade endast att, der Skattmästaren och Statskommissarien skulle behöfva någon hjälp af särskildta biträden, så skulle K. M. sådant bestå. Men genom den nämnda Instruktionen uppkom ingalunda något nytt embetsverk. Statskontoret ansågs fort-

farande såsom en afdelning af Kammar-Collegium och upptogs såsom sådant på staterna. Statskommissarien behöll samma embetsverksamhet som dithills, endast att han vid Skattmästarens frånvaro naturligen måste komma att utöfva något större myndighet än förut. De Kongliga bref, som rörde utanordningar af medel, annoterades i Kammar-Collegium, innan de, som det hette, "remitterades" till Statskontoret. De af Statskontoret verkställda anordningar underskrefvos, om de rörde löner eller kronofordringar, jemte Statskommissarien af vederbörande Kamrerare i Kammar-Collegium. Ett Kammar-Råd egde till och med att, då Skattmästaren var förhindrad, i hans ställe underskrifva de expeditioner som utgingo från Statskontoret.

Att förändringen egentligen innebar ett åt Riks-Skattmästaren eller sedermera Presidenten uppdraget chefskap öfver detta särskildta kontor, inhemtas ytterligare af Claës Flemings förklaring öfver Instruktionen för Statskontoret, daterad den 30 Okt. 1684, eller den dag då Fleming efter den nyss förut aflidne, siste Riks-Skattmästaren, Sten Bielke tillträdde detta chefskap. Hans förklaring visar tydligen, huru beslutanderätten tillhörde Presidenten allena, egande Statskommissarien "frihet att i alla mål säga sina tankar och påminnelser att göra". Statskommissarien behöll den ausvarighet, hvilken han förut hade, "som de andra Kamrerarne i Kammar-Collegium", varit underkastad. Hans underskrift bestyrkte nemligen expeditionens enlighet med staten och han stadnade derföre, jemte Presidenten, i ansvar, derest någon anordning mot staten skulle hafva egt rum. Fleming rättar för öfrigt åtskilliga stadganden som influtit i den första, synbarligen i hast uppsatta Instruktionen, såsom t. ex. rörande revisionen af Statskontorets räkenskaper, rörande den vidsträckta afsättningsrätten, o.s.v.

Huru märkligt Konungens exempel i sättet att behandla ärenderna fann efterföljd hos hans embetsmän, vi-

sar sig bland annat af denna förklaring, hvori Fleming säger att han länge vant sig vid att, ehuru varande chef, likväl sjelf lagga hand vid verket och icke lita på andras föredragning, "hvaraf jag", skrifver han, "funnit den nyttan, att jag sedan bestått på mig sjelf". Så skulle ock alla ankommande bref genast bäras till Presidenten, ehvar han måtte befinna sig, för att af honom brytas, och han skulle städse hafva en nyckel till det rum der Statskontorets akter förvarades, på det han måtte hafva fritt tillträde till dem, "så heligt som söcknedagar", "emedan honom vore för hans embetes förrättande nödvändigt att hafva coursen uti Kontorets akter". Det var ännu den tiden, då Instruktionen ålade Kollegiernas embetsmän att klockan 6 på morgonen infinna sig på sina embetsrum, samt derstädes arbeta icke allenast största delen af förmiddagen, utan äfven på e. m., kl. 2—5.

Uppenbart är, att i hela denna anordning tillämpades en grundsats, rakt motsatt den, som tillföre genomgått förvaltningen, — ehuru väl den assimilerande kraften hos den gamla organisationen var så stor, att den sedermera, under tidernas fortgång, förmådde förvandla äfven Statskontoret till ett Collegium. Den andra Statskommissarien tillkom 1712 och år 1720 fick Statskontoret sin särskilda President.

Det synes för öfrigt hafva dragit temligen länge ut innan Statskontoret blef i någon mån oberoende af Kammar-Collegium. Det saknade fortfarande en egen lokal¹⁾.

Om sommaren 1681 började de Kongliga Bref, som rörde utbetalningar, att ställas till "Statskontoret". Men äfven efter denna tid finnas de esomoftast vara afgifna

¹⁾ Ännu under den 3 Aug. 1682 finner man i Kammar-Collegii protokoll antecknadt, att "klädes-kammarförvandten Sahlberg vardt allvarsamt tillsagd att ofördröjligen utrymma det ena rummet, som han hafver uti rundelen här på slottet", på det såmedelst K. M:ts förordning om Statskontoret måtte blifva i verket stäld.

"till Riks-Skattmästaren" och någon gång äro till och med Kongliga skrifvelser ställda till Statskommissarien personligen.

En alldeles likartad förändring vidtog Konungen, såsom redan blifvit nämnt, i andra förvaltningsgrenar. Med tillämpning af samma grundsats, som i afseende på Kammar-Collegium, tillkännagaf Carl XI, trenne veckor senare, under den 30 Dec. 1680, för Krigs-Collegium, det han med detta Collegium vidtagit en sådan förändring, att Fältmarskalken G. Baner, som egde föra præsidium, skulle när behof gjordes, ega att sammankalla så många Generalspersoner till en General-Krigsrätt, som han för godt fann. Men Rikstygmästaren ensam skulle hafva direktionen öfver allt som rörde Artilleriet, Ammunitionsstaten och Rustningskammaren. Af Krigs-Råden bibehölls på stat endast ett enda: Krigsrådet Gyllenhoff. Men han skulle, likasom äfven Krigskommissarien, stå omedelbart under Konungen. Vården om alla Regementen och Garnisoner hade Konungen förbehållit sig sjelf, hvarföre ock alla förslag skulle till honom insändas. "Om medlen" ville Konungen ock "sig sjelf bekymra", eller med andra ord, han ställde sig omedelbart i spetsen för Kassakontoret. Kassören skulle väl hafva medlen om hand, men icke få göra några utbetalningar, annat än efter Konungens egen anordning. — Här var således förändringen ännu mera genomgripande än i finansförvaltningen, och ehuru det i samma kongliga bref heter, att "Collegium hafver sig tillhanda Krigsrådet och Krigskommissarien, att med dem collegialiter sig i ett och annat rådföra", så var tydligen efter denna anordning Krigs-Collegium upplöst i flera fristående Departementen eller Byråer, hvilkas omedelbara chef Konungen var. Till yttermera visso blef arbetet med Krigs-Collegii räkenskaper lagdt under Kammar-Collegium.

En motsvarande förändring anbefalldes i förvaltningen af Flottans angelägenheter. Administrationen af alla

de medel, som voro anslagna till Amiralitetet, anförtröddes åt en enda person, General-Amiralen H. Wachtmeister: han skulle ock besörja skeppsbyggeriet samt för det nya batsmaushållets upprättande för administrationen öfver Calmar län, Blekinge och Öland. Amiralitets-Collegium förlorade, som jag redan anmärkt, ända till namnet af Collegium och kallades i staterna, likasom i Konungens skrivelser, blott "Amiralitetet": bland dess civile embetsmän bibehölls blott en enda: en Assessor som tillika var Sekreterare.

Man kan icke vänta, att då ett sådant öde hade öfvergått öfriga förvaltande Kollegier, Kansli-Collegium skulle hafva bibehållit sin betydhet. Också finner man Konungen städse meddela sig med Presidenten Bengt Oxenstierna ensam; de rådplägningar, som i Kansli-Collegium föreföllo, synes för det mesta blott hafva rört löpande mindre mål och särskilda detaljer, som, jemte de utrikes ärenderna, tillhörde Kansli-Collegii förvaltning, såsom postverkets ärender, m. fl.

I Justitiäförvaltningen kunde, i följd af dess natur, inga så stora förändringar inträda. Konungen hade sig här sin plats redan anvisad: i Justitiärevisionen. Han var ock, för att ej rättvisan skulle fördröjas, outtröttlig "i sin Högsta Domstol", såsom han kallade Revisionen. Rådet fick föreskrift, att för afdömande af Justitiämål sammanträda tre gånger i veckan. En ny Revisionsstadga utfärdades kort efter riksdagen 1680. I lagskipningens gång för öfrigt kunde Konungen blott ordnande och påskyndande ingripa. En ordentlig reglering af Domsagorna vidtogs. Hofrätterna, hvilkas fördelning på Divisioner synes hafva uppkommit vid denna tid, fingo upprepade befallningar som påskyndade gången af deras göromål. Hälften af deras ledamöter ålades att sitta till doms emellan sessionerna. Hofrätterna förpligtades att för rättssökandes bekvämlighet utlemna sina domar hvarje Lördag, i stället att det förut

skett i slutet af hvarje session. Landshöfdingarne befalltes att vara närvarande vid Lagmanstingen. De blefvo ock ålagda att inkomma med underrättelse huru Justitien förvaltades i städerna, på det Konungen måtte kunna derom "göra ett visst Reglemente". Alla dessa mångsidiga åtgärder voro vidtagna innan tvenne år förflutit efter riksdagen 1680.

Flere vigtiga förändringar i afseende på Kollegierna vidtogos emellertid under Carl XI, hvilka icke hade den karakter, som gemensamt utmärkte de hittills omtalta. Af dessa förändringar synas de som träffade Kammarrätten och Kommers-Collegium företrädesvis böra till sin anledning och sin beskaffenhet utredas. Båda, ehuru olika de för öfrigt voro, hade det gemensamt, att de stodo i sammanhang med Kammar-Collegii verksamhet.

Statskontorets utbrytning ur den krets af embetsgörömmål, som Kammar-Collegium med sin verksamhet omfattade, hade varit föranledd af de oordningar, som näst för Konungens sjelfverksammas uppträdande hade irritat sig i förvaltningen. Den nyhet, som infördes i afseende på Kammarrätten och som vidtogs sju år senare, var åter närmast en följd af Konungens eget sätt att gå till väga i sin regering. Konungens rastlösa ifver att afhjelpa orderna, ledde i sin ordning till rubbningar, som framkallade behovet af nya förändringar.

Likasom i allmänhet i äldre tider förvaltande och dömande myndighet ofta voro förenade i samma händer, så var ock rättigheten att döma i kammarsaker af ålder förbehållen Kammar-Collegium och går tillbaka bortom de äldsta utförligare instruktioner för detta verk, som man ännu eger i behåll. I Kammarordningen af den 14 Okt. 1648 heter det att "Cammer-Rådet sampt med Sex af Cammererne måge sättia sig till doms; — och skole de hafva lika macht som någon annan domare att dömma öfver lif, ähra och godz, och stånde fast det de görandes

varde; Doch den anklagade förbehållit, Collegii egen revision efter Sveriges Lagh". Kamrerarnes ed visar ock att de deltog i domen. En särskild afdelning för revision af räkenskaperna synes här ännu icke till, men den bildade sig småningom likasom Statskontoret.

Genom ett Kongligt Bref i April månad 1633 tillsattes först 2ne Kammar-Assessorer, Carl Mörner och Erik Gyllenstierna: derför att under kriget kronans inkomster minskats, bland annat derigenom att räkenskaperna ej på många år blifvit tillbörligen öfversedde. Assessorerne skulle postulera alla räkenskaper samt dem med Kammarkommissarien granneligen nagelfara och revidera. Dessa Assessorer synas ej i förstone hafva dömt i Kammarrätt. I December 1635 finnes ett Kongligt Bref vara meddeladt Assessorerna i Hofrätten, att — efter som åtskilliga viktiga saker i Räkninge-kammaren skulle judicialiter slitas — 3 Assessorer i Hofrätten skulle på några dagar bevista Kammarrätten och hjälpa de svåraste till ändskap. Men i Carl X Gustafs Interims-instruktion för Kammar-Collegium, af den 3 Juli 1655, stadgas att "der någon kammarsak skall gå till doms, hafva Kommissarien och Assessorerne i Revisionen, Sekreterarne och Kammererarne sine frije vota", — naturligtvis jemte Kammarråden. Denna sålunda för tillfället bildade domstol kallades af ålder Kammarrätt. Utslagen fälldes under namn af Kongl. Kammarrättens dom; den underskrefs, som exempel från år 1670 visa, af äldsta närvarande Riks-Kammarrådet och kontraherades af Sekreteraren. I det förslag till en enklare procedur vid Kammarrevisionens arbete, som af Kammar-Collegium afgafs år 1678, heter det, att hittills, när ändteliga förklaringar inkommit, så hafver Revisionen till Kgl. Kammarrättens censur och omdöme dem i Collegio inlefrerat. Huru dervid tillgick visa protokollerna; så t. ex. heter det deri för den 11 Nov. 1681, då i Colle-

gium voro närvarande Riks-Skattmästaren, Presidenten Clas Fleming, och fyra Kammarråd, att "Assessorerne ur Revisionen uppkommo med Kamrerarne, att tillika med Collegio sitta Kammarrätt". — Den förändring som nu vidtogs 1687 och som blifvit bekant under namn af Kammarrättens inrättande, bestod helt enkelt i det medgifvande, att icke alla Kammarråd och icke alla Kamrerare behöfde vara vid Kammarrätt närvarande: eller, om man så vill, i en för dessa embetsmän inträdande fördelning på divisioner, hvilken småningom medförde den följd, att Assessorerne i Revisionen, såsom de enda alltid närvarande, blefvo Kammarrättens hufvudelement. Anledningarne till och förloppet af denna förändring voro följande.

Under fortgången af Carl XI:s regering inträffade, genom den styrka med hvilken han pådref särskildt finansförvaltningens göromål, och i följd af den stora mängd utomordentliga räfter och undersökningar, vid hvilka företrädesvis embetsmännen inom denna förvaltningsgren måste användas, att göromålens antal inom Kammar-Collegium växte till en massa, som icke en gång denna Konungs embetsmän förmådde bemästra. Sedan det sålunda fortgått några år, under växande olägenheter för ärendernas gång, anmälde Kammar-Collegium, i underdånig skrifvelse till K. M. af den 26 April 1686, att en stor mängd räakenskaper lågo oreviderade: många vore reviderade och förklaringar inkomna, men målen hade ej hunnit med Kammarrättens dom afhjelpas. Orsaken, särdeles till det sistnämnda förhållandet, vore att Collegii mångfaldiga göromål icke gifvit ledamöterna tid att afgöra dessa mål. K. M. hade nemligen icke blott till Kammar-Collegium förlagt flera göromål än förut, nemligen alla Kommers-Collegium förut tillhörande mål, Krigs- och Amiralitets-räkenskaperna, m. m., utan alla ledamöterna voro dessutom använda hvardera i en eller flera utomordentliga kommissio-

ner, hvilkas arbeten fordrade anseelig tid. Om verket så fortginge, måste det för hvart år falla i allt större förvirring. Det vore rent omöjligt att hastigt afhjelpa alla revisionssaker med dom, om alla dessa mål fortfarande skulle företagas och debatteras in pleno eller af en fullsuten Kammarrätt. Collegium föreslog därför en utväg, som vore nästan lika med den "K. M. påfunnit till de öfverhopade målens afhjelpande i Hofrätten", nemligen "att Kammarrätten måtte vardas delt, så att sakerna från Revisionen må kunna upptagas till doms af blott ett af Kammar-Råden vexelvis, samt två af Kamrerarne, jemväl efter omvexling, tillika med Assessorerna i Revisionen". Saker af särdeles vikt skulle fortfarande afgöras "af Collegium in pleno." Det var en af nödvändigheten påkallad lättnad i Collegii göromål, i följd af hvilken Revisionens ledamöter naturligen ännu starkare framträdde.

Genast tre dagar derefter kom ett Kongligt Bref, som innehöll, att "K. M. i nåder agreeerade Collegii tankar"; endast att K. M., eftersom appellation ej tillätes ifrån Kammar-Collegium, fann ett Kongligt Råd städse böra vara närvarande i Kammarrätten.

På grund häraf vidtogs den anordning, som blifvit kallad Kammarrättens instiftande, och som påböds endast genom ett af Kammar-Collegium beslutadt "Reglemente för Revisionen", af den 18 Febr. 1687. Innehållet deraf var aflättadt i full enlighet med det ofvan anförda förslaget. Under öfverläggningen om detta Reglemente, hvartill förslaget var uppsatt af dåvarande Sekreteraren i Kammar-Collegium, sedermera Kgl. Rådet och Öfverste Marskalken Carl Piper, yttrade Kammar-Presidenten Fabian Wrede: "Jag har tänkt att blott ett Kammar-Råd i Kammarrätten sute och sakerna der definitivt afgjordes, fast de här (i Kammar-Collegium) publicerades". Kammar-Rådet Lindhielm genmålde, att "detsamma sker i Hof-Rätten; när den delar sig, underskrifver dock Presidenten Grefve

Gustaf de la Gardie domen, ehuru han ej sutit deröfver". Sedan, till ytterligare erinran om Revisionens funktioner, Gustaf Adolfs Kammarordning blifvit uppläst, yttrade Fabian Wrede, att "vi kunna väl blifva dervid, kunnandes en kort berättelse om saken göras, förrän domen i Collegio publiceras, utan att man behöfver löpa igenom acten", och Jakob Gyllenborg erinrade, att "domskälen äro ock i domen anförde".

Derefter fastställdes Reglementet och blef sålunda satt i verket, att ett Kammar-Råd tvenne gånger i veckan gick in i Revisionens rum, för att jemte densamma afdöma löpande rättegångsärender.

På grund af Kongliga Brevet den 18 Dec. 1691 meddelade Kammar-Collegium den 4 Jan 1692 en ny Instruktion för Kammarrevisionen, som i afseende på Kammar-rättsmål innehåller befrielse för Presidenten i Kammar-Collegium att sitta i de Kammarrättsmål, som icke stiga öfver 500 D. S. eller röra någons heder, embete och remotion ifrån tjensten. Directuren i Kammarrevisionen skulle, tillika med 2:ne Assessorer, på eftermiddagarne afgöra smärre poster, intill 50 D. S. Samme Directeur befriades först nu från skyldigheten att sjelf revidera.

I Kongliga Förordningen af den 14 Okt. 1695, angående "Processen vid Rättegångssakerna i K. M:ts Kammarrätt", upprepas hufvudsakligen enahanda stadganden; ytterligare befrias Kamrerarne i Kammar-Collegium från skyldigheten att sitta i Kammarrätt. Kammarrätten skulle alltid till det minsta bestå "af sju personer, som votum hafva i saken". Kammar-Collegii President skulle städse underskrifva resolutionerna, äfven om han ej varit vid afdömandet tillstädes. Ehuru i dessa tid efter annan vidtagna anordningar visar sig en tydlig tendens att lösgöra Kammarrätts-göromålen alltmera från Kammar-Collegium och fästa dem uteslutande vid Kammarrevisionens ledamöter, kan likväl ännu vid denna tid Kammarrevisio-

nen ingalunda mer än förut anses såsom ett af Kammar-Collegium oberoende embetsverk. År 1696 fick Kammar-rätten först sin särskilda President.

De nämnda båda, hvar på sitt sätt allt mera utbildade afdelningarne af Kammar-Collegium, Statskontoret och Kammar-rätten, utväxte sålunda med tiden till derifrån skiljda embetsverk. Motsatt var förhållandet i afseende på Kommers-Collegium, hvilket, enligt Konungens år 1680 fattade beslut, skulle såsom särskildt embetsverk upphöra, och de dit hörande mål af Kammar-Collegium handläggas. Historien om nämnda besluts verkställighet är icke utan interesse, emedan den visar, huru dessa mål, ehuru genom Konungens vilja inblandade i massan af Kammar-Collegii göromål, likväl det oaktadt småningom åter bröto sig fram ur dessa och vunno behandling efter egna former. Samma dag som den nya Instruksjonen för Statskontoret hade blifvit meddelad, eller den 11 December 1680, indrogs Kommers-Collegium, och de dit hörande ärenders behandling öfverflyttades till Kammar-Collegium. Den förre Presidenten i Kommers-Collegium, Lars Fleming, fick likväl samma dag befallning att föra præsidium i de saker, som Kommers-Collegium förut handlagt och om dem öfverlägga med de Kammar-Råd som dertill nämndes. Så finnes ock hafva tillgått intill årets slut; expeditionerna underskrefvos ännu af Lars Fleming och tvenne Kommerce-Råd. Men redan i början af följande året äro brefven underskrifna af Kammar-Collegii vanliga ledamöter, och sedan Landshöfding Clas Fleming den 29 Mars 1681 blifvit kallad till President i Kammar-Collegium, uppdrogs åt honom genom ett särskildt Kongligt bref af samma dag, att föra præsidium äfven i "Commerciesaker"; och dervid adjungera sig hvilka af Kammar-Collegii ledamöter, han ville. Den 4 Maj 1681 fungerade Fleming första gången i dessa "Commerciesaker" och tillkännagaf att han beslutat vid dessa ärender tillkalla General-Tullförvaltaren Cronschöld

(hvilken i kraft af sitt embete var Kammar-Collegii ledamot) samt fattade beslut om formen för ärendernas behandling. Det var den första föreskrift om sjelfva sättet att gå till väga vid en så genomgripande åtgärd som indragningen af ett Riks-Collegium, hvilken man finner vara gifven. Presidenten ansåg då, att alla mål som rörde Commercierna, borde skiljas från Kammarsakerna, och skulle de företagas antingen om morgnarne från klockan 6—9 (enligt Kammar-ordningen skulle arbetet börja klockan 6 f. m.) eller ock om eftermiddagarne. Dervid skulle hållas särskildt protokoll och handlingarne öfver dessa mål likaledes skiljas från Kammar-Collegii öfriga handlingar. Detta sednare iakttogs äfven, så att i Kongl. Kommers-Collegii Arkiv förvaras så väl Protokoller som Registratur från denna tid, utan märkbar inflytelse deraf att ett annat Collegium handlagt ärenderna. Åt dessa ärender egna des merendels en dag i veckan, och de öfvervoros af Fleming, med Cronschild och Kammar-Rådet Ruuth såsom bisittare. Ännu under den 31 Jan. 1684 finner man dock ett Kongligt Bref rörande allmogens seglation i Halland adresserad till Kommers-Collegium. Den 22 Sept. samma år afgick ett Kongligt Bref med öfverskrift till "de förordnade öfver Commerciäväsendet", hvars innehåll begynner: "Vi tillbjude Eder — Præsident och samtliga Kammar-Råd".

Men snart inträdde i dessa så vacklande förhållanden en ny vändning. Konungen förordnade den 12 December 1684 Skattmästaren Sten Bielke och Clas Fleming att, jemte dem som sutit öfver sista Myntplakatet samt dem hvilka de eljest funne tjenligt använda, undersöka och afgifva betänkande om de oredor som iritat sig i Myntväsendet. Innan en månad förgått, inkommo desse kommitterade med yttrande, att de funno ogörligt att reglera Myntväsendet, förr än Seglationen och Commercierna, äfvensom Manufacturerna, vore bragta i behörigt stånd. Denna anmälan synes

hafva föranledt Carl XI att med större ifver befrämja hand-
delns och industriens förkofran, och gaf jemväl anledning
till återställande af en mera ständig förvaltning i denna
gren. Ty få dagar derefter utnämnde Konungen tvenne
Kommerse-Råd, med rang af Kammar-Råd, under förklar-
ning, att "han för nödigt eraktat att låta härefter med
större flit, ifver och eftertryck arbeta på Commerciers och
Manufacturers förkofring, särdeles på Manufacturernas ym-
nigare fortplantning i hela riket, så i städerna som på
landsbygden", hvarföre, heter det i brefvet: "Vi äre sin-
nade öka talet på dem som våra Commercier under hän-
der hafva"; varande således icke blott Råd och Ständer
utan sjelfva näringarne blifna Kongliga. Ett af dessa nya
Kommerse-Råd var Stiernhöök, hvilken förut varit Assessor
i Kommers-Collegium, men som, alltsedan detta Collegium
indragits, hade varit "tjenstlös". Härefter finner man ex-
peditionerna underskrifna af Clas Fleming med Lejonaukar
och Stiernhöök, eller ock af Skattmästaren och Fleming
med samma Kommerse-Råd. Besluten sägas vara fattade
af "K. Mats till Commerciesakerna Deputerade".

Kammar-Collegium var således nu i sjelfva verket ett
dubbel-collegium, som behandlade tvenne olika slag af mål,
under samma President, men med olika ledamöter och
olika expedition. Likväl finner man, äfven efter denna tid,
ofta Kammar-Råd bland dem som sutit öfver Commercies-
saker, jemte Presidenten och de tvenne Kommerse-Råden.
Benämningarne vexla starkt. Än heter det blott "Collegii
Betänkande": än "Kgl. Cammar- och Commercies-Colle-
gii resolution", än: "Vi Präident, Cammar-Råd och Com-
merce-Råd samt Assessorer göre veterligt", o. s. v. Col-
legii verksamhet ökades småningom. Commercies-registra-
turet utgör, från och med 1690, åter ett eller tvenne högst
digra band för hvar år.

Öfverser man i ett sammanhang de förändringar, som
försiggingo i förvaltningens skick under Carl XI, så kan

man icke säga att de utgått från en helgjuten plan eller en genomgående tanke. Tvärtom synas de utmärka en viss likgiltighet mot all organisation och, der de icke voro för-
anledda af ett småningom under förvaltningens gång uppkommet behof, hafva haft sitt upphof i bemödandet att öfverallt sätta Konungens omedelbara inverkan i stället för dittills förbanden varande embetsmyndigheter.

Carl XI gaf genom detta personliga och omedelbara ingripande ett så starkt slag åt det i Gustaf Adolfs tidehvarf bildade och genomförda systemet för statens förvaltning, att detta sedermera aldrig kunde återvinna sin fulla kraft. Han satte derjemte, genom den energiska ihärdighet, med hvilken han allestädes genomförde sin vilja, en så bestämd prägel af omedelbar kunglig inflytelse på alla delar af förvaltningen, att denna i det följande dervid förblef. Dessa tvenne förhållanden, det ena af mera negativ natur, det andra visserligen i sig sjelft positivt nog, men icke innebärande någon särskild grund för antagande af den eller den bestämda formen, hafva tillsammans ingalunda helsosamt verkat på sammanhanget i förvaltningsformerna hos oss. Englands förvaltningsformer t. ex. kunna ock kallas osammanhängande, men på ett helt annat sätt. De hafva, från en åldrig grundstam, utbildat sig genom den utveckling, än i en än i en annan gren, som de förbanden varande förhållandena föranledt; men de hafva icke blifvit brutna genom ett på en gång skedt afbräck i deras innersta lif. Här qvarstod stammen af den kollegiala förvaltningen, ehuru dess egentliga lifstråd var afskuren genom upphörandet af Kollegiernas förra förhållande till Rådet, likasom det inre sammanhanget inom hvart Collegium icke kunde ostördt bestå, då hvarje af dess delar omedelbart lydde under Konungen.

Om emellertid det gamla sammanhanget var brutet, å ena sidan emellan förvaltningsgrenarne och Konungens Råd, å den andra sidan emellan de särskilda delarne af

samma förvaltning, så följer deraf icke att samband saknades i det hela. Bandet låg i Konungens egen öfverallt och omedelbart ingripande verksamhet. Det var således i hög grad lefvande, men tillika rent personligt. • Konungen påtog sig den oerhörda bördan att själf sörja för rikets hela förvaltning i dess särskilda detaljer. Han förvissade sig sålunda derom, att samma anda genomgick de olika förvaltningsgrenarne, äfvensom att verkställighet följde, så väl i de lägsta kretsarne af lydande, som i de högsta. Denna lefvande kraft i förvaltningen är det vackra i tidens styrelse och bildar i synnerhet mot det nästförflutna tidehvarfvet en bjert motsats. Aldrig har den Svenska förvaltningen mera genomgående burit en så likartad prägel som på denna tid, och aldrig har embetsmannaverksamheten varit i alla kretsar så spänstig och så stark. Hvert drag i denna regering har lif, har betydelse. Det är också ej mindre underhållande att följa denne fredens hjälte vid hans arbeten i de särskildta embetsverken och vid hans resor i de skilda landskapen, än att följa hans son i eröfring och blodiga segrar. Fader och son lifvades båda af en orubblighet i vilja, som sällan faller på dödligas lott. Man måste deremot beklaga, att de båda saknade den vidsträckta öfverblick öfver de politiska förhållandena i det hela och det varsamma afseende på samhällsinrättningarnes, äfvensom de förefallande tilldragelsernas kraf, som, ej mindre än det oförryckta sträfvandet till ett klart uppfattadt mål, höra till statsmannens egenskaper.

Vill man derföre lära känna förvaltningens anda under Carl XI:s regering, så finner man i densamma helt och hållet ett uttryck af Konungens personliga karakter. Det kan då vara så mycket större skäl att slutligen tillägga några ord om den inverkan, hvilken denna utöfvade på förvaltningen.

Det mest framstående draget i Konungens handlingsätt är den befallande fordran på en snabb verkställighet.

Detta, liksom i allmänhet de utmärkande karaktersdragen hos Carl XI såsom regent, framgick tvifvelsutan ur beskaffenheten af hans första regeringserfarenhet, i förening med hans eldiga temperament. Han hade funnit en stor efterlåtenhet i verkställandet af gifna befallningar och han beräknade icke, att jemte detta hinder äfven andra kunde förefinnas i ärendernas egen natur. "Vår nådiga befallning är, att J genast detta företagen!" "Kommen straxt till Konungen!" "Ärendet skall prompt behandlas!" "Samma dag böckerna inkomma skola de företagas till granskning!" "Arbetet skall vara slut om 14 dagar, innan detta årets slut, till midsommar", o. s. v. heter det oupphörligt i Konungens bref. Häraf kom efter hand den starka farten i ärendernas gång; men häraf ock mången gång det summariska i deras behandling.

Dernäst märker man den oblidkeliga strängheten, som aldrig slumrar, aldrig öfverser, egentligen — detta måste ock tilläggas — aldrig förlåter. En här af räfster, efterräkningar, utomordentliga kommissioner, undersökningar, aktioner följde Konungen, hvar han framgick, tätt i spåren. Att han dervid icke sparade sig sjelf, hvarken då det blef fråga om förödmjukelsen att erkänna ett fel, eller om försakelsen och mödan, är redan antydt. Ej heller stod någon annan så högt, att han icke nåddes af straffet, liksom knappt någon så lågt, att ej Konungens arm träffade honom.

Sparsamheten är ett alltför känt hufvuddrag i Carl XI:s karakter, för att jag här skulle behöfva derpå anföra några prof. Det var närmast en frukt af de lidanden och faror, för hvilka Konungen hade sett sig och riket utsatta i följd af den föregående regeringens misshushållning, och intrycket deraf utplånades aldrig ur hans minne.

Slutligen är den alltid återkommande ömbeten för den svages, den fattiges rätt en af driffjädarne till Carl XI:s oafslåtliga verksamhet. Han var öm om församlingens rätt

i kyrkliga mål, äfvensom — hvad man mindre skulle tro — om kommunens rätt i förvaltningsärenden. Att de "många nödlidande parter" må blifva hjälpta, att "våra fattiga undersåtare må blifva förhjälpade till sin rätt", äro ofta återkommande uttryck i Konungens skrivelser till domstolarne.

De skenbara motsägelserna i denna, i alla sina drag hjert framstående karakter, är här icke rätta stället att upptaga eller belysa. Likasom drifven af en inre eld, bärande i sin själ bilden af fäderneslandet sådant han föreställde sig det böra blifva, framgick Konungen oafslätligen på sin bana, med en förening af ungdomens liflighet och mannaålderns eftertryckliga kraft, som är honom egen. Denna brinnande verksamhet, i krig mot alla hinder, allt motstånd, all oro, är en verklighet, hvars bild knappt den mest öfvade hand skulle förmå i hela sin liflighet återgifva. Vi vilja endast, efter att hafva antydtt några af grunddragen deri, tillägga ett ord om den sinnesstämning, af hvilken denne Konungs regering omgafs och om hans personliga lefnadssätt.

En regering af denna beskaffenhet, så full af oblidkeligt nit för det allmännas väl, och deremot så alldeles saknande mildhet, kunde svårligen annat än på många håll uppväcka missnöje. Också finner man i tidens handlingar talrika bevis på huru detta missnöje på alla sidor omgaf Carl XI. "Oroligt tal" hördes bland folket. Eldbollar kastades mot slottet. "De oroliga bönderna i Nerike", "Adelsmännen i Ingermanland, som ställt försåt mot Ståthållaren", påkallade Konungens omsorger. I skepnaden af bestämdt motstånd mot Konungens befallningar framträdde detta missnöje egentligen hos dem, hvilkas förmögenhet föll offer för hans räfster. De dömdes att mista alla lösören och skulle såsom fredsbrytare anses.

Mot denna fortgående ström af missnöje och oro synes Carl XI hafva fullföljt sin bana, utan att vidrigheten

deraf gjort det ringaste intryck på hans sinne, — lika litet som motgångarne eller förlusterne förmådde böja Carl XII:s mod. Men glädjen, som i Carl XI:s ungdom varit långt ifrån att vara för honom främmande, återvände icke mera till honom efter de förfärliga intryck, kriget lemnat. Nöjen voro icke till för denne furste — till en framstående motsats mot hans samtida, Ludvig XIV, som kände arbetets behag, men derjemte lefde för nöjet. Om Carl XI skulle, utom sitt arbete, känna någon njutning, var det en sådan, vid hvilken förströelsen tillika var en ansträngning, såsom i jagten, de snabba resorna o. s. v. Arbetet var hans lifsluft, och han öfverlemnade sig deråt med en verklig passion.

Äfven i ett annat afseende erinras man ovilkorligen om den skarpa kontrast, som Frankrikes och Sveriges samtida, suveräne Konungar förete. Ludvig XIV hade sin lust i att omgifvas af ett talrikt, lysande, lefnadslustigt hof. Carl XI sökte ensamheten; och vann detta mål så vidt som det är en Konung möjligt. Denne regent, hvilken påtagit sig så mycket af den börda, som eljest skulle hafva burits af förvaltningsgrenarnes särskilda hufvudmän, kunde icke annat än vara öfverlupen af folk, som ville se och tala vid honom. Till den enväldige monarken måste en talrikare skara än någonsin af sökande, bönfallande och uppvaktande samla sig. Men Carl XI skydde hufvudstaden: han vistades på det ensligaste af sina lustslott. Der kallade han till sig, efter eget val och efter de förefallande ärendernas beskaffenhet, en eller flera bland dem, som i de förnämsta förvaltningsgrenarne stodo honom närmast. Deras antal var aldrig stort: personalen föga vexlande. Fleming, Wrede, Ascheberg, Lindsköld hörde till detta förtroliga, men städse vexlande råd. Deremellan var Konungen omgifven af några få förtrogna eller ensam. Okallad kom ingen.

Jag tillåter mig att tillägga några anekdoter i detta hänseende. Julaftonen 1681 skrifver Clas Fleming till Lindsköld, som då vistades hos Konungen på Kungsör under dennes sjukdom efter benbrottet: "Jag hade gerna uppvaktat min nådigste herre, men sysslorna äro så många och jag vet att den gode herren nu vid sin bättring lärer åstunda att finna mycket gjordt: så vill jag ock" (i sjelfva helgen) "ingen tid försumma att contribuera med min ringa tjänst dertill hvad jag kan, och när detta är fullbordadt, som vi nu haft före, så vill vi tänka på något nytt, enfin, gå som det vill, så sviker jag aldrig Konung Carl. Adieu".

Den 4 Jan. 1682, således ungefärligen vid samma tid, skrifver Konungen till Statskontoret: "Flere hafva visat lust att komma hit, men vår sjukdom tål icke sådant öfverlopp. J bören därför utsprida, att Staten skall uppgöras i Stockholm, i Febrari". Midt under sjukdomen låg Konungen således sysselsatt med statens uppgörande, men befallde tillika i en embetsskrivelse sitt Statskontor att vilseleda dem, som ville besvära honom med sina framställningar, genom en oriktig uppgift om tiden för arbetets företagande.

Någonting särdeles anmärkningsvärdt och som nästan påminner om ett hos den mångpröfvade, men ännu blott 25-årige Konungen, framstickande drag af barnslighet, är hans sätt att leka kurra gömma med främmande ministrar.

Den Fransyske Ambassadören Feuquières hade redan haft en erfarenhet deraf i de besynnerliga åtgärder Konungen vidtagit för att hindra honom från att bevista bilägrat på Skottorp. Samma gesandt lät likväl icke afskräcka sig från ett försök att, kort derefter, utan kallelse, besöka Konungen på Kungsör. Försöket slog så ut, att i samma ögonblick en adelsman af Feuquières' folje inträffade vid Kungsör för att tillkännagifva ministerns straxt

derefter inträffande ankomst, lemnade Konungen slottet, red till skogen och lät icke se sig på hela dagen, under det hans Hofmarskalk på bästa sätt undfagnade den främmande gesandten. Först när denne lemnat Kungsör, återkom Konungen, och sände Feuquières det besked, att om han ville återvända till Westerås, skulle Konungen der besöka honom, hvilket han ock, på det mest nedlåtande och vänskapliga sätt gjorde. Derefter synes det Franska sändebudet hafva afstått från alla vidare försök att oroa Carl XI i hans enslighet.

En Fransysk statsman på denna tid hade i förvaltningssättet under Carl XI:s regering kunnat upptäcka många likheter med förhållandena i hans eget fädernesland. Likasom Carl XI, så hade äfven Ludvig XIV tillträdtt regeringen vid unga år. Äfven han ville sjelf styra. Äfven Ludvig XIV hade, likasom Carl XI, begynt med en räfst på finansernas område. Han nedsatte, kort efter sedan han sjelf tillträdtt styrelsen, en utomordentlig kommission för att undersöka den nästföregående tidens finansförvaltning: han anbefallde ock en liquidation af Kronans skulder. Ludvig XIV anställde till och med ett slags Reduktion, genom återtagandet af domäner, och han gick dervid — med tillämpning af samma åsigter om statens obegränsade rätt som hystes af Carl XI — tillbaka till de äldsta tider. — I Frankrike var, i följd af konungamaktens starka tillväxt, redan tillföre de gamla riksembetenas betydelse försvunnen: endast Kanslern hade bibehållit en del af sin myndighet. Till Konungens Sekreterare eller — som de förnämste bland dem äfven här benämndes — Statssekreterarne hade, likasom hos oss, de viktigaste förvaltningsbestyren i stället öfvergått. Äfven deri låg en likhet, att desse Sekreterare i förstone hade ärendena sinsemellan fördelta icke efter sakernas olika beskaffenhet, utan efter ländernas geografiska belägenhet. Statssekreterarne voro likväl icke heller Ministrar i ordets nyare mening. Om-

kring dem, och till rangen öfver dem, stod Rådet, fördeladt i flera afdelningar.

Med allt detta äro dock äfven skiljaktigheterna emellan den inflytelse, som hvardera af dessa båda Konungar utöfvade på förvaltningsskicket, betydliga. Ludvig hade icke att nedbryta en gammal, aristokratisk förvaltningsform: han förefann redan bildade de former, i hvilka Enväldets förvaltning kunde lefva, och han fullföljde deras utveckling. Redan Richelieu hade organiserat Statsrådet och utbildat Intendenternas embetsbefattning i orterna, — en befattning, hvilkens verksamhet endast förnyades af Ludvig XIV.

Carl XI:s styrelse var också en i vida högre grad personlig styrelse än Ludvig XIV:s. Den Fransyske Konungen stärkte konungamaktens omedelbara inflytelse på förvaltningen hufvudsakligen derigenom, att han oafslåtligen deltog i arbetena inom regeringens högsta område: han arbetade regelbundet och outtröttligt med sina Sekreterare och sitt Råd. Carl XI styrde ock, understödd af sina Sekreterare, det hela: men han deltog derutöfver, omedelbart och oförmodadt, äfven på alla punkter af den lägre förvaltningen. Han infann sig i embetsverken, kallade till sig än en, än en annan af de lägre embetsmännen, och allät skrivelser omedelbart till underordnade.

De båda Konungarne liknade hvarandra deruti, att de uppdrefvo den konungsliga makten till dess största höjd. Men Carl XI gjorde förvaltningsformerna endast till redskap för sin egen, omedelbart ingripande verksamhet, under det att dessa i Frankrike satte sig till en regelbunden, ständigt fastare samhällsbyggnad. I båda länderna visade det sig, att Centralisationen öfverlefde Enväldet. Men detta sjelft fortvarade i Frankrike vida längre än i Sverige, — utan tvifvel derföre att dess makt der hade starkare genomträngt samhällets alla elementer. I båda länderna var aristokratiens makt bruten: kyrkans ställning

gjord beroende af konungamakten: kommunernas och provinsernas sjelfständiga lif utsläckt. Men i Sverige fortforo lagskipningens gamla former att lefva; likaså beskattningens, likaså den lägre landtregeringens. Redan dessa voro stöd för den gamla grundförfattningen. Dertill kom att, då *États Généraux* i Frankrike upphört att sammankallas nära ett halft århundrade innan Ludvig XIV:s egen regering begynte, befann sig deremot i Sverige Riksdagens makt i en så stark utveckling, att den måste af Carl XI tagas till hjälp för att störta Rådet; samme Konung visade sig ock i det följande väl förminska omfånget för riksdagens verksamhet, men tillika vilja bibehålla sjelfva dess inrättning vid lif.

Detta Riksdagens bibehållna lif utgör ett väsentligt grunddrag i Sveriges olika politiska utveckling, jemförd med Frankrikes, och tillika utgångspunkten för den olikhet i följande tiders samhällsutveckling, hvilken, bredvid och emot all yttre likhet, visat sig såsom öfvervinnande denna. Samma grunddrag i utvecklingen af Sveriges offentliga förhållanden är det ock, som, under all olikhet i öfrigt, närmast denna utveckling, mera än till de kontinentala staternas, till likhet med Englands.

Äfven i England betraktades vid denna tid Konungen såsom förvaltningens egentlige hufvudman. Carl II hade blifvit allmänt klandrad därför att han af kärlek till nöjen underlät att noga undersöka kronans räkenskaper och innehålllet af dess förråder. Jacob II hade beslutat att ej tillsätta Storamirals-embetet, utan ville, såsom erfaren i sjömansyrket, sjelf sköta denna förvaltningsgren. Af likartade skäl tillsatte Wilhelm III icke någon utrikes Minister; han förestod sjelf de diplomatiska ärendernas vård.

Men just i följd af den revolution, som uppsatte denne utländske Konung på thronen, inträffade i Englands statsskick en förändring, som helt och hållet betog Konungen det omedelbara ingripande i förvaltningen, som Carl XI

och Ludvig XIV hade drifvit till sin höjd. Genom Parlamentets småningom, men oemotståndligt, växande styrka samlades i praxis den verkställande makten allt mera inom ett mindre utskott af Rådet, eller Kabinettet, hvars tillsättning blef beroende af Parlamentets majoritet. I sammanhang med denna förändring stod upplösningen af de gamla Riksembetena, — så att en del af dem förlorade sin förra vikt och betydelse, andra försvunno, andra slutligen ersattes af kollegialt bildade Embetsverk: under det att från en annan sida, ehuru något senare, genom en sprängning af det gamla Statssekretariatet, de trenne Statssekreterarnes särskildta Departementer uppkommo, och således genom förändringar från tvenne olika håll, den Engelska central-förvaltningens nyare form bildade sig, på samma tid som den anda, i hvilken den fördes, blef väsentligen beroende af Parlamentets pluralitet. Bjert, som den motsats är, i hvilken denna förvaltning vid första anblicken tyckes stå till Carl XI:s, måste likväl en viss grad af frändskap hafva funnits emellan båda, enär knapt mera än tjugu år hade förflutit efter Carl XI:s död, förr än ett regeringsätt inträdde i Sverige, som satte den verkställande makten i ännu mera omedelbart beroende af representationen, än i England. Denna frändskap låg utan tvifvel deri, att Ständerna bibehöllo sig, att Carl XI till och med behöfde dem, och att denne Konung, genom nedbrytandet af den stora aristokratiens rikedom och anseende, banade vägen för jemnligheten inom Riddarhuset, äfvensom för Riddarhusets redan före hans regering understundom framskymtande, men efter hans död bestämdt framträdande öfverlägsenhet öfver Rådet.

Carl XI var — för att sluta med en anmärkning, som rör hans personliga väsen — till själsegenskaper ganska olik sina båda berömda samtida i Frankrike och England. Han hade icke de utmärkta naturgåfvor eller den genom uppfostran

fostran vunna själsodling, som desse regenter båda, churu i olika riktningar, besuto. Men den Svenske Konungen visade, hvad som så ofta under de menskliga sakernas brokiga vexling bekräftar sig, i en särdeles klar bild, huru mycket viljans kraft förmår, äfven der den har att bjuda öfver jemförelsevis inskräntare tillgångar i afseende på naturliga anlag eller dessas utveckling. Han var ett viljans snille, som utvecklade sig till sin fulla styrka i den grufliga kamp, hvilken han, vid endast tjugu års ålder, af försynen kallades att emot yttre och inre fiender, i ensamhet bestå. Utan att ega en utmärktare tankens rörlighet eller omfattning, eller innehafva en högre bildnings fördelar, beherrskade han, genom ihärdighet i beslut och handling, sin samtid. Och från samma källa har äfven den förnämsta inverkan härflutit, som han utöfvat på statsförvaltningen. Han har inverkat på denna, icke genom användningen af någon större organiserande förmåga, eller genom utfinnandet af djuptänkta nya inrättningar, utan hufvudsakligen genom den styrka, med hvilken han tryckte prägeln af en snabb och oeftergifflig verkställighet på förvaltningens gång, och för hvilken äfven dess former måste böja sig öfverallt, der sådant syntes honom, för uppnåendet af hans ändamål, vara af behovet påkalladt.

Sekreterarens Svar.

Min Herre!

Efter de många och stora förluster, K. Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademien, under föga mer än ett årtionde, räknat inom den närbelägna universitetsstaten, är det för Akademien en fögnad att derifrån få tillägna sig en ny ledamot. Framförallt har Akademien icke bortdrott eller velat bland sina medlemmar sakna den universitetslärare, som mottagit det vigtiga kallet, att leda, befrämja och pröfva ungdomens studier i den historiska vetenskapen, och sålunda företrädesvis har att bilda det yngre släkte, hvilket en dag här skall intaga vår plats. Ni har icke stannat vid den bekvämligare åtgärden, att endast hänvisa de kunskapssökande till föregångares arbeten. Sjelf har Ni gått före dem, med historiens fackla nedstigande i nya forskningsschakt inom ett område, som hittills varit mera bearbetadt på ytan än på djupet.

Vårt Carolinska tidehvarf äger så mycken yttre glans, att man ej må förtänka de häfdatecknare, som, bländade af denna, företrädesvis stannat vid skildringen af de storartade tilldragelserna, de sista praktfulla yttringarne af på en gång det nordiska vikingalynnets vågsamhet och den ädlare riddareandans högsintheit samt af bådas åtrå efter äfventyrliga bragder. Men i och under detta yttre skimmer röjer sig ett djup af stora planer, af ordnande vishet, ett grundläggningsarbete, utfördt i sannt fosterländsk anda och derigenom trotsande tidens åverkan. Med skäl kunna vi fråga: hvad vore Sverige nu, om icke detta tidehvarf hade förutgått?

De tre Carlarne hafva personligen blifvit mycket olika bedömda. Om å ena sidan man begått misstag i bemödandet att upphöja dem till ett slags halfgudar, har man å andra sidan icke mindre felat genom att allt för litet låta dem vederfaras rättvisa. De voro män för sin tid och måste efter sin tids förhållanden bedömas. Mätas de efter annan måttstock, blifver måttet falskt och domen lider af våld.

Ingen period i våra häfder har mellertid rikare materialier att erbjuda åt den, som vill gå till botten med sin forskning och icke låter afskräcka sig af mötande svårigheter. En af denna Akademis snillrikaste ledamöter, icke längesedan bortgången, en man, som, under flerårigt deltagande i viktiga statens värf och under en ännu längre ledighet egnad åt historiska undersökningar, mer än de flesta bland hans samtida, gjort sig bekant med Svenska samhällsförfattningens anda och skick under olika åldrar, hördes mången gång yttra, att Carl XI:s hittills alltför ofullständigt bearbetade historia, framför hvarje annan Svensk regents, erfordrar af en blifvande tecknare mångsidig forskning, skarp och varsam pröfning samt djup och omfattande insigt ej blott i det Svenska utan jemväl i det allmänna Europeiska statsskickets utveckling.

Akademien lyckönskar sig och fäderneslandet, att den nya ledamot, hon i dag helsar välkommen, företrädesvis åt detta tidehvarf egnat sina forskningar, hvaraf förstlingen blifvit med rättvist bifall af allmänheten mottagen. Den afhandling, Ni vid detta tillfälle föredragit Akademien, vidrör sjelfva hörnstenen i den byggnad, som under nämnda ordnandets period uppfördes med sådan fasthet, att den icke kunnat rubbas af partistriderna under den närmast följande söndringens period, eller af den nyare tidens icke alltid varsamma bemödanden att inflicka främmande byggnadsämnen, tillhuggna efter utländsk modell och hopfogade medelst teoriernas lösa murbruk.

Man skulle beklaga, att Ni genom edra medlärares förtroendefulla val blifvit inryckt i dagens vidsträckta och tidsödande samhällsbestyr, om icke erfarenheten visat att Ni, under verksamt deltagande i dessa bestyr, ändock funnit tid att framlägga frugter af edra historiska undersökningar, och om icke det vore en erkänd sanning, att ingen skall kunna med insigt och klarhet teckna Carl XI:s tidehvarf, så framt han icke sjelf praktiskt förvärfvat kännedom af fäderneslandets samhällsförhållanden. Dessutom har denna Akademi, i likhet med hvarje annan inrättning i vårt land för bildningens befrämjande, särskild anledning att fägna sig öfver Edert deltagande i det med morgondagen afslutade riksmötets förhandlingar, hvarigenom ljusare utsigter öppnats för undervisningens och den högre kulturens målsmän.

Akademien lyckönskar Er att med riktad erfarenhet kunna återtaga de forskningar, Ni gjort till mål för eder lefnads verksamhet och som, bragta till ett lyckligt slut, skola bereda Er samtidens och efterkommandes aktning och tacksamhet.

SEMEIOGRAFI, NOTATION

eller

Musikens förvarande genom skrift.

AF

JOHAN WILHELM BECKMAN.

Inlemnad till Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien,
som den 11 October 1859 beslutat upptaga skriften i Akademiens Hand-
lingar.

Enär man äfven i Sverige stundom omtalar choraler och andra sånger, som anses vara ifrån kristna kyrkans första århundraden, ja, t. ex. N:o 58 i vår Psalmbok (*Försök till Svensk Psalmhistoria*, s. 477), ända ifrån en Grekisk för-kristlig tid, och då dessa sånger endast genom mundtelig tradition icke hafva kunnat bibehållas oförfalskade, så torde för musikens historia en undersökning äfven inom vårt land vara påkallad i afseende på det andra mera tillförlitliga medlet att bevara sånger ifrån hvad tid som helst, eller i afseende på tonskriften, särdeles ifrån den tid, då otvetydiga minnesmärken af densamma begynna förekomma. Denna tid antaga vi vara det 8:de århundradet, hvarunder, såsom det synes oss mest sannolikt, den tonskrift, som kallas neumer¹⁾, och som här

¹⁾ Neuma, det grekiska ordet νεῦμα (blinkande) af νέω (jag nickar) ofta kalladt pneuma (πνεῦμα, andedrägt), hvaraf det anses vara en förkortning, utmärker dels de flerahanda tecken, punkt och punkter utan eller tillsammans med små perpendikulära eller lutande, krökta eller i vinkel ställda strek öfver eller bredvid texten till betecknande af tonen eller tonerna för en stafvelse, uti hvilken bemärkelse ordet här begagnas, dels längre tonföljder utan ord vid vissa märkeligare stafvelser, isynnerhet vid slutet af halleluja, och dels ett helt sångstycke med eller utan ord. I afseende på första bemärkelsen anför vi följande af Pater L. Lambillotte uti *Clef des Mélodies Grégoriennes* (s. 19) vid slutet af hans arbete: *Antiphonaire de Saint Grégoire etc.*, Bruxelles, 1851, 4:o: »Nous appellons proprement signes neumatiques les signes, qui représentent les sons et le ton d'une manière approximative». Se vidare I. N. Forkels *Allgemeine Geschichte der Musik*. 2:er B., Leipzig, 1801, 4:o s. 157, 259. Neumerne, omtalade blott såsom ett slags hieroglyfiska tecken, anföras första gången i Svenskt tryck af A. Mankell, uti *Berättelser ur Kyrkomusikens Historia*, s. 23. Huru denna tonskrift först i begynnelsen af det 17:de århundradet blifvit bemärkt af Michaël Praetorius samt sedermera af åtskilliga författare, särdeles Abbé Gerbert, och på senaste tiden i synnerhet af Fétis, Th. Nisard, Pater Lambillotte och de Coussemaker blifvit behandlad, meddelas i korthet af Jules Tardif uti hans *Essai sur les Neumes*, s. 264, uti *Bibliothèque de l'École des Chartes*, Troisième série, Tome 4:me, Paris 1853, stor 8:o.

skall anvisas såsom källan för vårt notsystem, har, om icke först blifvit skapad, åtminstone nått en betydlig utveckling och begynt allmänt begagnas inom vesterländska kyrkan, hvarest den sedermera bibehållit sig ungefärligen fem hundra år.

Närmaste anledning till sådan undersökning har författaren, såsom vid slutet af detta försök förklaras, funnit vid behandlingen i sitt ofvannämnde arbete af ps. N:o 106 i vår Psalmbok, hvars äldsta choral gifves med förberörde tonskrift så väl uti handskrifter af hög ålder i utländska större Bibliothek som ock uti en på Kongl. Bibliotheket i Stockholm förvarad *Liber Sacramentorum Gregorii*, afskrifven före år 1000, samt uti skönhet och fullständighet öfverträffande nästan allt, som i detta afseende genom fac-simile blifvit ifrån södra Europa bekantgjordt.

Såsom inledning till samma undersökning lemnas här en kort öfversigt af de olika sätt, hvarpå musiken genom skrift förvarats, eller förmenas hafva blifvit förvarad, hos åtskilliga folk på olika tider intill våra dagar¹⁾.

Emedan förmågan att uppteckna toner förutsätter en någorlunda utbildad skrifkonst, så är det klart, att den förra icke anträffas hos folk, som sakna den sednare, ehuru allvarligt de än egna sig åt musik. Mycket har både af Herodotus och Plato m. fl. blifvit berättadt om Forn-Egyptiernes tonkonst, utöfvad vid flerahanda slag af deras fester. Egyptiernes musikaliska instrumenter känna vi sannolikt till största delen, emedan de hafva funnits aftecknade på deras ännu bestående byggnader²⁾; men »tonerna», säger

¹⁾ Ett i detta afseende särdeles märkeligt arbete har icke varit tillgängligt, nemligen Th. Nisards *Études sur les anciennes notations musicales de l'Europe*, uti *Revue Archéologique*, T. V, p. 700 följ.

²⁾ Ut i *L'Égypte sous les Pharaons* etc. par Champollion le jeune, Paris 1814, 8:vo, Tome I, p. 214, anföres, att man uti konungagravarne vid Thebe i Egypten beundrar teckningen af flera ståtliga harpor, hvilkas talrika strängar utvisa, att de hafva tillhört ett ganska utbildadt och fullkomadt musikaliskt system. Jemf. R. G. Kiesewetter: *Ueber die Musik der neueren Griechen* etc. Leipzig, 1838, 4:o, s. 45. A. Mankell (*Tonkonstens äldsta Håfder* s. 19)

A. Mankell ¹⁾, »dogo bort. Äfven den eljest för evigheten arbetande Egyptiern förstod sig icke derpå att fjettra ljudet. Notskrift kände han icke». Att antaga detta, har I. N. Forkel ²⁾, långt före Herr Mankell, ansett mest betryggande emot villfarelse. Andra författare äro af samma tanka.

Emedan Kineserne verkligen hafva tonskrift och man i flera afseenden ansett likhet hafva egt rum emellan dem och Forn-Egyptierne, samt äfven förmenar, att en koloni ifrån de sednare 4420 år före vår tidsräkning utvandrat till Kina, så skulle man, såsom Forkel säger, kunna förmoda, att det gamla Egypten haft enahanda tonskrift som Kineserne, ehuru han dock stannar vid sitt här ofvan anförda antagande. Hvad nu Kinesernes tonskrift vidkommer, så begagna de för densamma sina bokstäfver, anbragta såsom vid deras vanliga skrifsätt uti upprättstående rader, med begynnelsen ifrån höger ³⁾.

Men vi återgå till tonkonsten hos Forn-Egyptierne omkring 2000 år före vår tidsräkning och således långt före Persernes eröfring af landet. Ibland de många ännu bibehållna minnesmärken ifrån denna tid fästa vi oss här blott vid teckningarne af de musikaliska instrumenterna, och ibland stränginstrumenterna endast vid harpan, som icke förekommer hos något annat forntida folk, än hos Ebreeerne, hvilka otvifvelaktigt hemtat den ifrån Egypten. Detta instrument visar ett antal af 44, 43, 48 och äfven 21 strängar. Men man har jemte sjelfva instrumentet äfven bilden tecknad af den, som handterade detsamma.

tillägger Champollion och Lane ett motsatt omdöme. Epigonium med 40 och Symikon med 35 strängar hörde dock icke till den äldre Egyptiska musiken. Kiesewetter, l. c., s. 25.

¹⁾ L. c., s. 15.

²⁾ *Allgem. Geschichte der Musik*, 1:er B., Leipzig, 1788, s. 93.

³⁾ E. de Coussemaker (*Histoire de l'Harmonie au Moyen age*, Paris, 1852, 4:o, s. 150.) säger, att man uti Indien och Kina ifrån urminnes tid nyttjat bokstäfverna till tontecken.

Den så kallade Thebanska harpan¹⁾ spelades med båda händerna; och såväl i anledning deraf, som af ställningen hos exekutören, armarnes sträckning och fingrarnes grepp, hvarigenom flere strängar på samma gång berördes, finner Kiesewetter sig föranlåten, att tillerkänna Forn-Egyptierne kännedom om antifonien, oktav-fördubbling, möjligtvis äfven tillsammans med qvinten, ja, han är till och med alldeles icke obenägen för den öfvertygelse, att de kände harmonien äfven efter våra nuvarande begrepp, och han betviflar ingalunda, att de framkallade accorder. Såväl med anledning häraf som af Forn-Egyptiernes höga bildning uti många andra afseenden, hvarvid deras skrifkonst, utom den hieroglyfiska, äfven med bokstäfver, bör komma i betraktande, torde det finnas ursäktligt, att vi icke gerna kunna afvisa öfvertygelsen om en tonskrift hos detta den gråa forntidens mest utmärkta folk. Till bestyrkande af denna öfvertygelse kunde äfven andra skäl anföras, om rummet så ville tillåta²⁾.

¹⁾ Utom i konungagrafvarne vid Thebe finner man teckningar af harpor uti ännu äldre samma slags grafvar vid Beny-Hossan. Kiesewetter, l. c., s. 56.

²⁾ En inom musikens område högt ansedd författare, Fransmannen Fetis, har uti första Band. af *Biographie universelle des musiciens*, Paris 1835, sökt en ledning för bedömandet af Forn-Egyptiernes musik ifrån Ny-Grekernes. Icke endast af karakteren uti de sednares musik med hopande af manér, löpningar, språng, m. m., såsom han uppfattat den, vill han i allmänhet sluta till ett särdeles slägttycke emellan deras och de öfriga österländska folkslagens, t. ex. Kopternes, Ethiopernes, Armeniernes, Judarnes musik, utan isynnerhet deraf, att han har funnit flera Ny-Grekernes tontecken likna bokstäfver uti de gamla Egyptiernes demotiska (folk-) skrift, förmenar han en öfverensstämmelse kunna antagas för gifven emellan musiken hos de förra och de sednare, och han anser således, att den nuvarande musiken uti den Grekiska kyrkan och hos några Afrikanska folkslag skall gifva en fullständig idé om beskaffenheten af den gamla Egyptiska tonkonsten, som genom Kopterne skulle hafva kommit till Grekland. R. G. Kiesewetter har uti sitt här ofvan åberopade arbete, s. 17, upptagit och på ett öfvertygande sätt, s. 23, följ., vederlagt denna hypothes.

Om de öfriga mera bildade österländska folken, Hinduerne, Perserne, Fenicierne, m. fl., känna vi, med undantag af Ebreerne, om hvilka längre fram något skall yttras, i afseende på tonskrift ingenting före vår tidsräkning; och efter densamma hafva vi endast anledning att något tala om Perserne och Araberne¹⁾. Ehuru de sednares Profet i Koran hade ogillat musiken, så omfattades densamma dock med synnerlig kärlek af det snillrika folket, helst efter Persiens eröfring i midten af det 7:de århundradet, hvarefter det besegrade folket blef segervinnarnes lärare uti musik, så väl som uti flera andra konster och vetenskaper, så att man allt för väl efter den tiden, särdeles uti denna hastiga öfverblick, kan anses hafva yttrat sig om musiken hos det ena folket, när man berört den hos det andra. Sedan lång tid tillbaka har man antagit, att Arabernes musik vore en telning af den Forn-Grekiska, hvilket ingalunda är förhållandet, ehuru dock författare, isynnerhet den lärde El-Farabi i det 10:de århundradet, ibland dem sökte utbreda Grekernes musiktheori. Lika litet som denna teori hade hufvudsakligt inflytande på tonkonsten hos Araber och Perser, lika litet har man erfarit, att de allmänt begagnat den slags tunga samt synnerligt tarfliga och otillförlitliga tonskrift, hvaraf man funnit exempel hos Persiska författare ifrån det 14:de århundradet, och derefter, sedan Europeisk musikbildning till en del hade föranlett införande af ett alldeles nytt tonsystem. Arabernes tonskrift utgöres af en cirkel²⁾, omfattande en något aflång fyrkant, som genom horisontala linier vanligtvis med olika färger blifvit styckad uti 8 delar, hvaraf de 7 nedersta skola anvisa de olika intervallerna, hvilkas namn stå ned-

¹⁾ Armeniska kyrkans tonskrift skall hafva en verklig öfverensstämmelse med neumerne och föranleder förmodan att af dem vara lånad. E. de Coussemaker, l. c., p. 156.

²⁾ Araberne kalla sin musik *Ilm el Edwar* eller vetenskapen om cirkeln. Forkel, l. c. I, s. 33.

ifrån uppåt efter skalan angifne med siffror på högra sidan. Tonarten skrives ofvanför cirkeln, och emellan de tvenne öfversta parallela linierna läser man orden: »intervall uti alla toner». Uti de nedanföre varande rummen är den ton, hvilken sångaren först skall taga, och derefter blifver öfvergången till andra toner än utmärkt genom ett strek, än öfverlemnad åt sångaren sjelf att söka och finna; äfven är tonens mer eller mindre hastiga angifning föreskrifven genom uttryckliga ord. Vid denna i saknad af åskådlig figur sannolikt föga upplysande beskrifning har nästan ord för ord R. G. Kiesewetter blifvit följd. (*Die Musik der Araber*, Leipzig, 1842, 4:o s. 67. Jfr. Forkel, l. c., I, s. 33)¹⁾.

För att i ett sammanhang med nummerne och vår notskrift behandla tonteckningen så väl hos Forn-Grekerne som Ebreeerne, böra utan afseende på tidföljden några få upplysningar nu meddelas om det sätt, hvarpå Ny-Grekerne förvara sina sånger genom skrift. Att fullständigt utreda detta, erfordrar en afhandling, som här icke kan finna utrymme. Man kan i detta afseende, utom Burney, Forkel, Villoteau och Fetis, m. fl., beqvämligast rådfråga den ofta anförde R. G. Kiesewetter, hvars arbete: *Ueber die Musik der neueren Griechen* etc. här blifvit följdt.

Den Grekiska österländska kyrkan²⁾ skall tidigt hafva egt en tonskrift genom sparsamt använda accenter för en slags messning, och uti yngre böcker från det 7:de, 8:de och 9:de årh. har Burney funnit musikaliska tecken, hvaraf han lemnat 44, hvilkas betydelse Grekerne sjelfve numera

¹⁾ Koran-sången i Egypten, churu recitativ, är mera omvexlande än de kristna presternas messande, såsom man kan se af Bilagan, N:o 16, hos Kiesewetter, l. c. Jfr A. Mankell, l. c., s. 21.

²⁾ Ny-Grekiska skriftställare uppgifva Johannes af Damascus, död år 762, såsom upphofsman både till deras musik- och tonskrift-systemer, churu han blott kan anses hafva ordnat och spridt det, som i detta afseende förut redan var för handen. Forkel l. c., I, s. 446, II, s. 350. Kiesewetter, l. c. s. 12, synes vilja räkna dessa systemers ursprung ifrån 10:de till 13:de århundradet.

icke känna ¹⁾. Tvärt emot Forkels ²⁾ förmodan, att den Forn-Grekiska musiken hos Ny-Grekerne icke alldeles skulle hafva dött ut, säger Kiesewetter, att deras musik med den gamla icke har annan gemenskap än lånet af några konstord, men deremot att den är en af Byzantinska Greker i medeltiden gjord alldeles sjelfbestående uppfinnning. Efter den Grekiska kyrkans skiljsmessa ifrån den Latinska, som tillvägabragtes under det 9:de—11:te årh., blef ett särskildt och nytt system för tonteckningen af flerehanda orsaker inom den förra påkalladt, och man tog an, såsom Kiesewetter uttrycker sig, en i sitt slag egen, sinnrik samt till grundidéén alldeles originel notation, hvilken nemligen genom konventionela tecken för sångaren antydde, om han skulle fortfara uti den förra tonen, eller om han skulle stiga eller falla (ifrån den nyss angifna eller ifrån begynnelse-tonen), samt huru många intervaller dervid kommo i fråga ³⁾. Dessa tecken, som endast genom åskådning och svårigen af en beskrifning skulle kunna fattas, och hvaraf ett och annat har likhet med neumer ⁴⁾, skrifvas utan linier egentligen ofvanföre textorden; de hufvudsakligaste, utom ison, som utmärker enahanda ton som den föregående, äro 4:0 egentliga eller enkla intervalltecken, till antalet 44 alldeles olika de äldre, här ofvan omförmälda, nemligen 8 för röstens höjning och 6 för dess sänkning, och af de förra angifva 6 ett intervall, 4 tvenne och 4 fyra; men af de sednare utvisa 2 tonsänkning för ett, 3 för två

¹⁾ Kiesewetter, l. c. s. 9, och Tab. III, b. Jemf. Kiesewetters *Geschichte unsrer heutigen Musik* etc. Leipzig 1834, 4:0, s. 115.

²⁾ L. c. I, s. 443.

³⁾ Sångböckerna kallas *Papadiker*, innefattande reglorna för de andligas sång.

⁴⁾ Forkel, l. c. s. 492, not. 21. — En betydlig gemenskap emellan sångsättet uti den äldre Grekiska kyrkan och den katholska under medeltiden, och följakteligen den förras källa uti den sednare, vill Pater Lambillotte finna, såsom han har försökt ådagalägga, s. 22, uti *Clef des Mélodies Grégoriennes*.

och 4 för fyra intervaller, beggedera, tvenne undantagna, fordom fördelade uti kroppar och andar (*σώματα, πνεύματα*), merendels så använda, att en kropp och en ande blott gällde för en ton; 2:o sammansatta tontecken för alla öfriga intervaller, så mångfaldiga, att för ett enda intervall finnas till och med 20 tecken; sammansättningen sker genom 2 eller flera af de förstnämnda enkla tecknen; 3:o de stora, äfven kallade stumma (*ὑποστάσεις*), inemot 40 till antalet, dels under dels ofvan intervalltecknen, stundom med röd färg inskrifna, för att antingen beteckna tonens längd eller vissa prydnader, mæner; och 4:o tecken för de olika kyrko-tonarterna med deras omväxling. Att uppgifva antalet på Ny-Grekernes alla tontecken, säger Kiesewetter icke vara lätt, och han anser det lika svårt, att uti Grekiska kyrkan blifva en fulländad sångare, som det var uti den Latinska, förr än Guido af Arezzo der framträdde¹⁾. En tonskrift sådan som Ny-Grekernes (med intervall-tecken) uppgifver han sig endast hafva funnit ibland de Abyssinska presterna, som otvifvelaktigt hafva fått detta system ifrån de förre.

Ehuru Forn-Grekerne såsom sina första lärare uti tonkonsten angifva sina gudar, är det dock någorlunda enstämmigt afgjort, att de på flerahanda vägar i folkets barndom hemtat musiken ifrån Egypten, och äfven sedermera uti samma land funnit väckelser till dess vidare utbildning. Men vid den tid, då musiken ifrån Nil-mynnigarne fördes till Hellas, antingen omedelbart öfver hafvet eller medelbart genom Fenicien och mindre Asien, synes den uti moderlandet, till följd af yttre och inre orsaker, århundraden förut hafva sjunkit ned ifrån sin glanspunkt. Det var således den försämrade och förstämde musiken, Greken fick af Egyptiern; hade icke detta varit förhållan-

¹⁾ Grekiska kyrkan i Ryssland erhöill omkring början af 18:de årh. en ny Liturgi med vår notskrift. Kiesewetter, *Ueber die Musik der neueren Griechen*, s. 13.

det, så skulle de mera fulländade instrumenterne, hvaraf teckningar ännu finnas qvar på fyratusenåriga murar, isynnerhet den mångsträngade harpan, som här ofvan har blifvit omtalad, och som synes vitna om en högre musikalisk bildningsgrad än den, hvilken Greken någonsin torde hafva upphunnit, otvifvelaktigt hafva blifvit införda uti det gamla Hellas. Lärjungen gjorde sedermera på egen hand framsteg, medan läraren allt mer skred tillbaka, så att man, för att antyda Greklands musikaliska öfverlägsenhet öfver Egypten, skämtvis kallade det förra för den rika lyrans och det sednare för den tarfliga sisterns hemland. Och nu, då Egypten styrdes af Grekiska beherrskare, kunde det i vederlag genom Grekisk bildning i flera hänseenden, och äfven uti musikaliskt, till någon del åter lyftas upp ur den förnedring, hvartill det under Persiska Satraper hade sjunkit¹⁾. Enär omkring tjugo äldre Grekiska och Latinska författare, som hafva skrivit om den gamla Grekiska musiken, och ungefärligen tvåhundra yngre, som sysselsatt sig med deras förklarande, icke hafva tydligt förmått ådagalägga dess sanna beskaffenhet, och då Pater Martini²⁾, som fyllt icke mindre än trenne quartband med lärdom öfver ämnet, sjelf erkänner, att det för våra begrepp om tonkonsten icke vill blifva rätt klart, hvad talet om intervaller af fjerdedels toner, om tetrachorden, om chromatiskt och enharmoniskt tonsystem, om femton tonarter m. m., kan betyda, måste vi således desto heldre här inskränka oss till blotta anförande af R. G. Kiesewetters någorstådes framställda förmodan, att hela denna lärdom egentligen var filosofernas och geometrernas spetsfundigheter, men att Grekernes musik vid utförandet tog sig ungefärligen ut såsom vår nuvarande, inskränkt till våra tonarter i moll. Så torde förhållandet vara med musiken äfven hos åtskilliga andra folkslag.

¹⁾ Kiesewetter l. c. s. 50, 55.

²⁾ *Storia della Musica*, Bologna, 1757—1781.

Mera tydligt än Grekernes musiktheori i dessa afseenden förstå vi läran om deras tonteckning, ehuru den äfven har stora svårigheter vid tillämpningen, helst för mängden af de begagnade tecknen, hvartill de stora bokstäfverne uti alfabetet jemte accenter användes. Författare hafva visserligen ansett sannolikt, att blott de sistnämnde varit de första tontecken, innan Terpander omkring 650 år före kristna tidräkningen, snarare än Pythagoras¹⁾, vid pass 200 år senare, för detta behof införde bokstäfverna. Den fullt utbildade Grekiska tonskalan med sina oviga namn för hvarje ton, ifrån proslambanomenos till och med nete hyperboleon, omfattande tvenne oktaver, svarande emot A uti vår stora och a uti vår ettstrukna oktav, bestod af 18 intervaller. Språkets 24 bokstäfver förmådde det oaktadt på långt när icke lemna tillräckligt många tontecken, hvilka kunna räknas ända till 4,620, men, nogare angifne, verkligen utgjorde 990. Man tecknade nemligen samma ton för sången och instrumentet alldeles olika: så ock uti de 15 olika tonarterna och för de 3:ne olika tonsystemerna, beträffande de sednare dock med det undantag, att 8 så kallade orörliga toner (soni stantes), som voro gemensamma för dem alla tre, utmärktes med enahanda tecken utan afseende på tonsystem, hvaraf också det mindre och verkliga antalet uppkom. För att af alfabetet erhålla dessa många olika tontecken, måste hvarje bokstaf flera gånger användas, hvarföre han ock med olika bemärkelse skrefs än upprätt, än upp- och nedvänd, än liggande åt höger, än åt venster, än afstympad, än förlängd, hvarjemte accenterne acutus och gravis begagnades dels såsom nya bestämningar vid bokstäfverna, dels såsom sjelfständiga tontecken. Öfver textorden skrefs först instrumental- och derofvan sångstämman. Tonernas tidmått (valör) utmärktes af sjelfva stafvelsernas

¹⁾ Forkel l. c., I, s. 292, 365.

stafvelsernas beskaffenhet såsom långa eller korta, och stundom till vidare ledning genom bokstäfverna alpha för kort och beta för lång stafvelse ¹⁾).

Uti alla sköna konster voro Grekerne Romerska folkets lärare och isynnerhet uti musiken, hvarföre ock med konsten följde formen för dess behandlande och bevarande. Man känner också icke, att annan tonskrift än den Grekiska begagnats af Romerska musikidkare, hvilka merendels voro utländingar och vanligtvis slafvar, om ock äfven en Nero ibland dem uppträdde. Ehuru det nästan allmänt medgifves, att Romarne hade ringa begrepp om musiken, och följaktligen icke stort kunde bidraga till dess utvecklande, så har man dock icke gerna velat återkalla den gamla berättelsen, att genom dem den vidlyftiga och ore-diga Grekiska tonteckningen skulle hafva blifvit förenklad, så att i dess ställe till en början endast Latinska alfabetets 15 första bokstäfver genom Boëthius antagits, och att Gregorius den store derefter minskat antalet till de första 7 (rättast 8 för begagnandet af både *h* och *b*) ²⁾. Knappt någon berättelse ifrån forntiden kan vara mera löslig än denna. Latinska bokstäfverne såsom tonskrift upptogos först ett och annat hundra år efter denna Påfves tid och begagnades i bredd med neumerne samt stundom till deras förklarande ³⁾. Kiesewetter yttrar på åtskilliga ställen, att bokstäfver såsom tontecken hvarken uti den

¹⁾ Forkel l. c., I, s. 368. Grekerne hade äfven en slags solmisation för sångöfningar och för sång utan ord; men då tonernas oviga namn dertill voro oanvändbara, antogos fyra stafvelser $\tau\tilde{\alpha}$, $\tau\tilde{\eta}$, $\tau\tilde{\omega}$, $\tau\tilde{\epsilon}$ för de fyra tonerna uti hvarje tetrachord. L. c. s. 371.

²⁾ De Coussemaker, l. c. s. 150. *Essai sur les neumes* af Jules Tardif uti *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 3:me série, 4:me T., Paris 1853, s. 266, 271; *Berättelser ur Kyrkomusikens Historia* af A. Mankell, Stockholm, 1841, 8:o, s. 24.

³⁾ Latinska bokstäfver, att förklara neumerne och på kort tid vinna färdighet att sjunga, anses Munken S:t Odon i klostret Clugny hafva i 10:de årh. användt såsom en ny uppfinning. *Antiphonaire de S:t Grégoire. Par le R. P. L. Lambillotte*, s. 26.

Grekiska eller Latinska kyrkans liturgiska sånger någonsin hafva blifvit införde:¹⁾ ett musikstycke ifrån tiden före 9:de århundradet, uttryckt med Latinska bokstäfver, har ännu icke anträffats. Man kan deremot just ur Boëthii eget arbete *De Musica*, som vanligtvis till förmån för honom i afseende på en förenklad tonskrift återopas, bevisa, att han behandlade musiken alldeles efter Forn-Grekernes system och med deras tunga tonspråk. Ibland de Romerska författare, Vitruvius, Plinius, Aulus Gellius, Apulejus, Censorinus, Capella, Cassiodorus, som skrivit om musiken, är, för att icke nämna Augustinus, Patriciern och Konsuln i Rom Anicius Manlius Torquatus Severinus Boëthius omkring begynnelsen af 6:te århundradet (allifvad i Pavia år 525 eller 526 på Konung Theodorici befallning) den mest utmärkte. Kapitlet 3 uti 4:de boken af hans ofvan anförda arbete har till innehåll: *Musicarum per Græcas litteras Notarum nuncupatio (descriptio)*; men uti en och annan handskrift lärar efter ordet *Græcas* hafva blifvit inflickade orden: *ac Latinas*, hvaraf berättelsen har fått stöd, oaktadt en senare inflickning bevisas just derigenom, att uti samma kap. Romerska bokstäfver såsom tontecken alldeles icke förekomma, utan blifva i det stället de Grekiska, såsom sådane, förklarade med Latinska ord²⁾.

¹⁾ *Ueber die Musik der neueren Griechen*, s. 7; *Gesch. der europaisch-abendländischen oder unsrer heutigen Musik*, s. 5. Kiesewetter har det oaktadt på sednare stället såsom en Gregorii den stores förtjenst äfven anført, att han i stället för de svåra Grekiska benämningarne för tonerna eller i stället för Boëthii 17 eller 18 bokstäfver (!) begagnat de 7 första af Latinska alfabetets stora bokstäfver för den första och äfvenledes de 7 första små för den andra oktaven, hvartill Guido af Arezzo uti 11:te århundradet fogade ännu en 3:dje oktav, utmärkt med de små bokstäfverna tvåskrifna. Men Kiesewetter synes icke i motsägelse med sig sjelf vilja styrka, att förändringen åsyftade en bekvämlighet vid tonskrift, utan endast vid afhandlande af musiken. Jfr. Forkel, II, s. 180, 181.

²⁾ Forkel, I, s. 491 och följ., II, sid. 178. Fragmenter af sånger som bära Boëthii namn (*Versus Boëcii*) och skola vara försedde

Att Biskopen i Milano Ambrosius, som lefde ungefärligen 200 år före Boëthius och dog år 398, varit utmärkt verksam för införande, kanske rättare reformerande af kyrkosången, derom äro författarne enstämmige, äfvensom att honom tillkommer den förtjenst, att ur det Grekiska tonsystemet för gudstjenstens behof hafva infört de fyra första kyrkotonarterna ¹⁾, hvilka man långt efter hans tid har kallat autentiska eller den Doriska, Frygiska, Lydiska och Mixolydiska kyrkotonen, sedan Gregorius den store till dem hade lagt fyra andra, nu mera kallade de plagaliska eller den Hypodoriska, Hypofrygiska, Hypolydiska, Hypomixolydiska ²⁾. Vid närmare försök till utredande af Ambrosianska kyrkosångens tekniska beskaffenhet råder synnerlig stridighet emellan författarne, och uti blott en punkt fullkomlig öfverensstämmelse, eller att man alldeles icke känner, hurudan hans tonteckning kan hafva varit ³⁾: sannolikt var äfven den enahanda med Forn-Grekernes, hvilket ock Forkel (II s. 163) förmodar. Huruvida Gregorius den store verkligen har infört den ofvan antydda förenk-

med hans tonteckning, har de Coussemaker satt främst ibland sina *Fac-similes*. De äro försedda med neumer af enklare beskaffenhet öfver texten; men då skriften visar spår af en tid långt efter Boëthius, eller 9:de århundradet, till hvilket den ock hänföres, och således icke är original, utan afskrift, som sannolikt har blifvit utförd efter århundradets skriftsätt både i afseende på orden och tonerna, så torde dessa sånger icke kunna tillförlitligen ådagalägga hans tonteckning.

¹⁾ Forkel, II, s. 162.

²⁾ Medeltids-författares hvarandra motsägende berättelser rörande Carl den stores föregifna åtgärder i afseende på kyrkotonarterna kan man inhemta hos Forkel, II. s. 213.

³⁾ Såsom en sammanfattning af det, som i detta afseende har skrivits, kunna följande ord anföras ur *Die heilige Psalmodie* etc. af Fr. Armknecht, Göttingen, 1855, 8:o, s. 76: Von der Bezeichnungungsweise der Töne zur Zeit des Ambrosius ist keine Kunde zu uns gekommen. S. 86 säges detsamma i afseende på Gregorii den stores tontecken, ehuru nyss förut (s. 80) enligt äldre författare uppgifves, att han med nottecken (neumer) har skrivit sin Antiphonarius.

lingen af tonskriften, kan med skäl betvillas, icke endast i anledning af det, som har anförts rörande Boëthius, på hvars tillgörande hans förtjenst skulle hvila, utan isynnerhet derföre, att inga samtida vitnesbörd kunna visa, att han tecknat toner med Latinska bokstäfver.

Deremot saknas icke vitnesbörd ifrån 8:de och följande århundraden att han begagnat en tonskrift, som kallades *Nota Romana*, och att han med densamma skrivit hela kyrkosången uti sin *Antiphonarius*. Såsom det äldsta bevis återopas Munken ifrån Angoulême, som omkring 787 uti Carl den stores lefverne på ett ställe om Carl yttrar: *Tribuitque Antiphonarios S. Gregorii, quos ipse notaverat nota Romana*, och på ett annat ställe: *Omnes Franciæ Cantores didicerunt notam Romanam, quam nunc vocant Fransiscam*¹⁾. Sådana bevis blifva under följande tid allt mera talrika, äfvensom att Gregorii *Nota Romana* skall beteckna tonskrift med neumer²⁾. Deras ålder vilja flere författare också flytta tillbaka till en tid långt före Gregorius den store, åtminstone till Boëthius, och de Coussemaker, som anser neumerne böra härledas ifrån de Grekiska accenterne, hvilkas första användande man förmenar sig kunna tilldöma den Atheniensiske oratorn Isocrates, död 337 år

¹⁾ *Chronicon Trudenense*, som går intill år 1138, innehåller om Gregorius: *Graduale unum scripsit, illuminavit, musiseque notavit syllabatim etc.* Forkel, II, s. 180.

²⁾ Det stöd för neumers begagnande af Gregorius uti en af honom till Calabrien sänd *Antiphonarius*, hvilket Kiesewetter (*Ueber die Musik der neueren Griechen*, s. 7) vill finna uti 6 verser af ett manuskript af Guido ifrån Arezzo, som ibland annat innehåller: "*Ita sane procurandum sit Antiphonarium Per Apulienses cunctos et vicinos Calabros, Quibus tales misit neumas per Paulum Gregorius*", kan man icke fullt gilla, då samma Guido med ordet *neuma* stundom äfven förstod ett helt sångstycke, hvilket sammanhanget här ock synes antyda. Forkel (II, s. 345) anser icke sannolikt, att man på Gregorii den stores tid har känt och begagnat neumer. Se *Svensk Psalmhistoria*, s. 299. Jfr. Forkel, II, s. 347.

före Kristi födelse¹⁾, yttrar (l. c. p. 161), dock blott gissningsvis, den öfvertygelse, att efter all sannolikhet tonteckning med neumer icke har blifvit uppfunnen af Romarne utan af Grekerne, och att den ungefärligen är samtidig med begynnelsen af vår tidsräkning.

Andra källor för tonteckningen med neumer anvisas af Kiesewetter, Th. Nisard och Fetis. För den gamla benämningen *Nota Romana* på neumerne gör den förstnämnde Italien till deras födelsebygd, utan närmare förklaring af tiden och sättet för deras ursprung. Detta bestämmes nogare af Nisard, som anser namnet *nota* i musiken beteckna detsamma som uti vanlig skrift hos Romarne, nemligen en förkortning, sigla, abbreviatura.

Desse af Ennius sannolikt ifrån Grekiskan till Latinet införde samt af Ciceros frigifna slaf Tiro m. fl. vidare utbildade notæ, som för snabbskrifning med ett eller annat strek utmärkte hela ord, skola hafva blifvit tillämpade på tonerna, så att genom en neum tonens rätta namn angafs.

Fransmannen Fetis har genom en stor omväg ansett sig komma till neumernas vagga: han förmenar likhet emellan dem och såväl tonskriften inom Abyssinska och Armeniska kyrkan som österländska Judars accenter, och denna tonskrift, utbildad till neumer, skulle genom de uti Europa inbrytande folkslagen, särdeles Longobarderna, hafva blifvit medförd ifrån Asien²⁾.

Den af flera författare framställda åsigten om neumernas daning af de Hebreiska accenterna gifver anled-

¹⁾ Välkända författare antaga Grekiska accenternas ålder betydligt yngre eller ifrån de Alexandrinska Grammatici under språkets senaste tid. *Grammat. Græca* af Christ. Dahl, Upsala, 1809, s. 125.

²⁾ Vid sin ogillande granskning af denna Fetis' framställning af vägen för neumerna ifrån Orienten till Occidenten erkänner Coussemaker (s. 156) ingen annan öfverensstämmelse, än emellan dem och tonskriften inom Armeniska kyrkan, hvilken han anser hafva lånat sin tonteckning ifrån det vestra Europa. Jfr. Kiesewetter *Ueber die Musik der neueren Griechen*, s. 8.

ning att nu ändtligen yttra något i afseende på tonskrift hos Judarne, hvilken ansedda skriftställare dock icke vilja medgifva hafva funnits, knappast såsom tecken för en högtidlig med sång beslägtad deklamation. Rörande samma accenters ålder äro tankarne ganska delade. Om de äro samtidiga med det Hebreiska språkets punkter eller vokaler, som icke äro lika gamla som konsonanterne, och hvilkas utsättande vid dem författarne tillerkänna Esra straxt efter den Babylonska fångenskapen, Masoretherne uti det 5:te århundradet, eller ock Rabbiner uti det 11:te, så kunna de icke med tillförlitlighet hafva uttryckt det ursprungliga sångsättet för de musikaliska delarne af Gamla Testamentet. Redan en gammal Talmudisk berättelse lärer likväl angifva dessa accenter för musikaliska tecken ¹⁾, och icke ensam en Joh. Valentius uti 16:de århundradet ²⁾, utan äfven andra uti de följande, af hvilka här endast nämnas en Judisk skriftställare uti *Schilte Haggibborim* ³⁾ och Superintendent. i Waiblingen J. Chr. Speidel ⁴⁾, hafva velat finna de Hebreiska accenterne bättre uttrycka tonförhållanden än vår vanliga notskrift. Man har ännu de senare åren icke endast velat bringa den Hebreiska metriken uti system, och gjort försök till metriska öfversättningar af Gamla Testamentets poetiska afdelningar ⁵⁾, utan äfven lemnat nya prof på den recitativartade musik, hvilken man förmenat hafva varit uttryckt genom de här ofta omtalade accenterna.

¹⁾ *Sechs alttestamentliche Psalmen* etc. von L. Haupt, Leipzig, 1854, 8:o, s. 6. Grekiske författaren Svidas uti 11:te eller 12:te århundradet säger, att Hebreernas tonteckning (notation) har gått förlorad under Kejsar Arcadius och således omkring år 400. *Die heilige Psalmodie* etc. von Fr. Arinknecht, s. 21.

²⁾ *Hebraeorum prosodia*, Paris, 1544.

³⁾ Utdrag af denna skrift äro meddelade uti Blas. Ugolini *Thesaurus Antiquitatum sacrarum* etc. Venedig, 1767, fol.

⁴⁾ Uti *Unverwerfliche Spuren von der alten Davidischen Singkunst* etc. Stuttgart, 1740, 4:o.

⁵⁾ T. ex. *Die poetischen Bücher des Alten Testaments übersetzt und erläutert* von Dr Ernst Meier, Stuttgart, 1850, 8:o.

Leopold Haupts nyss anförda skrift *Sechs alttestamentliche Psalmen; Mit ihren aus den Accenten entzifferten Singweisen etc.*, är, ehuru blott såsom förelöpare till ett större arbete, i detta afseende ganska märkelig. De melodier, Haupt enligt sin teori om accenternas betydelse framkallar, äro visserligen monotona, men icke obehagliga, och vi äro icke alldeles obenägna, att till någon del med honom instämna, då han i afseende på den meddelade melodien för den Aroniska välsignelsen (4:de Mos. B. 6: 24, följ.) yttrar, att han förmenar sig till denna välsignelse aldrig hafva hört skönare och mera passande toner än dessa, hvilka han kallar dess originalmelodi ¹⁾).

Judarne sjelfve och äfven deras Rabbiner känna i allmänhet ingenting om sina accenters bestämmeelse såsom tontecken; och emot deras allmänna användande för detta ändamål talar den betydliga skiljaktighet, som vid föredraget genom kantillation, ett slags messande, af de bibliska styckena förekommer inom Judiska bönehus uti olika länder, t. ex. de Tyska, Spanska, Italienska m. fl.

Med anledning af de storartade anstalterna för sången vid tempelgudstjensten i Jerusalem må samna yttrande om tonteckning hos Hebreerne här upprepas, som förut af andra skäl ungefärligen har blifvit fäldt i afseende på Forn-Egyptierne, att det stora antalet af röster och instrument, hvarmed sången utfördes, synes rättfärdiga antagandet af en tonskrift, så vida ringaste sammanhållning skulle äga rum.

Om, såsom förut har blifvit antydt i afseende på neumerne och Ny-Grekiska tonskriften, det ock kan medgifvas, att någon likhet röjer sig emellan en och annan Hebreisk accent samt en och annan neum, helst uti en mera tung teckning under det 11:te och 12:te århundra-

¹⁾ Rörande de äldre försöken att förvandla de Hebreiska accenterna till musiktecken finnas utförliga underrättelser hos Forkel, I. s. 153, följ.

det, så läser deraf icke nödvändigt följa, att medeltidens neumer måste hafva sitt ursprung ifrån de Hebreiska accenterna: och hade dessa tvenne slags tecken blifvit valda utan en gifven orsak, och voro de således godtyckliga, så kan tillfälligheten hafva föranlett likheten.

Sedan det föregående tills vidare har blifvit anfördt blott såsom en kort berättelse om de olika åsigterna i afseende på neumernas ålder, fädernesland och närmaste källa, och författaren för fällande af utslag emellan stora auktoriteter måste taga sig till vara uti frågor, hvilkas nogare utredande erfordrar en half lifstids forskning, utan att vid saknad af tillförlitliga urkunder dock leda annorstädes än in på gissningarnes område, så anser han sig vid striden emellan olika skriftställare något mera kunna framställa en sjelfständig tanke ifrån och med den tid, som lemnat säkra dokumenter för neumernas kännedom. Denna tid har redan blifvit angifven, såsom det 8:de århundradet, eller nogast räknadt, den senare delen deraf. Ty ifrån denna tid, eller inemot år 790, auses den afskrift med neumer till tontecken vara, hvilken, tagen af Gregorii den stores i Rom förvarade original, och, på begäran af Carl den store, genom Munken Romanus af Påfven Adrianus I sänd till Gallien, men under vägen för budbärarens sjukdom qvarlemnad i klostret S:t Gallen, Pater L. Lambillotte har lyckats bereda sig tillfälle att uti fac-simile fullständigt år 1851 ifrån trycket utgifva under titel: *Antiphonaire de Saint Grégoire*. För en närmare kännedom om allt, som förefigves stå i sammanhang med denna gamla handskrift, hänvisas läsaren till större musikaliska verk rörande ifrågavarande tid och isynnerhet till Lambillottes eget arbete. Åtskilligt kan om detsamma äfven läsas uti Sv. Psalmhistoria l. c. Noga taladt, är handskriften icke en Antiphonarius, utan ett Graduale, som upptager gudstjenstens sångstycken emellan Episteln och Evangelium, och innehåller således på långt när icke hela kyrkosången.

Men på namnet må mindre vikt läggas, då det i äldre tider ofta synes hafva blifvit användt för hvarjehanda skrifter med sång vid gudstjensten. Mera uppmärksamhet förtjena Lambillottes egna historiska upplysningar (*Notice historique*) i afseende på denna Codex, hvilka han har stödt på åtskilliga gamla urkunder. Men så väl dessa upplysningar som de till stöd för dem åberopade urkunder böra med varsamt öga betraktas, emedan de bära spår deraf, att den enkla historiska sanningen har blifvit utstyrd till en from roman, och att den historiska omständigheten, att Rom på Carl den stores tid genom sin liturgi trängde undan den gamla Galliska, har blifvit förvandlad till en katholsk legend, hufvudsakligen till förherrligande af klostret S:t Gallen, som, thy förutan, i liturgiskt hänseende är märkvärdigt nog. Full dager uti detta ämne erhålles vanligtvis icke genom skriftställare inom katholska kyrkan, som i sin obevekliga, om icke alltid sanningsenliga, tradition i detta som uti andra afseenden vill förneka tillvaron af all annan liturgi för det vestra Europa, än den, som skall hafva utgått ifrån Apostelen Petrus, och sedermera af Roms Biskopar har blifvit ändrad och, såsom det skall heta, förbättrad. Enligt samma tradition skulle förhandlingarne emellan Carl den store och Påfven endast hafva åsyftat en förbättring af sångsättet vid den liturgi, som samtidigt med kristendomen skall hafva blifvit i Gallien införd, naturligtvis ifrån Rom, den föregifna källan för all vesterländsk tro. Ser man sig deremot om hos andra författare, isynnerhet hos W. Palmer (*Origines Liturgicæ*, 4:de uppl., London, 1845, 8:o, Vol. I, s. 143, följ.), så får man inhemta, att Gallien, ända in i 8:de århundradet hade sin egen, ifrån Roms i flera afseenden afvikande liturgi, som öfver Lyon och Marseille genom Pothinus, Irenæus m. fl. lärjungar af Polycarpus, och genom honom af Evangelisten Johannes, omkring midten af 2:dra århundradet blef med kristendomen öfverförd ifrån Ephesus och Smyrna, och

anses denna Galliens liturgi i dess äldsta skepnad hafva varit enlig med orientens urliturgi under de 3:ne första kristna seklerna. Samma liturgi medförde missionärer ifrån Gallien öfver Pyreneerne till Spanien, hvarest den, kallad den Mosarabiska, ännu begagnas uti ett af Cardinal Ximenes i Toledo inrättadt kapell, samt äfven öfver Kana-len till England ¹⁾, hvarest den, ehuru med åtskilliga förändringar inom olika biskopsstift, kan på många ställen anses hafva bibehållit sig intill midten af 16:de århundradet ²⁾.

Redan under Carl den stores fader Pipin (år 752—768) begynte Romersk ordning vid gudstjensten vinna inträde i Gallien. Dit sändes ifrån Rom prester med påfveliga ritualer, och såväl Pipin som Carl afskickade till Rom unga män, att der bildas för Gallikanska kyrkans tjenst, hvartill kyrkosången isynnerhet hörde, hvilken dock de råa och för nyheten motsträfviga Fransyska sångorgangerne illa utförde, såsom det ofta klagades ³⁾.

Ibland de ifrån Rom till Kejsar Carl i sådant ärende afsände voro Petrus och Romanus, som kallas Cantores, af hvilka, såsom det redan har blifvit uppgifvet, den sednare med sin Antiphonarius för sjukdom stannade i S:t Gallen, men den förre med sin fortsatte färden till Metz i Gallien ⁴⁾. Författare, som behandlat detta ämne, anse enstämmit den i S:t Gallen förvarade och af Lambillotte

¹⁾ *The History of the Church of England* by Th. Vowler Short, New-York, 1847, 8:o s. 4.

²⁾ Om Ansgarius till Sverige medförde Gregorii den stores liturgi, hvilket är sannolikt, så är det äfven lika sannolikt, att Sigfrid inrättade gudstjensten enligt bruket i sin hembygd. Att Romersk kyrko-ordning tid efter annan ända ifrån 1200-talet alltmer trängde sig in i Sverige, känner man, ehuru det lätt kan styrkas, huru obenägen man i Sverige var, att ovilkorligen underkasta sig föreskrifterna ifrån Rom uti liturgiskt såsom i flera andra hänseenden.

³⁾ Enligt katholska källor finnes en utförlig redogörelse för Romerska kyrkosångens införande i Gallien hos Forkel, II, s. 205, följ.

⁴⁾ L. c., s. 296.

utgifna Antiphonarius vara den äldsta med neumer tecknade skrift, hvilken dess utgifvare utförligt söker bevisa vara identisk med den af Romanus medförda, och, ehuru i saknad af ett titelblad, som kunde anvisa dess källa, vara en trogen afskrift af Gregorii den stores eget i Rom förvarade original. Sådant titelblad med sådan anvisning har sannolikt funnits, emedan titelblad finnas på liturgiska handskrifter af nästan lika hög ålder som denna Antiphonarius. Det Kongl. Bibliotheket i Stockholm eger tvenne, båda, isynnerhet den äldre, för stilens noggrannhet, skönhet och prakt utmärkta framför alla de codices, hvaraf författaren har funnit fac-simile, och såväl den ena som den andra uti den utförliga titeln bärande namn af *Liber Sacramentorum* (svarande emot *Missale*) samt tillkännagifvande, att den till författare har Påven Gregorius (*A Sancto Gregorio Papa Romano editus*). Den äldre, som icke eger tonskrift, har författaren ansett sig kunna antaga vara före år 855¹⁾, och någon gång vågat kalla Ansgarii Handbok. Men åldern för den sednare med fullständig tonskrift har, till undgående af beskyllning för öfverdrift, blifvit angifven vara icke yngre än år 1000, ehuru de vanliga kännetecknen för en handskrifts ålder kunde visa ett eller annat århundrade tillbaka, och det bevis, som hemtas ifrån textningens prydighet, kunde berättiga denna *Liber Sacramentorum* att anses åtminstone samtidigt med S:t Gallens Antiphonarius. Uti titeln för denna vår handskrift förekommer, näst efter ofvan sist anförda ord, den märkliga uppgift, att den har utskrifvits ur original-exemplaret uti det påfliga Kammar-bibliotheket (*ex authentico libro Bibliothecæ cubiculi scriptus*), och den eger således säkrare vitnesbörd, än den uti S:t Gallen förvarade, om omedelbart ursprung ifrån Rom, ehuru vi der-

¹⁾ Så ock G. Stephens uti *Förteckning öfver de förnämsta Brittiska och Fransyska handskrifterna uti Kgl. Bibl. i Stockholm*. Stockholm, 1847, 8:o, s. 52.

före icke vilja påstå, att vår codex varit ett af de ifrån Rom till Gallien afsända exemplaren. Den har i afseende på fullständighet i de qvarvarande delarne ¹⁾ ett företråde framför S:t Gallens Antiphonarius, att densamma, icke såsom denna, hvilken endast är ett utdrag ur det gemensamma originalet, blott upptager Gradualerne med den sång, som kallas Tractus, utan hvarje sångstycke samt hela den öfriga ritualen, och är således både ett Missale och en Antiphonarius.

För att nu komma till neumerna i dessa gamla codices, så äro de uti begge högst rediga och väl tecknade, dock nästan mera uti vår handskrift, och de befinnas i allmänhet vara af sådan likhet till formen, att de väl kunde anses vara ifrån samma århundrade ²⁾. De förekomma dock icke med den diplomatiska noggrannhet, hvarken till antal eller till tecken för enahanda ton, att man skulle kunna erkänna dem vara afskrifter af en och samma urkund ³⁾, derest man icke måste fästa afseende dels på bri-

¹⁾ Hela afdelningen för Adventstiden saknas, och vid slutet med Dominica XV post Pentecosten, svarande emot 14:de Sönd. efter hel. Trefaldighetsdag, saknas blad, som dock icke torde vara rätt många, emedan de delar, som uti yngre Missaler förekomma i begynnelsen och slutet, här hafva fått plats in uti handskriften.

²⁾ Neumerne voro till teckningen något olika uti olika tidehvarf.

³⁾ Mera väsendtliga skiljaktigheter förekomma ofta i afseende på sångstyckens namn och innehåll, t. ex. olika \bar{V} (Versus) efter graduale, som, alltid tecknadt med R^-G (Responsorium Graduale) uti S:t Gallens Antiphonarius, kallas uti vår codex G^-R , (Graduale Responsorium), eller Epiphania uti den förra, men Theophania uti den sednare: och någon gång äro texterna alldeles olika, såsom då den förra för Menlösa barns dag har: Laus tibi Christe, men den sednare: Halleluja, eller då den förra saknar ritual för en hel gudstjänst uti den sednare, såsom för Kl. (Calendæ) Januarii, In octava domini, Ad Sanctam Mariam; Ad Martyres, hvilken gudstjänst dock såsom åtskilliga andra torde hafva blifvit förbigången, emedan ingen gradual förekommer. När Gregorii den stores fest, hvars upptagande inom kyrkan beslöts på ett möte år 747, i begge Antiphonarierna finnes på sitt rätta ställe, så innehålla afskrifterne ofelbart mera än originalet.

stande noggrannhet och möjliga egenheter hos afskrifvarne, dels på den omständighet, att samma intervall kunde uttryckas med neumer af ganska olika utseende.

Hafva nu dessa Gregorius den store till uppfinnare, eller har han för kyrkosången endast använt en tonteckning, *nota romana*, som redan fanns före hans tid?¹⁾ Det sednare måste åtminstone vara förhållandet, såvida sanning finnes i uppgiften, som innehålles uti titeln för vår *Antiphonarius*, och uti beviset för källan till den, som förvaras uti S:t Gallen. Nu hafva likväl författare nästan enstämmigt vitnat om Gregorii kyrkosång, att den, andra egenheter oberäknade, var enkel, utan prydnader, syllabisk, med blott en ton för hvarje stafvelse. Sådan är likväl ingalunda den sång, som förekommer uti de här omhandlade *Antiphonaries*, utan tvärtom nästan allmänt, isynnerhet uti *gradualerne* med tillhörande *versus*, högst melismatisk, så att man på några ställen, helst vid slutet af ett sångstycke, kan för en stafvelse räkna omkring 20 särskilda tontecken, hvaraf åtskilliga utmärka flera än en ton; och det är en hel tonmålning, hvarmed ordet *Halleluja* vanligtvis slutas²⁾. Vid N:o 106 i *Svensk Psalmhistoria* meddelas en, äfvenledes här noggrannt aftecknad, *planche*, hvars N:o 1 och 2 visa en syllabisk sång ur *Antiphonarierne*, sådan som vanlig *choral*, och sådan som man anser Gregorius hafva föreskrifvit kyrkosången; men ett sångsätt finnes knappast lika enkelt på något annat ställe uti dessa arbeten, icke en gång för *Antiphonierne* uti vår *Antiphonarius*. N:o 4 på *planchen* ifrån denna *codex*, öfverensstämmande med samma *graduale* uti exemplaret i S:t

¹⁾ Kiewewetter, som dock endast i förbigående vidrör neumerne, säger (*Gesch. der europäisch-abendländischen Musik*, s. 5), att "man torde kunna antaga, att redan S. Gregorius måste hafva antingen infört eller dock auktoriserat denna tonskrift".

²⁾ Dessa massor af toner utan ord gåfvo, såsom det uppgifves, sedermera anledning till *Sequentierne*, eller ord till dessa toner. Forkel, II, s. 192.

Gallen, lemman deremot en bild af tonteckningen i allmänhet. Ett af följande tvenne fall måste derföre vara sanning, och det andra dess motsats. Antingen var Gregorii den stores kyrkosång enkel och flärdfri, såsom man har uppgifvit, eller var den konstlad och med prydnader öfverlastad, såsom våra handskrifter utvisa. I det sednare fallet saknar allt det trovärdighet, som i detta afseende ifrån lång tid tillbaka har för oss blifvit berättadt, och i det förra äro icke neumerne uti afskrifterna sammanställande med originalets. Och detta anser författaren för det sanningsenligaste, helst när bevis här ofvan hafva kunnat framställas för andra betydliga skiljaktigheter emellan tvenne afskrifter ifrån samma original, och för väsendtliga stycken uti afskrifterna, som icke kunnat förekomma uti originalet.

Bindande skäl har således det påstående, att desse Gregorii Libri Sacramentorum (Antiphonariet) icke äro trogna afskrifter af hans authentiska exemplar, utan afskrifter derutur med de tillägg och förändringar, som under nära 200 år hafva blifvit tillvägabragte, och dessa förändringar torde allt för väl kunna hafva utsträckts så väl till sångsättet, hvilket har gjorts tillkonstladt, nära liknande bravur-arians, som till tonteckningen med neumer¹⁾, hvilken uti redogörelsen för den äldsta choralen till N:o 106 uti vår Psalmbok, helst uti samma utbildade skick, som våra handskrifter utvisa, icke har kunnat med säkerhet uppgifvas härstammande ifrån Gregorius själf, men ostridigt ifrån den af honom inrättade och längre än 300 år efter hans tid upprätthållna läroanstalten för kyrkosången²⁾.

¹⁾ Jemf. Forkel, II, s. 347.

²⁾ Man uppgifver, att skolor för kyrkosången hafva i de första kristna seklerna blifvit på åtskilliga ställen anlagda, och i Rom redan uti det 4:de och 5:te af Gregorii företrädare Påfvarne Sylvester och Hilarius. Dessa läroanstalter torde i Rom vid Gregorii tid antingen hafva varit i förfall, eller af honom i betydlig mån blifvit utvidgade. L. c., s. 142, följ.

Vi hafva derföre ingalunda bestridt sannolikheten der-
 utaf, att Gregorius vid inrättandet af sin ritual skrifvit
 kyrkosången med neumer, ehuru vi anse oss icke kunna
 tillerkänna honom begagnandet af enahanda neumer, som
 förekomma uti de tillgängliga så kallade afskrifterna. Hu-
 rudan hans tonteckning verkligen har varit, om den har
 utgjorts af alfabetets första 7 bokstäfver eller af neumer
 (nota romana), hvilket sednare är sannolikt, och hvad
 utseende de egt, det är ännu icke tillfredsställande åda-
 galagdt för den, som vill hafva samtida ostridiga bevis,
 och sådana torde ännu länge låta vänta på sig.

Neumernes utseende, isynnerhet under det 8:de, 9:de
 och 10:de århundradet, kan i allmänhet inhemtas af ofvan
 återopade planche. I saknad af tabell med fullständigare
 tecken och namn för neumerne hänvisa vi till här ofta
 anförda arbeten af L. Lambillotte och de Coussemaker
 samt Jules Tardif. Den förstnämnde har uti sin *Clef des*
Mélodies Grégoriennes, utom en särskild redogörelse (s. 35) för
 de neumer, som förekomma uti Gregorii den stores Anti-
 phonarius, s. 24 och följ. uppställt neumerne, i allmänhet
 betraktade, på följande sätt: **A**, enkla, angifvande blott en
 ton: 1:o, Punctum, 2:o, Virga l. Virgula; **B**, samman-
 satta, angifvande flera än en: 1:o, Podatus l. Pedatus,
 för 2:ne sammanbundna lika långa stigande toner, 2:o,
 Clinis, Clivis l. Flexa, för 2:ne sammanbundna lika
 långa fallande toner, 3:o, Cephalicus l. Tramea l.
 Clivis Cornuta l. slutligen Plica descendens, äfven-
 ledes för 2:ne fallande nära sammanbundna toner, en lång
 och en kort (stundom förklarad genom blott en enda ton),
 4:o, Epiphonus, Hemivocalis, Frauculus (Fran-
 culus?), Gnomo l. Plica adscendens, för 2:ne sti-
 gande sammanbundna toner, hvaraf den sednare är kort
 (portamento), 5:o, Sinuosum, för 2:ne fallande toner,

såsom en Clinis ¹⁾, 6:o, Gutturalis, för 3:ne stigande nära förenade toner, 7:o, Quilisma, för 2:ne, någon gång 3:ne, stigande (stundom, med annan teckning, fallande) toner, som gifvas med Italienarnes Vibrato, ett lätt Tremolo, och 8:o, Pressus minor och major, för en förlängd ton, den förra vid slutet af en musikalisk tanke, den sednare af ett helt stycke. De öfriga vanliga neumerne: Scandicus, Climacus, Torculus, Ancus, Porrectus och Oriscus anser Lambillotte hafva enahanda bestämelse antingen som en och annan af de föregående eller som sammansättningar af dem.

De Coussemaker, som anser neumerne ursprung vara att söka uti accenterne acutus (arsis) och gravis (thesis) samt circumflexus (en förenig af arsis och thesis), indelar dem uti stam-neumer (neumes générateurs) och af dem härledda neumer (neumes dérivés), samt neumer för melodiska prydnader (neumes d'ornement). Stam-neumerne fördelar han uti 1:o, enkla: Virgula (acutus) och Punctum (gravis), och 2:o, sammansatta: Clivus (circumflexus gravis, ett fallande intervall) och Podatus (circumflexus acutus, ett stigande intervall). De af dem härledda skiljer han uti 1:o, sammanhängande (liés): Torculus, för 3 toner, eller Clivus i förenig med Podatus, t. ex. *a g a* eller *g f a* etc., och Podatus med Clivus t. ex. *a h a* eller *g a f* etc., och 2:o, sammanförde (conjoints): Scandicus (Virgula, hvarunder 2 l. 3 punkter stå) för 3 eller 4 stigande toner, och Climacus (Virgula, efter hvilken 2 l. 3 punkter stå) för 3 eller 4 fallande toner. Neumerne för melodiska prydnader fördelar han uti 1:o, enkla: Oriscus, för en lång fallande, Gnomo, för en lång stigande, Porrectus, för en kort fallande, och Franculus, för en kort stigande

¹⁾ Sinuosum i förenig med podatus, kallad pes sinuosus, angifver 3 långa toner, t. ex. *c d c* eller *f a g*.

stigande Plica, eller 2:ne nära sammanbundna toner ungefärligen såsom förslag med sin hufvudton, och 2:o, sammansatta eller Quilisma, för 2 eller 3 toner, hvarom redan är taladt¹⁾.

Jules Tardif upplöser ej blott de mest sammansatta utan äfven de enklare neumerne uti tvenne beståndsdelar Punctum och Virgula eller egentligen blott uti punkt och punkter, enär det mer eller mindre perpendikulära streket vid den egentliga neumen Virgula och såsom sammanbindning emellan tvenne eller flera punkter nästan blott är att anse såsom ett öfverflödigt bihang²⁾. För öfrigt meddelar äfven han och förklarar en tabell, som upptager neumerne uti 8 klasser, nemligen: 1:o, de enkla: Virgula och Punctum med de förnämsta tonföljder, som genom dem särskildt kunna uttryckas; 2:o, neumer för tvenne toner: Podatus och Clivus för tvenne stigande eller fallande sammanbundna toner; 3:o, neumer för trenne toner, hufvudsakligen Torculus, tecknad på olika sätt efter intervallernas inbördes förhållande; 4:o, neumer för fyra toner, uppkommande af Torculus med en vidhängd Virgula eller af en sammanskrifven dubbel Clivus eller

¹⁾ De Coussemaker har äfven en tabell öfver det slags neumer, som ofta begagnades uti det 11:te och 12:te århundradet, och hvilka han kallar neumes à points superposés, uti hvilka någon gång horisontelt, men merendels perpendikulärt, stående punkter hufvudsakligen förekomma.

²⁾ Tardif har för sin analys af neumerne visat så goda skäl och på ett lika enkelt som öfvertygande sätt så ådagalagt, huru dessa väsentliga punkter öfvergingo till medeltidens notskrift på linier, att vi måste lemna honom fullkomligt bifall, likväl under framställande af en förmodan, som icke torde sakna all grund, att dessa strek, då de förekomma under en punkt, såsom uti Virgula, eller emellan tvenne och flera, såsom uti Podatus m. fl., dock måste hafva betecknat något, helst punkterna endast genom deras relativa höjd öfver hvarandra utan strek kunde angifva intervallerna, hvilket ock ofta sker. Skulle icke dessa strek i olika riktningar, dessa här ofvan så kallade bihang, kunna hafva haft afseende på sättet för tonernas frambringande?

dubbel *Podatus*; 5:0 och 6:0, neumer för 5 eller 6 toner, mera sällan förekommande, och bildade af *Torculus* tillsammans med *Clivus* för fem och af *Torculus* tillsammans med en *Virgula*, ställd emellan tvenne punkter, för sex toner; 7:0, *Pressus*, svarande emot vår förteckning eller klav, *c* eller *f*, bildad antingen af *Punctum* eller *Virgula*, som två eller flera gånger i vågrät ställning finnes öfver samma stafvelse, och genom antalet betecknande tonens längd i förhållande till den enkla neumen; och 8:0, neumer för melodiska prydnader: *Epiphonus*, *Cephalicus*¹⁾, svarande emot *Gnomo* och *Oriscus* hos de Coussemaker, *Sinuosum* l. *Flexa sinuosa*, bildad af *Cephalicus* med en föregående *Punctum* och utmärkande 3:ne (efter tecknets utsträckning stundom 4) toner, hvaraf den första för ett lägre intervall än den andra²⁾, *Franculus*, utmärkande samma tonföljd som *Epiphonus* l. *Gnomo* (*portamento*), och *Quilisma*, med olika teckning för stigande eller fallande toner, hvaraf den första gafs med en svag drill. Åtskilliga af dessa och många andra benämningar för neumerne äro efter språkbruket hos olika författare och uti olika tidehvarf blott olika namn för samma tontecken.

Enahanda är till stor del förhållandet med neumernes utseende, hvilket dels för skiftningen uti skrifstilens allmänna karakter under olika århundraden och i olika länder, dels för afskrifvarnes egendomligheter led förändringar, hvilka dock ej blefvo så starka, att tontecknen icke någorlunda lätt kunna igenkännas. Man har funnit många hjälpredor ifrån det 10:de och de närmast följande århundraden för kännedomen såväl af neumerens namn och utseende, som af deras betydelse. Utom åtskilliga tabel-

¹⁾ *Cephalicus*, stundom med mera utdragen teckning, svarar emot 3 fallande sammanbundna toner.

²⁾ *Cephalicus*, någongång förenad med *Torculus*, uttryckte en neum för 5 eller 6 toner.

ler, upptagna isynnerhet af Lambillotte och de Coussemaker (l. c.) ifrån olika tidehvarf, med neumernes flera-handa tecken och motsvarande namn¹⁾, har man upptäckt en och annan gammal handskrift med så kallad dubbel notation eller jemte neumerne en tonskrift med bokstäfver till förklaring af de förra. Sådan är en i Montpeiller nyligen anträffad Antiphonarius, skrifven omkring begynnelsen af det 10:de århundradet. Till dessa hjälpredor, som dock med varsamhet måste för neumernes läsande begagnas, komma ifrån sistnämnda och derpå följande århundraden arbeten af åtskilliga okända och kända författare, ibland hvilka isynnerhet böra nämnas Guido ifrån Arezzo under första hälften af 11:te århundradet och hans kommentatorer, som jemte åtföljande förklaringar lemnat flerfaldiga, med egentliga neumer tecknade, musikstycken uti en mera bestämd och för oss mera fattlig notskrift med linier.

Neumerne finnas i de äldsta urkunderna merendels skrifna i horisontela linier ofvan texten, hvarigenom ledning saknas vid bedömandet af intervallet emellan en föregående och en efterföljande neum. Man sökte uti de yngre att afhjelpa denna olägenhet genom bemödandet att skrifva den ena neumen uti den ställning till den andra, som kunde vara proportionerlig emot tonhöjden, och de

¹⁾ Lambillottes första tabell ifrån 12:te århundradet har 55 tontecken med tillhörande namn; hans sista, för minnets hjälp uppställd i munkvers, följer här:

Eptafonus . Strophicus . Punctus . Porrectus . Oriscus .
 Virgula . Cephalicus . Clinis . Quilisma . Podatus .
 Scandicus . Salicus . Climacus . Torculus . Ancus .
 et pressus Minor et pressus Major non pluribus utor .
 neumarum, signis (,) erras qui plura refingis . (!).

En vida yngre tabell, med denna hufvudsakligen enahanda, har blifvit funnen i Venedig. Den är i 15:de århundradet skrifven med 3:ne notlinier för neumerne, som dock hafva ett ifrån deras äldre form något afvikande utseende, och finnes hos E. de Coussemaker, l. c., planche XXXVIII, N:o 5.

stå sålunda uti krokig eller vågformig linea. I detta afseende låg synnerlig vikt på afskrifvarens noggrannhet att iakttaga behörig proportion vid tontecknets upp- och nedflyttning. Men då afståndet emellan punkterna uti en och samma neum eller längden af det strek, som sammanband dem, skulle inom densamma bestämma intervallets storlek och beskaffenhet såsom stigande eller fallande m. m., så låg det en lika stor vikt på tecknandet af de särskilda neumerna. Noggrannheten i dessa afseenden kunde icke gerna blifva tillfyllestgörande, och sångaren var merendels villrådlig, och kunde endast bildas under ledning af en säker mästare; musiken lärdes mest efter gehör eller muntlig tradition, hvarföre ock i medeltiden musikalisk undervisning eller bildning af en och annan författare kallades *usus*, eller sång enligt tradition, och till vinnande af färdighet i denna väg erfordrades en lärotid, hvilken stundom beräknades ända till 50 år, utan att full säkerhet alltid hade vunnits¹⁾. Under 10:de, 11:te och 12:te århundradet klagade derföre de utmärktaste musikaliska skriftställare, såsom Huebald ifrån S:t Amand († 930), S:t Odon ifrån Clugny († 942), Guido ifrån Arezzo († omkring medlet af 11:te århundradet) och Johan Cotton, som lefde något senare än denne, att tonteckning med neumer var svårfattlig och så föga bestämd, att, såsom den sistnämnde skämtande yttrade sig, Mäster Trudo i sin skola lät sjunga en ters der, hvarest Mäster Albinus i sin ville hafva en qvart och Mäster Salomo i sin till och med ville framkalla en qvint, och att det fanns lika många olika sätt att sjunga, som sångmästarne voro²⁾.

I stället för att genast gå vidare fram på den väg, hvilken neumernes teckning med olika höjd syntes anvisa,

¹⁾ Lambillotte, l. c., s. 19.

²⁾ Kiesewetter, *Gesch. unsrer heutigen Musik*, s. 21; Lambillotte, l. c., s. 20; de Coussemaker, s. 174.

sökte man att på hvarjehanda bivägar skapa en bestämd tonskrift. Man tog, såsom redan har anförts, sin tillflykt till alfabetets första, stundom alla bokstäfver, för att förklara neumernes betydelse; men man tecknade ock i neumernes ställe tonerna blott med bokstäfver, i begynnelsen öfver texten uppställda liksom neumerne uti en horisontel linea, men vanligtvis sedermera uti en sådan inbördes ställning till hvarandra, som skulle gifva en åskådlig föreställning om tonhöjden. Och de författare, som försökte bearbeta musiken med tillämpning af Boëthii läror och Grekisk ton-theori, kunde icke undgå någon liten smitta af den Forn-Grekiska brokiga och vidlyftiga tonteckningen, hvarföre man ock finner medeltidsmusik uttryckt med Latinska alfabetets bokstäfver uti olika ställningar, upprätta, upp- och nedvända, bakvända, lutande och liggande, hvarigenom de Grekiska långa namnen på tonerna anses hafva uttryckts.

Utom andra af Huchald begagnade sätt för tonskrift med linier, hvarom här genast skall talas, var han särdeles uppfinningsrik uti ofvan antydda afseende och gaf sina tonskapelser uti högst olika former. Men kärleken för tonskrift med bokstäfver bibehöll sig envist, och äfven Guido ifrån Arezzo, hvilken man gifver den omtvistade äran att hufvudsakligen hafva uppfunnit och infört vårt nu brukliga tonsystem med linier, förklarar, att tonskrift med bokstäfver är det bästa och lättaste¹⁾. Linier begagnades för tonteckningen redan af Huchald, således omkring 400 år före Guido's tid. Än satte han emellan linier tecken af noll och lutande korta strek, de förra med ett nedanför skrifvet *To* (tonus) och de sednare med *Se* (semitonium), än lade han under hvarandra så många linier,

¹⁾ Solis litteris notare optimum probavimus,
Quibus ad discendum cantum nihil est facilius,
Si adsidue utantur saltem tribus mensibus,
äro Guido's ord uti hans *Regulæ musicæ*, anförda af Forkel, II, s. 259.

som antalet af intervaller, och skref två- eller fyrstämmig musik med till och med 16 linier ¹⁾. Ut i dessas mellanrum tecknades såväl tonernas motsvarande bokstafsbenämning och dessutom detta *T* eller *S* för hel- eller halftoner främst till venster, som ock derefter åt höger de ord, hvilka skulle sjungas, med hvarje deras stafvelse uti mellanrummet för den tillhörande tonen, utan vidare tonanvisning. Man brukade denna tunga tonskrift äfven efter Hucbalds tid, med den förenkling, att man vid liniernas ändar eller uti deras mellanrum tecknade tonerna endast med latinska alfabetets 7 första bokstäfver, och af Guido finnas på detta sätt begagnade till och med 40 och 42 linier ²⁾.

Men det oaktadt skref man musik derjemte med neumer äfven långt efter den tid, då vår nuvarande notplan hade blifvit ganska allmän, ja, in uti 14:de århundradet, ehuru de nu ställdes, såsom våra noter, på och emellan linierna. Dessförinnan och då man å ena sidan hade pröfvat omöjligheten att alltid säkert finna tonen af neumernes obestämda anvisning, och å den andra en betydlig svårighet af ett stort antal linier, så blef, till afhjelpande af det onda, den ena förbättringen efter den andra införd vid neumernes användande, hvarigenom deras betydelse för intonationen allt tydligare utmärktes. Sedan man omkring början af det 10:de århundradet hade begynt skriva neumerne vid en inbördes höjd, som skulle svara emot tonhöjden, insågs behofvet först att bestämma, om vi så måga säga, horisonten för hvar och en, som betecknade samma ton. Man inskränkte sig i begynnelsen att således

¹⁾ Af Hucbald och andra vid samt långt efter hans tid kallades två- och flerstämmig musik *diaphonia* eller *organum*.

²⁾ Man har en särskild tonteckning af Hermannus Contractus i begynnelsen af 11:te århundradet. Med bokstäfver öfver texten, t. ex. *e* för *equalis*, *s* för *semitonium*, *t* för *tonus*, *ts* för *tonus och semitonium*, *tt* för *duo toni* l. *ditonus* m. m. utmärkte han intervallerna.

utmärka tonhöjden för alla neumer, som motsvarade /¹⁾, hvilket ock tecknades i kanten, vanligtvis till venster, till följe hvaraf neumerne för de öfriga tonerna skulle erhålla sina tillbörliga rum under och ofvan en linie, hvilken man föreställde sig dragen ifrån samma / parallelt med texten. Men länge dröjde det icke, förrän denna linie verkligen blef dragen, någon gång med ett färglöst strek i pergamentet, ofta med rödt bläck, och i 14:te århundradet förekommer den både med och utan utsatt bokstaf. Man hade snart funnit behovet af ytterligare en linie, för att bestämma höjden för de neumer, som motsvarade tonen *c*, och denna drogs ofvanom den förra, merendels med gul färg, samt erhöll sin bokstaf. Denna sednare förbättring vid tonteckningen med neumer tillkommer sannolikt Guido ifrån Arezzo²⁾. Tonskrift med endast dessa tvenne linier behöll noga ordningen dem emellan, hvilket icke alltid skedde, då man gjorde ännu ett steg till förbättring genom förökande af deras antal. Full utveckling af vår nu varande notplan ägde dock ännu icke på en gång rum. Man tillsatte för vinnande af mera bestämdhet blott en linie till den röda och gula, vanligtvis emellan dem begge, så att platsen för *f*, *a* och *c* tydligen var utmärkt. Men slutligen togs det sista steget för färdigbyggande af den notplan, som egentligen tillhör kyrkosången³⁾, då den fjerde

¹⁾ Tonernas namn efter alfabetets första bokstäfver var möjligtvis äldre än Gregorius den store. Se här ofvan.

²⁾ Forkel, II, s. 278; de Coussemaker, s. 164.

³⁾ Kallas *musica plana*, *plain-chant*, i motsats till *musica mensurata* eller *figurata*, *musique mesurée*. Ännu begagnas uti *Missale Romanum* samt uti de forntida kyrkosånger, som utgifvas af The Ecclesiological (late Cambridge Cambden) Society endast fyra linier för notplanen. När och huru den femte, hufvudsakligen för mensuralmusiken, har blifvit tillsatt, är här icke tillfälle att utreda. Men rättast borde man nu säga, att dessa linier icke äro att betrakta såsom tillsatser den ena till den andra, utan att de, till antalet 4 eller 5, utgöra en mindre eller större afdelning af notplanens 21 linier för vanliga omfånget af menniskorösten, tillhörande den afdelning, som utmärkes genom klaverna *f*, *c* eller *g*,

linien tillsattes, hvilken fick sin plats antingen under den röda eller ofvanför den gula linien. Sedan man derjemte begynte skrifva neumerna icke blott på dessa linier utan äfven uti mellanrummen, så kunde bredvid största bekvämlighet vid tonteckningen icke vidare osäkerhet äga rum i afseende på den intonation, som dermed angafs. Allmänast tillerkänner man Guido äfven dessa tvenne sednare förbättringar, ehuru det är omtvistadt, om han först har anbragt den tredje och fjerde linien; förtjensten att äfven hafva begagnat liniernas mellanrum för tonteckningen anser man mera euhälligt tillkomma honom ¹⁾. Det var icke förr än ett och annat århundrade efter hans dagar, som den både af Guido och andra begagnade mångfalden vid tonteckning sammansmälte till allmänt bruk af fyra linier, hvilka i begynnelsen drogos än med olika färger, än med blott en enda eller den svarta. Guido sjelf skref sina toner likasom Hucbald på flerahanda sätt, helst med bokstäfver, men ock med neumer samt med neumer och bokstäfver, stundom utan, men mest med en eller flera linier, ehuru han sjelf isynnerhet förordade fyra, anbragta såsom här ofvan har blifvit visadt. Han skref äfven med blotta punkter på linier ²⁾.

hvilka man isynnerhet i kyrkosången efter behof anbringar på hvilka af linierna som helst, och icke sällan byter om hvar som helst vid begynnelsen af eller midt på en rad. Ännu vid slutet af 17:de århundradet skref man musik med 6 linier och hufvudsakligen med bokstäfver, dock för luta. Författaren äger ett sådant omkring år 1676 i koppar stucket arbete af Es. Reusner, kalladt: *Hundert Geistliche Melodien Evangelischer Lieder* etc. folio.

¹⁾ Af de uppfinningar, hvarmed man vidare har ökat Guido's förtjenster, var instrumentet Monochorden äldre än han, hvaremot solmisatation och den dermed sammanhängande så kallade harmoniska eller Guidoniska handen bragtes å bane af hans kommentatorer.

²⁾ Man kan dock misstänka, att detta mångfaldiga sätt, hvarpå samma författare berättas hafva tecknat toner, till någon del har sin orsak uti afskrifvarnes egen tonteckning.

Man betecknade med den röda linien alltid tonen *f*, likasom sedermera med den gula tonen *c*, elvad dessa bokstäfver, som blefvo tvenne af våra nu varande klaver, befinnas vid linierna skrifna eller icke. När sedermera alla fyra linierne drogos med samma färg, eller en och annan af dem åtminstone utmärktes med ofärgade strek i pergamentet, måste klaven genom bokstäfver eller annan beteckning angifvas. Huru under århundradens lopp dessa klaver till utseendet omvexlat, för att slutligen bekomma den nu brukliga formen, visar Forkel, II, Tab. III, fig. 8. Såsom något minne ifrån tider, då man med bokstäfver utmärkte hvarje linie och således utsatte lika många klaver som linier, hafva vi ännu uti Herm. Bonni Hymni et Sequentiæ af 1559 qvar flere stycken med alla tre klaverna, *f*, *c* och *g*; Bonnus begagnar derjemte 5 linier. Den dubbla klavens införande vill man tillräkna Guido likasom tillsättandet af den gula linien¹⁾.

I begynnelsen af denna redogörelse för tonskriften har det på förhand yttrats, att den art deraf, som kallades neumer, är källan för vårt notsystem. Nu har blifvit visadt, huru linier och klaver framtvingades, för att bestämdt angifva den tonhöjd, som med hvarje neum skulle betecknas; men uti sjelfva neumerne lågo äfven frön till utveckling af noternas nu varande utseende, helst det, som ännu egentligen tillhör kyrkosången, nemligen de fyrkantiga, svarta noternas; ty, säger de Coussemaker, l. c., s. 183, allt eftersom begagnandet af linier blef allmänt, erhöello neumerne redigare och bestämdare former. Den omsorg, tontecknare förut hade nödgats använda, för att utmärka rummet för tontecknen, kunde hädanefter lemnas åt dem sjelfva. Sedan linierne och mellanrummen hade

¹⁾ Forkel, II, s. 278; de Coussemaker, s. 164. En och annan af här anförda förbättringar vid tonteckningen uppgifver Guido i sina skrifter såsom sina egna uppfinningar, ehuru man har ansett dem förekomma uti monumenter före hans tid.

blifvit de bestämda föremålen för sångarens uppmärksamhet, gaf man mera noggrant an de delar af neumerne, som borde läggas på dessa föremål. Det, som i början blott var en spetsig vinkel, ett krokigt, ett snedt strek, erhöill småningom utseende af en rund eller fyrkantig punkt. Neumens öfriga del blef slutligen blott ett fint penndrag, som tjenade till föreningsband emellan de punkter, som angåfvo intonationen eller tonhöjden. Denna förändring tog sin början emot slutet af det 11:te och fulländades hufvudsakligen under det 12:te århundradet¹⁾. Man kan ock uti neumernes förändrade teckning se ett tydligt närmande steg för steg, en öfvergång till formen för kyrkans fyrkantiga noter. Det enkla streket *Virgula* erhöill en allt mera tydlig ändpunkt öfverst, som slutligen gjordes fyrkantig såsom en kvadrat, samt med det till höger eller venster qvarblifna streket bildade, till någon likhet med våra fjerdedelars utseende, en not, hvilken fordom kallades *lång* (*longa*) och, med punkten utsträckt såsom en parallelogram, en dubbel *lång*. *Punctum*, det korta horisontela streket, blef efter flera förvandlingar uti lutande ställning och olika små krökningar slutligen sammanträngdt till en liten kvadrat eller rhomb, af hvilka hvardera utmärkte 2:ne olika korta noter²⁾. Af *Clivus*, ursprungligen 2:ne emot hvarandra i spetsig vinkel ställda strek, skapade man efter hand allt mera tydligt tvenne toner för fallande olika stora intervaller, och af *Podatus*, 2:ne med ett något lutande strek sammanbundna punkter,

¹⁾ Forkel, II, s. 350. Icke förr än uti 15:de århundradet hade man i hela Europa begynt förena sig om en gemensam notskrift, särskild för choral- och figural-sång. L. c., s. 735.

²⁾ Särdeles för mensural- eller figural-musiken hade man, med afseende på olika valörer, noter af följande namn: *duplex longa* eller *maxima*, *longa*, *brevi*s och *semibrevis*, hvartill i 14:de århundradet kommo *minima*, *semiminima*, *fusa* och *semifusa*, hvilkas betydelse man kan se hos Kiesewetter, *Gesch. unsrer heutigen Musik*, s. 29.

likaledes tvenne toner för stigande. Torculus, Scandicus och Climacus antogo alltmära det slutliga bestämda utseendet af 3:ne eller flera med hvarandra nära förbundna noter, uttryckande de gamles så kallade ligaturer af flera-handa slag. Hvar och en af neumerne Oriscus, Guomo, Porrectus och Franculus öfvergick genom den alltmära bestämda teckningen till de manérnoter, hvilka man i medeltiden benämnde med namnet Plica, som efter strekens riktning och inbördes längd gafs på olika sätt; och uti det ursprungliga utseendet af Quilisma låg för ögat måladt det vibrato eller tremolo, hvarmed de utur tecknet allt tydligare framträdande noterna skulle gifvas.

Något vidare, än som på ett och annat ställe redan har förekommit i afseende på tonvalörens utmärkande genom neumerne, är här icke rum att anföra; detta ämne hör närmare till mensural- och figural- än choral-musiken, som egentligen ej känner annan skillnad emellan tonernas längd än den, som påkallas af ordens stafvelsemått. Detta ämne finnes utförligt afhandladt af de Coussemaker, l. c., på flera ställen, särdeles s. 185, följ.

Hafva vi således Guido ifrån Arezzo att tacka för vårt nuvarande notsystem? Ja, svara oss Herrar musiklärare. Men vi säga äfven i detta afseende: "Rom byggdes icke på en enda dag". Det hufvudsakligaste af detta system, noterna, låg redan långt före Guidos tid uti neumernes punkter, och dessa punkter utmärkte intervallernas storlek genom proportionen emellan punkternas olika höjd så väl uti en och samma neum, som vid en senare tid genom proportionen emellan de särskilda neumernes olika höjdars emellan. För att få ett rättesnöre för denna tonhöjd, infördes först en, derefter den andra, ja, så många linier som toner. Möjligtvis har Guido, som likväl själf mest begagnade och förordade bokstäfver såsom tontecken, föranlett begränsningen af liniernas antal till fyra. San-

nolikt har han begynt att för neumerne äfven begagna liniernas mellanrum, och så har med åtskilliga förbättringar vid notteckningen tid efter annan, men först ett och annat århundrade efter Guido's dagar, vår nuvarande notplan och vårt notsystem nått sin fullbordan. Grunden till byggnaden var lagd långt före hans tid. Han sammanband möjligtvis på ofvannämnde sätt liksom genom takresning den yttre byggnaden. Sjelfva inredningen med anskaffande af nödiga bekvämligheter verkställdes af Guido's kommentatorer och efterträdare, ibland hvilka här må nämnas blott en och annan af de intill hans tid kända närmaste, som i sina arbeten i afseende på mensuralmusiken ur neumerne mest utvecklade vårt nuvarande tonsystem: Franco ifrån Köln omkring 1200-talet, Hieronymus ifrån Mähren, Walther Odington, Marchetto ifrån Padua och Johannes de Muris i 13:de århundradet; och bör slutligen erinras, att neumerne, såsom här förut har yttrats, ännu långt efter denna tid bibehöllo sig inom kyrkomusiken, deras rätta hembygd.

Må några slutord ursäktas, för att antyda, huru författaren har kommit in på neumernes område. När han med den ringa kännedom om neumerne, som är att finna hos Forkel, Häuser (*Gesch. des Kirchengesanges* etc. Quedlinburg u. Leipzig, 1834, 8:o) och Kiesewetter (*Gesch. unsrer heutigen Musik* etc.), blef bekant med Ferdinand Wolfs arbete *Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche* etc. (Heidelberg, 1841, 8:o), ansåg han frågan om deras betydelse endast vara föremål för en hopplös from önskan och för antiqvariers snillelekar. Men då han uti här varande Kongl. Bibliothek anträffade Gregorii den stores Liber Sacramentorum med fullständig tonskrift genom neumer, och der fann vår psalm N:o 106 med samma tonskrift för hvarje strof, ansåg han sig af den gamla sången böra göra en fullständig kalkering, för att med en resande musikidkare öfversändas till Wien och A. J. Schmid, som eguat

ett mångårigt arbete åt neumerne och lemnat Wolf de af honom meddelade Noten-Beilagen, hvilken hans afsigt för den skyndsamma resan dock icke utfördes. Författaren förmenade nemligen, att, såsom han uti redogörelsen för samma vår psalm s. 304 uti Sv. Psalmhistoria antyder, för en sång med det stora anseende som denna, och som vid de mest högtidliga tillfällen årligen inom den katholska särdeles konsekventa kyrkan begagnats, ungefärligen enahanda sångsätt under århundradens lopp skulle hafva bibehållit sig, och han ansåg, att man genom användande af en yngre fullt bekant tonteckning borde kunna finna nyckeln till neumernes gåta äfven uti den äldsta alldeles obekanta, en väg, hvilken han sedermera har funnit Pater Lambillotte till någon del hafva gått. Sedan han hade fått lära känna de arbeten rörande neumerne, hvilka efter år 1854 utgifvits ej endast af samma vetenskapsman utan äfven af de Coussemaker och Jules Tardif, fann han det vara sin pligt att förskaffa sig åtminstone en ytlig bekantskap med detta så väl för kyrkomusiken särskildt som för konsthistorien i allmänhet vigtiga och nu mera oafvisliga, ehuru inom Sverige alldeles främmande, ämne.

Tillägg.

Följande, vid utskrifningen till trycket förbigångna not, hade bordt införas sid. 244, efter ordet "deklamation", på 4:de raden:

Forkel, I, s. 152. Deremot säger A. F. Pfeiffer: "Die Hebräischen Accente haben, der höchsten Wahrscheinlichkeit nach, eine musikalische Tendenz gehabt (ein schriftlicher Ausdruck der Musik zu seyn); doch möchten sie schwerlich, wenn denen für richtig anerkannten Grundsätzen gefolgt wird, über das 6:te Jahrhundert hinaufreichen". *Ueber Bücher-Handschriften überhaupt*. Erlangen, 1810, 8:o, s. 195.

Om

KONUNG GUSTAF DEN FÖRSTE

och hans tidehvarf,

särdeles de tvenne första s. k. Dalkarls-
upproren.

AF

WILHELM ERIK SVEDELIUS.

Uppläst som Inträdestal i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets
Akademien den 18 Augusti 1859.

Till föremål för den afhandling, som åligger mig att meddela vid mitt inträde i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien, har jag valt en betraktelse öfver Konung Gustaf I:ste och hans tidehvarf, särdeles vissa tilldragelser under de första åren af hans regering. Då jag besinnade huru jag bäst skulle motsvara Akademiens hedrande kallelse, befann jag mig i den största förlägenhet, emedan de studier, jag då förehade och som ännu sysselsätta mig, svårligen gifva någon anledning för en så beskaffad specialafhandling, som jag förmodar att Akademien önskar att erhålla. Visserligen eger jag sedan många år tillbaka några förarbeten, hvilka, om de voro mera fullständiga, skulle synas mig användbara för ett sådant ändamål, men dessa arbeten äro tills vidare afbrutna genom öfvermäktiga hinder. De hafva ökats dessa hinder genom min flyttning till en ort, aflägsen ifrån de större Svenska arkiverna. Jag har genom min embetsverksamhet varit stängd ifrån dessa arkiver under större delen af den tid, som jag egt att begagna för en inträdesafhandling i Akademien. Jag stannade derföre vid det beslut att inskränka mig till en betraktelse, sådan jag nu går att meddela. Den rör kända förhållanden. Den har uppstått under föreläsningar vid Lunds universitet. Jag har sedermera utförligare utarbetat densamma. En del af denna uppsats är dock ordagrant lika med föredraget ifrån kathedern. Jag känner huru väl jag hade behöft vägledas af en större lärdom än den jag eger. Äran att hafva upptäckt nya facta inom vetenskapen måste jag försaka. Jag har heldre

velat umbära detta beröm, än stiga ned i en forskning, der jag ej kunnat tränga till djupet. Den första pligten vid inträdet i en lärd Akademi är att undfly skenet af en falsk lärdom. — Om jag blottställer mig för det omdömet att hafva svikit Akademiens förväntan, så har jag emot ett sådant omdöme intet svar. Men då jag i mina föregående arbeten intet finner, som kunnat föranleda någon stor förväntan, så ser jag i Akademiens kallelse ett bevis att Akademien icke sätter sitt anspråk på min förmåga alltför högt. Det är min pligt att framdeles söka mer och mer rättfärdiga det förtroende, som denna kallelse dock innebär, men att genast nedlägga — såsom jag det nu gör — min tacksamhet för den heder, som blifvit mig bevisad, och denna min tacksamhet frambär jag med den djupa ödmjukhet, som jag i alla lifvets förhållanden räknar för en helig pligt.

En rik personlighet gör ett olika intryck alltsom man betraktar densamma, ej blott under olika synpunkter, men ock under särskilda tidskiften af dess lefnad. Likasom människan i olika lägen visar olika sidor af sitt väsende, så framträder också detta i förändrad dager alltsom åren skrida framåt först och sedan nedåt och lynnet åldras. Följer man en människa ifrån hans tidigaste början till grafvens brädd, helst en rikt begåfvad natur och som gått igenom vexlande öden af lust och nöd, så skall man se hvilken lifvets mångfald Gud har nedlagt i människans väsende, så att detta icke är sig likt den ena tiden som den andra, och, grundligen betraktadt, ser man dock att det är detsamma, men det spelar på ytan i skiftande färger och så många som dessa skiftningar äro, så rik blifver undervisningen för den blick, som sänker sig till det inre af menskligheten.

Men för den blicken visar sig äfven huru lifvets vexlande uttryck hvila på en oföränderlig grund. Man åter-

finner lynnets särskilda riktningar, hvar och en för sig, i grunden desamma under skiljda förhållanden. Men dessa förhållanden, lifvets omständigheter, frestelser, faror, omvexlingar inverka på lynnet, så att detta bär helt olika frukter, ehuru växta ifrån samma rot. Det händer att samma sinnelagets böjelse, som den ena gången visar sig såsom en dygd, kan under andra förhållanden leda till ett handlingssätt, som man ville kalla straffbart. Sådant lärer att icke kasta stenen på den skuldbelastade, men också att vara måttlig i berömmet öfver menniskors dygd.

Så mångskiftande, men dock sammanhängande inom sig, var Gustaf Wasas väsende. Ynglingen Gustaf Eriksson med Sveriges baner vid Sten Stures sida och samme yngling, inspärrad såsom gisslan i Gustaf Trolles borg — för att icke tala om barnet, som lugger värjan igenom den Danske skolmästarens bok eller den outvecklade gossen, som lustvandrar med glada kamrater på Fyrislätten — är en annan än fången på Kallö slott och den äfventyrlige rymmaren på Dalskogen och tyrannbetvingaren, som tager kronans skänk af ett befriadt fädernesland.

Flyttar man åter blicken ifrån dessa Gustaf Wasas ungdomsbragder till hans senare dagar, hvilken skilnad ser man icke då! Den gamle Konungen på en starkt befästad thron, rik och mäktig, i kungavärdighetens glans, dynastifadren, rikshushållaren, reformatorn, despotbetvingaren nu despot sjelf — man kan väl så kalla honom, han var det i vissa fall — är en helt annan vorden än han var den tiden, då Sveriges häfder först begynte akta på hans namn.

Och huru mycket ligger ej emellan begynnelsen och slutet! Fyratio år af arbete och bekymmer, faror, sorg, glädje, och under denna tid huru vexlar ej omgifningen! Gustaf Wasa med Biskop Brask — Gustaf Wasa med Olaus Petri under den första tiden när de arbetade tillsammans och under den senare när de skiljde sig i tvedrägt — Ko-

nungen, som undervisar sitt folk, och Konungen, som bestraffar det — Gustaf Wasa vid 1527 års riksdag och vid 1544 års riksdag, Konungen, som lägger ned sin krona för ett genstörtigt folk, och Konungen, som tager kronan ärftlig af ett undergifvet folk, hälften underkufvadt, hälften tacksamt. — Konungen, som gör reda inför Svenska folket såsom en tjenare för sin förvaltning och Konungen, som låter vredens åskor ljunga emot de upproriske — allt detta är dock alltigenom samme Gustaf Eriksson Wasa.

Och samme man är också han, som en tid knappt hade en bit bröd och en annan tid underhandlar med Frankrikes Konung och med Rysslands Czar och för krig med den sednare och rustar ut flottor och gör hafvet fritt för Sveriges handel, bygger slott och fästen, lägger tillsammans rikedomar och hjälper upp Konungen af Danmark på dess thron.

Genom en sådan mångfald af lifvets förhållanden utvecklar sig en själens rikedom, som aldrig Sveriges häfder sett öfverträffad. Hade här ej funnits en rik själ, så hade han ej gått igenom ett sådant lif och slutet blifvit sådant det blef. Följer man honom hela vägen, så kan man urskilja utvecklingens skiften. Först ynglingen, framtidsmannen, som knappt synes ega en framtid, den unge hoppas der intet hopp vill visa sig och modet är sådant som mången, den der tycker sig vis, skulle kalla öfvermod. Der ligger en egen friskhet öfver den unge Gustaf Erikssons väsende, den kommer af en öfvertygelse, som går framåt, oförtruten, ej ser sig tillbaka och ej åt sidan, obekymrad för död och fall, stark i tron att han har Gud med sig. Och det är intet i hans handlingssätt, som stör intrycket af fosterlandsbefriaren. Den tiden är han Sveriges hjelte och hans historia är glädjande och trösterik. Känslan som den väcker är tacksamheten för den gudomliga verldsstyrelse, som väckte honom upp.

Gustaf Eriksson, nyss upphöjd på Sveriges thron, är redan en annan gestalt. Ett nytt karaktersdrag bestämmer personligheten. Det är herrskaresinnet. Förut var han anföraren för friskarorna i kriget, äfventyrshjelten, som slåss på vinst och förlust, nu är han regenten, som sträfvar att samla ett rike. Men mycket af den unge Gustaf Eriksson är ännu kvar hos Konung Gustaf. Ställningen under de första åren är ej stort mindre äfventyrlig för Konungen, än den var för upprorsanföraren. Och den är mera invecklad och arbetet är vidsträcktare. Också framställa sig nya sidor af personligheten. Det som under denna tid, de första åren af konungaregeringen, i synnerhet står fram för betraktelsen är djerfheten och slugheten i förening. Modet är lika friskt som förut och verksamheten outtröttelig, men statsmannens klokhet, regentens beräkningar framträda mera än förr och derunder, så ofta tillfälle gifves, äfven konungalynnets håg att befalla. Med oinskränkt bifall följer man Gustaf Wasa den tiden och tillgifvenheten, som väcktes för den unge hjelten, förbinder sig med aktningen för monarkens klokhet och den mognade mannens sansade kraft. Tanklös var Gustaf Eriksson icke, men Konung Gustaf visar sig allt mera såsom en vis man. Djerfheten, hvarförutan den fågelfrie rymmaren ej skulle kunnat vinna friheten åt Sverige och kronan åt sig sjelf, är dock ännu alltid densamma. Den bjertaste taflan af Gustaf Wasa under denna tid är uppträdet vid Westerås riksdag.

Följer sedan ett nytt tidskifte. Ställningen är ännu länge den kämpandes, som slår omkring sig, men fienden faller dock undan med tiden. Hjelten stadgar sin seger, Konungen sin thron. Med detsamma åldras han äfven. Han står nu på midten af sin lefnads väg. Bakom sig har han genomkämpade faror, en af äfventyr uppfylld ungdomstid, som lärt honom känna sin förmåga. Ännu har han fullt af bekymmer, men han känner att han är

den starkare. Bekymren hafva icke brutit sinnets spänstighet och icke utsläckt det glada modet. Med vanan att vara Konung växer han sig in i konungadömets föreställningar, han höjer sig ifrån ett oroligt folks ledare till ett underdånigt folks beherrskare, modet blifver stolthet, makten artar sig till despotism. Motståndet retar honom, människors trolöshet frestar honom att vedergälla ondt för ondt. Nu lofvar han Dalkarlarne nåd och halshugger dem sedan¹⁾. Han blifver sträng, han kufvar och förkrossar,

¹⁾ Denna fråga, huruvida Konung Gustaf bedrog Dalkarlarne efter det s. k. klockekriget, förtjenade väl en utredning. Frågan är den, huruvida amnesti var gifven och sedermera blef bruten. Det förra, eller att amnesti var gifven, kan ej betvillas, då man läser Konungens bref den 7 November 1531 (Dipl. Dalek., T. II, p. 196). Den sednare frågan, eller huruvida Konungen bröt sitt löfte, är mindre klar. Löftesbrottet skulle bestått i den stränga bestraffning han lät öfvergå hufvudmännen för upproret. Folket i gemen njöt visserligen den fred, som lofvad var. Det stränga tal, som, enligt krönikorna, Konungen skall hållit till det församlade folket, kan icke anses för ett sådant löftesbrott, fastän konungen lofvat detta folk sin nåd. Sådana tal hörde till det oförbehållsamma sätt, hvarpå Konung Gustaf umgicks med sitt folk. Talet vid Westerås riksdag år 1527 var icke mildare. Men då hufvudmännen blefvo föremål för en verklig förföljelse, så var denna behandling tvetydig. Ty desse hufvudmän voro icke undantagne ifrån amnestien. Personerne, som nu, detta oaktadt, blefvo föremål för bestraffning, voro Nils i Söderby, Måns Nilsson, Ingel Hansson, Anders Persson samt "een hoop prester" och några flere (Tegel I, 319, 321). Ibland dessa befunno sig Måns Nilsson och Ingel Hansson i en egen ställning, i det att de icke allenast icke voro undantagne ifrån amnestien, utan äfven hade under sjelfva upproret erfarit prof af Konungens ynnest och förtroende. Derom vitna Konungens bref till Måns Nilsson samt till Ingel Hansson i Mars månad 1531. Vid denna tid var upproret ännu i full fart, såsom kan ses deraf att Dalkarlarnes bref om det riksmöte, som de ville sammankalla i Arboga, är dateradt den 12 April, således ej långt efter de nyssnämnda Konungens bref (Dipl. Dalek. T. II, p. 177, 179, 182, 186). Vare sig nu att Konungen ännu vid den tiden icke kände Måns Nilssons och Ingel Hanssons delaktighet i upproret, eller att han ville befästa en osäker trohet, så var väl icke derigenom något löfte gifvet om strafflöshet ifall desse personer sedermera visade sig ovärdige Konungens förtroende. Detta förhållande förändras icke, ifall Konungen äfven sedermera, på en tid då han icke gerna kunde vara okunnig om Ingel Hanssons verkliga karakter, dock begagnade den mannens tjänst såsom Fogde i Dalarne. Enligt Tegels fram-

han regerar och befaller. Men kraften ledes af klokheten. Medan han lär sig att han är en mächtig Konung, glömmmer han aldrig att han varit en folkanförare.

ställning (T. I, 281, 282) skall Ingel Hansson erhållit detta uppdrag vid den tid då Dalkarlarne "leddes gå widh skogen", d. v. s. då upproret var på återgång. Redan det anförda brevet af den 25 Mars innehåller likväl ett uppdrag att vara Fogde. Ingel Hansson synes således hafva innehaft denna befattning redan före den tid, då Tegel säger honom hafva fått densamma. Men Tegels berättelse månde dock vara ett bevis, att Konungen allt framgent fortfor att bemöta Ingel Hansson med yttre tecken af förtroende. Denne man torde varit en partigångare, som underhöll sin gunst på bägge hållen. Konungens man hade han varit under oroligheterna på den s. k. Daljunkarens tid, såvida han är densamme Ingel Hansson, som bar bref emellan Konungen och Rikets Råd i Östergötland (Handl. till Skand. Hist., T. XVI, p. 118—120). Men skulle äfven den ynnest Konungen nu, år 1531, visade Ingel Hansson blott varit en list för att låta Dalkarlarne tro att de hade vunnit spel, så låg deruti dock ingen bestämd försäkran att Konungen var blickad. På sin höjd kunde Ingel Hansson hemta någon anledning att tro, det han intet ondt hade att befara. — Vare dock härmed huru som helst, så hade i alla fall såväl Ingel Hansson som Måns Nilsson jemte alla de öfriga full rätt att anse sig inbegripna i den allmänna amnestien. Då uppstår den frågan, om Konungen vid den tid, då han höll sin stränga räfst i Dalarne år 1533, kunde anse sig genom senare händelser frikallad ifrån den förbindelse, han iklädt sig genom amnestien af den 7 November 1531. Anledning saknas ej att så kunde vara. De anklagade beskylldes för brottsliga förbindelser med Gustaf Trolle, Thure Jönsson samt konung Christian sjelf. För sådan sak var visst ingen amnesti gifven. Frågan beror derpå om denna beskyllning var grundad. Att de landsflyktige herrarne arbetade för att sammanbinda detta daluppror med konung Christians anslag, lider intet tvifvel. Man eger Gustaf Trolles m. fl. bref till Dalarne, skrifvet i Opslo den 3 Mars 1532 (Thyselius, Handl. till Sver. Reform. och Kyrkohist. under Kon. Gustaf den förste, T. II. 26). Nu förekommer väl något oväntadt att finna "Biskop Hans till Linköping" nämnd såsom en ibland dem, i hvilkas namn brevet var skrifvet, ehuru denne Biskop Hans (Brask) väl icke uppehöll sig i Opslo vid den tiden. Detta torde dock icke vara något skäl att bestrida brevets äkthet; den frånvarandes namn kunde väl åberopas (jfr. not. i *Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie*; T. 1, p. 504). Men deremot, om en sådan skrifvelse blef aflåten till Dalkarlarne, följer icke att desse lyssnade dertill. Eger man rätt att till detta tidskifte hänföra det odaterade bref ifrån Dalkarlarne till Gustaf Trolle, som läses hos Troil (Handl. till Reform. Hist., T. IV, 351, jfr. Diplom. Dalek., T. II, p. 202), så skulle Dalkarlarnes hat emot Gustaf

Sådan är Gustaf Wasa på 1530-talet. Efter den tiden går han åter in i ett nytt skifte. Omgifningen är för-

Trolle varit fullkomligt lika bittert nu som någonsin. Men detta hindrar icke att ju Måns Nilsson och någre med honom, ett mindre antal ränkmakare, kunde hafva inlåtit sig med rikssienden. Att de gjort detta, skall, enligt Tegels uppgift, blifvit intygadt af Dal-karlarna sjelfve, när desse öfverlemnade Måns Nilssons anhängare i Konungens hand. Måns Nilsson skulle "i then näst förledne vinter" — således efter det amnestien var gifven — hafva stått i brottslig förbindelse med Kon. Christian. Likaledes skola flere ibland dem, som afrättades på Kopparberget, hafva bekänt på sitt yttersta att Måns Nilsson och "Herr Effvert" hade skickat bref och bud till fienderna i Norge. Detta vitnesmål åberopas i domen, som fällde Måns Nilsson m. fl. till dödsstraff (Tegel, T. I, 320—323). I den mån de anklagade voro skyldige till sådan sak, kunde amnestien icke skydda dem. Men deremot, äfven om detta gäller om Måns Nilsson och några med honom, är dock ingalunda klart att det gäller om alla som straffades. Det säges väl i domen att "de andre", som dömdes på samma gång, d. v. s. Ingel Hansson, Anders Persson m. fl., hade delaktige varit med Måns Nilsson "uthi then stämplingh medh rijkens fiender i Norrige", men först och främst förekommer detta omdöme i en sådan ordställning att det synes såsom grundade det sig derpå, att desse män "icke bewijste nogen undsättningh emoot" desse fiender "ther som thet doch förnödhen war". D. v. s. de hade icke på Konungens uppfordran bevisat tillbörlig tjenst under den tid då Kon. Christian låg i Norge år 1532. Deraf följer likväl icke såsom afgjord sak, att de verkligen voro i förbindelse med samma fiender. Vidare är denna beskylning icke lika bestämdt uttalad angående dem, hvilka afrättades på Kopparberget. Och i alla fall återstår det factum, att domen angick icke endast detta brott, utan äfven de gerningar, som voro begångna under det s. k. klockekriget, hvilka dock måste varit föremål för amnestien. Konung Gustaf kan således icke befrias ifrån beskylningen att hafva brutit sitt ord. Orättrådigheten blifver dock mindre skriande, då man torde kunna antaga, såsom nyss är visadt, att åtminstone en del af de anklagade, på samma gång de förföljdes för gerningar, de der voro förlåtna, dock äfven voro saker till ett brott, för hvilket ingen amnesti var gifven. I afseende på dessa personer begicks här mera en oformlighet än en verklig orättvisa. Märkeligt är också att sjelfva amnestien alls icke omtalas. Man ser intet bemödande att i bredd med amnestien försvara rättmätigheten af den förföljelse, som här egde rum. Konung Gustaf plägade eljest vara angelägen att förklara och försvara det han gjorde. Det vill derföre synas såsom hade Konungen alls icke föreställt sig att något löftesbrott här kunde förevitas honom. Han följde förmodligen den åsigt, som han uttalar i det af Geijer (Sv. Folk. Hist. i Saml. Skr. Sen. Afd., T. III, 121) anförda brefvet till Lars Siggeson m. fl., att man skulle "bruka list och lämpa med de skal-

ändrad, segern är afgjord. Konungen är ej Konung blott, men Arfkonung, han sitter på en säker thron ibland ett folk, som begynner förstå sin Konung. Der är lugn i landet. Konung Gustaf är icke mera den kämpande hjälten, han är lagstiftaren, regenten helt och hållet. Maktens frestelser blifva större, herrskaresinnet utsvärfvar. Derunder framträder en sida af karakteren, som har utvecklats sig under den förflutna tiden — misstänksamheten. Han har känt så mycket af list och försåt, att han vädrar sådant mera än skäligen är, han har brottats med en bångstyrig tid och lärt sig att tämja den, han har varit tvungen att gripa in med egen hand öfverallt, erfarenheten har gjort det intryck på hans sinne, att han fattar sin kungliga pligt såsom en förmyndares för Sveriges folk, som skall säga detta folk hvad lofligt är, och såsom en lärares, som undervisar barnen med riset i sin hand. Med denna uppfattning af sin konungsliga bestämmelse och med lynnets riktning till misstänksamhet företager han sig att förordna och befalla något myndigare, än Sveriges Konung efter gammal häfd rätteligen hade lof att göra ¹⁾. Ur sina gamla

kar, skulle man än lofva och tillsäga dem allt det möjligt vore; emedan de ju intet hålla hvad de lofva".

¹⁾ Se t. ex. brefvet till Måns Nilsson i Finland år 1548 (Arwidsson, Handlingar till upplysning af Finlands Häfder, T. VII, p. 241), deruti Konungen talar om en del Finske bönder, som drefvo "bon-deseglitz", hvilket Konungen icke ville tillåta. Hans vilja var att "en partt aff the weläpneste bönder, som seeglatzen och köpen-skapen bruke plägade, skulle flytie sigh in till Wiiborgh och sättie ther för Borgere". Detta ville bönderne icke, gåfvo intet svar ifrån sig när Måns Nilsson talade vid dem, men voro "stiiffnackede", lvarföre, skrifver Konungen, "synes oss likast ware att tu skicker utt någott folck och lather taghe änn 20 eller 30 aff thet salskap wiidh halsen och sättie them på någon tiidh, ther the wore forwarrede, och så skulle man medh thz samme sökie utt änn 3 eller 4 som the rette Capetenere therföre waritt och them skulle man lathe hugge huffwedett aff, på thet andre motte haffve ther ett skyy widt och läre att fruchte Gudh och theris Öffrigheet". — Likaledes ser man Konungen (1551) gifva befallning åt Henrik Classon Horn att "allffwarlige tilseije och förmane" folket uti Raumo, Ulsby, Borgo och Ekenäs städer att "the uthan all wijdere skotzsmåll eller för-

grundsatser drager han slutföljder, som kanske ej voro så alldeles riktiga. Det är under denna tid som hans svaga sidor blifva mera synbara, viljans kraft blifver hårdhet och rättvisan förvirrar sig för hans blick. Nu höljer han Olaus Petri med smälek, nu låter han honom dömas till döden, nu tvingar han Laurentius att sitta i dödsdomstolen öfver sin broder¹⁾. Lynnets retlighet ökas med åren

halingh sich till Helsingeforss begiffwe och flöttije skole" och hvar de icke gjorde detta skulle Konungens befallningsmän vara Henrik Classon behjelpige att "straffe thet olyduge selskap". Af ett senare bref (1555) ser man att olydnaden dock fortfor i hvad beträffade "mågre utaff the Raumo borgere" och Konungen ansåg att "the wällförtienth halfwe att man skulle straffe them för sådanne theris olydno skull til liffwet, på thet att andre måge see ther wiid", men nu var Konungen dock tillfreds att de som fängslige suto "måge bliffwa lifvet benådet och gifwe oss et stycke penningar för theris halss". Dock skulle de äfven gifva sin förpliktelse att "lyttie titt til Helsingfors medh thet allerförsto". (Arwidsson, l. c., T. VIII, p. 72, 203, jfr. p. 87. Brevet af den 22 Mars 1555, äfven tryckt under N:o 10 ibland bilagorna till Nils Bjelkes præsidi-tal i Kongl. Vetenskaps Akademien: "Om det första lyckliga tidehvarf för Sveriges allmänna hushållning under Konung Gustaf I:s regering".) — I afseende på åtskilliga ibland Konung Gustaf I:s regeringshandlingar, de der synas egenmäktiga, t. ex. de som utgingo ifrån grundsatsen af kronans eganderätt till all Sveriges jord, må dock ihågkommas huru obestämdt konungamaktens omfång var samt hvilka exempel den föregående tiden hade gifvit. Åtskilligt, som stridde emot den äldsta häfden, hade dock ett visst stöd i en senare tids föreställningar och praxis. Jfr. Strinnholm, Svenska Folk. Hist., T. IV, 647—659.

¹⁾ Att Laurentius Petri blef kallad att sitta i domstolen öfver sin broder, torde få anses såsom ett uttryck af Konungens lifliga nitölskan att visa, det han hade rättvis sak emot Olaus Petri. Meningen månde varit, att det skulle blifva klart huru oförsvarlig Olaus var, då han icke af sin egen broder kunde frikännas. Hade Konungen icke haft någon sådan afsigt, synes det såsom han snarare skolat jäfva Laurentius såsom domare. Att han deremot insatte honom i domstolen, var en verklig grymhet. Anklagelserne emot Olaus Petri och Laurentius Andreæ voro för öfrigt så sväfvande och obestämda, att de just derföre hvarken kunna vederläggas eller bevisas. Att de voro öfverdrifna och att tvetydiga saker uttyddes till det värsta, torde få anses afgjort. Konungens hårdhet ökas genom det bittra hån, som genomgår anklagelserna. Om också hela saken var tillställd af von Pyhy lika mycket som af Konungen sjelf, så skedde den dock under Konungens ögon. Jfr. Bilagan till Afhandl. af

och årens verkan blifver synbar. Han åldras, han blifver tidigt gammal, bekymmer och arbete göra honom trött, han blifver tungsinn, det glada modet blifver svårmod, han blifver grufsam, ser svårigheter öfverallt, känslan af ålderns tyngd, af lifvets fåfänglighet beherrsakar honom. Om Gustaf Wasa under denna sin senare tid är mindre älskvärd, så gäller detta likväl endast enskilda drag af mensklig svaghet; i det hela är han dock ännu alltid den vise Konungen och — man kan lägga till — den redlige fosterlandsvännen. Sitt folks fader har ingen Konung varit i mera egentlig mening, men såsom fader var han också tuktomästare och dervid hände honom den menskliga saken, att han någon gång tog miste. Vile man säga att denna tid, då Gustaf Wasa hushållade med Sveriges rike, såsom det varit hans egendom, och förföljde Olaus Petri och lät snärja sig af von Pyhy, ville man säga att denna tid var Konung Gustafs sämre tid, så tyckte den tidens Svenska folk visst annorlunda. Ty folket kände, att om Konungen understundom gjorde det som icke var alldeles rätt och hans förordningar föllo sig besvärliga, så var det likväl i det hela godt att lefva under hans regering. Efterverlden kan ej heller neka, att Gustaf Wasa alltigenom föreställer den bättre riktingen i sitt tidehvarf.

Under denna senare tid är det lagstiftaren, eller rättare, den alltomfattande riksförvaltaren, som man ser, då man betraktar Gustaf Wasa — rikshushållaren, klok, noggrann, sträng ordningsman, mån om allt som kan befordra hans rikes välstånd, verksam i alla riktingar. Hushållsaktigheten och begäret efter egodelar stelnar med åren, så att det blifver honom ett nöje att samla, men detta

Hans Järta i Vitterh. Hist. och Ant. Akad. Handl., T. XVI, 183 o. f. Men alldeles oblidkelig var Konungen dock icke. De i Script. Rer. Suecic. T. II, Sect. II, p. 152 o. f. införda brefven vitna väl att Olaus Petri, så länge han lefde, betraktades af Konungen med obliida ögon, men Konungen unnade honom dock både lifvet och sitt embetes utöfning.

begär var i grunden ingen smutsig girighet, utan blott en följd af hans klokhet, ty han viste huru väl egodelarne behöfdes. Han hade varit en fattig Konung innan han blef en rik. Och han samlade väl för sig sjelf, men på samma gång för det allmänna. Ty aldrig har väl en Konung i högre grad förstått att sammansmälta allmän fördel med sin egen. Sverige hörde honom till — så tog han saken — han egde det, men så hörde också han och det han egde äfven Sverige till. Der fanns en stark moralisk grund hos Gustaf Wasa. Medan han talade som aldrastoltast om sitt konungsliga välde, i kraft hvaraf han gjorde det som syntes honom godt vara, kände han dock alltid sitt konungsliga embetes pligter. Makten betraktade han ej såsom en lek till vällust, men såsom ett dyrt förtroende, och medan han beherrskade Sveriges rike var han dess tjenare inför Gud. Så var ock hans enskildta lif obefläckadt af lastens utsväfningar och sträng och stolt som han var, så var han ödmjuk inför Gud och i grunden välvillig emot menniskor ¹⁾.

¹⁾ Jfr. t. ex. hans bekanta afskedstal på riksdagen 1560 och brefvet år 1540, Bil. N:o 37 till Nils Bjelkes Tal i Vetenskaps Akademien, deruti Konungen tackar Gud för sin återvunna helsa efter en genomgången sjukdom. Samma bref visar äfven, huru han söker att göra sig förstådd af sitt folk, på samma gång som han strängeligen förebrår detsamma, att det lät sig "så lätteligen förföre och be-
drage till allt ubestånd". Hans åsigt var, att när folket ville låta sig "nöje och halflva omsorg om eders plog och näring, snacke och tale therom och huru I eder bäst näre och berge kunnen och lathe Oss regere och försörje then annen saak, som är um Rijgzens regimente, thå stode thz eder best". Konungen förhåller sitt folk huru Gud Allsmäktig hade dem "uti alle motte med gode och fruktsame år rikelig och wäll försedt, ändoch den minste partten af eder ganske lithiz sådane welgerninger bessenne eller betenckie kunne, och förthenskuld wette I hvarken Gudh eller oss för sådanna walgerninger någon tilbörliig ödminght tjenist eller tack, utan I äre i then motten meste parten aff eder lige som oskälige creatur". — Detta bref är skrifvet under den tid, då Conrad v. Pyhy stod högt i Konungens ynnest, och innehåller till en del ett försvar för denne man emot folkets ovilja. — Om Konung Gustafs välvilliga sinnelag vitnar ibland annat det vidlyftiga brefvet den 4 April

Det intryck, Gustaf Wasa gör under sin senare ålder, är vördnaden för den vise regenten och tillika den fruk-

1546, deruti han undervisar folket om orsakerna till den dyra tiden. I detta bref kunna studeras Konung Gustafs ekonomiska grundsatser. Brevet innehåller, snarast sagdt, en afhandling i praktisk ekonomi. Det är skrifvet med synbar välmening, för att upplysa menige man om dess sanna bästa. Men förmaningar och råd blandas med befallningar af den strängaste art, såsom t. ex. då Konungen förbjuder olaga köpenskap vid 40 marks böter första gången och 100 mark andra gången, men tredje resan "miste halsen". Brevet, omtaladt af Tegel, T. II, 270, jfr. Strinneholm, Sver. Hist. i Sammandrag, T. III, 420, hafva vi läst i Nordiska Saml. på Upsala Universitets Bibliothek. Dersamma städes läses äfven ett dylikt bref af den 20 Juni 1555. Äfven här blandas förmaningar med förebråelser. Här talas om att bönderne "försvagade och förarmade blifva", så att de ej kunna sig sjelfve behjelpa och ej göra kronan och deras husbönder sin skatt, skuld och rättigheter och ej presterskapet, "som äro deras andelige lärofäder, icke utan ganska liten tionde". Konungen är "på sitt konungsliga embetes vägnar" pligtig förekomma rikets skada och vill derföre "i god och trogen välmening eder faderligen härmed sådant tillkännagifva och förmana". En orsak till böndernas obestånd var nu, att de vilja slå under sig mera än de förnä å förestå och äfven att de dela i arfskifte "kronones skattejord såsom lösören, den ene tager ängen ifrån rätta bolstaden, den andre åkern, den tredje fiskewattnet och den fjerde skogen och blifver så kronones skattejord dermed förryckt ifrån rätte bolstaden, der hon med rätta ligga borde, in under andra skattegårdar, der som hon intet tillyder och kronan och hennes rättigheter mycket förkortat". En annan orsak var att de "platt låta igengå det ena åkerstycket efter det andra och ängien i lika måtto", så att de ingalunda vele hålla vid magt i synnerhet de gamla diken som funnits. De äro late och låta marken förfalla och "så hvarken säd eller gräs, så att det som kon eller annan boskap skulle hafva det förderfvas och (snart sagdt) svälter så ihjäl både ko och so". De som vilja dika och rödja och sköta sig, få det ej för de andre, som bo i samma by, ty "när den ene vill dika och rödja vill den andre intet". Ännu en orsak var den, att "der finnes en part bland bönderne, som aldrig hafva lust eller vilja blifva på någon stad qvar utan fara kringom landet ifrån den ena socknen till den andra och ingenstädes kunna blifva för lättja skuld utan förderfva det ena hemmanet efter det andra och ljuga sig så igenom landet till att förderfva mången man med sig". På sådane skulle man hafva uppseende och icke tillstånd att de blifva lidne bland ärligit folk och fromma bönder. De muta fogdar och rättare så att de få drifva sitt spel såsom "latingar". Der fogden och rättaren kunna bekomma "en silfsked eller några alnar lärft till skänks", så sätter han dem af och till på hemmanen. Konungens mening synes äfven varit att bönderne förstörde sin hus-

tanstvärde herrskaren. När man tänker sig honom emot slutet af hans lefnad, blandar sig dermed en känsla af

hållning med "the helgedagar och många onyttige gästebud och kyrkiomässor, som mångenstäds hållas när man skall mäst beflita sig att berga åker och äng, som en part äro i then falska meningen komne, att the mena vara rätta sättet hålla helgedagar gå fåfänga, thet dock är tvärtemot Guds vilja. Therföre vore godt, är ock vår enteliga vilja och befallning såsom ock faderliga förmaning, att I wele hafva fördrag med sådana helgedagar, som Gud Allsmäktig icke hafver budit att hålla." Så vore det ock ett fel, att de icke förde in säden att torka, utan låta den "så länge blifva stådande på åkern till thess then af regn platt förrottner eller ock före in i ladan halftorr." Konungen förmanar, men hotar med straff dem som ej lyda förmaningen, och "friborne frälsismän, lagmän, häradshöfdingar, fogdar och alle andre som hafva befallning" skulle akta på att detta mandat efterlefdes, att både skatte- och kronobönder och frälsets landtbönder "bruka, dika och inhägna deras åker och äng", och de som äro de andre till men må straffade blifva. — Likasom Gustaf Wasa i dessa bref råder, förmanar och befäller med välvilja och stränghet tillika, så träffas också drag af ömhet för den svage, den fattige, och nit för den ringares rätt. Så t. ex. skrifver Konungen till Abbedissan i Nådendals kloster (1530), att han gerna unnade klostret de gods, som det var "funderatt mett", men han kunde icke hindra att godsen kunde "igen clandras epter Vesterars handell". Men det som Konungen "til kommer och Cronone" och som Konungen "wäl igen kalla motte epter Vesterås recess innehollseze", det lät han klostret behålla "en tijdh lång synnerlighe för the gamble brödre och systre skuld, som ther inne äre, the till eventyrs ingen radh wiste före sigh um clostredt platt förlagdis." (Arwidsson l. c., T. V, 259.) — Fogdarne tillhållas att göra folket rätt. Fogden Bengt Nilsson (1545) anbefalles att gifva några Österbottniske Finnar "theris peninger igen och annedtt," som han "them iffråtagit" hade och han skulle dem uti ingen måtto "fejgda eller någett förfong" göra för det de sig "beclagett" hade hos Konungen öfver fogden. Dock om fogden hade "någen wictigh och skälig orsack emott them", så skulle han gifva Konungen tillkänna förrän han något "handlade" med dem. — En annan gång (1550) låter Konungen sina Fogdar, Häradshöfdingar samt Frälsemännen veta, att han vore "undervist" huru den menige allmogen i den "landzende Finland" vore af dem och deras tjenare "otillhörigen förtungad" på åtskilligt sätt, "vpå ting medt retgonger, til thet annet met olaglige skiintzreeser, til thet tridie met thet åcker, som en part pläge tage när the uthläne någon spannemåll." Dessa tre stycken "utsuga" den menige man så att "the hernest hwareken måath eller dryck halfwe att hiälpe sig medt." Derföre bjuder och förmanar Konungen sine trogne män och tjenare att de skulle "i alle saker, som upå ting förhandles, granneligen ransake och uthan

ömt deltagande, ty den gamle Konungen var djupt olycklig. Man skulle unnat frid åt den gamle, som så hade stretat emot ofred och bekymmer, men den välsignelsen beskärdes honom icke. Der ligger ett dystert drag öfver bilden. Gustaf Wasa vid sin lefnads slut är icke blott exemplet af segraren i lifvets strid, men också ett exempel huru det är sorg och smärta med allt lif. När der omsider är fred ibland hans folk, vaknar ofredens ande inom hans eget hus. Den sorg, som kanske är den bitt-raste af alla, frätte hans hjerta. Otacksamma barns brott

all förhalning (oansecndis muthor, gånffwor, skyldskap, wilie och wenskap) hwariom och enom thet rätt och skäl är förskaffe." De förbjödos att Konungens "fattige undersåther met skiutzresor anten till land eller watn förtunge medt mindre wære egne budh och breffdragere sådane skiutzreser behöffwe." Om ockret med spannemålen heter det, att bruket var att "när the uthläne en span wele the halfwe två igen. Samelunde när the förnimme att thet fattige folck i then landzende stoor hunger och nödh lijðhe motthe för then breck skuld, som the halfwe uppå spannemål, sättie the dhå theris spannemål så högt att ingen fattig honom förmå löse eller köpe." Konungen hade också förnummit att borgarena i köpstäderna "släpe tillhope um vinteren mäden passeligit köp är all then spannemåle, som the til köps become kunne, och seden um sommeren, när köpet uppå spannemålen flux upstiiger, utpronge the same spannemål uppå thet aller dyreste ibland the fattige bönder, som nödtorftige äre." Detta förbjuder Konungen nu och sätter visst pris på säden. Och den der "i förenämnde try stycker ohörsam" vore, han skulle "straffet bliffwe". — Flere gånger hör man Konungen befalla sina Fogdar att undsätta de fattige med kronans spannmål, visserligen emot penningar eller "för hvad som helst warer the åstadkomme", men han förbjuder dock att sätta priset alltför dyrt och hwar någre vore, som "hwarcken penningar eller warer halfwe och inthet wette sigh til att förtäre", så skulle de undsättas med spannmål "opå arbethe". (Arwidsson, l. c., T. VII, p 147, 314; VIII, 71, 73, 151). Fogdarna skulle laga så, att "ingelunde någen för stoor hunger skuldh nödh lijde och tilefwentys försmecte och sedan döo motte". Jfr. brefvet den 30 December 1542, Bil. N:o 15 till Nils Bjelkes Tal i Vetenskaps Akademien, om huru Konungen förnummit att allmogen förhindrades att få vända sig till Konungen med klagomål, sådant förhinder ville Konungen "widh högste straff" förbjuda och uppmanar bönderne, att när någon af dem "någre märkelig klagomål" hade eller "när någon orätt eller nöd opå går" skulle de "dristeligen gifwe sig hit upp" till Konungen, han ville gerna "förhjelpa hvar och en til så mycket som skäl och rätt är."

och dårskap förbittrade hans sista dagar och han dör med dystra aningar för Sveriges framtid.

Dessa de allmännaste dragen af Gustaf Wasas inre utveckling förklara sig närmare vid en blick på de särskilda tidskiften och viktigare förhållanden, som han genomgick. För att icke alltför djerft anlita Akademiens uppmärksamhet, vill jag dock inskränka mig till de första åren af hans regering och äfven inom denna tidsafdelning hufvudsakligen fästa mig blott vid ett af dess hufvudstycken, nemligen de tvenne första s. k. Dalupproren.

Dessa tilldragelser ega i och för sig sjelfva en betydlig märkvärdighet, mindre genom det som skedde, än genom det som kunnat ske, men hindrades, och genom det ljus, som här sprides öfver tidens förhållanden och det Svenska folklynnet samt en stor Konungs personlighet och det Svenska konungadömet's karakter. Allt detta återspeglas i det som här tilldrog sig och händelserna egde derjerute sitt sammanhang med en mängd andra förhållanden, som hörde till de viktigaste för tiden.

Betrakte man till en början Gustaf Wasas omgifning under de första åren af hans regering samt några drag af hans eget lynne och lynnet af den tid, som han företog sig att beherrska.

Frågas, hvilka personers råd och hjälp den nye Konungen hade att tillgå, så blifver svaret, att sådane funnos icke många. Besinne man det stora blodbadet! — rikets myndigaste herrar aflifvades i massa. Om mången bullersam orolighetsstiftare var undanröjd, så var också kanske mången trofast rådgifvare förlorad. Ibland de öfverlevande funnos några, på hvilkas tro intet var att bygga, helst om afunden frestade dem emot kamraten, som blifvit deras herre. Men der fannos en annan klass, till hvilken den nye monarken stod i ett särskildt förhållande —
hans

hans krigskamrater ifrån frihetskriget. Det synes såsom ingen varit närmare än desse, att stanna i den nya thronens närhet. Man finner dock icke att desse frihetskrigets kämpar fylla någon stor plats i Gustaf I:s senare historia. Förmodligen voro desse män blott tappra bussar, mycket nyttiga i kriget, men utan statsmannens bildning och förfarenhet. Hurudana de för öfrigt månde varit, så är dock verket, som de hjälpte till att utföra, sådant, att tacksamheten fordrar, det deras namn icke sänkas i en alltför djup glömska.

Ibland dem, som tjente och hjälpte den flyende Gustaf Eriksson, framträda sedermera i hans historia de båda presterne Joen i Svärdsjö och Jakob i Mora samt Anders Persson på Rankhyttan och Måns Nilsson i Aspeboda, allesamman såsom tid efter annan hans motståndare och ingen af dem såsom någon rätt utmärkt man. Mera framstående är Peder Svensson i Wibberboda, segraren vid Brunbäcks elf och Konung Gustafs trogne man under Daljunkarens stämplingar. Ibland de öfriga, som buro vapen i frihetskriget, försvinna somlige spårlöst, andre återfinnas ibland Konungens rådsherrar och tjenstemän. Några af dem som försvinna, t. ex. Lambrecht Mattsson¹⁾, som utförde belägringen för Westerås slott; Erik Kyle, som anförde lägret vid Jerfva under Stockholms belägring; Peder Fredag, som hade befäl öfver lägret på Lofön — alla desse hade dock visat sig i så viktiga uppdrag, att man skulle väntat att höra dem äfven sedermera omtalas i Konungens tjenst.

Ibland de öfriga, som gjort sig kända under frihetskriget, finner man sedermera, ibland Konungens Råd och högre tjenstemän, t. ex. Nils Krumme, som uppträder un-

¹⁾ Lambrecht Mattsson omtalas såsom den der ännu lefde år 1528, men synes då knappt varit i tjenst. Troil, *Handl. till Ref. Hist.*, T. II, p. 284.

der infallet i Bohus län år 1523 och sedermera år 1540 var Regementsråd; Knut Andersson till Ökna och Norrnäs, som anförde lägret vid Rotebro och förekommer under Konungens senare tid såsom sändebud till Ryssland och underhandlare med Frankrike; Peder Hansson till Walestad, som nu förde befäl under belägringen af Kalmar och nämnes ibland dem som blefvo "kohrade och satte uthi Rijkzens Råd" vid konungavalet i Strengnäs; Lars Siggeson af Sparreätten, i sina yngre år en ibland de sex som bortfördes till Danmark af Konung Christian, sedermera Höfvidsman under fälttåget i Skåne år 1523 och använd i åtskilliga värf under större delen af Konungens regering samt beklädd med värdigheten af Riksmarsk; Erik Fleming, som flydde ifrån Finland undan Junker Thomas för att sluta sig till Gustafs sida och blef år 1523 intagen i Rådet. Andre åter stanna på afstånd ifrån den högsta kretsen, men dock i en vigtig och ansedd ställning, t. ex. Lasse Eriksson och Lars Olofsson såsom Höfdingar i Dalarne och Norrland; Arvid Westgöte, mördad af de upproriska under Dackefejden; Nils Grabbe, partigångaren i Finland, sedermera Höfding i Wiborg; Lasse Pederson, Gudmund Skrifvare och Staffan Sasse, alla dessa förekomma ibland Konung Gustafs Höfdingar. Äfven Clement Rensel, som i sin berättelse, hörande till Konung Gustafs historia, har förtäligt åtskilligt om tjenester, dem han utfört under frihetskriget, nämnes sedermera ibland dem, som voro i slottslofven på Stockholms slott. En och annan, såsom Peder Grym och bröderne von Melen bära förräderiets rykte. Nu tills vidare utgjorde frihetskrigets män en krets omkring den nya thronen.

Gick Konung Gustaf utanför denna krets, så hade han framför sig öfverlevorna af den gamla unionsadeln, sådana män som Thure Jönsson (af Tre Rosor), Holger Carlsson (Gera) till Björkvik, Nils Boson (Grip) till Wi-

näs¹⁾), allesamman tvetydiga män, den förstnämnde med tiden Gustafs fiende, de båda sednare nu tyranttjenare, men som skulle försonas med Gustaf. Holger Carlsson blef sedermera brukad i Gustafs tjänst, Nils Boson lefde icke länge. Gamle Erik Trolle var ännu i lifvet, men var icke tillstädes. Icke heller någon annan af unionstidens store stod vid Gustafs sida eller i hans väg. Man ser honom omgifven af ett Råd, som dels bestod af krigskamrater ifrån frihetskriget, dels af personer, dem historien icke känner förut och icke heller sedermera lär mycket känna. Sådane äro Peder Erlandsson, Knut Eriksson, Iwar Fleming, Axel Andersson, Thord Bonde samt Björn Clason. Öväntadt finner man utländingen Berendt von Melen ibland Rådsberrarne. Nils Olofsson (Winge), hvilken sedermera mistade lifvet för upproriska stämplingar, förekommer också ibland antalet.

Men ingen af dessa herrar har lemnat ett stort namn. Gustaf I var aldrig omgifven af en sådan krets som Gustaf II Adolf. Från Gustaf Wasas tid finnes ingen förebild för Axel Oxenstierna, Johan Skytte, Per Brahe d. y., Jakob De la Gardie och trettioåra krigets stora krigare m. fl. Derföre ser man Konung Gustaf ofta begagna utländingars tjänst, dervid han icke alltid gjorde det bästa

¹⁾ Thure Jönsson var fiendtlig i början af upproret, men synes temligen snart — redan i början af år 1522 — hafva öfvergifvit K. Christians sak. Jfr. Utdrag ur en handskrifven krönika hos Fant: *De historicis Gustavi I:mi*, p. 15, 16. Holger Carlsson och Nils Boson omtalas af Tegel, såsom de der bortfördes af Norrby ifrån Stegeborg till Danmark under sjelfva frihetskriget. Då man vet att Holger Carlsson sedermera icke blott erhöi K. Gustafs fred, utan äfven begagnades i hans tjänst, vore man frestad att anse detta bortförande ifrån Stegeborg såsom en art fångenskap, hvaraf skulle följa, att Holger Carlsson och Nils Boson icke ansetts ifrån Danska sidan pålitlige. Stiernman, *Höfd. Minne*, T. I, 271, säger också om Nils Boson att han blef "till fånga tagen" på Stegeborgs slott och förd till Köpenhamn af Severin Norrby år 1521. Men samme Stiernmans *Samling af Riksdagsbeslut* nämner Holger Carlsson såsom på Söderköpings herredag år 1523 förklarad för rikets fiende.

val. Aldramest tog han dock sina rådslag ur eget hufvud. Han var ensam allt i allo. Om detta förhållande i visst fall var ett ondt, i det att han befann sig i stor saknad af goda biträden, så var det i ett annat fall ett godt, ty han var befriad ifrån farliga motståndare. De saknades väl icke alldeles; Thure Jönsson fanns och någre som följde honom. Stämplade någon emot Gustaf Wasa, så saknades icke god utsigt, ty den Konungen var rik på fiender. Men de voro spridda vidtomkring, sinsemellan af olika art och lynne. Rätt goda elementer för ett adligt motståndsparti funnos icke. Sådane magnater som herrarne Tott på Sten Stures tid, eller Oxenstiernorne och Gustafs egen ättefader Christer Nilsson på Carl Knutssons tid, funnos icke nu. Christian Tyrann hade banat vägen genom att halshugga så många af den klassen, som kunnat öfverkommas. Ännu under Gustaf Wasas hela regering är Svenska adeln icke samma makt som fordom. Men efter honom vaknar ett föryngradt lif. Erik Sparre, familjerna Bjelke, Baner, Leijonhufvud, m. fl., desse herrar, som brottades och blödde under Carl IX, de voro af en annan, en rikare halt, en starkare än männen på Konung Gustafs tid. Om de hade lefvat på den tiden, måhända hade den Konungens historia då blifvit annorlunda beskaffad.

Vänder man sig till den andra af unionstidens makter, de andliga, så hade bödelsyxan äfven der huggit temligen djupt. Der var brist på personer. Det var en egen skickelse att när kyrkans blifvande reformator begynte sin regering, funnos i Sverige blott två Biskopar i sju biskopstift. Vi räkna då icke Gustaf Trolle, som hade gjort sig sjelf omöjlig. Biskop Vincentius i Skara, Biskop Mathias i Strengnäs voro halshuggne, Biskop Otto (Svinhufvud) i Westerås var blifven död under Stockholms belägring, Biskop Arvid i Åbo hade omkommit på sjön under öfverfarten ifrån Finland, flyende undan tyranniet derstädes. Blott i Wexiö och i Linköping suto Biskopar, på förra

stället Ingemar, en man af hvilken ej mycket var att vänta, hvarken till hjälp eller motstånd; men på det sednare stället satt Hans Brask, såväl genom sin plats som genom sina egenskaper hierarkiens anförare. Tvetydig till tänkesätt, opålitlig under Sturens tid, skonad i blodbadet, var han dock ej så skuldbelastad som Gustaf Trolle, kunde ej ställas på samma linie med denne och hade nu hyllat Gustaf Eriksson. Brask var visserligen en ibland dem, hvilka Konung Gustaf i främsta rummet hade att lita till, ifall de kommo öfverens, eller kämpa emot, ifall deras sinnen gingo åtskils. De skulle så göra, men detta var icke genast afgjort. Brask var ibland de andliga hvad Thure Jönsson ibland adeln, en lemning ifrån den gamla tiden, men klokare än Thure Jönsson, derföre farligare som fiende och hade kunnat blifva så mycket nyttigare som vän.

Men han var ensam. De öfrige kyrkans män, som kallades att intaga de lediga biskopsstolarne, Mäster Knut, Petrus Jacobi (Sunnanväder), Magnus Haraldsson, Magnus Sommar, Petrus Magni, Johannes Magnus, så ock dennes broder Olaus Magnus, ingen af dessa var någon man af sådana egenskaper, som kunde förvärfva en själfständig märkvärdighet vid Gustaf Wasas sida, vare sig såsom tjennare eller motståndare. Detta förhållande, att hierarkien var fattig på utmärkta personer, blef visserligen af vigt för Gustaf Wasas historia och detta till hans fördel. Ty desse män, som nu skulle vara hans råd, blefvo allesamman mer eller mindre hans vedersakare¹⁾ och då hörde det till hans lycka, att de icke voro vuxne striden.

¹⁾ Detta torde kunna sägas äfven om Biskop Petrus Magni i Westerås, ehuru der icke blef öppen fiendskap emellan honom och Konungen. Man läse hans protest emot den evangeliska läran, hos Thyselius, Handl. till Sver. Reform. och Kyrkohist. under K. Gustaf I, T. II, p. 21. Ett bref ifrån Petrus Magni till Ärkebiskop Olof i Trondhiem visar att den förre var en anhängare af Peder Sunnanväder, medan denne var landsflyktig för stämplingar emot K. Gustaf. Jfr. Christiern II:s Arkiv, T. III, p. 940; Dipl. Dal., T. II, 67.

Utmärktare personer funnos på den motsatta sidan — Olaus och Laurentius Petri samt Laurentius Andreæ. Desse voro utan tvifvel de gamla mycket öfverlägsne. Men deras tid var icke kommen. Den var i dagbräckningen, men desse män stodo ännu utanför de mäktigas krets.

Sådan var den omgifning, med hvilken Gustaf Wasa skulle börja sitt värf att styra Sveriges rike. Der saknades ett namn, som nyligen varit det främsta — Sture-namnet. Dess betydelse var sådan, att man icke fattar Gustaf Wasas ställning, förrän man betraktat huru den förhöll sig till dem som buro detta namn. De voro nu ej många, Sten Sture den yngres söner, två till antalet, båda i omyndig ålder. Sture-namnet var nu ett namn allenast, men i det namnet låg en makt, den Gustaf Wasa skulle få erfara. För närvarande kunde Sture-ätten icke tagas i beräkning, hvarken till bistånd eller motstånd, men namnet kunde af andra brukas eller missbrukas. Gustafs ställning till Sten Stures barn var klar och gifven, hans pligt, såsom Konung och anförvandt, att beskydda de faderlösa; den pligten uppfyllde han. Ingen stod närmare Sveriges thron än dessa barn. Om lyckan varit bättre, hade de kunnat vara dess arfvingar. Att de icke voro detta, kunde hos dem föda känslor, oförenliga med deras verkliga ställning. Någon orätt emot dem var icke begången, men kronan, som kunnat vara deras faders, bars af en annan. Gustaf Wasas uppgift var att försona Sture-ättens minnen med Wasa-ättens makt.

Viktigare för den närmaste tiden var dessa barnens moder Christina Gyllenstierna. Hennes namn hade en egen glans, ej blott såsom Sturens enka, men såsom den der hade varit till en viss grad Sveriges Riksföreståndarinna. Hennes ställning var i hufvudsaken densamma som hennes barns. Hon kunde blifva pretendentens moder, men hon var tillika Gustafs anförvandt och kände honom såsom den der varit hennes makes trogna stöd. Sturens

enka borde vara Gustaf Wasas vän. Sådan blef hon också, åtminstone icke hans ovän, ehuru misstankar en gång skulle ställa äfven henne i en falsk dager¹⁾.

Inom sin egen släkt stod Gustaf nästan ensam. Af sju syskon som han haft, sjelf åttonde, voro blott en bror och tvänne systrar i lifvet. Brodern synes varit en obetydlig man; systrarne, den ena nunna, den andra enka efter Joachim Brahe, voro ingendera af stor personlig vikt. Margareta Wasas barn, d. ä. den uppvexande Brahe-ätten, voro Konungens närmaste anförvandter, men Per Brahe var ännu ett barn. Modren blef dock genom sitt senare gifte — med Grefven af Hoya — ej alldeles utan politisk betydighet. Detta giftermål försatte Konungen i ett obehagligt förhållande till hennes senare mans släkt, sedan Grefven af Hoya först blifvit Konungens ovän och sedermera omkommit. Grefvarnes af Hoya anspråk på arf i Sverige efter sin moder utgjorde en af de besvärliga frågorna för Konung Gustafs politik, under en viss tid af hans regering. — Aflägsuare slägtingar hade Gustaf många, och en del blefvo hans fiender. Thure Jönsson var hans faders systers make, Berendt von Melens gemål var af Wasa-ätten. Christina Gyllenstierna var Konungens moders halfsyster, hans mormoder var af gammal adlig ätt (Baner), och äfven den i blodbadet aflifvade Erik Abrahamsson (Leijonhufvud) samt hans dotter, som skulle blifva Konungens gemål, voro befryndade med Wasa-ätten. Genom den Leijonhufvudska ätten blef Konung Gustaf med tiden äfven beslägtad med den Stenbockska, inom hvilken han skulle välja sin tredje maka.

Detta förhållande, att Konungen hade slägtingar ibland den högre adeln, saknar icke sin betydelse. Den nye Konungen, sjelf en medlem af Sveriges högadel, stod såsom Konung öfver densamma, men tillika midt i kretsen ibland

¹⁾ Ryktet är bekant att Christina Gyllenstierna misstänktes att stå i förbindelse med Norrby.

fordna jemlikar och deribland äfven blodsförvandter. Traditionens makt, som helgar en erkänd dynasti, måste Gustaf umbära. Honom var gifvet, att begynna en konungaätt, men ännu var han blott adelsmannen, som reser en herres makt öfver dem som kunnat vara hans kamrater. Härunder var det icke utan vigt, att de stora familjerne till en betydlig del bestodo af faderlösa barn och enkor.

Konung Gustaf, särdeles i början af sin regering, stod således mycket ensam. Aldrig var någon Konung mera allena-styrande än han, eller stod mera på egen botten och gjorde allt med egen hand. Derföre blef också Sveriges historia för den tiden hans historia, och hans blef Sveriges. Tidelvarfvets riktningar förenades hos honom och han gaf händelserna deras färg.

Omständigheterna föranledde, att så måste blifva, men för det lifvet passade hans lynne. Sällan har en större arbetsbörda hvilat på en mans skuldror. Men sällan var bördan buren af en starkare kraft eller kraften understödd af ett friskare mod och en fastare öfvertygelse. Ehvad Gustaf Wasa gjorde, det gjorde han med säker tro, att det var sannt som han tänkte och rätt som han gjorde. Tvifvel, villrådighet, obeslutsamhet kände han icke, tog derföre icke något vacklande steg och gjorde icke sakerna till hälften. Derföre behöfde han icke andras råd så mycket, och såsom begäret efter verksamhet var omätteligt, så hade han en naturlig fallenhet att sjelf gripa in, och såsom lynnet var lifligt, retligt, misstänksamt, så var han icke den lättaste herre att tjena till nöjes. Han var helst och bäst sin egen tjenare.

Och såsom hufvudets styrka svarade emot viljans, så visste han ock hvad han kunde göra, och företog icke mera än som kunde verkligen utföras. Derföre gick hans bana i det hela oupphörligen framåt, om också vid särskildta tillfällen han syntes vika undan, eller söka en sidoväg. Ty när han såg motståndet öfvermägtigt, öfvade han den

klokhets konst, som kallas att göra en dygd af nödvändigheten. Han var en herre af långa planer och stor tålmodighet för sådant, som ej ändras kunde, en af de djerfvaste människor och en af de slugaste tillika, den der ypperligt förstod att skicka sig efter tiden. Detta hindrade honom icke att för ögonblicket brusa upp i ett häftigt lynne, som dock sällan öfverilade sig i handling. När han syntes handla i vredesmod, var gerningen merändels öfverlagd¹⁾, och om sällan någon varit djerfvare än han, så har ock sällan någon varit mindre öfverdådig. Det har en egen märkvärdighet att betrakta huru han spejar omkring sig, på samma gång han stormar som häftigast. Gifva efter med smak, när man är svag, men taga allt intill det yttersta, när man är stark — sådan var Gustaf Wasas politik.

Den politiken brukade han så för Sveriges rikes räkning, som för sin egen. En mera "dynastisk" politik har ingen Konung följt. Sveriges rike var för honom ett Wasaättens jordagods. Men aldrig har en Konungs politik varit mera fosterländsk tillika. Ty Wasaättens sak var Sveriges. Gustaf Wasas historia lärer huru väl en sådan dynastisk politik kan vara fosterländsk på samma gång, särdeles hos stiftaren af en ny dynasti. En sådan man är gemenligen sitt tidevarfs hjelte; eljest hafver det sig svårt att stiga till den platsen och behålla den. Och är han sådan, så ligger statens säkerhet i dynastiens bestånd; bägges intressen blifva ett. Den förebräelsen att hafva satt sin familjs intressen framför Sveriges rikes, är en osanning, ifall den riktas emot Gustaf Wasa. Så mycket den Konungen än gjorde Sverige till sin fotapall, så trälade han ock såsom en lastdragare för Sveriges rike, folkledare och

¹⁾ T. ex. det våldsamma uppträdet vid Westerås riksdag, då han nedlade regeringen. Hans förhållande de följande dagarne visar att han handlade med mogen öfverläggning, men berättelsen utmärker tillika, att han tog det afgörande steget i en till det högsta upprörd sinnesstämning.

folkbetvingare tillika, i en person Svenska folkets tjänare och herre.

Tung var bördan så för tjänaren som herren. Ty ibland Sveriges folk voro många, som försmådde tjensten och ej ville lyda herraväldet. Så visst som Gustaf Wasa sammanträngde i sitt bröst nationens ande, så förde han ock strid emot alla de krafter, som häfde sig hos samma folk. Det synes såsom skulle dessa omdömen upphäfva hvarandra. Verkligheten var, att Gustaf Wasa kämpade med orons andar, den slocknande medeltidens anspråk, som spjernade emot dödens udd, unionstidens sjelfsväld som öfverlefvat sig, men denna strid är Svenska folkets strid med sig sjelf. Här var en verldshistorisk epok, nya vindar blåste genom Europa, deras fläkt nådde Sverige. Ett tidehvarf stod vid sin graf, en ny ande vaknar. Den anden tände först sitt lif i Gustaf Wasas bröst och Svenska folkets arbete för sin förnyelse var hans.

Vill man förstå hvad detta vill säga, så blicke man tillbaka på den flydda tiden. Här hade varit en Svensk samhällsordning med allas borgerliga frihet, och Konungen, det helas ledare och värn; den ordningen var söndergången, värdet brutet, Sveriges regeringsform var villervallan med vexlande förtryck och sjelfsväld, men mera sjelfsväld än förtryck. Detta måste blifva annorlunda, tygel läggas på sjelfsväldet, straff på förtrycket, ordning i villervallan och thronen resas. — Här hade under villervallan dock ett band, ett främmande, ett onaturligt, bundit Svenska folket. Unionen, misslyckad alltigenom, hade nu omsider blifvit så beskaffad, att en ärlig man i Sverige icke gerna kunde vara unionens man. Men så ohjelpigt sönderbruten unionen var, så lefde namnet ännu, och på det namnet kunde anspråk byggas. Dessa anspråk måste dödas och den lärdomen göras allom veterlig, att unionen ej engång fick vara ett namn. — Här hade funnits i Sverige en kristen kyrka, bildningens tolk och sedernas vår-

darinna; den hade gifvit bort sig åt världens makter och var dömd att dö i sin synd. Ljuset, som Luther tände, skulle ledas äfven hit och i dess spår de nya bildnings-elementer, som vid denna tid förnygrade Europas mensklighet. Men såvida Svenska folket ville följa mensklighetens rörelse framåt, så måste det gå till sig sjelf, lägga bort gamla ovanor och lära sig nya lärdomar, först och främst den lärdomen, att lyda skick och ordning. Den som lärde Svenska folket detta och anförde dess bättre människa i striden emot gammal osed, var Gustaf Wasa. Hans historia handlar om ett folk, som söker sig sjelf. Och likasom en människa måste kämpa till blods emot den håg som i dess lemmar är ¹⁾, så sker ett folks förnyelse blott genom en strid, som går till dess innersta djup. Der finnas, när ett tidehvarf skall dö och en ny ålder födas, många öfverlevor af det gamla, som streta emot en ny ordning, mången orons ande svärmar kring och frestar de svaga, dimmor skymma blicken och sanningen tränger igenom blott med smärta. Brytningsperioder i världshistorien äro tider af storm och ofred. En sådan tid var Gustaf Wasas.

Derföre var ock den mannen i farlighet mångenstädes. Frost och nakenhet hade han pröfvat i Dalarnes ödemarker, fångenskapens qual hade han känt, människors falskhet erfor han, lönnmördares anslag, fiendtliga stämplingar af adel, af biskopar, uppror af bönder, borgerligt krig och krig med främmande, med Lybeck, med Ryssland, med dem som brukade Konung Christians namn, förutom osägelig omsorg, med hvilken han dagligen öfverlupen var.

Sådant var hans lif. Medelpunkten utgöres af reformationen. Den innefattar i sjelfva verket historien om hans tid. Så stor var den förändringen, så utgrenade den sig,

¹⁾ Pauli Epistel till de Romare, Cap. 7, v. 23.

att den upprörde lika mycket staten som kyrkan, och ingrep i samhällets alla delar ända derhän, att fogningarne skakades. Reformationen inom kyrkan var bryggan, som bar till statens reformation. Det nya eller, rättare sagdt, det förnyade gamla Sverige gick fram ur raset, som blef när den Romerska kyrkan föll ¹⁾.

Men den första frugt, som syntes, var förstörelsen. Ingahunda har Gustaf Wasa dragit fram den nya ordningen fullfärdig. Han ref ned mera än han byggde upp, ty det verket att bygga det nya färdigt gick utöfver en människas lifslängd. Dock gjorde han något mera än blott ref ned det gamla, han lade äfven grund för det nya. Och denna lade han så stark, att den blef liggande, i trots af hans bägge äldre söners oförstånd, och i trots af fiendtliga krafter, som lekte fritt sedan den starkes hand var kall. På den grund, som fadern lagt, byggde yngste sonen Carl IX och sonsonen Gustaf Adolf huset färdigt och Carl XI gjorde inredningen, dervid likväl ett och annat i sjelfva husets stomme blef omgjordt.

Såmedelst blef Gustaf Wasa det förnyade Sveriges fader i och genom sin reformation, om reformationens begrepp fattas i hela dess vidsträcktaste mening. Omkring detta stora factum samlar sig det öfriga i hans historia: hans förhållande till Lybeck, till Danmark, till den fallne Konungen; kriget med Ryssarne; brottningskampen med biskopar och bönder, Hans Brask, Nils Dacke, och med gengångaren från medeltidens adelskotterier, Thure Jönsson; och det verket att kronan blef ärftlig och Konungen en makt, och huru den makten brukades af honom i alla riktningar — allt detta bildar stycken i taflan, men reformationen sätter färgen på det hela.

¹⁾ Jfr. författarens Tal vid Utmeland i Mora den 29 Sept. 1860, i hvilket tal ofvanstående stycken ordagrant återfinnas; hvilket förhållande äfven eger rum med åtskilliga strödda uttryck uti närvarande afhandling.

Tänker man sig Gustaf Wasa nyss blifven Konung med detta lynne och ett sådant tidehvarf framför sig och i en personlig omgifning, så beskaffad som den ofvan beskrifna, så möter den frågan, hvilken utsigt för den närvarande tiden mötte hans blick och hvilka omsorger trängde främst till den nya Konungens vård.

Hade han något motparti att frukta inom sitt rike? Han hade det för ögonblicket icke, men så mycket mera för framtiden. En medtäflare om kronan fanns icke nu. De som Gustaf kunde betrakta såsom fiender och afundsmän voro dels i landsflykt, såsom Gustaf Trolle, dels, såsom Thure Jönsson, mera i behof af Konungens fördragssamhet än mäktige att skada honom. Gustaf Wasa var så sjelfskrifven Konung som någon kunde vara. Men om han föresatte sig att vara Konung i ordets fulla mening, så måste han bereda sig på ett blifvande motstånd, det samma för hvilket unionens regenter hade fallit. Partier emot honom måste med tiden uppstå. Honom ålåg att grunda konungamakten till nyes och binda en upplöst samhällsordning. Han måste bereda sig på motstånd af orons och oredans makter, som för tillfället voro försvagade, men lefde, och af dem kunde t. ex. Sturens namn missbrukas och unionens åter uppväckas. Om Gustaf ej hade uppenbara fiender, så hade han opålitliga tjenare. Berendt von Melen var en sådan och likaledes samtliga herrarne af det andliga ståndet. Allmogen, hvars härförare han sjelf varit, kunde en annan gång vända sin oro emot honom, om den skickligt bearbetades i sådan riktning, och då nu ibland prelaterna knappt fanns en utmärkt personlighet och adelns makt låg i spillror, så var böndernas den starkaste i staten, helst sedan Gustaf sjelf upprört densamma till en väldigare storm än någonsin förut. Här funnos flera stötestenar på vägen. Revolutioner kosta mynt och deras oreda kan sällan häfvas utan hårdhändta medel. Den tid, som följer närmast efter en statshvälfning, är gemenligen en

tid af nöd och trängande behof, bedragna förhoppningar och otillfredsställd ärelystnad. Särdeles brukar väl ingen revolution gå fram utan finansiell förvirring. Här var kronan fattig, krigsfolket kräjde sin sold, Lybeck lade fram sina fordringar, här behöfdes penningar, den nya regeringen kunde svårligen undgå att blifva tryckande. Menigheten, fattig — i ett land der kriget nyss rasat —, otålig för bördor, hvilkas nödvändighet den icke egde skarpsinnighet att genomskåda, kunde tycka sig intet hafva vunnit på segern, för hvilken den dock offrat sitt blod.

Kunde således allmogen förledas, så saknade den icke förledare. Här fanns en annan klass ibland Svenska folket, hvilken snart skulle få bittert beklaga det konungaval, som nu egt rum. Kyrkans män kunde icke länge vara Gustaf Wasas. Reformationens ande klappade på dörren och Konungen, äfven om han icke fattat den andens sanning, hade dock ej kunnat undgå att till en viss grad göra dess verk. Hela Sverige var fattigt, blott kyrkan rik. Redan den finansiella nödvändigheten måste drifva Konungen till sådana handlingar, att presterne, om de voro rätt ensidige, måste kalla honom en helgeråuare. Besinnar man ock, att prelaterne utgjorde kärnan af det gamla unionspartiet och den enda del af detta parti, som nu stod i någorlunda upprätt ställning, och slutligen att den religiösa sidan af reformationen också begynte träda fram — Olaus Petri predikade redan — så ser man, hvilken fruktbär jord här fanns för en ofred, som väl kunnat störta en thron, hvilken ännu knappt var grundad.

Sådan var utsigten inom riket. Utomlands åter stod en fiende och en besvärlig bundsförvandt. Fienden var Konung Christian, visserligen nu en flykting ur sina riken, men ännu förbunden med Europas mäktigaste herre, Kejsar Carl V, och Finland samt Gottland beherrskades ännu i hans namn. Ett härtåg i Finland måste ske och Gottland i Norrbys hand var en fiendtlig makt, farlig genom

herraväldet på Östersjön, tjenlig till en medelpunkt för onda stämplingar emot Sverige, vigtig också för den gamla, oafgjorda frågan, hvarthän Gottland skulle höra. Här låg trätovattnet, ej blott med Konung Christian, men med Danmarks rike. Der satt nu Konung Fredrik, sin brorsons efterträdare. Förhållandet emellan honom och Konung Gustaf var ingalunda klart. De hade en gemensam fiende, Konung Christian, men de hade åtskilligt obytt sinsemellan. Derföre att den senaste Konungen var förkastad, behöfde icke unionen brytas. Konung Fredrik hade samma anspråk, som de förre Konungarne haft, att ifrån Danmarks thron bestiga Sveriges. Den juridiska grunden var väl något svagare, men anspråk kunde dock finnas. Och, äfven detta oberäknadt, var Konung Gustaf i besittning af tvänne landskap, som hörde till Konung Fredriks riken, Blekinge och Bohus län, hvilka hade intagits under frihetskriget. Gottland innehade ingendera, der voro bägges intressen förenade emot Norrby och Konung Christian, men sinsemellan hade Konungarne Fredrik och Gustaf motsatta anspråk. Ställningen till den nya Konungen i Danmark var sådan, att det icke lätteligen kunde sägas, om han skulle blifva en fiende eller en vän.

Med Lybeck åter var en vänskap, som lätt kunde kasta om till fiendskap, ty Lybecks interesse var i grunden motsatt Sveriges. Att bryta Hansestädernas välde öfver handeln, var ett oundgängligt vilkor för Sveriges välstånd. Men med detta välde förenade dessa städer en för Sveriges rike fruktansvärd politisk makt. Detta kände man rätt väl å ömse sidor. Lybeck bidrog till Konung Christians fall, men aktade sig att alltför mycket befordra Gustaf Wasas seger. Den politiken var för Lybeck helt naturlig. Denna magt såg sakerna ur Lybsk synpunkt, ej ur Svensk, och var ej pligtig att på annat sätt betrakta dem. I sjelfva verket voro Hansestäderna fiender till hvarje stark regering i de Skandinaviska länderna; deras förbund med

Sverige betecknar Sveriges svaghet. Detta förbund kunde finnas endast så länge Sverige hade på ett annat håll den farligaste fienden. För närvarande var Sverige snärjdt i detta förbund, hvilket kunde upplösas blott med dryga offer. Lybecks fordran, som var ganska stor, måste gäldas, för att Sverige måtte vara qvitt förbindelsen.

På detta sätt stod Gustaf Wasa midtuti ett nät af förhållanden, som sträckte sig åt flera håll. Och der rörde sig fiendskaper på många sidor, med sinsemellan ganska skiljaktiga syftemål, men riktade alla emot honom. En del uppväckte han sjelf genom den riktning han tog och måste taga, andra kommo öfver honom opåkallade. Dunkla stämplingar omgifva honom, en härfva af sqvaller och förtal snärjer sig omkring honom. Sjelf slår han omkring sig åt alla sidor. Men djerfheten och slugheten mogna och hjeltekraften lærer känna sig sjelf.

Vill man sammanfatta tidens olika riktningar och gifva åt hvar och en dess rätta plats, så att de tillsammans bilda ett helt — hvilket väl måste vara historie-skrifvarens uppgift — så är det icke alldeles lätt att bestämma ordningen, der allt är sammanflätadt såsom här. Vår mening vore nu att framställa Dalupproren såsom en sådan del af det hela.

Ingållunda var sammanhanget så beskaffadt, att Dalupproren utgjorde medelpunkten. Snarare kan sägas, att här ingen medelpunkt fanns, och detta var den stora lyckan. Ty Gustaf Wasas fiender och Sveriges voro många; hade deras krafter blifvit riktade under en gemensam ledning, så hade faran varit stor. Nu voro syftemålen alltför stridiga, för att en gemensam plan kunnat genomföras. Norrbys yttersta afsigt och Peder Summanväders voro helt olika, och Dalkarlarna kände ingen värre fiende än Severin Norrby, näst Gustaf Trolle och Konung Christian. Sture-

namnet

namnet och Christian Tyranns skildes ifrån hvarandra genom sådana minnen, som icke tåkle någon förening, och Dalkarlarnes egna missnöjen hade i grunden ingenting gemensamt med någondera. Den gamla kyrkans män hade intet skäl att sakna Konung Christian. Unionsinteressets båda representanter, den fördrifne Konungen och hans efterträdare i Danmark, befunno sig i den ställningen, att den enas framgång var den andras fall.

Icke destomindre sammanlänkade sig allt detta med hvartannat. Medan Konung Gustaf förer öppen fiendskap emot Norrby, går Peder Sunnauväder omkring i Dalarne och skrämmer folket att Konung Gustaf vore i förbund med Gustaf Trolle. Dalkarlarna klaga öfver den dyra tiden, medan Norrby drifver kaperi i Östersjön, som bidrager dertill, att tiden blef så dyr. Det var en fördel för Norrby, att gemene man och presterne i Sverige funno Konung Gustafs välde tryckande genom skatter och förhatligt genom helgerån, ty deraf föddes en oro, genom hvilken Norrby kunde bryta sin väg. Ville åter de missnöjde i Sverige företaga sig något, så var Norrby en afgjord bundsförvandt, ehuru kanske farligare än den fiende, de tyckte sig ega. Och härunder kunde, så af den ena som den andra, Sturens namn brukas, såsom det ock brukadt blef.

En gemensam ledning för alla dessa intressen skulle, utom den inre motsägelsen, äfven haft yttre svårigheter. Ty alla förbindelser emellan skilda orter gingo trögt, och Gustaf Wasas öga vakade. Skulle någon kunnat hålla trädarne tillsamman, så skulle denne varit Severin Norrby. Han rörde sig mera fritt än de öfrige, han befann sig utom gränsen för Konung Gustafs välde, hade vidsträckta förbindelser och kunde röra sig smidigare än någon annan, ty hans ställning till Konung Gustaf och Sverige var klar och afgjord, och hans grundsatser voro mycket böjliga. Konung Fredrik i Danmark hade sina skäl, att ej vara

Konung Gustafs ovän, och Peder Sunnanväder hade kanske grundsatser, de hierarkiska, de der ej tålde hvilka jemkningar som helst. Men Norby hade intet skäl att göra annat än ondt åt Konung Gustaf och ingen annan grundsats än att söka sin lycka. Lycksökeriet gjorde dock på en annan sida äfven Norrbys ofärd, ty han saknade all fast botten och hans förbindelser, om de voro många, så voro de också opålitliga. Sjelf höll han i sin hand en sjelfständig makt, den sista lemningen af Konung Christians. Men detta var en svårighet, att denna lemning var den sista. I det hela är Norrby ett mångskiftande väsende, som håller många trådar i sin hand, men ingen helt och hållet, hvarföre ock slutligen de halka undan honom allesamman.

Det är svårt att se, i hvad mån stämplingarne skedde i samråd. Ty man befinner sig på en dunkel grund, men man ser att en förening försöktes. Spåren visa sig i Norrbys plan att förbinda sig med Sturens enka och i det vittnesbörd som finnes, att Konung Gustafs aflällige tjänare, Peder Grym, var ämnad till en mellanperson emellan Peder Sunnanväder och Norrby, medan åter Berendt von Melen, som är Norrbys bundsförvandt, föranleder myteriet på Kalmar slott, hvilket sker med begagnande af Sturens namn.

När man ser hvilka motsatta krafter här rörde sig och hvilka dessa krafter voro — ingen af dem uttrycker tidelshvarfvets bättre riktning, ingen innesluter ett verkligt Svenskt intresse, men alla voro mäktige att väcka oro — så anar man hvilken förvirring skolat uppstå, hvilket förderf skolat gjuta ut sig öfver land och folk, om dessa örons krafter hade vunnit sitt första mål, att störta honom, som var stötestenen för dem alla, och man ser då hvilken lycka det var, att Gustaf Wasa segrade.

Detta visar sig äfven, då man besinnar dessa sakers sammanhang med religionsfrågan. Peder Sunnanväders

afrottning, som skedde i följd af Dalupproret, vänder tanken till den kamp, hvartill Konung Gustaf utmanade de väldiga inom kyrkan. Den Konung, som lät halshugga prelater, stod redan på kätteriets grund. Och hade Konungen icke stått på den grunden, hade han t. ex. icke beskattat kyrkan, icke sköflat Gripsholms kloster, icke låtit Olaus Petri predika, så hade Sunnanväder haft en sak mindre att förhålla Dalkarlarna, när han arbetade på ofreden. Och att Konungen beskattade kyrkan, hade återsitt sammanhang med Sveriges kronas fattigdom, hvilken åter hade sin förklaring i allt det öfriga, i den förflutna tidens oro, skulden till Lybeck, krigsrustningarne emot Norrby o. s. v. Och Olai Petri predikningar och att Konungen var honom bevågen och att han angrep Gripsholms kloster, allt detta var blott ett uttryck af tidehvarfvets nya rörelse, för hvilken åter Gustaf Wasa sjelf var i hög grad tillgänglig, i följd af sin ungdoms minnen och af det han lärt ur Sveriges senaste historia. Han kände Gustaf Trolle, han hade hört talas om Jöns Bengtsson, derföre hatade han prelaterna.

Så sammanhänger allt, det ena med det andra. På två ställen kom oron till utbrott inom Sverige, den ena gången genom Berendt von Melens myteri i Kalmar, som var frukten af Norrbys anslag, den andra gången genom de händelser och förhållanden, som pläga kallas Dalupproren. Dessa åter fästade sig vid tvänne namn, Peder Sunnanväders och den falske Sturens.

Skilnaden är betydlig. Uppträdet i Kalmar var en främmande lycksökares affall och på afstånd en utländsk fiendes anslag under missbruk af ett fosterländskt namn, Sturens, men tillställningen upplöser sig i ett militäriskt myteri, som kufvas med våld och straffas med stränghet. Samtidigt dermed rörde sig anläggningar, som gjordes af helt andra personer, utgingo ur andra bevekelsegrunder

och rörde sig inom andra kretsar. Man träffar prelater i stället för krigsöfverstar, folkuppviglares tal i stället för krigiska dåd och vilseledda folkmassor i stället för bedragna krigareskaror. Men skenet, som vilseleder Dalarne's folk, är till en viss grad detsamma, som bedrog de tappra på Kalmar slott — Sturenammnet. Slutet blef, likasom vid Kalmar, segersällt för Gustaf Wasa och blodigt för hans fiender.

Den rörelse, som fäster sig till en början vid Peder Sunnanväders namn, var vida större än Berendt von Melens myteri, ty den var en rörelse inom Svenska folket. Den hade sin grund icke ensamt i personliga interessen, ehuru äfven dessa verkade, men den betecknar tillika en strid emellan motsatta tidsriktningar. Såsom den var djupare till sin grund och mera vidsträckt till sin omfattning, än uppresningen i Kalmar, så var den ock mera invecklad. Personernas ställning var icke enkel och klar, rätt och orätt stodo icke gent emot hvarandra, men blandade sig något å ömse sidor. Sakerna upplysa den mannens karakter, som styrde Sverige, och Svenska folkets tankar träda fram. Deruti ligger — såsom sagdt är — det märkvärdiga, mera än uti händelserna, som tilldrogo sig. Ty här tilldrog sig icke mycket. En missnöjd sinnesstämning fanns, en orolig; här voro stämplingar, men mera blef här icke. Dessa s. k. Daluppror voro knappt verkliga uppror, men sådana voro dock å bane.

Utgångspunkten låg i personliga förhållanden, Peder Sunnanväders till Gustaf Wasa. De voro män ur samma skola — Sten Stures. Petrus Jacobi synes varit en betydande man hos Sten Sture, såvida som han innehade kanslersembetet, och han nämnes i ett påfvebref såsom en af Sturens förnämligaste anhängare. Han förekommer också i samma påfvebref såsom ett föremål för den heliga stolens stränga vrede. Han säges nemligen hafva undansnillat en stor del guld och silfver, som skulle tillhört Konung

Christian och Ärkebiskop Trolle. Sten Sture skulle först hafva tillskansat sig dessa skatter och Petrus Jacobi efter Sturens död begifvit sig på flykten med dem¹⁾.

Allt detta betecknar Sunnanväders ställning. Till Trollens anhang hörde han icke, men var fästad vid Sten Stures politik, kanske äfven genom personlig vänskap vid hans familj. Utskickad af Christina Gyllenstierna på en beskickning till Danzig och Polen, eller, såsom i påfvebrevet säges, bortflyktad efter Sturens död, kom Sunnanväder i tillfälle att öfverleva Stockholms blodbad, der han eljest synes hafva bordt vara ett sjelfskrifvet offer. När han återkom, hade stora förändringar timat. Christina Gyllenstierna satt i Danmark fången. Sverige var fallet i Konung Christians hand och nu på väg att åter falla utur

-¹⁾ Påfven Leo X:s bref af den 13 Maj 1520 hos Spegel, Skrifrtl. Bevis till Biskopskrönikan, p. 72. Petrus Jacobi kallas här "perditionis filius" — — — pro decano ecclesiæ Arosiensis se gerens". Petrus Jacobi's i påfvebrevet omtalade flykt påminner om den resa han, enligt Tegel, T. I, 42—43, hade företagit i Christina Gyllenstiernas ärender, och om Peder Gryms bekännelse — Troil, Handl. till Reform. Hist., T. II, 282 — att Sunnanväder hade penningar ute i Tyskland i förvar, "som Her Sten hade tilhördt". Men den af Tegel omtalade resan kan ej vara den flykt, som nämnes i påfvebrevet, ty Tegel säger, att Sunnanväder blef utsänd af Fru Christina och hennes medhjelpare, "när the wore i Stockholm aff K. Christiern bestallade"; påfvebrevet deremot har ett så tidigt datum, att det icke gerna kan handla om en sak, som tilldragit sig sedan Stockholms belägring var börjad. Enligt Olaus Petri (Script. Rer. Suec., T. I, Sect. II, 344) anlände K. Christian med sin skeppsflotta inför Stockholm "viid Pingesdaga tijd", som, enligt den i Handl. rör. Skandin. Hist., T. V, införda påskterminstabell, måste det året hafva infallit på den 27 Maj. Men påfvebrevet är dateradt redan fjorton dagar tidigare. Såvida uppgifterna både hos Tegel och i påfvebrevet äro fullt riktiga, så måste här varit tvänne särskilda resor. I påfvebrevet säges, att Petrus Jacobi hade flytt med penningarne efter Sturens död. Han skulle således hafva rest utrikes först en gång tidigt på året 1520 och denna resa varit bekant i Rom, så att den kunde nämnas i påfvebrevet den 13 Maj, och sedan skulle, enligt Tegel, en ny resa blifvit företagen under belägringstiden, d. v. s. under sommaren 1520. Det förefaller, såsom här vore någon oriktighet i uppgifterna. Sjelf förnekade Sunnanväder alldeles att han bekommit några penningar till att "soldnera folk meedh". Jfr. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, 25—26.

detsamma. Blodbadet hade egt rum, landet var i uppror, Gustaf Eriksson den mäktige för dagen. Så fann Sunnanväder sitt fädernesland i en helt annan ställning, än han lemnat detsamma. Honom sjelf väntade biskopsstolen i Westerås. Riksföreståndaren var sysselsatt att låta de lediga biskopsstolarne besättas. Kanikerne i Westerås valde Sunnanväder och Gustaf Wasa gaf sitt bifall — ogerne.

Här måste således någonting hafva stått emellan de två. Sunnanväder, obesmittad af tyrannens tjänst, men pröfvad i Sten Stures, synes dock hafva bordt ej vara ovälkommen. Der kunde dock finnas misstankar. Sunnanväder hade på sin flykt, eller sin beskickning i Christina Gyllenstiernas tjänst, medfört en summa penningar eller penningevärde¹⁾, för hvilka han ej lär velat redovisa. En af hans olyckskamrater, Peder Grym, bekände sedermera att Sunnanväder hade penningar, "som Her Sten hade tillhört", och hvilka penningar lågo i förvar någorstädes i Tyskland, för att, såsom det synes, blifva begagnade till stämplingar emot Konung Gustaf. Det är nu ingalunda afgjort, knappt troligt, att Sunnanväder redan vid den tid, då biskopsvalet egde rum (1522), lyste sådan afsigt med dessa penningar, men han hade dem emellertid, en ombetrodd summa, som han behöll, för att begagna efter godtfinnande. Det är mycket möjligt, att Gustaf Eriksson, såsom Riksföreståndare, ansåg sig kunna fordra till redoden, som tjänat Sten Sture och hans enka i rikets värf. Sunnanväder åter, såsom deras tjenare, kunde anse Gustaf Eriksson såsom en tredje person, den der saken intet angick. Hans oredlighet vid denna tid är ej bevislig, men saken visar, att Sunnanväders karakter icke saknade en misstänkt skugga.

Det är för öfrigt ingen gifven sak, att Gustaf Wasa skulle sätta tro till hvar och en som varit Sturen trogen.

¹⁾ Peder Grym talar om "en summo gulpeninge"; Tegel talar om "en summa penningar och sölfver". Jfr. föreg. not.

Kamratskapets minnen kunde åtskilja, likaväl som förena dem¹⁾. En vink om Gustaf Wasas verkliga farhågor innehålles i hans bref till Westerås Domkapitel, sedan Sunnanväder var blifven Biskop. Han talar om Sturens söner och förbehåller sig att, sedan de blifvit frie och vuxit upp, Domkapitlet icke skulle reta dem emot hans, Riksföreståndarens, person och embete²⁾. Detta månde varit, hvad Gustaf fruktat af Sunnanväder. Man finner således, att det kunde vara ett fel i Gustaf Wasas ögon, att vara alltför mycket tillgifven Sturens hus.

Akte man sig dock att lägga detta Konung Gustaf till last. Det visade sig med tiden, huru Sturens vänner kunde förledas af en missförstådd trohetspligt och illvilliga människors tal. Det var en dårskap, om också grundad på en i sig själf aktningsvärd känsla, att vilja sätta halfvuxna barn emot Sveriges befriare. Konung Gustaf hade illa fyllt sin pligt, om han ej bevakat sin fördel, som var Sveriges, emot sådana anslag. Om nu Gustaf Wasa kände Sunnanväder såsom en opålitlig man — han var sådan och hans lynne kunde ej vara obekant för den, som känt honom redan länge — så må det förlåtas Konungen, om han ogera såg honom på en biskopsstol. Vigtig genom sitt embete, blef han ännu viktigare, då han derjemte kunde

¹⁾ Ett bref af Sunnanväders hand, ifrån en senare tid (hösten 1524), upplyser, att åtskilligt lades honom till last. "Mig skrifves uppå" — säger han — "att jag förrädeliga emot min frus vilja sände hennes son Junker Nils hit i landet i Konung Christierns händer. Mig skrifves ock uppå, att jag var vållande att min döde herre behöll icke de 1500 ryttare, som gälvo sig ifrån K. Christian". Sunnanväder bestrider dessa beskyllningar. Huru med dem förhöll sig, må lemnas derhän, men sakerna angingo tydligen Sunnanväders förhållande i Sturehusets tjenst, således tiden förr än han blef Biskop. Detta och dylikt kunde redan vid denna tid göra Sunnanväder misstänkt hos Gustaf Wasa. Man vet icke hvad Christina Gyllenstierna sade, hvilken dock bäst kunde känna förhållandet.

²⁾ Westenhjelms Historia, I Bok, 29 Cap., cit. i Biograph. Lexik. T. XVI, 205. Jfr. om det näst föregående Sunnanväders bref i Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, 26.

begagna ett namn, som hade en sådan klang, som Sturens, hos Sveriges allmoge. Såsom Biskop i Westerås stod han nära intill just den allmoge, som var den mest oroliga i Sverige — Dalkarlarna — och synes sjelf hafva varit fördelaktigt anskrifven hos dem, om det är sannt, hvilket Sunnanväder sjelf åberopar, att han blifvit Biskop på Dalkarlarnes förord ¹⁾. Ärelystnad och kanske gammal ogunst emot Gustaf Eriksson kunde göra honom benägen att bruka Sturarnes namn och vid detsamma fästa lyckan. Peder Sunnanväder, om Nils Sture blef Sveriges herre, kunde blifva något helt annat än samme Peder Sunnanväder, såsom Biskop under Gustaf Erikssons regemente. Och denne Gustaf Eriksson, som nu ville vara hans herre, honom kunde Sunnanväder godt minnas — det var ej längesedan — då han ej var större herre än Sunnanväder sjelf.

Sådan torde man få tänka sig ställningen emellan dessa båda män ifrån begynnelsen. Konung Gustaf trodde icke Sunnanväder om godt; efterverlden känner ej, och kan derföre hvarken godkänna eller underkänna de skäl dertill, som Konungen redan den tiden kunde hafva. Det som följde, skulle rättfärdiga misstanken. År 1522 skedde biskopsvalet; innan följande årets slut voro Konungen och Biskopen fiender samt den sednare afsatt.

Det kan väl ej betvivlas, att ju Sunnanväder var den som bröt freden. Han beträddes med att hafva skrivit bref, dem Konung Gustaf lärar funnit i hög grad förnärmande. På innehållet af dessa bref beror nu graden af Sunnanväders brottslighet vid denna tid (1523), eller beviset för hans oskuld. Det är väl dock temligen säkert, att brefven voro fiendtliga emot Konung Gustaf; eljest hade Konungen icke behandlat Sunnanväder, så som han gjorde. Det hörde icke till den Konungens lynne, att utan skäl uppväcka en fiende. Men deraf följer ännu icke att Sunnanväder var en afgjord skurk.

¹⁾ Brefvet i Handl. rör. Skand. Hist., T. XVII, 123.

Här är nu först en fråga, om dessa bref innehöllo uppviglingar till bönderna, eller blott förtroliga skrivelser, måhända till Sunnanväders vänner ibland presterna. Det är väl icke afgjort, att Sunnanväder redan nu arbetade såsom folkuppviglare. Innehållet kan ock varit sådant, som i våra dagar skulle kunna opåtaladt yttras under skydd af tryckfriheten. Måhända behöfdes icke mycket för att fälla Sunnanväder inför Konungen. Men der kan också hafva funnits i dessa bref sådant, som vi skulle kalla majestätsbrott, eller uppmaningar till myteri och uppror. Handlingarne i målet ligga ej för efterverldens ögon. Då får historien döma varsamt.

Skulle man, i brist på klar kunskap, våga en gissning, så vore det icke svårt att föreställa sig hvad Sunnanväder kunde hafva skrivit. Han kunde skriva om den tunga beskattningen, om Konungens hårda framfart, den de andlige redan börjat lära känna, han kunde jemföra detta med förra tider och Sten Stures milda regemente. Han kunde skildra den nya Konungen såsom en snål tyrann, men tala vackra ord om Sturens barn och tacksamhetens pligt. Detta är just hvad Sunnanväder säges hafva skrivit ¹⁾, och det har all sannolikhet, att sådant fanns i brefven. Sakerna kunde vara framställda med mer eller mindre bitterhet och mer eller mindre upprorisk syftning. Konung Gustaf

¹⁾ Celsius, K. Gustaf I:s Hist., T. I, 223. Jfr. Anjou, Svenska Kyrkoreform. Hist. I, p. 113, hvarest de fordringar uppräknas, som Konungen redan nu (år 1523) och före den tid på året, då Sunnanväder afsattes, hade framställt till de andliga. Sunnanväders afsättning egde rum vid Mormässotiden (den 8 September). De hos Anjou anförda brefven om Konungens fordringar tillhöra Juni och Juli månader. Under högsommaren kunna Sunnanväders bref varit skrifna och blifvit för Konungen bekanta. Tegel, T. I, 79—80, säger, att Sunnanväder icke kunde fria sig "a crimine læsæ majestatis, thet är eedzöresbrott". Messenius, T. V, p. 14, 15, säger på ett ställe, att "Petrus Arosiensium Præsul" hade skrivit upproriska bref "ad montanos et Dalecarlos", men på ett annat ställe, att Konungen hade uppsnappat bref af samma man "ad exteros perscriptas".

tvångades af nöden att fordra mycket, som kunde missförstås eller illa uttydas. Sjelf hade Sunnanväder lidit en förlust, i det att Konungen undanhöll honom Grönö slott, som hade tillhört biskopsstolen i Westerås¹⁾. Så kunde finnas den, som för Sveriges Konung hade svårt att glömma ynglingen i Sten Stures hof. Det är icke alla människors dygd, att finna sig i så förändrade förhållanden. Var Sunnanväder af personliga skäl och för det hierarkiska interessets skull obenägen emot Konungen, så kunde denna sinnesstämning stärkas af sårad stolthet, helst om sinnelaget ej var öfver människors vanliga mått ädelmodigt och statsmannakloketen ej tillräcklig att fatta tidens kraf. Så kan Sunnanväders handlingssätt förklaras, utan de aldrådligaste bevekelsegrunder.

Det uppträdet är bekant, huru Konung Gustaf gick upp i Westerås Domkapitel, lade fram brefven och förklarade Biskopen afsatt. Strängare straff drabbade honom tills vidare icke. Måhända synes redan detta alltför strängt. Det beror dock på hvad som stod i brefven. Att ingen formlig rättegång blef anställd, skulle i vår tid betyda mycket; den tiden bevakades rättvisan icke mycket genom

¹⁾ Om Grönö slott har K. Gustaf förklarat sig i brevet till Decanus i Upsala, Johannes Laurentii (Thyselius, l. c., T. I, 14). Han hade tagit gården ifrån fienden — i frihetskriget — och behållit densamma, förty den var kommen "fraa Cronone", och domkyrkan i Westerås hade nu så länge haft gården, att "hon halfver wel fullestli för thet hoon therfore utlagt halfver". Här var således redan ifrån aldräförsta början af Konung Gustafs regering ett exempel af rälst med kyrkogods. — Det slott, som Konung Gustaf hade fråntagit Petrus Jacobi, har brukat kallas Grönsö, icke Grönö, men i det anförda brevet hos Thyselius läses icke Grönsö, utan Grönö. Hos Tham, Beskr. öfver Sveriges rike, Upsala län, p. 119, omtalas Grönsö, såsom det der vid medeltidens slut tillhörde Årkebiskopen i Upsala, inom hvars stift det också är beläget, hvaremot hos samme författare Grönö, beläget vid Hedströmmen i Westmanland och inom Westerås stift, säges år 1350 blifvit såldt till Westerås domkyrka och indraget derifrån vid reformationstiden (Tham, Westerås län, p. 143). Både Grönsö och Grönö, det förra i Trögds, det sednare i Åkerbo härad, voro belägna på den stråt, der Gustaf Wasas härskaror under frihetskriget drogo fram.

laga former. Om handlingssättet var till formen egenmäktigt¹⁾, så hindrar detta icke, att ju han, som gjorde gerningen, kunde i sjelfva saken hafva rätt. Formen var dessutom ej mera egenmäktig än vid åtskilliga andra tillfällen, ej blott under Konung Gustafs tid, men äfven under hans söners.

Mera betänkeligt var, att Konung Gustaf dristade af-sätta en Biskop. Dermed förgrep han sig på kyrkans privilegier. Var Sunnanväder, såsom medborgare, brottslig inför Konungen, så var han såsom Biskop fridlyst. En annan lag, en annan domstol, skulle dömt prelaten. Ja, så var det, men just detta, att en Biskop ej skulle vara medborgare på samma sätt som andra, var ett af dessa missförhållanden i samhället, som det var Gustaf Wasas historiska uppgift att afskaffa. Att han dervid brukade på förhand en makt, som han först sedermera fick sig tillerkänd, detta innebär blott detsamma som nyss sades, att juridisk form ej mycket aktades. Sunnanväders dom var en tillämpning af de grundsatser, åt hvilka Westerås riksdag (1527) skulle gifva juridisk helgd, så stor som politiska maktegande kunde gifva åt en sådan sak. I detta uppträde inför Westerås Domkapitel kunde läsas tidens tecken, som bebådade den åska, för hvilken hierarkien skulle störta tillsammans. Lika litet som Gustaf Wasa tviflade om rättmätigheten af det som sedan skedde på denna väg, lika litet aktade han för någon synd, att redan nu sätta sin fot på kyrkans herrar, så snart han kände sig nog stark dertill. I det han gjorde, ådagalade han mindre någon orättrådighet — om man afser ifrån den temligen formlösa behandlingen — än en stor djerfhet. Han afsatte en Biskop nästan lika obekymradt, som han körde bort en otrogen tjänare ur sitt hof. Och detta skedde dock medan

¹⁾ Enligt Tegels framställning skall dock en slags rättegång egt rum. Konungen var åtföljd af Rikets Råd, "så många som Hans Kongl. Maj:t få hadhe hoos sigh" och begärde en dom af dem.

Norrby satt på Gottland, medan Christian Tyrann lefde i mäktiga förbindelser, medan Danmark var en osäker vän och Lybecks makt låg såsom en tung boja, och Christina Gyllenstierna med sina barn fanns i lifvet. Omgifven af fiendskaper, sådana som funnos och sådana som lätt kunde uppstå, betjenad af opålitligt folk — Berendt von Melen var ännu i hans tjenst — utmanar Gustaf Wasa nya fiender, när omständigheterna drifva honom dertill. Man jemföre honom t. ex. med Carl Knutsson, hvilken också hade ovänskap med Biskopar. Tidernas olikhet visar sig, ty det, som Gustaf Wasa gjorde, lyckades.

Men Sunnanväder, om han hade skrivit i sina bref, att den nye Konungen var otrogen emot kyrkan, så hade han nu fått rätt. Han måste anse sig själf misshandlad och den heliga kyrkan i hans person. Så måste alla kyrkans män, af den gamla tiden, tänka. Här var för deras ögon ett helgerån begånget. Kunde sådant ske, hvad var ej vidare att vänta?

Såmedelst framträda här tidens stora riktningar. Sunnanväder är icke blott en politisk partigångare, men han är bilden af ett gammalt tidevarf, som brottas med ett nytt. Men det nya är det som angriper. Dagens största fråga ligger i Sunnanväders strid med Gustaf Wasa.

Så djerf Konung Gustafs framfärd var, så var den dock visst icke exempellös. Att Biskopar trängdes ifrån sina stift af verkliga herrar, sådant hade man sett förr. Trollen t. ex. var ju afsatt. Likaså var det ingen ohörd sak, att efterträdaren valdes på kunglig befallning. Det heter nu, att Konungen befälde Kanikerne att välja en ny Biskop, och då de icke visste hvem de skulle välja, så gaf han dem förslag på Petrus Magni, den de ock valde. Detta förslag var väl ett sådant, som icke tålde något afslag.

Men nu var Sunnanväder icke den ende, öfver hvilken Konung Gustafs vrede den gången föll. Ärkebiskop Knut

blef också afsatt, för samma sak, till formen lika egenmäktigt, men, såsom det synes, på svagare skäl. Man vet icke, att han skrifvit förgripeliga bref, men blott att han "lade sigh altför hårdt och fast i försvar" för Sunnanväder; derföre förmärkte Konungen, att han "sampt med Biskopen hadhe någhon heemligh stämplingh förhänder" ¹⁾).

Det kommer nu derpå an, huru detta försvar var beskaffadt. Konung Gustaf måste hafva funnit det så beskaffadt, att den utvalde Ärkebiskopen ställde sig helt fräckt på en öfverbevisad majestätsförbrytares sida. Det kan så hafva varit. Onekligen kan den, som talar för en annan, föra talet så, att han gör sig sjelf delaktig af den sak, för hvilken han talar. Men det kan ej bevisas, att Ärkebiskopen — eller om man vill kalla honom Domprosten ²⁾ — så gjorde. Gustaf Wasas tilltag emot Knut är mera tvetydigt, än det emot Sunnanväder. Men om också Knut ej var någon öfverbevisad majestätsförbrytare, så kunde goda skäl dock finnas för Konung Gustaf, att med honom vara missnöjd. Det torde nog varit ådaga-lagdt, att han var samma andes barn, som Sunnanväder, om också ej beträdd med någon brottslig handling. Konung Gustaf förfor då emot honom, såsom då en Konung afskedar en tjenare, för hvilken han förlorat förtroendet. Att Konungen djerfdes så förfara emot rikets valde Ärkebiskop, var visserligen ett tidens tecken.

Det är för öfrigt icke alldeles lätt att säga, hvad Konung Gustaf menade med de båda prelaternas afsättning. Då han icke dödade dem, icke fängslade dem, alls icke förföljde dem vidare, så hade han ju lemnat dem fritt rum för fortsatta stämplingar. Väl hade han betagit dem det

¹⁾ Tegel, I, 80.

²⁾ Knut, förut Domprost, var väl utvald Ärkebiskop, men synes ej hafva tillträdt det höga embetet, såsom han ej heller har fått något eget rum i ärkebiskopslängden, hos Rhyzelius. I Rikets Råds dom öfver Knut (1526) kallas han blott "fordom domprost" (Thyselius, I. c., T. I, 39).

inflytande, som följde med utöfningen af deras embeten, men deremot gaf han dem en fördel, att kunna för ett lättroget folk berömma sig att vara martyrer. Förmodligen ansåg han dem ej nog brottsliga att hårdare straffas, ej heller nog farliga att strängare bevakas. Det synes dock, såsom ett strängare öde väl kunnat komma i fråga, ifall Konung Gustaf, såsom Tegel säger, fann Sunnanväder saker till "erimen læsæ majestatis".

Men, såvidt man vet, var det icke Gustaf Wasas mening att gå längre emot de båda Biskoparne. En säkerhet fordrade han dock af dem; de måste ställa borgen. För öfrigt berodde det af dem sjelfva, att låta saken stanna vid hvad som skett. Men detta ville de icke. Om Sunnanväder dömde rätt, ifall han ansåg Konung Gustaf för en otrogen kyrkans son, så skulle han sjelf och hans embetsbroder snart visa, att de voro hvad Konungen ansåg dem vara, förrädiska medborgare. De flydde till Dalarne och stämplade ofred.

Det handlingssättets halt fordrar att pröfvas. Sunnanväder har sjelf lemnat en förklaring deröfver. Den innefattas i ett bref, skrifvet "toorsdaghen nesth epter S. Andreæ Apostels dagh" år 1524, medan Sunnanväder vistades i Dalarne. Brefvet innehåller svar på en skrifvelse, som Sunnanväder hade fått ifrån sine "käre besynnerlige vänner", skrifven i Stockholm. Man inhemtar att dessa vänner hade varit hans löftesmän, de der nu hade beklagat sig, att han icke hade bordt "skrifva upp" sin borgen, men sjelf personligen bordt "warit tiilstædis och saa sagdt henne op". Han hade skrifvit ett bref ifrån Westerås, vid Mormässan (September), och synes deruti hafva skriftligen uppsagt borgen. Deröfver förklarar han sig nu, att honom var skedd "oreth och öffuervoldh"; hade han fått vara "frij, szäker och nintha sin leygdhe eller borghan, som han twingades thiil", så hade han gerna velat "bliffuidh tiil stædis och kommeth tiil suars". Han klagar, att han varit efter-

spanad "uth om Ellfznabben" och hade fruktat, att man aktade "förrasche" honom i hans borgen och således bryta den lejd, som var honom gifven. Han hade ock varit på slottet till tals med sin herre Konungen, och man hade affordrat honom en "sthor summa peningha". När han sedan fått tillstånd att resa hem, blef han under vägen hemtad tillbaka till Stockholm igen, och sätter "der han rådde sig ej sjelf" — således arresterad — och hans hästar och "then annen fatigdom", han hade med sig, blefvo honom fräntagne; men sedan han utlofvat "2000 mark örtoger", fick han sina hästar "uthslepadhe och fordarsfuadhe" igen. Man inhemtar vidare, att "erlighe, godhe qvinnor, fru Sigrüdh, fru Cristhin medh flere godhe qvinnor och erlighe jomfrugher" hade förvärfvat honom lejd af Konungen, och det var på denna lejd han hade infunnit sig till detta möte i Stockholm, som aflopp så illa. Han hade ingalunda trott, att "then högborne Försthe skulle göra sin eghin och sin modermoders och modersystems ord omyndug". Fru Sigrid och Fru "Cristhin", som förskaffat honom lejden, voro således Konung Gustafs mormoder Sigrid Baner samt moster Fru Christina Gyllenstierna. Nu — menar Sunnanväder — vore han "ej annorlunda plictugh at holla then borghan, som han i sin frij leygde worth twingadher tiil, en som honom then leygde hollen wart", förty, säger han, "then som tro sina bryter, honom bör ey tro holles. Så medgifts ock aff nathurligom och allom lagom meniskion och creaturom undsetthia siith liiff och undfly ondt och öfueruoldh".

Således — vill han säga — för nödvärn skull hade han flytt till Dalarne. Att han rymt sin borgen, ville han icke vidgå. Han hade skriftligen uppsagt densamma, och han erkände sig icke hafva underkastat sig någon förbindelse, att han skulle "bliffua tiilstædes", utan allenast att han "skulle inthe stempla meedh bönderna emoth sin herres nadhe", hvilket han åter försäkrar sig icke hafva gjort.

"Gud känne" — säger han — "jach gaff mich icke hit op för noghen stemplan skull, uthan för lygn, oreth och öffneruoldt, som mich offtha skeddhe".

Detta är nu Sunnanväders egen förklaring om sitt företag, att gifva sig upp till Dalarne. Huru förhöll sig med det öfvervåld, han beklagar sig hafva lidit, må nu lemnas derhän. Man har blott hans egen framställning, ej motpartens. Så mycket är klart, att våldsamma uppträden hade egt rum emellan Konung Gustaf och Sunnanväder, dervid Konungen synes affordrat honom penningar, måhända den summa, som Fru Christina Gyllenstierna hade gifvit honom omhand och Peder Grym sedermera sade att Sunnanväder hade haft i förvar i Tyskland. Om dessa penningar, såväl som andra beskyllningar rörande hans förhållande under Sten Stures tid, gifver han nu sin förklaring, på sätt, som förut är nämnt. Det enda, som med säkerhet visar sig, är, att Sunnanväder befann sig i ett fortfarande fiendtligt förhållande till Konung Gustaf efter afsättningen ifrån biskopsembetet, och att han i följd af detta förhållande gaf sig upp till Dalarne. Det kan ganska väl vara sannt, att Sunnanväder gjorde den färden af fruktan, vetande sig ej vara säker för Konungen. Men deraf följer dock icke, att det han gjorde var så alldeles oskyldigt. Det som han här bedyrar, att han icke ämnade stämpla med bönderna och ej gjorde det, var, så vidt man af det följande kan se, icke sannt. Hvad det beträffar, att Sunnanväder icke skulle brutit sin förbindelse, för hvilken han hade ställt borgen, så erkändes detta åtminstone icke af Konungen. Denne skrifver i ett bref till Dalkarlarna, att Sunnanväder hade "rymt sin borgen" ¹⁾.

Men

¹⁾ Det anförda brefvet läses i Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 21—28. Den räfst, som Konung Gustaf synes anställt med Sunnanväder, måste hafva egt rum efter afsättningen, som skedde i September 1523. Ty leiden på de båda fruarnes förord hade han erhållit "i fastes", således fastlagstiden år 1524. Brefvet är nemli-

Men Peder Sunnanväder har lemnat åt efterverlden ännu en urkund, som väl icke handlar särskildt om detta factum, hans flykt till Dalarne och sätt att der begå sig, men deremot kastar ljus öfver mannens karakter i allmänhet. Denna urkund är ett bref af hans hand till Biskop Brask, skrifvet samma år som han blef afsatt, men förr än denna händelse timat. Brevet innehåller hans eget yttrande om sin ställning, såsom Biskop. Hans ord förtjena förtroende, de voro skrifna till en man, för hvilken ingen förställning behöfdes. Der finnes intet ord, som tecknar ränkmakaren, men tänkesätt, värdiga en kyrkans herde. Han talar om de stora lidanden och den skada, som den Arosiensiska kyrkan under de sista åren hade erfarit — detta var nog sannt, Westerås låg midtpå frihetskrigets krigstheater — och huru han derföre ej utan stort bekymmer blifvit, "likasom emot sin vilja", kallad till den biskopliga stolen. Lättare och lugnare hade han kunnat lefva; men, säger han, "vi äro ej födde för vår egen skull, men för fäderneslandet och vår nästa". Han fruktar för den höga platsen: "ju högre flygt, desto djupare fall". Hans tillflykt vore till Gud, han ville bedja den Högste om nåd att kunna lefva så, som egnade en sådan värdighet¹⁾.

Besinnar man, att detta bref är en skrifvelse ifrån en prelat till en annan, så talar det till hans fördel, som

gen skrifvet detta år i början af December (torsdagen efter S:t Andreæ dag, som är den 30 November). Före sin afsättning ifrån biskopsembetet kunde han icke heller behöfva någon lejd, och de båda fruarne kunde ej förskaffa honom någon sådan, förrän de voro hemkomna ur sitt fängelse i Danmark, hvilket åter, enligt Tegel, I, 81, inträffade först vid "Pauli conversionis tid" (den 24 Januari) 1524. — Brevet af Konung Gustaf, deruti Sunnanväder säges hafva rymt sin borgen, finnes i Diplom. Dalek., T. II, p. 34. Man ser också af hans eget nyss anförda bref, att något sådant förebråddes honom af hans löftesmän. Detsamma upprepas hos Tegel, I, 102, med afseende äfven på Mäster Knut.

¹⁾ Jfr. Handl. rör. Skand. Hist., T. XVII, p. 123.

skrifvit detsamma. Det må vara, att Sunnanväder kunde hafva skäl att framställa sig uti en fördelaktig dager inför den man, som han kunde räkna för den främste inom Svenska kyrkan. Men denna dager kunde dock varit en annan än den, hvilken här skönjes. Man kunde fått läsa den herrsklystne hierarkens trosbekännelse, man läser i stället bekännelsen af en from evangeliij tjenare.

Men af en sådan man skulle man kunnat vänta en ödmjuk undergifvenhet under den skickelse, som befriade honom ifrån den börda, han kände så tung. Minst skulle man väntat, att i honom lära känna upprorsstiftaren och folkförföraren. Det är dock på denna väg han sedermera träffas.

Betrakte man dock hans ställning! Han måste ifrån sin ståndpunkt anse sig grymt förolämpad, och icke sig allenast, men en högre makt i sin person. Så måste han se saken, så framt han var en rättrogen påfvisk Biskop. Maktens och lyckans förlust kunde han bära, ifall han verkligen hade det sinnelag, som han yttrat i sitt bref; men kyrkans kränkta rätt kunde han anse för en pligt att icke efterskänka. Hade han också icke eftersträfvat biskopsvärdigheten, så var dock hans pligt, att i med- och motgång bära dess bördor, hvartill han också måste räkna den pligten, att offra lugn och frid för att hejda en Konungs öfverdåd, hvilken han måste anse för kyrkans fiende. Så, ifall man försätter sig på Sunnanväders egen ståndpunkt, kan handlingssättet förklaras ifrån dess möjligast bästa sida.

Men var han af gammalt ogin emot Gustaf Wasa och nu retad af en sträng behandling och hade han att fordra — efter sin tanke — Grönö slott, så kunde äfven sämre känslor blanda sig med en i sig sjelf ej föraktlig bevekelsegrund.

Och dessutom, så mycket än Sunnanväder såsom Biskop må hafva varit ifrån sin ståndpunkt berättigad att sätta kyrkans välde högt, så var han väl dock Svensk med-

borgare tillika. Hade kyrkan ondt att frukta af den mäktige, som nu regerade, så borde, för en man med omdöme, den saken varit klar, att på Gustaf Wasa hängde Sveriges frid och frihet. Tänkte han på Sturens barn, hvilken framtid kunde dessa bjuda i Gustaf Wasas ställe?

Hvad beträffar de vackra talesätten i Sunnanväders bref, så finnas många exempel, att menniskor tala vackra ord och väl äfven mena hvad de säga, men tänkesättet ligger dock ej djupare, än att, när frestelsen påkommer, det glömmes bort. Ingenting är vanligare än vackra tankar och fula handlingar.

Här var nu den farligaste af alla frestelser, den som kommer under striden emellan det som är och det som man anser vara sin pligt. Såsom papistisk Biskop kunde Sunnanväder anse sig oskyldig, men såsom Svensk medborgare var han en brottsling. Hans historia, uppfattad ur den fördelaktigaste synpunkt, som för honom kan gifvas, blifver då ett sorgligt exempel, huru en i grunden icke illasinnad man kan komma i en så förryckt ställning, att rätt och orätt alldeles förvirras för hans blick. Och derhän var Sunnanväder kommen, derföre att han tillhörde en makt, som fanns inom Sveriges rike, men hade intressen, anspråk, rättigheter, som stridde emot Sveriges. Var medborgarens pligt i Sunnanväders ställning oförenlig med prelatens, så ligger der beviset, huru den påfviska prelaturen på Gustaf Wasas tid var fiendtlig emot all Svensk samhällsordning.

Med de båda Biskoparnes flykt till Dalarne öppnar sig för betraktelsen ett nytt fält — på visst sätt ett större. Andra krafter röra sig, än dem man förut har sett, nya motsatser framträda: Gustaf Wasa och Sveriges allmoge. Man såg befriaren i spetsen för det folket, man ser nu Konungen emot detsamma.

Sådan var tidens art, att dessa motsatser voro helt naturliga.

Det kunde för en ytlig blick synas undersamt, att Biskoparne vände sig till samma folk, som nyligen hade gått med Gustaf Eriksson främst i spetsen. Ingenting var dock naturligare. Dalkarlarnes förhållande till Gustaf Wasa var helt eget, och utgör ett märkvärdigt stycke i tidens historia. De hade dragit ut med honom och kunde berömma sig, att dem förutan hade han dock icke blifvit Konung. Men derföre hade de också sina egna anspråk på den Konungen, nästan såsom vore han deras man mera än de hans undersåter. Gustaf Wasa rönt folkledares öde, att hopen icke gerna vill tåla andra ledare än dem, som krusa för densamma. Detta gjorde Konung Gustaf icke, och han hade handlat illa om han gjort det; men derföre tog också förbundet emellan honom och Dalkarlarne en ända med förskräckelse. Ingen landsända i Sverige, utom Småland under Dackefejden, var mera genstörtig emot Konung Gustaf än just denna, som hade tjenat Gustaf Eriksson aldrast, och ingenstädes, utom emot Dackens anhängare, för Konung Gustaf så grymmeliga fram. Detta ser ut såsom ostadighet hos dem, eller otacksamhet hos honom; det var i själfva verket något djupare. Dalkarlarne och Gustaf Wasa äro bilder af tidens makter. Här möter oss åter tvänne tidevarfs kamp.

Ingenting är mera klart i den Svenska medeltidens historia, än att den tiden hade mera själfsväld än förtryck. Och detta själfsväld var bondens, lika mycket som herrarnes. Alla dessa oupphörliga bonderesningar, denna lättbet, hvarmed nu den ene, nu den andre partihöfdlingen väcker upp en bondehär och med densamma uträttar betydliga saker, hela Sturehistorien och mycket annat ända ifrån den Engelbrechtska tiden, allt detta vitnar om den obesvärade ledighet, hvarmed Sveriges fria allmoge rörde sig och huru den till en stor del bestämde tidens gång.

Men denna ledighet var mera sjelfsvåldets tilltag, än frihetens lagbundna verksamhet. Allt skedde efter tycke och smak, och formen var uppror.

Detta bör icke läggas allmogen särdeles mycket till last, så mycket mindre som Sveriges verkliga rätt och fördel esomoftast bevakades just i och genom dessa uppror. Det var en följd af tidens oskick, men såsom det dock var ett oskick, så måste der ock blifva slut derpå. Konung Gustaf företog sig att binda stormen, men den lät sig icke gerna bindas. Och i det företaget kom Gustaf Wasa i strid med sina egna begynnelse. Gustaf, Sveriges Konung, fördrog icke, att någon annan gick den vägen, som demagogen Gustaf Eriksson hade gått. Och bägge hade rätt. Så kan en människas ställning förändras, att man den ena tiden kan blifva pliktig att göra motsatsen af hvad man en annan tid har gjort med största skäl. För Gustaf Eriksson fanns ingen annan väg, än bonderevolutionens; ville han befria Sverige, så fick han taga medlen hvar han kunde. Han stod då ännu qvar på den gamla tidens grund. Men der kom en ny tid. Revolutionsanföraren blef Konung, revolutionen var fullbordad. Nu var tidens fordran icke strid emot ett herrskande förtryck, men tidens fordran var att sätta ny ordning i gammal oordnings ställe. Gustafs pligt såsom Konung var, att häfda samhällets makt emot sjelfsvåldet, hans pligt såsom revolutionsanförare hade varit, att med det ena sjelfsvåldet bryta ned det andra, och med laglöst våld eröfra lagbunden frihet. Men derunder kom han i strid emellan ändamål och medel, så som händer de bästa i revolutionernas tider. De söka rätt och frihet på en väg, som i sig sjelf är dessa saker motsatt; rättvisan häfdas med lagbrott och friheten planteras med våld. Så förvriden kan tiden vara, att denna utväg är den enda, och de som bruka den, blifva någon gång sitt fäderneslands befriare. Sådan var Gustaf Erikssons tid. Men onaturlig i sig sjelf är dock all revolution, och

derföre blifver det en uppgift, att sätta gräns för densamma, så snart som möjligt. Den pligten hade Konung Gustaf.

Men derunder fick han erfara, huru mycket svårare det är att sluta en revolution, än att börja den, och hvilken möda det kostar att besvärja till hvila de krafter, hvilka man själf har uppbjudit till storm. Revolutioner hafva en naturlig fallenhet att sträcka ut sig i en kedja, der den ena hvälfnigen kastar sig öfver den andra, såsom länk knyter sig till länk. Rörelsen vänder sig lätt emot sin upphofsman, och sällan finner man samma person i spetsen vid slutet som i början. Men revolutionen vill blifva permanent. Det fordras jättekraft och vishet att hindra detta.

Den rörelsens häfstång, som Gustaf Wasa hade drifvit, men som han nu måste bryta, var bondesjelfsväldet. Det taget måste blifva hårdt. Ty sjelfsväldet var gammalt, hade fostrats i en djup grund och frodats under de sista tiderna. Dess rot låg i det gamla frihetsbegreppet, dess skola hade varit oordningen, som blandat bort frihetens begrepp, och nu var det icke lätt att lägga bort gamla vanor eller ovanor. Ofördragsamhet emot våld blifver lätt otålighet emot ordning, sedan man fått vanan att taga sig själf — när man sådant förmår — det som man anser vara sin rätt. Den vanan hade Svenska bonden fått. Så som han reste sig emot förtrycket, när detta plågade honom, så drog han icke heller gerna samhällsordningens nödvändiga bördor. Bedrifter hade gifvit mod. Och såsom bonden icke just kunde vara så underkunnig om det som hände i den stora världen och föga skicklig att bedöma sakerna i hela deras sammanhang, så var han lätt tillgänglig för uppviglingar; och misstänksam, som han var, — ty han hade lidit åtskilligt — så var han också lättrogen. En bonderesning emot Konung Gustaf var lika naturlig som en bonderesning med Gustaf Eriksson, så snart

den förres hand kändes lika tung som den, emot hvilken den sednare predikat uppror. Och tung måste Gustaf Wasas hand kännas, ty dagens behof fordrade, att bördor måste bäras, dem man i den förra tiden varit van att underkasta sig endast när öfvermakten tryckte.

Ibland allt oroligt folk i Sverige, voro nu Dalkarlarne de aldraoroligaste. Ingen landsända hade häft sig så väldeligen som denna, ingen hade att stoltsera af så många sjelfsväldiga bedrifter — man kan säga detta, utan att förneka de minnen af fosterländska förtjenster, som dessa bedrifter innesluta. Det är nu en vanskelig sak, att säga hvadan detta ifrån början kom, att just Dalkarlarne skulle vara de hängstygigaste. Det måste haft sin grund i det djup, der historien sällan förmår tända sitt ljus, i denna ett helt folks gemensamma själsriktning, som kallas nationalkarakter, och hvilken är så svår att uppfatta, men dock bestämmer det olika sätt, hvarpå särskildta folkslag fatta världens händelser. Och såsom hvarje folk har sin karakter, så bryter sig folklynnet i olika färger hos särskilda grenar af samma folkslag. Likasom Svensken icke är Dansk, så är Dalkarlen väl Svensk, men icke Upländing. Det är ogörligt, eller åtminstone mycket svårt, att klart och fullständigt genomskåda folkens hela karakter och skilja det, som är allmänt menskligt, ifrån det som är eget för ett särskildt folkslag. Vissa sidor springa lätt i dagen, men det hela halkar undan äfven den skarpaste blick, ty likasom folkets karakter bryter sig i provinskarakterer, så bryta sig dessa på flerfaldigt sätt i skilda delar af samma landskap, i särskilda socknar¹⁾, ja i olika nejder inom samma socken, för att icke tala om mångfalden af enskilda personer, ty der finnes väl ingen menniska, som icke i något är olik alla andra. Men man ser dock, att det som ett folk eller ett landskaps invånare hafva gjort, det hafva de,

¹⁾ Jfr. härom, hvad särskildt beträffar Dalarne, Landshöfdingen Hans Järtas Femårsberättelse om Stora Kopparbergs Län.

som bodde i ett annat landskap icke gjort, ehuru de synas hafva haft anledning att göra detsamma. Sådant måste hafva sin grund i det man kallar nationalitet och häntyder på ett gammalt blodsband, som utgör ett folks innersta förening, likasom familjens. De Svenska landskapernas befolkning är visserligen icke på måfå sammankommen. Det folk, som först byggde i Dalarnes skogar, var förmodligen en annan gren af stammen, än t. ex. den som fästade sig på Mälarslätten.

Något verkade dock omständigheterna. Det är anmärkningsvärdt, att den tiden, likasom nu, fanns i Dalarne ej mycken adel. Dalfolket var ett bondefolk, mera på egen hand än i de flesta öfriga landskaper. Om detta gjorde folket mindre lidande af det förtryck, som dock ofta förekom, våldgästning och dylikt, och således det synes såsom skulle der varit mindre anledning till oro, så var ock det folket för samma orsak mindre vant att böja sig för oket, ty detta måste bonden dock esomoftast göra, ehuru han också kastade af sitt ok, när det blef svårt. Så mycket hade Dalkarlarne i alla fall fått känna af tidens onda lynne och dagens tyngd — de hade sina fogdar och drogo sina skatter — att det retade ett ömtåligt frihetsbegär och en sträng rättskänsla, medan å andra sidan jordens karghet och klimatets hårdhet fostrade ett kraftigt slägte under armodets mödor, och en stor natur, i skogarnes djup emellan vilda berg och stora vatten, gaf flygt åt inbillningskraften och väckte andra tankar än hvardagslivets.

Om man nu tänker sig detta folket hemma i sina skogssnår och berg, der de gingo i ödemarken och närde ensliga tankar och rufvade på sina minnen eller slogos med vilddjuren eller bröto sin stenbundna jord och kände huru arbetet härdade deras armars kraft, eller när de suto i sina stugor eller samlades till söndagarne i tusental vid de stora kyrkorna och höllo samspråk med hvarandra om

hvad far och farfar berättat om allehanda märkeliga händelser ifrån gamla tider, om Engelbrecht och Jösse Eriksson, och huru Dalkarlarne hade slagits med stora herrar och slagit dem, om Erik Carlsson Wasas fejd, och om Sturarne, minnena från Brunkeberg och Rotebro, segrar ömsom och nederlag, men i bägge fallen minnen af viktiga händelser, i hvilka Dalarnes folk hade haft sin stora del, och nu senast, huru de hade satt Gustaf Eriksson till Konung — hvilket de väl icke ensamme hade gjort, men som dock icke hade skett utan dem — så kan man väl förstå, hvilka tankar detta folket skulle få om sig sjelf.

På detta sätt fanns nu hos Dalkarlarne, kanske aldramest ibland Sveriges bönder, en blandning af frihetssinne och sjelfsvåld, en stor duglighet och en grof sturskhet, en sträng känsla för rätt och en våldsam råhet, och allt detta uttalar sig med fullaste öppenhet i tal och handling, groft, halft barbariskt, men friskt och kärnfullt. Det har ett eget behag att läsa deras bref, med hvilka de brukade undfägnat Konung Gustaf, när de tyckte sig hafva något att säga honom. Man hör ett folk tala, som säger sin mening utan ringaste försyn och finner helt naturligt att göra hvad detsamma lyster, frågande ingenting efter hela världen. Men så skrefvo de ock till den, som kunde gifva svar på tal.

Dalkarlarne hade nu kommit derhän, att de betedde sig, såsom de skulle varit en egen statsmakt i Sverige. Det var en ringa ting för dem att alldeles på egen hand kora Gustaf Eriksson till "herre och höfvidsman öfver Dala och menige Sveriges rike"¹⁾. När Peder Sunnanväder valdes till Biskop, skedde detta med deras råd. Det är väl

¹⁾ Dalkarlarnes bref, "skrifvet i Tuna tisdagen nest efter Sancte Sefredz dag" år 1522. Troil, I. c., T. IV, 352—357; Dipl. Dalek. T. I, 242—244. Jfr. Konung Gustafs framsättningar vid Westerås riksdag år 1527, ibland de handlingar, som utgöra Westerås Recess hos Stiernman, Riksd. Besl., T. I, p. 59—60; Tegel, I, 156.

omöjligt att veta, under hvilken form detta råd blef gifvet i en sak, som efter tidens lag så litet angick dem, som ett biskopsval. Der kan hafva varit en dalkarlshop samlad i Westerås, som ropade att de ville hafva Herr Peder till Biskop, der kunna ock varit folksamlingar vid de stora kyrkorna, som talat derom; men sjelfva saken, att deras mening var yttrad, omtalas af Sunnanväder sjelf utan någon anmärkning, såsom skulle deruti legat någon oformlighet. Detta visar, huru Dalkarlarne betraktades såsom en makt, om hvilken en Biskop ansåg värdt att nämna, att han hade dess bifall. Detsamma kunde visserligen hafva egt rum med bönderna i andra landskap; böndernas väldighet är icke något alldeles eget för Dalarne, likasom man också ser Dalarne underhandla med andra landskap, men denna väldighet framträder företrädesvis hos Dalkarlarne. Konungen, som de hade uppsatt, deras egen Gustaf Eriksson, fick höra att han icke hade rätt att fara öfver elfven vid Brunbäck, utan deras lejd eller med större följe, än de gifvit lof. Detta vore deras landssed och privilegium. Hvem som hade gifvit dem sådant privilegium, torde de haft svårt att säga, ifall någon frågat dem. Men Konung Gustaf lade icke för dem den frågan. Han lät dem hållas i deras tro och lät privilegierna vara, när han var tvungen dertill¹⁾; men när han hade makten i sin hand, for han upp i Dalarne, höll landsting och läste annan lag. Då kunde Konung Gustaf hålla tal för dem, så att modet föll, och hade nu detta mod utsväfvat alltför långt, så lät han talet beseglas med stupstock och bila. Sådant var Gustaf Wasas och Dalkarlarnes sätt att umgås med hvarandra. Emellan ett sådant folk och en sådan herre, sjelffrådig och hårdhänt han likasom de, kunde det ej undgås, att ju der måste blifva ett och annat, så att

¹⁾ Jfr. not. hos Geijer, Sv. Folk. Hist. i Saml. Skr., Afd. II, T. III, p. 87.

säga, björntag. Det var till detta folk, som de båda Biskoparne flydde.

De träffade nu Dalkarlarne i en sinnesstämning, som kunde bearbetas. Der fanns redan missnöje, såsom kan förnimmas af brefvexlingen emellan Dalkarlarne och Konung Gustaf. Missnöjet var icke ifrån början riktadt emot honom personligen, men fästade sig vid vissa olägenheter, hvaraf de led, och som de ville att han skulle afhjelpa. Dessa olägenheter åter voro sådana, som Konungen svårligen kunde hjälpa, åtminstone ej så hastigt, och när då hjälpen uteblef, gick tålmodet bort. Der börjar visa sig i deras bref en ondsinnt sinnesstämning. Derunder ser man också spåren af onda rykten och förtal, som buros omkring af Konungens fiender. Så uppstår en orolig rörelse, men som aldrig rätt kommer till utbrott. Något uttåg ifrån Dalarne skedde icke. Hela upproret, ifall man vill kalla det med detta namn, består i en slags passiv olydnad. De lyda icke Konungen, men de företaga sig just intet att blifva honom qvitt. Och derunder visar sig mycket tydligt, att den ovilliga sinnesstämningen i Dalarne ingalunda var enhällig. Der fanns ibland Dalkarlarne ett parti för Konungen, och det kan vara ovisst, hvilketdera partiet, detta eller det motsatta, var det starkaste. En vigtig omständighet var, att ingen rätt duglig upprorsanförare fanns. Här möter samma brist på utmärkta personer, som öfverallt i Konung Gustafs historia. Ibland Dalkarlarne sjelfva framstår ingen ledare, på sin höjd hör man nämnas några personer, Herr Jakob i Mora, Herr Olof i Malung samt Herr Jakob och Herr Sten i Orsa ¹⁾,

¹⁾ Herr Sten i Orsa måste dock varit en föga pålitlig man, såvida det förhöll sig, såsom Peder Grym uppgaf, att Herr Sten i Orsa höll med Biskoparne, allenast "thå han var drucken; när han var fastande, hade han ett annat sinne". En viss Johan i Wettelösa i Mora socken nämndes af Peder Grym, såsom den der hade penningar, "som folk skulle solderes för". Men deremot, när Peder Grym tillspordes, om Knut och Sunnanväder hade haft något an-

förmodligen allesamman prester, samt en förrymd tjänare ifrån Konungens hof, Peder Grym; men ingen af dessa förmådde något mera, än att underblåsa missnöjet och sätta onda rykten i omlopp. Att uppväcka, leda, underhålla en verklig folkrörelse, dertill synas deras personliga förmågor ej varit tillräckliga. Sak samma med de båda Biskoparne. Icke heller desse förmådde något mera, än att hålla Dalkarlarne i ondt lynne, nemligen en del af dem, ty gensägelser mötte äfven. Biskoparne sväfvade i fara att gripas af Dalkarlarne sjelfva, och deras flykt till Norge bevisar, att dock icke en uppviglare förmådde uträtta alldeles hvad som helst i Dalarne. De flydde icke undan Konungens härsmakt; de flydde derföre, att de midt ibland sjelfva Dalfolket icke voro säkra till lif och frihet.

Den sammansvärjning eller uppresning, som de båda Biskoparne torde velat åstadkomma, dog bort och alltsamman upplöser sig i en försoning emellan Konung Gustaf och Dalkarlarne. Men en sammansvärjning, en uppresning var dock å bane. Förhållandet var sådant, att Konung Gustaf knappt kunde veta om han borde räkna Dalkarlarne för vänner eller fiender. Om Dalkarlarne icke gingo ut för att afsätta honom, så var orsaken blott, att de antingen icke voro nog uppretade, eller icke hade någon som dugde att anförä dem.

Till denna punkt hade Dalkarlarne kommit, dels genom sina egna missnöjen, som voro till en del alldeles oberoende af tidens politiska ställning, dels ock genom uppviglingar, hvilka troddes begärligt af dem, som förut voro missnöjda. Här var just ett sådant sakernas skick, som för en folkanförare är det mest fördelaktiga — en missnöjd, en orolig, uppstudsig, tillika oupplyst och lättrogen folkvilja, som kan ledas äfven i en sådan riktning, dit den, sig sjelf lemnad, aldrig skolat gå. Revolutionen är

hang på Kopparberget, "sade han nej till att ther var icke en". Troil, l. c., T. II, p. 282—283.

färdig, om blott någon finnes, som kan taga den i sin hand — men någon sådan fanns ej.

Detta var Sveriges, Konung Gustafs och Dalkarlarnes egen lycka. Det är en omständighet af vigt för historien om dessa stämplingar och s. k. uppror i början af Konung Gustaf I:s regering, att der aldrig fanns någon person, som var vuxen den uppgiften, att brottas med Gustaf Wasa.

Men nog var fara å färde. Konungen kunde icke veta hvad Dalkarlarna kunde komma att företaga sig. Man ser under den senare tiden af hans regering hvad ett bondeuppror, med en bonde i spetsen, kunde betyda. Man såg det på Nils Dackes tid. Och här funnos dessutom tvänne kyrkans prelater, hvilka väl något betydde, och här fanns möjligheten af förstärkning ifrån Norge. Detta förutsätter visserligen en förening af motsatser, ty de, som skulle gifvit understödet ifrån Norge, hade sina egna syften, och tänker man sig att det skulle gått såsom Peder Grym bekände att meningen varit, nemligen att Severin Norrby skulle kommit på ena sidan och Dalarne på den andra, så ser man en fullkomlig förvirring. Men i denna förvirring ser man också ett exempel, huru en oupplyst folkhop i listiga ledares hand kan föras likasom med förbundna ögon på vägar, dem den icke sjelf känner.

Detta inträffade icke här, men man ser icke något hinder att det ju kunnat inträffa, om blott skickligare ledare funnits, de der kunnat på ena sidan blåsa upp upprorselden och på andra sidor hålla vidsträckta förbindelser tillsamman och räcka hvarandra handen. Orsaken att Dalkarlarna icke gingo Severin Norrbys och Gustaf Trolles ärenden, var visst icke någon insigt i verkliga sammanhanget af de stämplingar, som frestade dem. Deras ställning var i visst fall lik Konung Gustafs, att de stodo inhyrfda i en trasslig härfva af sqvaller och falska rykten. Men skilnaden var den, att han såg sakerna sådana de voro, men för Dalkarlarnes öron susade hvarjehanda för-

såtligt tal, som blandade sig med intrycket af verkliga olägenheter, och insigten förslog icke att klart skilja lögn och sanning. Deras lycka var dock att, likasom en del ibland dem läto sig besvikas, så fanns hos andra en fond af sundt bondförstånd, som blef en motvigt emot förförelsen.

Utvecklingen beror af tre särskilda inflytelser, Dalkarlarnes, Konung Gustafs och hans fienders, hvilka här förnämligast voro de båda Biskoparne. Dalkarlarnes sak med Konungen bildar en sida af händelserna, Biskoparnes stämplingar emot Konungen och hans sätt att gå till väga emot dem bilda en annan kedja af händelser och förhållanden. Bäggedera öppna lärorika utsigter, och såsom bägge sakerna voro i sig sjelfva ganska olika, så ledde de ock till helt olika slut. Konung Gustaf och Dalkarlarne äro vänner, som söndrat sig af missförstånd, och försonas; Konung Gustaf och Biskoparne äro dödsfiender och deras arbete emot hvarandra slutar med undergång och död för de öfvervunnna.

Dalkarlarnes egna missnöjen, utan allt afscende på det som blef dem ingifvet, rörde sig mäst omkring vissa olägenheter i deras dagliga lif. De klaga, huru de fattiga prejades af rika bönder, som köpte upp all säd och "manglede" ut den efter dyraste penningen, och om oredligt köp i städerna. Hedemora stad var dem synnerligen förargelig. Konungen borde kalla "the borgare thädan och till andre köpstäder", förty det vore emot Dalarnes privilegier att der skulle "något köp vara". Det ser ut, såsom Dalkarlarne hade trott sig hafva privilegium att Hedemora icke skulle få vara någon stad. "Hans nådes fogdar" voro icke heller till nöjes, ty de "köpte allt hvad de öfver komma kunde" och "manglede" ut i landet allestädes der de visste deras "profect" uti. Helsingar och Norrmän voro också till besvär. Det hade dock varit sådant folk förbjudet att föra "fetalie af landet, thesslikes utaf Gefle". Elfkarleby fiske

var icke heller i rätt skick; det borde "stå öppet som the gamle konungebref innehålla". Så klagades ock öfver Stockholms borgare, som hade varit Dalarnes "gamle besvorne bröder", men nu voro Dalamännen ganska "föraktade" af dessa borgare. Föraktet skulle bestå i det stora "okööp". Konungen borde straffa Stockholms borgare.

Man ser att åtskilligt var i olag i Dalarne. Hufvudsaken var den dyra tiden. De fingo gifva mera för ett pund salt, än för några år sedan för en hel tunna; strömmingen kostade sex gånger mera än förr; de måste gifva för ett pund gäddor så mycket, som de brukat gifva för fyra pund, och inga penningar hade de "sedan klippingen lystes af".

Detta var nu sådant, som väl icke skäligen kunde läggas Konungen till last; de gjorde icke heller detta, de skrefvo, såsom gode undersåter, de der söka hjälp hos sin Konung. De ville gerna draga skatt och allt "thet oss bör göra", men tiden vore så svår, att — säga de — "skall thet så länge stå, så förmå vi aldrig draga skatt och skuld eller sitta widh hus och hemman, utan sättia nökla i dörr och draga dit Gud oss läggier råd före" ¹⁾.

De kände således otrefnad i sin ställning, och mycket behöfdes icke då, för att vända missnöjet emot Konungen, om det visade sig, att han icke förmådde afhjelpa det onda.

Och detta förmådde han visserligen icke. Om han ock kunde tillhålla sina fogdar att icke göra bönderna förfång, så var han dock icke herre öfver den dyra tiden. Men när man läser dessa bref, så blifver det klart, hurudan Sveriges Konungs ställning till sitt folk af gammalt har varit. Man ser huru bonden vill gå med sina bekymmer till sin Konung och väntar hjälp af honom. Konungen skall göra allt, han skall gripa in i alla förhållanden — så vill bonden —; men deraf följer också, att om

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, p. 33, 38; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 35.

Konungen icke gjorde detta med framgång, så tyckte bonden att Konungen var en ond Konung, en sådan ville han ej lida. Då kunde väl hända att Konungen fick bära skulden för sådant, som hvarken han eller någon mensklig makt förmådde hjälpa. Men vill man säga, att Gustaf Wasa under sin senare regering gick den enskildas rätt och frihet något för nära och förordnade för Sveriges folk såsom en förmyndare för barn, så hör man här i Dalkarlarnes tal till honom, huru folket just ville att han skulle lägga sin hand i allt.

Ett annat drag ser man också — huru bönderne ville vara Konungens politiske rådgifvare. Och på samma gång ser man spåren af onda rykten och förtal. Första spåret visar sig redan under frihetskriget år 1522 i ett bref, som Dalkarlarna då skrefvo. Brevet handlar om Konung Christian och om Ärkebiskop Trolle. Dalkarlarna hade hört "af någre sine gode vänner" huru Konungen och Ärkebiskopen hade aktat hålla tre "gästabud". Det första hade de verkligen hållit, det var Stockholms blodbad, som nu beskrifves i all sin ryslighet. Det andra gästabudet hade varit ämnadt att hållas på Westerås slott, vid fastlagstiden efter kröningen. Dertill skulle bjudits alla Häradshöfdingar, som skulle hafva alla Sveriges lagböcker med sig, och vidare skulle bjudits de bästa köpstadsmän och alla de "frackeste" bönder "af Dala och öfver allt Sveriges rike". Alla dessa voro ämnade att aflifvas och lagböckerna upprämnas och folket tvingas såsom "oskäligh kreatur". Det tredje gästabudet skulle blifvit med den menige man på Konungens eriksgata "med then rytterehop han hade och vellet haffue latet aflifva alle beste bönder och the andre velle han latet hugge hand och fot af och somlige velle han haffue latet skäre nässen utaf och munnen op till örennen och sända them saa aff landet allom till vidunder". Så länge "han och hans embetsmän rådde her i riket så

gingo

gingo många fattige Svenske män fridlöse i skogen som annen oskäligh djur". Derfore kunde icke Dalkarlarne hålla den Konungen det "huldschap och troskap" de honom tillsagt hade, utan hade "keest och tagit Eders Werdughet" — Gustaf Eriksson — för herre och höfvidsman "öfver Dala och menige Sveriges rike". Men de bådo honom om en sak — att aldrig taga till nåde "then Erkebisp", som den skadan uppå dem kommit hade, "förty vi villiom aldrig lida honom här i riket". Ville Gustaf samttycka med någon, som ville hafva Ärkebiskopen hit in igen, så kunde de ingalunda hålla den huldschap och troskap, som de lofvat hade. De ville sjelfve "säga nej för Erkebisp" och så straffa dem, som honom ville hafva in i riket igen, "att theras barn och efterkommande skulle veta theraf säga. Gud förlåte Herr Sten, hade han näpst Ärkebiskopen och flere hans medhållare, thå hade riket och vi aldrig kommit i then skada och förderf. Käre herre! tager oss fattige män icke till misstycke att vi så djerfveliga skrifve eder vår mening till, förthy vi veta hvad oss förestår om Kungen och Ärkebiskopen blifva rådande. Hvad Eder ljust är göra vi alle gerna" ¹⁾.

Detta bref är skrifvet i Februari månad 1522 midt under frihetskriget, då Gustaf Eriksson och Dalkarlarne voro goda vänner. Det kunde väl icke vara annat än välkommet, att se dem i en för tiden så passande sinnesstämning. Man ser hvilka föreställningar Svenska allmogen nu hade fått om Christian Tyrann och Gustaf Trolle. Och hvarifrån hade de fått dessa föreställningar? Ifrån Gustaf Eriksson sjelf och hans vänner. När man vet att Dalkarlarne år 1520 i December voro temligen betänksame och man nu i Februarii 1522 hör dem tala i denna ton, så ser man huru sinnena blifvit bearbetade med berättelser,

¹⁾ Diplom. Dalek., T. I, 242.

som förutsatte en betydlig lättrogenhet, äfven om man medgifver att i fråga om Christian Tyraun äfven det orimliga kunde blifva rimligt. Gustaf Wasa får här höra sig förehållas en skräckpredikan om saker, dem han kände bättre än de, samma saker som han sjelf hade berättat för dem ett och ett halft år förut på Mora strand.

Så skördade folkledaren hvad han sått. Men samma säd kunde sås af andra emot honom. Så rysliga saker kunde väl ingen gerna säga om Konung Gustaf med anspråk att blifva trodd, ehuru stor än lättrogenheten mände varit. Men åtskilligt kunde dock sägas, som var tillräckligt att väcka ofred. Man ser hvad det var, som kunde sätta Dalarne i oro, — Trollenamnet. Gustaf Trolle var i Dalkarlarnes föreställning den levande typen för allt ondt och gräseligt. Det förefaller, när man läser detta bref, såsom hade några rykten redan den tiden kommit till Dalarne att Gustaf Eriksson tänkte förlika sig med Trollen, och Dalkarlarne ville säga ut sin mening om den saken. De gifva honom sin förmaning att aldrig tänka på att draga in Trollen i landet igen. Kom der nu någon som berättade, att Konung Gustaf var blifven god vän med Trollen, så var der ingen säkerhet för fred ifrån Dalarne; — och till sådana berättelser kunde Dalkarlarne sätta tro. Lögnens makt var stor den tiden, emedan upplysningen var så föga spridd, likasom den makten nuförtiden har sin styrka, emedan upplysningen så lätt blifver skef och ytlig.

Det visar sig med tiden att sådana berättelser om fred emellan Gustaf Eriksson och Gustaf Trolle verkligen hade kommit till Dalarne. I det först anförda brefvet¹⁾ säga Dalkarlarne att de hört i Tuna det "Gustaf Trolle skulle komma hit i riket igen". De påminde nu Konungen hvad "taladt och samtyckt var, förr än de gingo ut med Hans Nåde, att ingen af dem, som drogo Konung Chri-

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, 38.

stian här in i landet eller hulpo honom förderfva riket, skulle någonsin få fred här i landet". Det tycktes dem vara "visligare gjordt", att aldrig drifva dessa menniskor ut om de nu skulle komma in igen. De bådo Hans Nåde, "för den död, som Gud tålde", att aldrig draga dem in. Hela den gamla historien om Konung Christians illgerningar framhålles nu återigen i sina bjerta färger, så att det månne varit för Gustaf Wasa såsom ett echo af det han sjelf hade präntat in i folket. Så djupt hade dessa intryck sjunkit, men så illa underrättadt var detta folk, att det varnar sin Konung att icke gifva sig i fred med dem, hvilka han i sjelfva verket hatade — om möjligt — ännu mera än de.

När man således ser huru i sjelfva verket Gustaf Wasa och Dalkarlarne voro alldeles ense om det, som var det viktigaste för dagen, medan de dock snart skulle komma i ett spändt förhållande till hvarandra, så ser man också huru all den osämjan var blott ett missförstånd, och hvilken förvirring här skolat uppstå, om Gustaf Wasas verkliga fiender egt skicklighet och makt tillräckligt att göra sig till herrar öfver händelserna något mera än som nu lyckades dem.

Med allt detta kan man ännu sammanlägga det som säges i ett af de anförda brefven, att den dyra tiden våldades af onda menniskor, de månne vara Tyskar eller Svenskar, "de vilja hafva oss fattige män alle platt förderfvade", och vidare det bekanta uttrycket, att "här är mycket utländingar kommet i landet både mälare och troll och djeflar". De bådo för Guds skull Hans Nåde icke gifva sådant folk någon förläning. Detta ville de säga, "både för Hans Nådes välfärd och för alles deras egen". Allmogen fruktar mäst "om Eders Nåde kommer något vid". De onda menniskor "stinga alles deras hufvud tillhoppa och förderfva den menige man i riket, mest för den stora hjälp och tröst der de hafva bevist Eders Nåde".

Det må nu lemnas derhän, hvad som menades med "mälare" och djellar, samt om ordet troll skulle vara en anspelning på Gustaf Trolle ¹⁾. Man skulle dock nästan väntat — ifall han denna gången varit bestämdt menad — att han icke blifvit nämnd så endast i förbigående. Han plägade anses värd att något fullständigare utmålas. Målhända brukas dessa ord blott för att rätt kraftigt uttrycka Dalkarlarnes afsky för allt utländskt och tyranniskt anhang. För öfrigt är denna skrifvelse, likasom de öfriga, mycket vänskaplig emot Gustaf Wasa. Hans lif och välfärd är dem dyrbar, deras sak och hans är gemensam, men de varna honom för ondt sällskap; detta göra de för hans egen välfärds skull. Dock, eftersom de gifva varningen, lära de väl ansett densamma behöflig. Ondt tal hade kommit, de hade lyssnat dertill, men affällige voro de icke.

Här var således ett misstänksamt folk, ett lättroget, som frestades af falska rykten och led af tidens trångmål. Sådant föder dåligt lynne och med detta följer lusten att söka sig ett föremål, till hvilket man kan skjuta skulden. De skjöto den väl icke till Konungen; men det som gjorde dem förfång, det skulle han hjälpa. Han skulle skaffa godt pris på salt och ströming, han skulle näpsa Hedemora-borne, han skulle straffa Stockholmsborne för det de "föraktade" Dalarne, han skulle hålla strömen ren vid Elfkarleby, men framför allt — han fick icke tänka på att samlas med Gustaf Trolle.

Hvad den sistnämnda saken beträffar, gjorde sig Dalkarlarna onödiga bekymmer. Ibland det öfriga var en del, den dyra tiden, icke lätt att afskaffa; och när den icke blef afskaffad, så kommo Dalkarlarna i elakt lynne och då trodde de på Biskop Peder Sunnanväder. Han var nu midt ibland dem.

¹⁾ Jfr. not. hos Geijer, Sv. Folk. Hist. i Saml. Skr., Andra Afd., T. III, p. 58, samt not. i Dipl. Dalek., T. II, p. 34, hvarest ordet mälare förklaras på helt annat sätt än hos Geijer.

Med tiden förändras tonen i Dalkarlarnes bref. Man ser två verkande orsaker; den ena är Sunnanväders närvaro och andras jemte honom, den andra är den dyra tiden och öfriga svårigheter, som alltjemt fortforo. Den förre orsaken ser man, då man läser Konungens varnande bref till dem och Mora-männens svar, deruti de tala likasom de ansett sig varit på väg att bedragas af uppviglare, de der dock icke nämnas vid namn. Detsamma ser man äfven i deras senare vredsinta bref, deruti åtskilligt förekommer, som Dalkarlarne icke kunde lärt af sig sjelfva. Den sednare orsaken visar sig i de alltjemt återkommande klagomålen om den dyra tiden o. s. v. Och visserligen kunde detta deras eget betryck begagnas af deras förförare. Det ena kunde sammanställas med det andra och folket intalas att felet låg hos Konungen. De nyss anförda skrivelserne om den dyra tiden äro odaterade, men mellantiden emellan dem och de följande kan ej hafva varit lång. Det kunde Dalkarlarnes eget förstånd lära dem, att sådant som t. ex. den dyra tiden icke kunde helt hastigt afhjelpas. De kunde icke klaga att de väntat länge på hjälp, som icke kommit, och deras ställning kunde icke vara synnerligen förvärrad ifrån den tid, då de började klaga. Då nu ickedestomindre samma klagomål, som först framställdes hofsamt, snart upprepas i en otålig och vredgad ton, så vill man deruti se tecknet att nya inflytelser hade gjutit bitterhet i missnöjet.

Det bör dock anmärkas att hela denna följd af skrivelser begynner först år 1524, således senare än den tid, då Sunnanväders förgripeliga bref, för hvilkas skull han afsattes ifrån biskopsembetet (1523), måste hafva varit skrifna. Dessa bref måste således antingen icke hafva kommit Dalkarlarne tillhanda, eller icke varit riktade till allmogen, eller icke på densamma gjort något intryck. Deremot, sedan Sunnanväder följande året, på hösten 1524,

hade sjelf begifvit sig till Dalarne, spørjer man i Dalkarlarnes skrivelser spår af uppviglare.

Först ser man af Morafolkets bref till Fogden Måns Nilsson på Kopparberget huru de beklaga sig öfver det förtal, som varit om någon stämpling, den der skulle varit å bane i deras prestgård. Sådant vore "lygn, draffel och orätt". Här talas om en tillställning att skilja dem, "den ena landsändan ifrån den andra och socken från socken". Men sådant skulle intet ske. "Alle gode herrar hade hållit Sveriges allmoge tillhopa i endrätthet" o. s. v.

Denna tillställning att stifta osämja, hvarom här talas, skulle visat sig uti en äldre skriftelse, om hvilken säges, att "the artiola dictades oppa berget eller voro the tiidh sendhe, szom låses (lästes) aa Thuna landtztigh i birgittemesszo, athij paa Koperberget och wij i dalana schullom medh szamma scriffuilsze först beclagha för waar nadigiste herre alla rumboar, Helszinghar, normen och alla köopstadzmen, gæffla, stocholm med boar och till Henemora, uthgiörandis oss meed them alla szaman". Detta kallas nu "dickth och ildfundh", som "haffver her tiil ligath fortæckth oc osmeldt undher snöen, men nu ghaar hoon up meedh dagzmedhen". Det sista uttrycket visar att Morafolkets bref är skrivet tidigt på vårsidan (1525), och det bref, som åberopas, måste tillhört hösten förut (1524), under hvilket år den ofvan anförda skrifvelsen, deruti talas om "mälare och troll och djeflar", finnes i riksregistraturet. Skulle nu denna sistnämnda skriftelse, som i sjelfva verket blott är en förteckning på besvärspunkter, utan vanlig form af bref, vara, såsom utgifvaren af Diplom. Dalek. anser, densamma skriftelse, som här i brefvet till Måns Nilsson kallas "dickth oc ildfundh", så skulle man i dessa båda skrivelser se spåren af två olika partier hos Dalkarlarna, ett, som skriver brefvet till Måns Nilsson och nitälskar för fred och sämja, samt ett annat, som skrivit den föregående klagoskriften och derföre nu är illa anskrifvet hos sina lauds-

män, såsom skulle meningen varit att stifta osämja med andra landsändar. Någon uppstudsighet emot Konungen visar sig emedlertid icke på någotdera stället ¹⁾.

Efter dessa yttranden, och sedan man läst Konungens vänskapliga och lugnande bref å sin sida, skulle man icke vänta att få läsa helt andra utgjutelser. Man hör Dal-karlarna tala i en upprörd sinnesstämning. Det handlas om "thet dyra köpet och att oss ofta är lofvadt godt, och thet är oss icke hållet. Thet vi then godhe herrenom loffuadom thet haffuom vij her til hollit, hade han saa giorth oss thaa hade inghen kunne thet saadana rygthe eller tal föra kringhom landet." Således voro dock onda rykten kringförda, och hvilket intryck dessa rykten gjort förnimmer man i det som säges, att Konungen "kunde bäst stilla allt detta ryktet, om han hölle det han lofvat och svorit hafver". De tyckte sig vara narrade af Konungen, derfore trodde de på ryktena; hade de besinnat saken mera noggrant, så hade de kanhända funnit densamma förhålla sig tvärtom, att just dessa rykten hade gifvit dem den tron, att de voro narrade. Ty — rätt besinnadt — hade Konungen icke under den senare tiden lofvat dem något, som kunde sägas vara ouppfyllt. Men deras minne gick längre tillbaka. De mindes hvad som lofvades i Strengnäs och desslikes i Wadstena om klippingen och om myntet. Nu ville de icke komma till Konungens herredag i Arboga, dem gjordes ej behof "gaa longhan wægh och fortære sina penningha och föra lygn hem ighen som förr skeedt ær".

Här äro icke mera hofsama klagomål, här äro förebråelser, här är vredesmod. Och vreden gäller icke allenast deras egna angelägenheter, den gäller hela Konung Gustafs politik, den der intet duger. Här berättas nu

¹⁾ Brefvet till Måns Nilsson i Dipl. Dalek., T. II, p. 49; jfr. not. der sammastädes. Geijer, T. III, p. 58, åberopar det föregående brefvet ur riksregistraturet år 1524. Jfr. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 11.

huru Konungen hade skrivit, att somlige ville draga Severin Norrby in i riket, den der dock vore Konung Christians "besvoren" man; men förut — säga de — hade Konungen skrivit att han gjort fred med Danmark, Norge och alla Tyska städer, "och nu skrifver han det Herr Söfrin vill draga Konung Christiern här in i riket". Den freden, tycktes dem, räckte icke länge. Om Norrby ännu vore Konung Christierns besvorne man det visste de icke, men Konung Christierns besvorne män voro visserligen de, som "ære nær waarom Herra Konungenom och gifva honom raadh ath han skulle uthan landtzens withu faret thil Danmark i höstes och gifva Söfrin lösan förr än Sueriges rike hade vist sig bättre förvaradt med honom".

Det är märkvärdigt att se huru sanningen blifver alldeles förvänd hos dem, som besitta blott en half kunskap. Det var samnt att Gustaf Wasa hade slutit fred i Norden på mindre goda villkor, samnt också att Norrby satt ännu i orubbad makt och stämplade. Men allt detta, som var för Gustaf Wasa så okärt, som det någonsin kunde vara för Dalkarlarne, detta som han på allt sätt arbetade emot, det lades honom nu till last, såsom vore det hans fel. Dalkarlarne kände icke, kunde icke känna de politiska förhållanden, som bundo Konungen; men käckt och säkert dömde de att det som skett var orätt gjordt, och skulden Konungens. Så hade de icke dömt, om de ej varit stämde emot honom, men nu, med ondt lynne, tydde de allt till ondo.

Detta bref, der sålunda talas om Konung Gustaf, var icke skrivet till honom. Det var skrivet ifrån socknebönderna af Mora, Orsa och Leksand till dem, som församlade voro i Tuna, hvarest ett allmänt folkmöte vid den tiden — den 19 April — var samladt. Någon uppmaning till uppror fanns icke i brefvet, men väl en stolt förklaring, att om "någon ville trängia sig in eller råda öfver Sveriges rike, som oss ej nyttiger ær, tha villiom vi ingelundhe

haffua eller samtyckia, men villion göra som forfædher och forældhre för oss giortt haffua, segia ney för orätt, thet bästa och yttersta Gud Allsmächtig och Sankte Erik Konung gifver oss nåden till”¹⁾.

Ej långt efter detta bref afläto Dalkarlarne en dun-drande skrifvelse till Konungen sjelf. Han fick då höra allt ondt han gjordt. Det är det gamla, vanliga talet om den dyra tiden, men der är också ett och annat nytt. Brevet börjar höfligt, de sända sin ”ödmjukeliga hälsning” och Konungen kallas deras ”nådige herre”. Tonen är också alltigenom mindre grof än man skulle väntat, ehuru väl ganska skarp. Konung Gustaf får nu först höra i huru-dant tillstånd han var, när han kom upp till Dalarne, och huru han lönat godt med ondt. ”Eder Nåd” — heter det — ”drager väl till minnes huru många penninga och tjenare I hade thaa I ginge här fridlös i skogenom när oss. Wi såghom thå hvarken Tyske eller Danske, som eder hjälpa ville, utan vi fattige Dalekarla, Helsinge, Gestringe och sidan then menige man öfver allt Sveriges rike”. Då — säga de — hade han lofvat, förr än de gingo ut med honom, att ”aldrig efter den dag sättia tro till Danske män eller till någrom af dem, som hade varit med Konung Christian och förderfvat Sveriges rike och Svenske män”. Derföre lofvade de honom troskap och försvarade honom för alla hans ovänner, och de hade icke då så ”dyrt köp”

¹⁾ Dipl. Dalek., T. II, p. 54; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 7. Brevet har icke bestämdt datum, men synes vara skrifvet vid påsktiden — fjerde dag påsk, som inföll år 1525 på den 19 April. Att brevet tillhör det nyssnämnda året, synes af innehållet; der omtalas Konungens resa till Danmark och fredsunderhandlingen, som egde rum under senare hälften af år 1524. Jfr. brevet af den 23 April 1525 af Mora, Orsa, Rättviks och Leksands socknar, deruti talas om huru de ”ingen sanning få veta af sin herre konungenom”, och huru han hade ”deras hätske fiender dagliga i sitt råd”, hvarföre de nu ville vara ”en man utöfver alle Dalana” och förbinda sig med sina grannar, ”Helsinge, Gestringe och menige riket”. Dipl. Dalek., T. II, 55; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 9.

och sådan "utläggning", som de sedan haft. De gingo ut och slog hans ovänner, som riket och honom förderfva ville, "bestallade dem på slott, köpstäder och allestädes, hvar de dem utspörja i riket kunde". Men sedan de så hade hjälpt honom och "fånget allt riket honom i händer", då försnådde han de fattige Svenske män och drog här in Tyskar och Danskar, som hade varit med Konung Christian. — Här menades förmodligen Berendt von Melen och det Tyska krigsfolket. — Dessa hade han nu gifvit "rikets penningar, derföre gjorde de riket intet gagn utan utgäste prester, köpstadsmän och bönder, ther the framkommo". — Detta kan vara ganska troligt, att Konungens krigsfolk var mycket besvärligt under sina inqvarteringar och marscher; men det föll Dalkarlarne icke in, att sådant var ett oundvikligt ondt, i thy att Konungen, just för att värna riket emot Norrby och Konung Christian, ej kunde umbära detta krigsfolk. Hade han icke haft detsamma, kunde bönderne fått nödsakas göra så mycket hårdare tjenst, ifall krig blifvit, hvilket visst icke fallit dem mera behagligt. Emedlertid ser man också här huru de talade, icke för sig utan för hela Sveriges rike, ty i Dalarne hade väl krigsfolket icke dragit fram, åtminstone icke i öfra Dalarne. — I Småland — menade de vidare — hade Konungen lagt Tyskar "qvar i köpstäderna, i prestegårdarne, ther lifde de skalka med mannom och qvinnom". Men deremot trodde sig Dalkarlarne veta att Konungen gifvit sina Svenske män "hugg och slag och tvingat dem med torn och jern när the krafde sin lön". — Här ser man åter spåren af ondt tal och rykten. Sådant som detta kunde Dalkarlarne icke hemtat af sin egen erfarenhet. Hvad sjelfva saken beträffar, så kan väl Konung Gustaf hafva varit en sträng husbonde och satt någon af sina tjenare i "torn och jern" enligt gårdsrätten. Men något bestämdt factum, som kunnat gifva anledning till beskyllningen för tyranni i detta afseende, känner man icke. — Vidare klagas att "fattige Svenske

män måst draga många hundra mil omkring igenom norra botten, blifva många hundra döde i vägenom, förty de hade hvarken kläder eller pengar bjelpa sig med". — Det är icke klart hvad härmed menas. "Hvad the fingo, som hit till Suerige liffuandis kommo, kunna de bäst sjellfue säga, ändoch att syn går för sägen, käre herre! huruledes I riket och oss hållit hafve eders konungsliga ed, som I svoren Sveriges rike och Svenske män i Strengnäs". Nu fick Konung Gustaf höra sig föreläsas sin konungaed, som han svurit och så illa hållit. Han hade svurit att "älska Gud, styrkia den heliga christna tro, beskärma den heliga christna kyrkan och hennes personer, försvara enkor och värnlösa qvinnor och faderlösa barn, älska Sveriges allmoge och hålla dem vid Sancte Erik Konungs och Sveriges lag och goda, gamla sedvänjor". Huru han detta hållit, det ville de "låta till Gud". Först hade han "ochristliga beskattat kyrkor och kloster, prester och munkar, tagit mäst alla de klenodier, som gifvet och vigdt är till guds tjenst, som äro monstranser, kalkar, helgedomakar och helge qvinnes skrin", och detta alltsamman hade han "onytteliga förskingrat af riket". Här föra nu Dalkarlarne sin klagan för kyrkans räkning; man ser huru reformationssaken — ty dit hörde dock detta — icke var främmande för denna rörelse i Dalarne, och på hvad sätt den saken kunde brukas, att röra upp allmogen. Dalkarlarne visste att Konungen hade lofvat att styrka christen tro, men att christen tro kunde finnas utan silfverkalkar och "helge qvinnes skrin", förstodo de icke. — Men Konungen hade väl gjordt ännu mera ondt emot kyrkan; "han hade latet taga ifrån kyrkan alle Svenske penninga och laggt ther igen alle the onde klippingar", som han sedan aflyst; och tionden hade han tagit, som aldrig "någon christen herre gjort hade". För dessa Konungens "omilde gerningar" vore nu till fruktandes, att Guds vrede komme öfver riket, "om ther icke bot på kommer". Dalkarlarne ville ingalunda tillstädja, att flere

"silfskatter skulle läggas på kyrkor eller kloster, prester, munkar, köpstadsmän eller Sveriges allmoge", ty riket hade ej gagn af det, som "kyrkor och Sveriges allmoge onytteliga bekostat hade på Herr Söfluerin Norby i sommars". — Om denne fiende, Norrby, hade de sin mening, att det var Konungens fel att Norrby låg i sjön, riket och dem till stort men. "Gud förlåte att I gaf honom lös med dagtingan och gaf rikesins rätt, som riket hafver till Gotland, i främmande manna händer". — I denna del voro Dalkarlarne och Konung Gustaf i grunden fullkomligt ense, ehuru de förre alldeles missförstodo saken. När Dalkarlarne talade om "de många penningar, som riket onytteliga bekostat hade" på Norrby och Gottland, så tänkte Konung Gustaf alldeles lika med dem; men det han gjorde af nöd och tvång, det lade de honom före såsom vore det hans fel. — I andra delar hade han icke heller hållit sin konungaed. Han hade lofvat att hålla Svenske män vid lag, det hade han icke gjort. Han hade gripit den "ärliga, goda qvinna, fru Christina" och haft henne i fängelse; herr Stens son, Nils Sture, hade han låtit "förgöra eller fördrifvit af landet". Christina Gyllenstierna var dock nu längesedan, på Gustaf Wasas förord, återkommen ifrån sitt fängelse i Danmark, och Nils Sture satt välbehållen på Kalmar slott hos v. Melen och Henrik Jute. Här ser man åter örontasslarens finger. — "Gode män, som troliga och hulleliga tjenat Sveriges herrar och Sveriges rike, dem hade Konungen förhatat och fördrifvit och alle rikens förrädare, Svenske, Tyske och Danske, som varit med rikets hätske fiende, med Konung Christian, och tillhjelpit förråda Herr Sten och oss alle, dem hade han framsatt, somlige gjort till biskopar, somlige till slottsherrar, somlige till landsfogdar, somlige fångit land och län och gjort dem till våre herrar och höfvidsmän, som våre käre väner och fränder förrådt och ihjelslagit hafva". — Slutligen kommer den gamla klagan om det dyra köpet. De påminna huru de

hade skrivit förr, att han skulle fly dem något bättre köp på det de behöfde; detta, säga de, hade han allsintet ak-tat. Nu skriva de honom till i "god akt och mening, att vele I icke lägga snarliga bot uppå och öfvergifva förrä-dare och älska Svenske män och gifva fru Christina, Nils Sture, Jöns Karlson och flere Svenske män löse, som I gripit hafven, och fly oss bättre köp i landet, som vi i andra gode herrars tid haft hafvom, thå förmågom vi in-galunda hålla eder det huldskap och troskap, vi eder lof-vat hafvom, och thå skall Gud veta och alle rättvise män att I med sådan oredelig stycke hafve openbarliga nödt och trängt oss frå thet huldskap och troskap vi hafvom eder lofvat. Och ingen skall oss med sanning utöfver be-visa, att vi hafvom brutit emot eder i någon måtto; vi hafvom icke hulptit eder för then skull att I skullen draga våre fiender i landet, utan för then skull att vi ville vara dem quitte". De kunde nu se att Konungen ville dem "platt förderfva, fattige, Svenske män"; men detta ville de, "näst Guds hjälp, afvärja med alle dem som Svenskt blod och god tro hjertan hafva till sitt fädernes rike, thet bästa och yttersta Sancte Erik Konung och alle rikesins helge pa-troner gifver oss nåder till. Ther rätter eder fullkomliga epther. Skrifvet i Dalom veder landsens insigle, Sancte Walburgis dag" (d. 4 Maj) 1525 ¹⁾.

Så skrefvo Dalkarlarne till Gustaf Wasa. Detta var den tidens politiska opposition. Då man talar i våra da-gar om en allmän mening, om folkets röst o. s. v., så är ej utan interesse att förnimma huru denna röst talade i fordna tider. Här hör man den uti en tid, der mer än vanligt tillfälle fanns för olika meningar, och rösten var mycket fri.

Något mera, än ett sådant meningsuttryck, var här icke. Här voro missnöjen, förebråelser, hotelser; men uppror var

¹⁾ Dipl. Dalek., T. II, p. 57.

här icke. Och sådant blef icke heller; här skedde intet uttåg ifrån Dalarne, men Peder Sunnanväder flyr derifrån, emedan han ej vågar stanna qvar. Det är alldeles tydligt, att han här icke fann det "medhåll han påräknat"¹⁾.

Men likväl skrefvo Dalkarlarne sådana bref, som det nyss anförda. Ja, de skrefvo bref, men mera gjorde de icke. Det förefaller såsom hade det varit nog för dem, att få tönna ut sitt sinne; men till handling voro de ej redebogne. Eller ock var det uppstudsiga partiet för svagt. Detta parti sökte verkligen att med sig förbinda bundsförvandter. Det onda brefvet till Konungen försändes i afskrift till folket i Helsingland, med anmaning att "vara en man" med Dalarne. Någon uppresning sattes dock ej i fråga; Dalkarlarne säga blott att de hade sina "vissa bud i landet och late förhöra huruledis som tilstonder nidher i landhena, förthy vij faam inghen sanning wetha, hvarke medh budh eller scriffuilszom, uthan lygn och smeklingh, thet oss inghelundha lenger behaghar"²⁾.

Att något verkligt uppror icke kom till utbrott, förklarar sig ur flera förhållanden. Först och främst, det som redan är anmärkt, att ingen duglig upprorsanförare fanns, ingen som höll dem tillsamman, ingen som de kunde rätt sluta sig omkring eller som kunde sätta plan och ordning i rörelsen. För det andra voro de ej fullt enige. Väl ser man icke nu ett bestämdt rojalistiskt parti, men man ser det så mycket mera under de följande åren, då den s. k. Daljunkaren försökte sin lycka. Den rörelse, som då var på väg, stod så nära till den, som nu var å bane, att de rätteligen förhålla sig till hvarandra såsom fortsättningen till början. Men likasom oron var större den senare gån-

¹⁾ Geijer, l. c., T. III, p. 60.

²⁾ Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 14 o. f.; Dipl. Dalek., T. II, p. 61. Brefvet är skrifvet S. Johannis dag ante portam Latinam, d. ä. den 6 Maj, således sex dagar senare än brefvet till Konungen var dateradt. Här återopas en sammankomst i Tuna fjerde dag påska (d. 19 April), hvarest folk varit samladt ifrån hela Dalarne.

gen och saken närmade sig mera till ett verkligt uppror, så blef också den motsatta rörelsen just derigenom mera uppväckt. Och när man då ser Dalkarlarne helt nära att slåss med hvarandra för och emot Konung Gustaf år 1527, så kan man svårigen tro att de stodo alle såsom en man emot honom år 1525. Det har dessutom visat sig af de ofvan anförda brefven, att här funnos skiljaktiga sätt att se sakerna. Slutligen var också Konungen å sin sida ingalunda overksam. Hörde Dalkarlarne hans ovänners tal, såingo de ock höra tal af honom. Det ena verkade emot det andra, och här behöfdes verkligen blott att upplysa en förvillad menighet, för att återföra densamma. Der fattades icke hos Dalkarlarne förstånd att begripa sakerna, der fattades blott kunskap om sakernas verkliga beskaffenhet. Men i stället för rätt kunskap fanns icke ren okunnighet, utan snarare falska föreställningar. Konung Gustaf arbetade att förskingra dessa. Å andra sidan fästade sig stämplingarne vid vissa gamla begrepp, — såsom synes af det som Dalkarlarne talade om kyrkosköflingarne — begrepp, som voro dyrbara för dem och suto alltför fast, för att icke behöfva en längre tid att renas ifrån fördomarnes blandning. Så blef här ett oredigt sorl af rykten, som korsade hvarandra, tal, som motsade, det ena det andra. Känner man nu något det vanliga förhållandet inom en större menighet, så blifver det lätt nog att föreställa sig tillståndet. Den ene trodde på det som Konungen sade, den andre trodde på det som sades emot Konungen; här och hvar fanns en prest, som höll med den fördrifna Biskopen och blåste upp oron, men andre talade lugn och frid. Så blef menigheten dragen åt motsatta håll, ingen samhälilig handling kunde åstadkommas. Här var oro i sinnena, betänkelig oro; men denna oro var icke större än mången gång i nyare tider, då politiska partier nöta sina krafter emot hvarandra i meningarnes kamp. Längre än till kämpande meningar kom saken verkligen icke. Men

den kampen var dock betänklig, emedan tidens lynne var sådant, att stridande meningar fortare än muförtiden brukade vädja till svärd och yxa.

För Konung Gustaf och för Sveriges rike var faran ganska måttlig för ögonblicket, men stor för en framtid, ifall oron fick växa fritt. Här var ej ett bondeuppror, men här kunde blifva ett sådant. Det kan visserligen sättas i fråga huru manstark den menighet var, som lät det hotande brefvet till Konungen utgå. Det är ingen svår sak att tala i folkets namn, utan att folket just har sagt att det samtycker; men att här verkligen var en temligen vidsträckt sinnenas jämsning, kan slutas af den omsorg, hvarmed Konung Gustaf uppträdde till sitt försvar. Detsamma visar sig äfven af de snart följande händelserna.

Motstycket till Dalkarlarnes skrivelser till Konung Gustaf bildas af hans skrivelser till dem. Tonen är icke alldeles olik, den är lika obesvärad, enkel och utan all tvetydighet. Men medan Dalkarlarna skriva blott för att utgjuta det som sinnet ingifver dem, skrifer Konungen åter med slug beräkning. Det har sitt eget interesse att se huru Gustaf Wasa bearbetar sitt folk. Han ömsom varnar, upplyser och äfven smickrar dem, under det han också gör sitt bästa att afhjelpa behofven, som trycka dem. Och i det ena som det andra är han icke den stränge Konungen, som hotar och befaller, men den smidige underhandlaren, som går sin vederpart till mötes, sätter sig in i hans föreställningar, talar varliga med dem som äro retade, inlåter sig i svaromål, och väljer den synpunkt, hvarifrån saken kan framställas i sådan dager, som är för ändamålet tjenlig.

Såsom Dalkarlarna både Konungen akta sig för Gustaf Trolle, så bad han dem akta sig för Peder Sunnäväder. I slutet af år 1524 skrifer han ett bref, deruti talas om "Herr Peder, fordom Herr Stens Canzler", som
begifvit

begifvit sig till Dalarne "i akt och mening att något ondt stämpla". Konungen hade sport att denne man gäfve honom någre stycken före, "besynnerliga om Erkebisp Göstaff", att Konungen skulle vilja "intaga honom in i riket till Upsala domkyrka igen, then doch hafver stemplat och vållat att vi (Konungen) både fader och moder mist hafve och allt riket uti en osägelig skada och förderf kommet är". Detta, menar Konungen, "kunde nu hvar man besinna att ingen sanning medfölger". Andra stycken hade samme Herr Peder också sagt, "the med skäl icke finnas skola i sanningen". Nu skulle Rikets Råd med någre gode män församlas hos Konungen vid tjugonde dag jul, då kunde Herr Peders sak förhandlad varda och Konungen skulle göra sin ursäkt, så att "hvar och en god man skall kunna taga derpå att han oss orätt på sagt hafver". Konungen bad Dalkarlarne sända några förståndige män till det mötet eller dessförinnan. För öfrigt, efter de hade stor brist på saltet, så hade Konungen nu skickat dem 40—20 läster salt "endoch thet ganska dyrt är, som icke under är, efter det i Tyskland ganska dyrt är, der doch näst Guds hjelp i tillkommande sommar väl bot på varder", ty Konungen hade sport der låge en stor hop skepp i vestersjön med salt och annat, som i riket behöfdes, "som sig hit i riket aktat hafva strax i tillkommande vår". Derföre bad nu Konungen att Dalfolket skulle vara vid god tröst och icke låta leda sig "uti något bedrägeri" af någon man. Konungen tackade dem godt för det förflutna, han ville alles deres bästa ¹⁾.

¹⁾ Brefvet är i Dipl. Dalek., T. II, p. 31, aftryckt under datum den 26 Juli 1524. Innehållet utvisar dock, att detta bref är skrifvet på vintersidan, före jul. Peder Sunnanväder fanns icke heller i Dalarne så tidigt som i Juli månad. Slutmeningen anför såsom datum "Sancte Anne dagh", hvilken dag inföll två gånger på året, nämligen den 26 Juli och den 9 December. Här menas tydligen S. Annæ dag i December. Brefvet läses äfven i Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 39—42.

Samtidigt med detta bref skrifver Konungen ett annat om samma saker, först och främst om "Herr Peder Canzler" och hans "lygnachtige stycke". — Här talar Gustaf Wasa såsom demagog. Nu smickrar han Dalkarlarne. Han påminner dem huru de voro de förste, som gingo ut med honom att förstöra den "omille" Konung Christian, han talar om deras förfäder, huru desse alltid varit deras rätte herrar och sitt fädernesrike "bestonduge". Det vore icke till "troendes" att de skulle för en sådan "ordlöös" mans skull, som Herr Peder är, få "eder och eder efterkommande ett annat rykte". Då skulle utländske män komma och det skulle blifva så ondt i landet, "som i någon mans tid tillförende varit hafver". — Det synes vidare att Konungen ansåg Herr Peder hafva inbillat dem något om den dyra tiden, att denna vore Konungens skuld. Dertill nekar han alldeles. Det kunde ej annat vara än dyr tid, det var så i Tyskland ock, men här i Sverige vore dock "redeligare köp på saltet än i Riga och Reval, der dock sällan eller aldrig någon brist tillförene på salt varit hafver", men der måste folket nu likväl tålmodigen lida; det kom af det stora kriget emellan "Keszaren" och Konungen i "Ffrancharijehe". Nu vore dock en mäktig flotta saltskepp kommen "iffrån Lissebom aff Porthiegallien", hvilken med nästa öppet vatten aktade sig in i Östersjön. Då skulle blifva bättre köp. Så hade ock Herr Peder talat om den stora "utläggning", som menige man fått göra, att dermed vore "intet godt förverfvadt". Det visste de väl sjelfve, i hurudan mätto Konungen hade kommit till rikets regemente efter Konung Christian. Skatten hade han icke brukat till att köpa jordagods eller "egennyttuge egedela", men "sköne skepp, bössor, harnesk och aldrahande verjor, som riket nest Guds hjelp tryggeliga måge med beskärmas". — Gustaf Trolle förekommer äfven i detta bref. Konungen förnekar honom alldeles, han hade varit "den öfverste fiende och skadaman" i den förflutna tiden. Allmogen

skulle icke sätta tro till "lösaktuge stemplare", men skicka "någre gode, förståndige män hit nider till oss, som kunde grannliga förfara, huru allehanda ärende och saker sig förlöpa"¹⁾).

Så skrifver Konung Gustaf till Dalkarlarne såsom en vän till gode vänner, med hvilka han gerna vill komma öfverens och maka undan missförstånd. Konungen tänker på dem i den dyra tiden och gör hvad han kan för att hjälpa dem. För öfrigt beder han dem gifva sig till tåls och undervisar dem beskedligt, hvadan den onda tiden kom och att den var lika svår i andra länder. Han räknar det icke under sin värdighet att ingå i svaromål. Han anslår flera toner. Han smickrar dem med deras goda rykte, som de fordom förvärfvat, han skrämer dem med det, som han visste att de alldramäst fruktade, utländskt välde och Konung Christians anhang. Att han sjelf skulle hålla tillhopa med Gustaf Trolle, sådant tal vill han ej höra, men han beder Dalkarlarne akta sig sjelfve för "Peder Canceler". Han låtsar som ingen kunde tro, att sådant folk som de skulle rätta sig efter sådan "ordlöös" man, men derunder framlyser dock misstanken att det väl kunde hända att de gjorde det. Samme man, som gick så dristeliga in i Domkapitlet och afsatte Biskopar, han är nu helt mjuk emot bondehopen. Så rättar sig mannen efter omständigheterna. Men omständigheterna voro också olika, på ena stället hade han en fiende, på det andra ville han undvika att få en sådan.

¹⁾ Brefvet, tryckt i Dipl. Dalek., T. II, p. 34, och i Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 42, är dateradt "Die conceptionis virginis gloriose", d. ä. den 8 Dec. (1524), således dagen näst före det nyss anförda brefvet, såframt man anser detta skrifvet på S. Annæ dag i December, ej i Juli. De båda brefven motsäga hvarandra icke. Hvad orsaken månde varit, att Konungen skref två olika lydande bref så tätt, det ena efter det andra, må lemnas derhän. Uppmaning till Dalkarlarne att skicka ombud, för att samtala med Konungen, förekommer i bägge brefven.

Men det ser man, att Konung Gustaf var allvarsamt bekymrad för Dalarne. Han skrifver bref efter bref inom en ganska kort tid, han låter andra skriva i hans ställe. Han ser alltjemnt en mörk gestalt emellan sig och detta folket — Peder Sunnanväders bild. Rikets Råd med Ärkebiskopen Johannes Magnus samt Biskoparne Petrus Magni i Westerås och Magnus Sommar i Strengnäs skrefvo till Dalarne om "Peder Djekne i Westerås" — så kallas den afsatte Biskopen, likasom Konungen i sina bref icke heller gifver honom biskopstiteln — och här säges rent ut att han gjorde sina stämplingar "ej för annan sak, som vi tro, än att han icke får vara Biskop i Westerås och i så stor wällughet med vår käre nådige herre, som han var i Herr Stens tid, ther vi dock intet förnummo utaf samme Herr Peders regemente efterföljde annat än thet förderf, som till thenna dag för ögat varit hafver". — Sjelf skrifver Konungen ett särskildt bref till menigheten på Kopparberget, Tuna och alla nedandalena" åter om Peder Canzler och beder få veta, om han kunde sig på dem förlita ¹⁾. — Af ett senare bref "till Kopparberget och menige Dalarne" visar sig, att en uppviglare blifvit gripen af folket sjelf. Konungen talar om den "forlopne munk, som sonlige aff eder gripit och oss tillhanda sändt". Denne "forlopne" munk var icke Peder Canceledt sjelf — han var icke gripen, — men här var en annan af samma slag, en underordnad partigångare af munkpartiet. Det visar sig emedlertid, att detta parti hade sin hand i dalrörelsen; reformationsfrågan

¹⁾ Rikets Råds och Biskoparnes bref är dateradt S. Vincentii dag, som inföll den 22 Januari (1525). — Konungens sist anförda bref är skrifvet "die conversionis S. Pauli", d. ä. den 25 Januari s. å. Dipl. Dalek., T. II, p. 39—42; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 67, 71. Hvad beträffar att Konungen och Rikets Råd icke gifvo biskopstiteln åt Peder Sunnanväder, så bör anmärkas att Peder Sunnanväder sjelf vid denna tiden skref sig Djekne — "Dæken i Westerås", likasom Mäster Knut kallar sig "Præpositus", men utelämnar ärkebiskopstiteln.

låg derunder. Konungen hade redan visat tillräckligt af sitt sinnelag, för att sätta emot sig icke blott en afsatt Biskop, som kunde anse sig personligen missbehandlad, men hela det hierarkiska intresset i gemen. Om den "forlopne" munken heter det, att han fört "skamligt och lygnaktigt tal och rykte".

Konungen har sjelf sagt hvem den "forlopne" munken var, hvilket dessutom äfven låter sig ur andra källor uträknas. Der fanns en viss Nils Karoli, "som gaf sig utaf Westerås kloster, lade bort habitum och for up i Dalarne och stemplade ther ondt emot vår nådigeste herre och tog en hop löse karle till sig och ville hafve rest Dalarne, om han hade haft framgång." Denne Nils Karoli blef i Stockholm aflifvad någon tid efter det Konung Gustaf skref till Dalarne om den "forlopne" munken ¹⁾. Samme Nils Karoli eller Nils Karlsson nämnes äfven i ett bref, som Konung Gustaf sjelf skref till "fiædringelandt"; der talas om "then broder Niels Karlsson, som thet stora buler hade för hendher i Dalena, hvilken the gode män sjelffue af förenämnda Dalena skickat til handa, therfore vi them vänliga och kärliga tacka". Konungen hoppas att de, till hvilka han nu skref, "ville ock så göra huar nogher utaff sådane onyttuga klaffare iblandt eder kunne bespör-

¹⁾ Konungens bref i Dipl. Dalek., T. II, p. 52, hänföres der till den 8 April. Sjelfva brevet saknar datum, men der talas om att Dalkarlarne borde skicka någre gode män till Konungen "åtta dagar efter S. Eriks dag", d. v. säga i senare hälften af Maj månad. Brevet var således skrifvet tidigare på våren. Nils Karoli åter af rättades "in vigilia corporis Christi", d. ä. dagen före andra Thorsdagen efter Pingst, enligt det i Handl. rör. Skand. Hist., T. V, införda Register på Helgondagarne. Pingsthelgen åter kan, enligt den dersammastädes införda Tabell öfver Påsktiderna, uträknas att detta år 1525 hafva infallit den 4 Juni. Nils Karoli's af rättning infaller således några veckor senare än Konungen skrifer om den "forlopne" munken. Att denne "forlopne" munk hette Nils Karlsson, visar sig af Konungens bref till Peder Andersson och Måns Nilsson på Kopparberget. Dipl. Dal., T. II, 52. Jfr. om Nils Karoli: Handlingar, hemtade ur den Stockholms Rådstuguarkiv tillhöriga Olai Petri "tenkiebok" i Christiern II:s Arkiv, T. IV, p. 1436.

jas". Denne Nils Karoli hade för öfrigt en broder, vid namn Jöns Karlsson, hvilken på samma gång afrättades "for syne missgerningar", hvilka åter synas bestått i förädiska stämplingar i Nerike, såvida han är samme Johannes Karlsson, som omtalas af Biskop Brask i hans bref ifrån denna tid¹⁾. Samme Jöns Karlsson var för öfrigt icke obekant i Dalarne. Ibland det som Dalkarlarne i sitt ofvan anförda ondsinniga bref förehöllo Konung Gustaf, var äfven att han skulle gifva Jöns Karlsson lös. Man inhämtar således, att Peder Canceler och Mäster Knut icke voro de ende uppviglare, som ströko omkring på vägar och stigar, särdeles i Dalarne. Nils Karoli var en sådan, en annan var åter den af Tegel omtalade Peder Söllffköpare, som blef lagförd jemte Sunnanväder, såsom dennes handtlangare, men benådad, och der funnos väl flere dylike, såsom visar sig deraf, att Konungen i det bref, der han nämner Nils Karoli, också talar om "någre af förenämnde stämplare", som voro honom tillhanda komne. Nils Karoli var en ibland flera. Man inhämtar vidare, att likasom en del ibland Dalfolket lyssnade till talet, så voro andre, som grepo dessa "stemplare". Det är samma sak, som förut är anmärkt, att likasom der fanns ett uppstud-

¹⁾ Konungens bref om Nils Karlsson i Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 81. Om Jöns Karlsson eller Johannes Karlsson, jfr. det i föreg. not anförda stället ur Christiern H:s Arkiv samt ib. p. 1434, och Biskop Brasks bref i Handl. rör. Skand. Hist., T. XIV, p. 25, T. XVIII, p. 268, 270. (Obs. den oriktiga pagineringen i T. XVIII.) Dessa Biskop Brasks bref äro skrifna på våren 1525, likaledes Konungens bref, deruti Nils Karlsson nämnes; detta bref måste, enligt sitt datum, varit skrifvet näst före Palmsöndagen, d. v. s. i början af April, enär Påskdagen inföll den 16 April. Årtal saknas, men brefvet tillhör registraturen 1523—1525 och finnes ibland andra bref af det sistnämnda året. — Af andra Konungens bref visar sig äfven att en viss broder Robert, hvilken synes varit utlänning, nemligen Norrman, misstänktes för stämplingar i Dalarne och annorstädes, hvarföre Konungen förvisar honom ur landet. Dipl. Dal., T. II, 62; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 59; Thyselius, l. c., T. I, p. 5, 6. Jfr. Laurentii Andreæ bref i Christ. H:s Arkiv, T. III, p. 1082.

sigt parti, så fanns der ett annat, som höll med Konung Gustaf. Det öde, som drabbade Nils Karoli — att vardas aflifvad — är ett exempel, att Konung Gustaf förgrep sig på andliga män ända till lifvet, redan förr än Peder Sunnanvåders och Mäster Knuts hufvuden föllo. Det som säges om Nils Karoli, att han lemnade sitt kloster och "lade bort habitum" för att stämpla i Dalarne, är åter ett exempel, huru det stundom förhöll sig med munkarne, som lemnade sina kloster. Om mången fattig munk blef lidande genom Konungens räfst, så funnos väl andre, som retade hans rättvisa vrede.

I samma bref, hvarest Konungen talar om den "forlopne" munken, försäkrar han också Dalkarlarne, att det var osannt, som blifvit sagdt, att Kalmar slott hade fallit ifrån honom. "Then gode man Herr Berendt von Melen" vore nu hos Konungen och hade det "upantvardat". Brevet var således skrifvet vid den tiden då Konungen underhandlade med Berendt von Melen och denne hade lofvat uppgifva slottet. Uppresningen i Kalmar var icke börjad. Det var således osannt som Dalkarlarne hade hört, att slottet affallit. Man ser dock huru denna osanning var en bortblandad sanning. Ty de, som innehade Kalmar slott, buro uppror i sinnet, hvilket åter de, som talade för Dalkarlarne, väl torde hafva vetat.

I samma bref återkommer också frågan om Elfkareleby, att Dalkarlarne hade den misstanken att "then aa j Elfkareby skal vara igen bygd ytthermera en laghen tilsegia", detta förhållande vill Konungen undersöka och inbjuder Dalkarlarne, att skicka ombud att vara tillstädes vid undersökningen.

När sedermera Dalkarlarne läste lag för Konungen i det skarpa brevet af den 4 Maj, blef han dem icke svar skyldig. Detta svar är märkvärdigt. Man skulle väntat ett utbrott af ljungande vrede. Långt derifrån, brevet är höfligt, Konungen håller med bästa smak tillgodo den

lexan han fått. Man ser försiktigheten, ehuru hettefrad han månne varit. Här var nu en tid, då klokheden fördrade att böja sig för stormen, till dess man hunnit fatta fast grund igen. Ett uppror i Dalarne var alltid en betänklig sak, helst nu då Konungen hade ett annat i Kalmar. Ty nu hade von Melen brutit sin tro, och Konungen behöfde sitt krigsfolk vid Kalmar. Brefvet till Dalarne är väl odateradt, men synes hänföra sig till den tid, då myteriet i Kalmar utbröt ¹⁾. Norrbys, von Melens och Sunnanvåders stämplingar kunde hafva sitt sammanhang. Man förnimmer just i det bref Konungen nu skref, hvad han trodde sig veta derom. Insnärjd i en härfva af fiendestämplingar ifrån olika sidor förstod Konung Gustaf att icke hugga för häftigt, men slå en i sender, lika visst som han aldrig lemnade en seger obegagnad. Ingen kände bättre än Gustaf Wasa den Svenske bonden och särskildt Dalkarlarnes. Han hade sjelf pröfvat hvartill ett daluppror dugde och visste, att det folket kunde böjas lättare än brytas, ehuru väl han också förstod att i sinom tid äfven använda hårdare medel. Men för närvarande behöfdes egentligen att upplysa dem om saker, som de icke visste

¹⁾ Brefvet i Dipl. Dalek., T. II, p. 63. Dalkarlarnes bref till Konungen är dateradt den 4 Maj. Konungens svar kan då ej vara skrifvet förr än fram uti Maj månad. Innehållet utvisar, att det icke är af tidigare datum än senare hälften af denna månad. Här talas nemligen om ett större möte i Westerås, vid hvilket Konungen hade emottagit den skrifvelse, som nu besvarades. Ett sådant möte hölls, enligt Tegel, T. I, p. 108, vid andra söndagen efter Philippi och Jacobi dag. Denna söndag inföll detta år på den 14 Maj. En del af de församlade, nemligen Rikets Råd, var väl kallad att möta Konungen en vecka tidigare, men Konungens bref återopar äfven den menige man, hvilken ej var kallad förr än till den nyssnämnda dagen. Senare måste således Konungens svar vara skrifvet. Huru långt uppresningen i Kalmar vid den tiden var framskriden, torde vara svårt att bestämt säga; men om det är sannt, som Tegel säger, att v. Melen flydde ifrån Kalmar "fredagen näst efter Pingesdag" d. ä. den 9 Juni, så är troligt att i senare hälften af Maj månad v. Melens allfall var ett uppenbart factum. Jfr. Christ. II:s Arkiv, T. IV, p. 1496. Kallelsen till mötet i Westerås läses i samma Chr. II:s Ark. p. 1489.

eller hade fått i sin föreställning på ett alldeles förväntat sätt. Detta synes hafva varit syftemålet med den skrifvelse han nu gaf dem.

Han talar om ett bref, som de skickat honom, "i hvilke oss många skemlige stycker förekastades". Han svarar nu tvärt nej till dessa "stycker" och åberopar såsom vitnen Rikets Råd och den menige man, som tillstädes voro i Westerås, då brefvet ifrån Dalarne blef till Konungen öfverlemnadt. Han talar såsom till ett vilseleadt folk, hvilket icke menade så illa som det kunde synas. Men han synes icke hugad för någon vidlyftig ordvexling, ty brefvet är temligen kort. Särskildt upptager han till besvarande beskyllningen om Fru Christina och Nils Sture. Denna beskyllning kallas ett "lygnaktigt stycke" och hela församlingen i Westerås visste väl Konungens ursäkt, "att ther ingen sanning medföljde". Det som Dalkarlarne hade sagt, "att — säger Konungen — "eder står icke längre till att lida oss uthan nödhens upseija oss thet huldskap och manskap I oss lofvat och tillsagt haffver", detta kunde Konungen icke tro, att "sådant bref är utgånet af allas edert samtycke, utan af några fåvise, som sig hafva låtit förföra uthaff Herr Peder Canceler och andre hans parti, som I hos eder hafven". Nu berättar Konungen för Dalkarlarne, att han hade klar bevisning att detta parti "stämplade efter Konung Christians inkommelse igen i riket". Konungen visste "ej allenast här inländis uthan jemväl aff visse bref aff Tyskland och Danmark", att sedan samme Herr Peder var kommen upp till den, voro "bref och bud gägne emellan Dalena och Söffwerin Norrby, och från honom igen till Dalena". Meningen vore att han skulle "in-slå i riket någon stadt vid sjösideno, och Dalena skulle slå på then ander sidan och thermed trengia oss välleliga från regimentet och riket Söffwerin i hendher, doch allt Konung Christian till godo". Så — ville Konungen säga — gingo Dalkarlarne i ledband hos sina värsta fiender. Nu

gaf dem Konungen det rådet, att "I gifven förenämnde Herr Peder och andre hans parti snarliga ifrån eder och blifve vid det huldskap och manskap, som I oss lofvat och tillsagt hafve. Hvar I annars göra villen, thet wi doch icke förmode, måtte vi thå med vårt älskeliga Rikes Råd och then menige man i riket tänkia ther någon annar råd emot, som vi bäst kunne. Dock ther I eljest wille bevisa eder emot oss såsom tro undersåter mot sin rätte herre, wilje wi thå alltid weta alles edert bästa, gagn och bestånd, thet Gud kenne, then wi eder alle befalle".

Medan Konung Gustaf sålunda tilltalade Dalkarlarne, hade han försäkrat sig om det öfriga rikets bistånd. Det ofvannämnda brefvet af Rikets Råd och Biskoparne blef skrifvet till följd af en i Stockholm hållen herredag, eller om man vill kalla den riksdag, i Januari 1525. Det var samma möte, till hvilket Konungen hade inbjudit Dalkarlarne, viljande han der göra sin ursäkt. Dalkarlarne hörsammade icke denna inbjudning. Vid det senare mötet, som hölls i Westerås i Maj månad 1525, hvarest Dalkarlarne framburo sin onda klagoskrift, besvärade sig Konungen öfver "the många grofva lögner och förrädeliga stempingar som förehades". Det visar sig af sjelfva kallelsen till mötet, att dessa saker voro en hufvudsaklig anledning till sammankomsten. Konungen sammankallar mötet "ther ath forhandtla och ranszaka hwes schul eller briisth thet ær ther slighe twædrecht aff komma kan". Sjelf är han redebogen att stå till svar. "Huar så hænde at the gode herrer Riksens Råd menighe adelen och then menige man synes ath saadana bristh finnes hoos oss, ath them i noghen motthe mishagar woorth regimente, wilie wij thaa ther uthinnan lathe oss seija aff them till all redlighet, eij acetandes gaa från thet the oss föresegiendes varda, enthin ghen them synes ath wij bliffua schole wiidt regimentet eller ey". De skulle "platt inghen mothstondt haflua" utaf Konungen "saa ath riket för then skull skall komma i nå-

got obestondt. Vi haffua nesth Gudz hielp varith then samme som her tiil dagx haffua waar halss ther om waa-gath ath komma riket uthur thet fordarff ther thet uthij kommit. Weeth Gudh ath wij nödughe see ath thet uthij noghet nyth obestondt komma skal för waara skull". Konungen erbjuder sig således att nedlägga regeringen. Enligt Tegels berättelse blef han af den församlade menigheten lifligen ombedd att afstå ifrån sådan tanke, och alle lofvade att stämplarena skulle "uthi ingen landzenda försvarade uthan som förrädare straffade bliffua, så att andra skulle see ther widh"¹⁾.

På detta sätt förvissad om trohet ifrån andra håll, synes Konung Gustaf hafva låtit Dalkarlarne besinna sig på sakerna öfver sommaren. Men frampå hösten ²⁾ företog han en Dalresa. Han for dock icke längre än till Tuna. Der höll han landsting.

Det vore märkeligt att veta, huru det tillgick då Gustaf Wasa och Dalkarlarne nu möttes ansigte emot ansigte. Får man sluta efter hvad man känner om dylika bonde-möten, som denne Konung höll vid andra tillfällen, så med Dalkarlar som med annat folk, t. ex. med Uplandsbönderna på Upsala högar år 1526, så var här ett mycket fritt språk med en kärnfrisk och något grofkornig välta-lighet. Men sannolikt gick här jemförelsevis stilla och fogligt till väga. Här var icke något argt uppror att straffa, och mötet hör icke till de blodiga uppträdena i Gustaf Wasas historia. Hade sjelfva uppträdet erbjudit något synnerligen märkvärdigt i och för sig, så hade detta väl

¹⁾ Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 79. Tegel, T. I, 102, 108—109. Stiernman, Riksd. Besl. T. I, p. 35—36.

²⁾ Mötet vid Tuna egde rum "thorsdagen näst före Sanctorum Simonis et Judæ dag", hvilken var den 28 October. Denna dag måste enligt påsktabellen detta år (1525) varit en lördag; Tuna landsting hölls således den 26 October. Jfr. brefvet i Dipl. Dalek., T. II, 68; Handl. rör. Sk. Hist., T. XXIII, 50, samt berättelsen hos Tegel, T. I, 110.

fästat sig i minnet, och krönikorna haft något mera att förtälja. De äro vida mera utförliga i sin berättelse om det senare landstinget, som hölls år 1528, och om det som följde på det s. k. klockekriget. Ifrån detta sista uppträde har man Konungens tal i sammandrag bevaradt, sådant som minnet kände detsamma. Men om detta 1525 års landsting förmäles just ingenting mera, än att en slags fred blef ingången.

Denna torde ock varit temligen lätt att åstadkomma. Dalkarlarne kunde väl under sommaren hafva besinnat sig och fått andra föreställningar om vissa saker. Ett öppet samspråk emellan personer, som i grunden mena detsamma, kan skingra mångt missförstånd. Om nu också årsvexten i Dalarne varit god och skeppen ifrån "Portugallien" hade kommit med saltet och något deraf hunnit upp till Dalarne, så kunde äfven detta bidra till ett bättre lynne.

Såsom krönikorna framställa detta möte, att här voro "Kopparbergsmän, silffbergsmän, jernbergsmän och menighe almoghe, som byggia och boo öfver alla Dalanar"¹⁾, så måste här varit en stor folkförsamling. Konungen var väl icke heller på sin sida ensam. Man torde få föreställa sig honom omgifven af en ståklädd krigareskara, och åtskillige andre personer torde ock varit tillstädes. Af Dalkarlarnes skrifvelse kan man se att Stockholms stad hade sina ombud på stället.

Hvad som på mötet uträttades och hurudan ställningen sedermera blef, upplyses af såväl Konungens som Dalkarlarnes skrivelser. Finge man forstå alldeles efter orden det bref, som Konung Gustaf nu utfärdade till Mora socken, angående dess Kyrkoherde Jacobus Petri, så skulle hela oron i Dalarne blott kommit af ett litet parti, och det skarpa brefvet till Konungen (af den 4 Maj) alls icke uttryckt allmogens verkliga mening. Detta är väl dock

¹⁾ Bref utgick ifrån mötet i alla dessas namn.

icke så att förstå, såsom skulle det sistnämnda brefvet varit hopskrifvet af några få personer inom lyckta dörrar; det var nog skrifvet inför en församlad folkhop, men huru stor denna varit, huru allmän hela rörelsen i Dalarne, kan vara ovist. Att oron var djupare än blott hos ett litet kotteri, visar sig redan deraf att förlikningen, som nu ingicks, ej blef långvarig.

Vidare visar sig af skrivelser, som nu utfärdades, att Morafolkets sinnesstämning var betänkelig. Der hade Peder Canceler haft sitt högqvarter, och presten i Mora, Jacobus Petri, var hans gode stallbroder. Denne prest var så illa anskrifven, att Konungen fordrade hans afsättning, och skref nu derom icke allenast sjelf, utan lät ock den öfriga Dalallmogen skrifva till Mora socken. Man ser af dessa bref, att Morafolket ogerna öfvergaf sin prest och att der behöfdes en underhandling med dem.

Utaf Konungens eget bref till Mora socken inhemtar man, att den nämnde presten, Jacobus Petri, hade varit kallad till Tuna landsting, men uteblifvit, och deraf hade Konungen "elarlighen forstondit at han haffver varith i forbundt med Herr Peder Canceler och hans partij. Therföre wij aldrig akta att lida honom hos eder att han här efter thenne dagh skall blifva eder kyrkeherre". Konungen var nu "förtänt" till att skicka dem "en god, förständig man, then eder ju så nyttig kan vara som förenämnde herr Jacob och then ther riket, oss och eder kan bestondigh vara och wij kunne setthia fulkomliga throo och lithet til". — Men af de första raderna i detta Konungens bref ser man också, att Mora socken hade skrifvit till Konungen att få behålla sin Kyrkoherde, och det ser ut, såsom Moramännen knappt hade deltagit i Tuna landsting. Konungen berättar för dem åtskilligt om det som der hade förefallit. Den ofvannämnde presten "Herr Jacob" hade också 'skrifvit till Konungen, att det vore "then menige mans vilja och begäran här ofvan Långheden att Herr

Peder skulle deruppe hos honom blifva försvarad". Nu få Morakarlarna veta, att den menige man hade "openbarliga nekat och widersagt" detta. Så hade den menige man också sagt, att det onda brefvet till Konungen vore aldrig "utgifvet med theras vilja eller vitskap". Nu förmanar Konungen att Morafolket skulle öfvergifva presten Jacob, "gifvandes honom platt ifrån eder". Gjorde de icke detta, så skulle Konungen nödgas "taga till hjälp med sig then menige man här nider och draga upp till eder, det högmod och förtret att widergöra, och taga samma Herr Jacob ther ut med håret". Sjelf vore Konungen ännu densamme "som var med dem i förstone och frälsade dem utaf Konung Christierns händer". Nu råder han dem att besinna sig och öfvergifva det obestånd de företagit. Den menige man "här nider och kringom menige Sveriges rike" hade lofvat Konungen att hvar i Mora något obestånd företoges, ville de "tillhjelpa att det skall ej blifva ostrafadt". Sluteligen begär Konungen deras "grundeliga" mening, der han kunde sig efter rätta¹⁾.

Här står Mora socken tydligen i en annan ställning än de öfrige Dalarne. Den står allena. Stämplingarne hafva slagit större rot der, än hos de öfriga. Och Moramännen äro af dessa öfvergifne. När det öfriga Dalfolket nu var alldeles försonadt och bref skrefvos ifrån detsamma för Konungens räkning till andra orter, så behöfva sådana bref ännu skrivas till Mora. Och Konungens ställning är förändrad. Han är vorden mäktigare, han har de andra med sig. Han talar i en hög ton, han är allsicke rädd för Mora socken. Presten vill han taga ut "med håret".

¹⁾ Dipl. Dalek., T. II, p. 70; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 53. Dersammastädes (Dipl. Dalek., T. II, p. 50; Handl. rör. Sk. Hist., T. XXIII, p. 77), finnes ett bref ifrån Konung Gustaf till Mora socken, skrifvet vid midfastan, hvaraf synes att Konungen redan den tiden — i slutet af Mars månad — vände sig till Mora socken särskildt.

Det hjälper icke att socknen vill behålla honom. Väl talar Konungen skonsamt och beskedligt, han är icke för stolt att vexla ord med dem, han vill höra deras svar, men så som han nu sade, så skulle det ske.

Till yttermera visso åtföljdes detta Konungens bref af en skrifvelse ifrån menigheten på Tuna landsting till Mora socken med förmaning, att om hos dem i Mora vore någre, som "infallit hade med Herr Peder Canceler och hans parti", så borde de "falla ödmjukeligen in till Hans Nåde. Hvar the så göra, förmode vi att Hans Nåde skall låta finna sig gustvig therutiinnan öfverseendes med them i thenna resa." Kyrkoherden Jacob hade man "förmärkt hafver varit en utaff then rotha, som med Herr Peder hafver diktat och stämplat". Honom skulle de i Mora gifva ifrån sig, hvar de det ej gjorde, så nödgades denna menighet, ifrån hvilken brefvet skrefs, vara Konungens "fogde och embetsman behjelpig med magt honom derut taga". Detta kräfde den huldskap och manskap, som menigheten Hans Nåde "samfälligen lofvat, svurit och tillsagt" hade. "Här må I eder fullkomliga efter rätta.

Det ena med det andra lärer gjort sin verkan, såsom kan ses af ett nytt bref ifrån Konungen till Mora socken, skrifvet senare på hösten samma år. Han hade då fått ett bref af Morafolket, sine "käre vänner" — så kallar han dem nu — med sin tjenare "Lasse Olsson", och detta bref besvaras nu. Man ser af Konungens ord, att sändemän ifrån de andra socknarne hade varit uppe i Mora, och att Morafolket nu var ense med dem att blifva Konungen trofast. Derföre tackar han dem, och eftersom de sjelfve bekännt, att de af sin "enfaldighet varit förförde", så ville Konungen se öfver med dem, "anammande dem i sin gunst". Konungen tyckte dock, att de hade bort tro honom bättre än "Herr Peder". Man ser äfven af detta Konungens bref, att Morabönderne nu voro ångerfulle och

ville hafva straff öfver dem, som fört folket bakom ljust. Dock gäller detta icke om Presten Jacob. Om honom säges deremot, att Konungen ville gifva honom sin vänskap för deras bön skull, men han skickade dem dock en annan till Kyrkoherde. Presten Jacob mistade således embetet, men fick för öfrigt nåd. Den nye presten skulle de vara "hörüge och lydüge, besynnerliga hvar han eder vår (Konungens) vilja undervisandes varder". Konungen litade på dem, ifall "något umträngde för utländsk här eller eljest utaf något inrikes obestånd". Sjelf ville han "vara densamme, som sin hals ville våga" för dem och menige Sveriges inbyggare. "Härmed eder Gud befallandes".

Utom denna underhandling med Mora socken visar sig äfven en frugt af Tuna landsting i den skrifvelse, som utgick ifrån Dalallmogen till dess "käre medbröder, kronones skattskylluge bönder, landbor och menige allmoge" i rikets öfriga landskaper. Den underrättar dessa "medbröder", att Dalkarlarna nu hade varit med Konungen till "möte och samtal vid Tuna landsting" och hade nu "klarlige nog hört och förstått Hans Nådes ursäkt för det lygnaktiga och förrädeliga tal och rykte, som Herr Peder Cancellier och hans parti på Hans Nådes argesta i detta förflidna år diktat och lugit hafva". Nu — heter det — kunde de "väl sjelfve förmärkia", att förenämnde Herr Peder hade stämplat för Severin Norrby och ytterst för Konung Christian sjelf. De voro "ens vordne med sin käraste, nådigaste Herre" och hade "bepligtat" sig att de aldrig "ville eller skulle efter denna dag hysa hemma eller i någor måtto försvara Hans Nådes ovänner eller förrädare, och aldrig sätta tro eller lit till någon, then som Hans Nåde något ondt på ljuga eller dikta ville". De skulle hålla sig "hårdt" vid sin nådigaste Herre och "efter sin yttersta förmåga troligan tillhjelpa att sådana onyttige stämplare och
andre

andre Hans Nådes förrädare och ovänner måga tillbörliga blifva straffade, hvar heller de äro lekte eller lärde". Och slutligen, på det de skulle vara "mäktugare att motstå allehanda upstötter och anfäktningar", så hade de nu förnyat "det vänliga förbund, som emellan dem och Stockholms stad i förtiden varit hafver". Detta hade de gjort i sin "käraste, nådigaste Herres närvaro med sine käre medbröder, Borgmästare, Råd och menigheten i Stockholm". Nu bådo de och rådde de andra landskapernas folk att desse måtte vilja vara uti samma förbund, "I med oss och vi med eder och Stockholms stad", Konungen och riket till bestånd. Men der någre förrädare ville föra något "ondt rykte" på Dalarne, att folket derstädes icke skulle vara Hans Nåde "rättrådige", så bedja de nu de andra landskaperna att "till sådana tal eller rykten ingen tro eller lit tillsättia" ¹⁾.

Så skrefvo Dalkarlarne nu efter tydligt aftal med Konungen. Han har omvändt dem och styrkt den tro som vacklade. De äro nu inne på hans sätt att se sakerna. Till yttermera visso hade de förnyat sitt gamla förbund med Stockholms stad. Detta förbund var troligen en gammal tradition i Dalarne. De hade klagat att Stockholmsborne "föraktade" dem; det grollet var nu också skingradt. Hvad detta förbund med Stockholms stad egentligen betydde och hvad dermed kunde uträttas, må hafva berott på omständigheterna. Det var troligen icke utan vigt för sinnesstämmningen i Dalarne. Slutligen ser man huru Konungen nu låter Dalkarlarne skrifva till de öfriga landskaperna. Dalkarlarnes exempel skulle stärka de andra; rykten, som kunde finnas om oro i Dalarne, skulle vederläggas.

¹⁾ Dipl. Dalek., T. II, p. 68—72. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 37, 50, 56. Dersammastädes, p. 48, finnes Konungens egen skrifvelse till menige riket om den emellan honom och Dalkarlarne befästade vänskapen.

Härmed är dalrörelsen för denna gången slutad. Den skulle snart vakna upp, men nu är allt godt. Man får se en helt annan sida af Gustaf Wasa och Svenske bonden, när man läser hans bref till Dalkarlarne om sin tillämnade kröning. Han hade hållit en herredag i Wadstena i Januari månad 1526, men han kunde icke gifva Rikets Råd något "ändeligt" svar om kröningen, förr än han "deras (Dalkarlarnes) och menige allmogens vilja och goda råd derom förfarit hade". De skulle gifva honom tillkänna om det vore allas deras mening och begäran om förenämnda kröning, såsom Rikets Råd nu sitt sinne derom sagt hade". Rätta orsaken, att Konungen var så angelägen höra böndernas mening om den saken, var den, att med kröningen följde kröningsgård. Konungen ville veta om de ville "stå honom faste i alla måtto till all den del, ther redelig är, som förenämnde kröning tillyder". Men utom denna fråga om kröningen ser man äfven af en promemoria, som finnes rörande vissa stycken, derom Konungen ville höra dem, att han rådfrågade dem om riksvårdande ärender. Dessa ärender röra icke blott "silfskatten" och det "dyra köpet" och "saltet" och att "kopparen och jernet är dyrt" m. m., som angick deras hushållning, utan äfven sådana saker, som att Sverige var ett "inbundet land, på then ena sidan hafvande Rytzser, Pryszer och Tysker, och på den andra de Danske, om vi förden skull skole förbinda oss med någre utländske herrar och Förstar, om så hände att någre utländske herrar borde till att förbinda sig med oss i vänskap med giftermål". — Det är ovisst huruvida denna promemoria blifvit uppsatt före eller efter Tuna landsting. Måhända var den ett utkast till det som der skulle förhafvas. Den visar, att Konung Gustaf icke ansåg oskäligt att höra allmogens mening i sådana saker som hans eget kungliga giftermål och Sveriges utrikes politik. Saken tecknar sättet huru

Sveriges Konung umgicks med sitt folk den tiden. Det politiska lifvet i råa former tränger igenom hela folket¹⁾.

Vänder man sin blick till den andra sidan af dessa händelser och förhållanden, d. v. s. till de båda Biskoparnes personliga deltagande i det som förhades, då stannar forskningen på en dunklare grund. Det är svårt att säga huru Peder Sunnanväders och hans följeslagares plan var anlagd och i hvad mån en bestämd plan å deras sida fanns. Af Konungens bref visar sig, att han ansåg "Peder Canceler" såsom den der uppviglade folket och äfven att Dalkarlarne erkände att så förhöll sig. Detsamma betygas äfven af allmogens eget bref ifrån Tuna landsting²⁾. Men huru Peder Canceler ställde sitt tal till allmogen, torde ej kunna närmare utredas. Ett och annat mindre bref af honom själf upplyser icke detta, ehuru det visserligen tecknar hans ställning. Och det man på den vägen förnimmer är fullkomligt öfverensstämmande med det, som visar sig af sakernas förlopp, att Sunnanväder aldrig blef någon mäktig folkanförare, men blott en ensam ränkmake, som väl förmår att stifta oro, men ej att samla ett

¹⁾ Dipl. Dalek., T. II, p. 75—77, 80. Promemorian var ämnad för "menige Sveriges inbyggare", således icke ensamt för Dalarne; men på den handskrift, som är aftryckt i Dipl. Dal. lär stå: "till almogan i Dalana". Jfr. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 84. Af det som hos Stiernman, Riksd. Besl. T. I, p. 37, förekommer om Wadstena herredag år 1526 förnimmes, att kröningsgård blef derstädes beslutad, men af Konungens bref synes att han icke vågade anse den saken afgjord med mindre han yttermera hade inhemtat allmogens mening. Jfr. Tegel, T. I, p. 113.

²⁾ Konungen i sitt bref till Mora socken "söndagen nesth epter Sancti Martini dag" (den 12 Nov.) säger, att Morafolket hade skrivit att de "bedragne varit utaf Herr Peder och hans parti". — I brefvet ifrån Tuna landsting till Mora socken talas uttryckligen om "then stampling, lygo och förräderi, som Herr Peder Canceler, Mäster Knut och hans parti, som theruppe hos eder (i Mora) hafva legat i thetta förlidna år, på Hans Nåde diktat och lugit hafva" o. s. v. Jfr. å andra sidan Peder Sunnanväders förnekelse i det bref han skref till sina borgesmän. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 21 o. f.

parti. Han gör sin ovän mycket bekymmer, men uträttar i hufvudsaken föga eller intet. Det Sunnanväder egentligen åstadkom, var att han utsådade misstankar och oro, som skulle öfverlefva honom. Den rörelse i Dalarne, som underblåstes af Sunnanväder och dämpades af Konung Gustaf på Tuna landsting, skulle få sin fortsättning när den falske Sturen uppträdde. Men alldenstund icke heller den gången något synnerligt uträttades, så kan icke sägas att Sunnanväders arbeten buro någon stor frugt. Hans märkvärdighet ligger deruti, att, under inverkan af honom, märkvärdiga sidor af Sveriges samhällsskick — å ena sidan konungamakten och bondeväldet, å andra sidan samma konungamakt och prelatväldet — ansigte emot ansigte trädde i dagen.

Önd var hans afsigt. Man må så kalla den, då man besinnar hvad följden kunnat blifva af det som han förehade. Man skulle erhålla ett ökad t skäl för detta omdöme, ifall man kunde med säkerhet säga att Peder Sunnanväder var den, som förde omkring det talet, att Konung Gustaf ville förbinda sig med Gustaf Trolle. Ty detta i Sunnanväders mun skulle varit uppsåtlig lögn. Eljest kunde denne man ifrån sin ståndpunkt säga åtskilligt emot Konung Gustaf, som kunde vara mera eller mindre orätt eller ensidigt, men dock bona fide sagdt. Men så förhöll det sig icke med denna sak. Sunnanväder var en verldserfaren man; han kände tidens politiska förhållanden; han kände personerna, Gustaf Wasa och Gustaf Trolle; han kunde icke sjelf tro på en förlikning emellan dessa båda. Han måste veta att det, som i denna del intalades Dalkarlarne, var i sig sjelf omöjligt.

Hans egen ställning i Dalarne förekommer temligen bedröflig. Han misströstar om framgången, han fruktar för sin säkerhet, han söker till och med Konungens nåd. Han skrifver till en viss Christofer Olsson och tackar denne man för det han velat tala för honom — Sunnanväder —

hos Konungen. Sjelf önskar han intet bättre än att Konungen ville hafva honom "till daga", att han "fattig man måtte komma till sitt eget igen", han hade "intet förtjent att så fara i sin ålderdom". Man ville då göra den frågan, hvarföre han icke gaf sig åt Konungen; han hade då fått kommit "till daga", han hade fått föra ut sin sak inför rätta. Konung Gustaf önskade intet bättre. Men Sunnanväders mening, då han talar om att komma "till daga", var väl att han ville vara försäkrad på förhand om full amnesti, och detta stod visst icke att erhålla. Ett annat bref af Sunnanväder visar att han visst icke på andra villkor var hugad att komma "till daga". Detta bref är skrivet till presten Jacob i Mora. Sunnanväder visar sig nu mycket rädd att råka "Göstaffue" i händerna. Det synes af samma bref att han icke kände sig säker i Dalarne. Der hade kommit bönder ifrån Kopparberget, hvilka sagt honom att de gode män af bergsmännen, som hade varit "när Göstaffue i Upsala", hade låtit sig undfalla "sällsynt tal" uppå Sunnanväders vägnar, som ej bådade godt. Därföre ville han nu begifva sig bort; "somlige" — skriver han — "hafva utlofvat vilja taga mig och föra mig Göstaffue i händerne", men han ville draga så långt bort, att det skulle blifva dem förmenadt, "förty björnen och björnekarlen tänka icke båda ett". Det synes såsom räds-lan varit den herrskande känslan i hans själ.

Den starka hållningen hos en mäktig partichef finnes här icke. När man förnimmer huru han fruktade att blifva tagen, och huru angelägen han visar sig att någon skall tala godt för honom hos Konungen, och huru rädd han är att falla "Göstaffue i händerne", och när man sammanlägger detta med den visserligen bekymmerfulla och miss-tänksamma, till och med hotande, men icke afgjordt upp-roriska tonen i Dalkarlarnes bref till Konungen, så visar det sig tydligt, att Sunnanväder missträknat sig på det bi-stånd han sökte. Han flydde till Norge för att rädda

sig undan Konungen, men han fruktar äfven för Dalkarlarnes själfva.

Det sist anförda brefvet har afseende på flykten till Norge, som då var tillämnad. Den verkställdes också genast derefter, i Februari 1525, således redan förr än missnöjet i Dalarne hade hunnit sin högsta punkt, hvilken betecknas af Dalkarlarnes bref den 4 Maj. Det är väl icke troligt, att Sunnanväder kunnat uträtta synnerligen mycket om han stannat qvar, men nu flydde han dock, medan den sinnesstämning hos folket, på hvilken han skulle bygga sitt hopp, ännu var i stigande ¹⁾.

¹⁾ Dipl. Dalek., T. II, p. 43, 45; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 28—31. Att flykten till Norge skedde i Februari månad (1525) inhemtas af ett bref ifrån presten Jacob i Mora, dateradt "Askeodhens dagh", hvilken detta år måste infallit på den 1 Mars, enär Påskdagen var den 16 April. I detta bref — Dipl. Dalek., T. II, p. 47; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 34 — talas om "Peder Deken" och "Mesther Knuth", såsom de der redan hade lemnat Mora och begifvit sig uppåt fjällen. Brefvet utvisar äfven att detta helt nyligen hade skett. Det ofvan anförda brefvet ifrån Peder Sunnanväder sjelf till Christofer Olsson är skrifvet i Mora lördagen efter Sanct Sigfrids dag, hvilken var den 15 Februari och lördagen derefter inföll den 18 Februari. Emellan den 18 Februari och den 1 Mars skedde således affärden. Presten Jacobs bref till "Herr Eswerdt" — Dipl. Dal. T. II, p. 46; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 33 — upplyser att flykten skedde på en fredag, hvilken då måste varit den 24 Februari. Af de anförda brefven synes äfven, att presten Jacob i Mora icke var hemma, då hans gäster afreste, och han icke visste hvilken väg de tagit, antingen till "Herdal" eller till Serna. — Då man nu vet af ett annat Sunnanväders bref — Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 21 o. f. — att han ännu vid Mornässan 1524 befann sig i Westerås, så följer att vistelsen i Dalarne icke var särdeles långvarig. Den kan ej hafva räckt längre än ifrån hösten till senare hälften af Februari månad. Detta sist anförda bref är dateradt thorsdagen näst efter S. Andreæ Apostels dag. Denna dag var den 30 November och inföll det året (1524) på en onsdag; thorsdagen näst derefter var således d. 1 December. Vid den tiden var Sunnanväder i Dalarne, men på nyåret eller senast i början af Februari gjorde han ett kortare besök i Norge, såsom synes af hans bref till Christofer Olsson, deruti han säger sig hafva kommit tillbaka ifrån Norge på Sancti Sigfrids dag, den 15 Februari. Hans vistelse i Dalarne var således icke allenast icke särdeles långvarig, men icke heller oafbruten. Denna hans första resa till Norge skedde för att "förwetha sig der säker". Efter

Mäster Knut gjorde sällskap till Norge. Han är för öfrigt en biperson. Likasom hans ställning ifrån början var icke alldeles densamma som Sunnanväders, så är han icke nu föremål för Konungens fruktan och vrede i lika hög grad. Han nämnes icke i Konungens bref till allmog. Blott "Peder Canceler" är namngifven. Knut var väl inbegripen under "Peder Cancelers parti". Konungen skrifver sjelf till Knut i temligen välvilliga ordalag. Konungen förundrar sig att Knut hade rymt undan för honom; Knut kunde väl "lägga sådan onyttug fara utaff" och hålla sig intill Konungen. "Den stund" — säger Konungen — "I så gjorden, hadn I näst Guds hjelp större tröst än I nu hafven, endock I icke kommen till Upsala domkyrka, som ämnadt var, thet var mer eder skuld än vår, som I väl sjelfve veten"¹⁾ — Knut hörde ej på Konungens ord, men for med Sunnanväder i förderfvet.

Konung Gustaf åter var mycket angelägen att få de båda Biskoparne i sitt våld. Det är icke utan vikt att besinna, huru han för detta ändamål gick tillväga. Den moraliska halten af hans handlingssätt beror derpå.

Konungen bjuder dem sin lejd. Han förklarar sin mening om den saken i bref till sina Fogdar, att han ville gifva Biskoparne "lejd för öfvervåld", att "svara sin sak i

återkomsten förflyta blott några dagar (d. 15—24 Februari), förrän Sunnanväder finner sig återigen föranlåten att söka sin säkerhet bortom fjällen. Det heter väl denna gång att han "agtar komma ighen", men omständigheterna lära aldrig tillåtit detta. Sunnanväders ställning i Dalarne var således mycket osäker, och huru mycket han kunnat uträtta under sådana förhållanden är väl temligen ovisst. Konung Gustaf, i ett bref till "Norges rikes Råd sunnanfields", talar om att Peder Canceler och Knut hade begynt "soldera folk" i Dalarne. Samlinger till det norske Folks Sprog og Historie, T. I, p. 494.

¹⁾ Detta bref är skrifvet Kyndelsmässodagen (den 2 Februari) och kan således ej hafva framkommit särdeles lång tid förr än Knut begaf sig med Sunnanväder till Norge. Jfr. tvänne bref af Knut i Dipl. Dalek., T. II, p. 43—45; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 31, 32, 70.

rätta"; men om de tyckte det tungt vara att gifva sig med Konungen "i rätta", så kunde Fogdarne "någon annor lempeligare handling med dem företaga"; Konungen ville icke göra sina Fogdars ord "omyndugh", utan låta sig gunstig finnas emot de bägge Biskoparne, "hvar de till ödmjukhet falla och gifva nöjaktig försäkring". Detta ville Konungen göra "the dandemän i Dalarne till vilje, ändock then sak väl annat kräfde". — Konungen bjuder dem således först och främst sin lejd, dermed menade han, såsom orden tydligen utvisa, blott säkerhet för deras personer till dess dom fallit, men alls icke menade han dermed någon ovilkorlig amnesti. Detta löfte var intet mera än hvad Konungen sedan gaf dem. Alls icke lofvade han dem strafflöshet ifall de icke förmådde "svara sin sak i rätta", så att de bevisade sin oskuld.

Detta om lejden, som lofvades. Men här fanns dock äfven ett annat löfte. Konungen lofvade att icke göra Fogdarnes ord "omyndugt", ifall desse kunde företaga någon annan "handling" med Biskoparne; d. v. s. han lofvade att låta bero vid de vilkor, hvarunder prelaterne kunde förmås att gifva sig. Han lofvade detta "the dandemän i Dalarne till viljes". Här låg väl en utsigt till amnesti på Dalkarlarnes förbön. Men för detta löfte sattes dock ett vilkor. Prelaterne skulle "falla till ödmjukhet och gifva nöjaktig försäkring". Om nu allt detta skett, så hade Konungen ej skäligen kunnat behandla dem såsom han sedermera gjorde. Men nu inträffade ingendera delen. Der blef ingen "handling" företagen med prelaterne och desse "föllo ej till ödmjukhet" och gäfvö ingen "försäkring". Då var Konungen qvitt sitt löfte.

Detta löfte är emellertid ganska betecknande. Det visar huru Konung Gustaf böjer sig efter omständigheterna. Han är mycket vred på Sunnanväder, han ansåg den mannen skyldig till det strängaste straff. Han visade detta sedermera. Men icke desto mindre vill han gifva sin fiende

fri, om han kan få fred i Dalarne för det priset. Man ser hvilken vikt han lägger på Dalkarlarnes ord. Han går dem till mötes, han bjuder dem likasom till medlare emellan honom och hans vederparter.

Men på samma gång är han också betänkt på att gripa dessa vederparter med våld. I ett senare bref skriver han till Fogdarne att de skulle "lägga sig all vinn om att utgöra någon hop af Dalekarlar, lofvandes dem penningar ther till att the taga Herr Peder Canceler och Mäster Knut vid halsen". Höfvidsmannen skulle få "ett hundra mark örtug" och de andre skulle förnötas, "att the oss tacka skole när the med förenämnde Herr Peder och Mäster Knut hit komma till oss". — Det är klart att detta bref alls icke står i strid med det föregående. Om de gifva sig sjelfve, så bjuder Konungen lejd, om de gifva sig efter underhandling, så bjuder han dem nåd för Dalkarlarnes skull, men så länge ingendera saken inträffat, så är det honom obetaget att gripa dem såsom man fångar en rymmare.

På ett eller annat sätt, med godo eller ondo, vill han hafva dem i sitt våld. Han sätter pris för den som kan taga dem. Han är så angelägen att han vänder sig äfven till en person, som eljest befann sig i en ställning till Konungen, ej olik de båda prelaternas. Der strök omkring i Dalarne en man vid namn Peder Grym, som hade tjänat Gustaf Eriksson i frihetskriget, men nu begifvit sig till Dalarne i tvetydigt ärende. Han blef bevärdigad med bref af Konungen sjelf: "Förundrar oss Peder! att du emot din tro tjänst och så utur vägen och upp i Dalarne dig gifvit hafver, ther thu föga beställa hafver". Men Konungen hade dock icke förnummit att Peder Grym hade förtalat honom eller stämplat, "såsom andre hade der gjort". Konungen trodde derföre att han gifvit sig dit mera "för någon fara skull, som thu hafver tagit tig uppå än för någon öndsko skull". Derföre ville Konungen, för "gode

måns bön skull så ock för hans gamla tro tjenst skull, se utöfver med honom then resan och taga honom i sin vänskap igen". Kunde Peder Grym "få fatt på Herr Peder Canceler och andre", som stämplade deruppe, så ville Konungen "betänkia honom en gunst derfor". — Om samme Peder Grym fingo äfven Fogdarne befallning, att de skulle honom dertill draga och beveka, om han kunde få Peder Canceler och hans parti "vid halsen". För det priset således, att taga Peder Canceler vid halsen, skulle Peder Grym få Konungens synnerliga nåd, som han varit på väg att förverka. Konung Gustaf bedrog sig på Peder Grym. Den mannen var honom lika gramse som Peder Canceler sjelf. Detta skulle sedermera visa sig, och Peder Grym blef ett af Konung Gustafs blodsoffer. Man ser emellertid huru Konungen spejar och spanar på allt sätt att få de förrymda prelaterna i sitt våld, med godo eller ondo. Men medan han spanade efter dem i Dalarne, voro de redan dragne öfver fjällen och suto i god säkerhet i Norge — tills vidare ¹⁾.

¹⁾ Brefvet till Fogdarne "Peder Andersson fogde i Dalarne och Måns Nilsson bergsfogde på Kopparberget" är dateradt "odhens daghen nest epther dominicam invocavit" d. ä. första söndagen i fastan, som inföll den 5 Mars; brefvet är således skrivet den 8 Mars. Då hade Biskoparne redan lemnat Dalarne. Konungen visste synbarligen icke detta. Det anbud, som detta bref innehöll, kom dem således icke tillhanda medan de voro qvar, men anbud om lejd att stå till rätta var gifvet redan förut i Konungens bref till Dalkarlarna af den 8 December 1524. Konungens senare bref till Fogdarne lär bära datum af "lördagen näst före dominica palmarum", d. v. s. dagen före Palmsöndagen, som detta år inföll den 9 April; brefvet är således af den 8 April. Konungen synes då antingen varit ännu okunnig om Sunnaväders och Knuts färd till Norge, hvilken egt rum hela sex veckor förut, eller ock föreställde sig Konungen att flyktigarne kanske återkommit ifrån Norge, hvilket också lätteligen kunde hafva händt. Af samma datum är brefvet till Peder Grym. Dipl. Dalek., T. II, p. 31, 34, 48, 51, 52. Jfr. om dateringen not. ibid. p. 51. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 39, 44, 73, 82.

Biskoparnes flykt till Norge öppnar en utsigt åt nya sidor. Frågan om de landsflyktiga Biskoparne blifver nu en fråga emellan Skandinaviens makter och deras öde beror af det politiska förhållandet emellan dem, hvilka styrde nordens länder. Detta förhållande var sådant, att de, som flydde undan Konung Gustaf, kunde räkna på ett välvilligt stöd hos de styrande i Norge, men det var ovisst om detta stöd i längden kunde skydda dem.

Två personer funnos i Norge, af hvilka den saken mest berodde. Den ene var Ärkebiskop Olof i Thronhiem, den andre var Vincent Lunge, en Höfvidsman i Konung Fredriks tjenst.

Hos Ärkebiskop Olof, en prelat af den gamla kyrkan och fiende till Luthers kätteri, för hvilket Konung Gustaf redan var misstänkt, voro de flyende prelaterne ej ovälkomne. Det hierarkiska intresset var gemensamt; de voro Biskopar, afsatte i trots af kyrkans privilegier; män af politisk karaktär, landsflyktige för en Konungs onåd, hvars herravälde ej var för denne Ärkebiskop behagligt.

Vincent Lunges ställning var åter en annan. Han var lekman, icke hierark, icke tillgifven den kyrkliga makten, men dock en lärd man, måhända en af dem, hvilka under inflytelse af tidens humanistiska bildning blifvit fristänkare i afseende på kyrkan. Om således det hierarkiska intresset icke verkade hos honom till förmån för de fördrifna Biskoparne, kunde han likväl ur politisk synpunkt blifva dem bevågen. Förhållandet emellan Sverige och Norge var ingalunda klart. Konung Gustaf innehade landskapet Viken, hvilket betraktades i Norge såsom en orättmätig inkräktning ¹⁾.

Men der fanns en tredje, hvars ord också måste något gälla. Denne person var Norges Konung. Hans ställ-

¹⁾ Keyser, Den norske Kirkes Historie under Katholicismen, T. II, p. 665, 675, 677, 689, 693. Lunge var Ståthållare i det nordanfjällska Norge och Olof Galle i det sunnanfjällska. Desse båda män utgjorde, jemte Ärkebiskop Olof, de styrande i landet.

ning var tvetydig. Emellan Konung Fredrik och Konung Gustaf var ganska måttlig vänskap, men dock fred, och deras sak var här gemensam, såsom regenters emot uppstudsiga undersåtar. Men detta interesse kunde blifva kraftlöst, såvida som de uppstudsige i Sverige kunde tjena Konung Fredriks fördel. Ur denna synpunkt kunde Konung Fredrik blifva Biskoparnes beskyddare. Men det var dock ovisst, om denna synpunkt skulle göra sig gällande, ty Konung Fredrik hade äfven sina skäl att icke söndra sig ifrån Konung Gustaf.

Ställer man sig åter i Konung Gustafs ställning, så var här således en tvetydig utsigt. Men så kan ock frågas, om de arme Biskoparne voro någre öfvermåttan farlige personer. Deras förmåga, medan de voro i Dalarne, hade icke visat sig särdeles stor. Den frågan, om de Norske herrarne skulle gifva dem något rätt kraftigt stöd måste bero derpå, om Biskoparne kunde göra dessa Norska herrar någon synnerlig nytta i och för deras intressen. Detta förmådde Biskoparne knappt, enär deras inflytande i Sverige ej synes varit särdeles mäktigt. Dock kunde de väl alltid begagnas, t. ex. såsom en underpant för Viken. För Konung Gustaf var det i alla fall en sak af vikt att få dem i sitt våld för att stadga ett afskräckande exempel och äfven för att de icke måtte få tillfälle att ifrån Norge begifva sig längre bort och stanna hos Severin Norrby¹⁾.

I sjelfva verket ser man icke att de landsflyktiges sammanvaro med de Norska herrarne bar någon frukt af politisk betydelse, ej heller för dem sjelfva någon större fördel än att de hade skydd för dagen tills vidare. Det visar sig att de förhållanden, som lände dem till skada, blefvo med tiden mäktigare än de, som kunde lända dem

¹⁾ Att Konung Gustaf fruktade någonting sådant, kan inhemtas af hans bref till Måns Brynteson, i Christiern II:s Arkiv, T. IV, p. 1510—1511.

till gagn. Konung Fredrik bistod Konung Gustaf, och de Norske herrarne öfvergåfvo sina skyddlingar.

Men en tid förflöt innan detta var afgjort. Konung Gustaf behöfde underhandla länge nog, innan han fick dem i sitt våld.

Kort efter Biskoparnes ankomst till Norge och kanske innan Konungen visste att de voro der,¹⁾ skrifver Konung Gustaf till Norska Riksrådet, begärande i allmänhet att intet skydd måtte gifvas åt förrädare. Något senare förnyar han samma begäran och nämner särskildt "Herr Peder Canceler och hans parti". Han åberopar det "vänliga förbund och contracth som var belevadt" emellan de trenne rikena, att "hvar någon skalk hade bedrifvit nogher oredelige stycker här i riket och gåfvesig in uthi Danmark eller Norge, han skulle blifva förhindrad och utan all förhaling komma till svars igen". Detsamma, säger Konung Gustaf, hade han sjelf lofvat och tänkte det obrottsligen att hålla. Det är icke utan sin betydelse att Konung Gustaf på samma gång berättar för Norska Rådet, hurusom han med "storm och wellighen hand föröfrat sitt slott Kalmar och dragit the förrädare derut med håret". Norska Rådet fick således höra, sig till efterrättelse, att stämplingarne på en annan sida misslyckats. Likaledes skrifver Konungen till Höfdingen i södra Norge, Olof Galle, samt låter sin egen "befallningsman" på gränsen, Måns Brynteson, skrifva till Ärkebiskopen, allt för samma ändamål. Dessa skrivelser buro dock ingen frugt för närvarande. Norska Rådet sunnanfjälls gaf ännu i Februari månad 1526 sin lejd åt Sunnanväder och Knut eller för-

¹⁾ Brefvet i Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, T. 1, 482, är dateradt den 18 Mars 1525. Det är ovisst om Konungen vid den tiden visste, att Biskoparne voro komne till Norge. Jfr. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 65 och p. 74, Konungens bref till Vincent Lunge af hufvudsakligen enahanda innehåll. Dessa bref utgjorde svar på skrivelser ifrån Norge, hvilka synas innehållit ett erkännande af Malmö recess.

nyade den lejd, som förut var gifven, och Konung Gustaf skrifver ännu en gång, den 2 Mars 1526, ett bref i samma mening som de förra. Men tonen är något olika. Han "förundrar" sig att Norska Rådet intet "tillgjort" i saken. Han visste sig icke hafva förskyllat att de skulle beskydda dem, som ville "bestempla" hans förderf¹⁾.

Dessa Konung Gustafs första underhandlingar angå flyktlingarnes uthlefverering ovilkorligt. Här är ingen fråga om lejd, ännu mindre om amnesti.

Men Norska Rådets sätt att besvara Konung Gustafs skrifvelser skulle bringa saken i en annan ställning. Ett bref ifrån Norska Rådet af Februari 1526 är visserligen skrifvet i en vänskaplig ton, men dock på ett sätt, som visar att flyktlingarne icke voro öfvergifne. Brefvet innehåller, att Norska Rådet hade fått Konung Gustafs skrifvelse, "lydandes att de wille nedskicka tiith in i Sverighes riiche ighen Mester Knut och Herr Peder Canceler ther ath standha theres reth och nepsth". Dertill svara förenämnde Mäster Knut och Peder Canceler, att "när the måga komma fri och felige tijdt in i riket igen och före

¹⁾ Konung Gustafs bref till Norska Rådet är dateradt den 26 Juli 1525. Dipl. Dalek., T. II, 66; Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 62. Dersammastädes brefvet till Olof Galle af den 9 Juli, och i Samlinger til det norske Folks Sprog og Hist., T. I, p. 484, Måns Bryntesons bref af den 12 Augusti. Detta bref är skrifvet i "Viken". Utgifvaren af de norske Samlinger, not. p. 485, förmodar att här icke menas landskapet Viken, utan snarare något gårdsnamn i Sverige eller Vika socken i Dalarne. Men då Måns Brynteson otvifvelaktigt var vid denna tid "befallningsman på Ellsberg" — jfr. Tegel, T. I, 111; Stiernman, Höfd. Minne, T. II, p. 40 — hvilket den Norske utgifvaren äfven sjelf anmärker, så torde han väl haft något höfvidsmannaskap öfver landskapet Viken, som nu var i Konung Gustafs besittning. Att han var Befallningsman på gränsen emot Norge kan äfven förnimmas deraf, att han nämnes i brefvet till Olof Galle såsom den, till hvilken flyktlingarne borde uthlefvereras. Det Norska lejdebrefvet läses i de ofvan anförda Samlinger, T. I, p. 485—486; dersammastädes, p. 488, Konung Gustafs bref af den 2 Mars 1526 samt ett bref i samma sak ifrån sex Svenska herrar, dateradt den 4 Mars s. å.

deres tillbörlige domare, som dem försvara kunna för öfverwoldt sedan the äro prestmän, och att the måga trygeligen och oreddeliga tale för sig, då ville the gern komma tillstädes igen, öffuerbodughe thaa att stånda till rätta och lida, hafva och undergå hwess them thaa warder laglighän sagdt uppå och paa wunnet". Men att helt enkelt utlefverera dem, dertill var Norska Rådet ej benäget. Det hade gifvit dem sin lejd i Norge, den de hade begärt att få "för vår Herres Jesu Christi namn, bitterlige död och pino skull och för all rättfärdighets skull". De hade ock begärt lejden, icke i någon ond mening emot Konungen och Sveriges rike, men allenast för att "the segia och aldeles förtrösthe sig oskyldige och oredeliga att vara beklagade och besagde" inför Konungen. Ej heller hade Norska Rådet gifvit dem sin lejd i någon ond mening, "men heller Sveriges rike till godo paa thet att the paa then tid eller ännu här efter ej skulle undtkomma noghen stadtz till eders (Konung Gustafs) eller waares begges fiender". Norska Rådet var bundet af sin gifna lejd och ville anses hafva lagt en art qvarstad på flyktingarnes personer; men om Konung Gustaf å sin sida gaf lejd, så ville de ifrågavarande personerne sjelfve inställa sig ¹⁾.

¹⁾ Thyselius, *Handl. till Sver. Reform. och Kyrkohist. under Konung Gustaf I*, T. I, p. 23; *Dipl. Dalek.*, T. II, p. 82. Brevets datum uppgifves på bägge dessa ställen den 16 Februari. Slutmeningen innehåller att det skrefs "fredagen näst före fastlagens söndag. Men såvidt som Påskdagen detta år 1526 inföll den 1 April, måste fastlagssöndagen infallit den 11 Februari och brevets datum således vara den 9:de i samma månad. I alla händelser är detta bref af tidigare datum än Konung Gustafs ofvan anförda skrifvelse af den 2 Mars, deruti han ännu talar om utlefverering utan att nämna om någon lejd, som han skulle gifva. Han månne vid den tiden, den 2 Mars, icke hafva inhändigat det Norska Rådets bref. Ty icke långt derefter gaf han lejd, förmodligen i följd af detta Norska bref. Ett annat bref, odateradt, ifrån Norska Rådet "söndenfjelds" — *Samlinger*, T. I, p. 491 — förnämmer om Konungens och Svenska Rådets bref, som Norrmännen fått, och att de skickat dessa bref till Årkebiskopen och "de gode herrer nordenfjelds", hvilkas utlåtande afvaktades. I detta bref talas icke om någon lejd, men

Denna lejd blef gifven. Väl ser man Konung Gustaf under en viss tid, medan underhandlingen fortgick, missnöjd med Norska Rådet. Han skrifver skarpt till de Norska herrarne, att de gäfvo sitt beskydd åt flyktingarne "emot det contract och recess mellan Konungslige Majestät

saken lemnas alldeles obestämd. De Svenska skrivelser, dem Norrmännen säga sig hafva fått, måste varit Konung Gustafs bref af den 2 Mars, samt brefvet ifrån de sex Svenska herrarne af den 4de i samma månad; jfr. föreg. not. Norska Rådet säger nemligen, att detsamma "andhen gang" hade fått Konungens bref. Här talas således icke om Konungens första skrifvelse, som afgick under sommaren 1525. "Och nu sammaledis" hade Norska Rådet fått bref af Svenska Rådet, hvilket har sin fullkomliga riktighet, ifall talet handlar om de nyssnämnda brefven i Mars månad. Jfr. en motsatt förklaring i Biogr. Lex. T. XVI, p. 214. När det odateerade brefvet skrefs ifrån de Norska herrarne "söndenfjelds", var likväl det föregående brefvet af Februari månad redan skrifvet. Det må lemnas derhän, i hvilket förhållande dessa båda bref stå till hvarandra. Konung Gustaf, i ett senare bref till herrarne "sunnanfjelds", talar om ett bref, som han fått ifrån Rikets Råd nordanfjälls — Samlinger, T. I, 493—494, — detta bref synes varit det af Februari månad. Men å andra sidan synes detta samma bref af Februari månad vara skrifvet sunnanfjälls; det är nemligen dateradt i "Oslo", likasom det odateerade brefvet är utfärdadt ifrån "Akershuus". Man skulle då väntat, att det föregående brefvet skulle återopats eller att innehållet skulle varit enahanda i bägge brefven. Så är det icke. På ena stället talas om lejd, på det andra blifver saken undanskjuten till rådplägnings med herrarne "nordenfjelds". Var det så, att herrarne sunnanfjälls hade sig bekant brefvet af Februari månad, så kan sammanhanget så förklaras, att sedan Norska Rådet först förordat de landsflyktiga till erhållande af Konungens lejd, men sedermera inhändigat Konungens bref af den 2 Mars, deruti ingen lejd omtalas, funno de sig föranlätne att taga saken i förnyadt skärskådande gemensamt med herrarne "nordenfjelds". De vågade icke rent afslå Konung Gustafs begäran, men ville icke heller ovilkorligt öfvergifva Biskoparne. Den förändrade tonen i Norska Rådets senare skrifvelse kan för öfrigt bero något derpå, att desse herrar nu månde hafva erhållit det bref, som deras egen Konung Fredrik skref till dem, deruti han förmanar dem att göra Konung Gustaf till viljes. Detta bref — Samlinger, T. I, p. 490 — är dateradt den 4 Mars, således samtidigt med brefven ifrån Sverige. Det är skrifvet på slottet Gottorp, hade således lång väg att tillryggalägga innan det kom till Norge, men kunde väl dock möjligen vara i de Norska herrarnes hand vid den tid, då desse skrefvo sitt bref, hvars datum vi ej känna.

stät af Danmark och oss belevadt, samtyekt och stadfäst är uti Malmö". "Nu hafver" — säger han — "Konung Fredrik tillkännagifvit att han hafver eder befallt med skrifvelse att j skulle uplåta och oss tillhanda skicka desse våre förrädare, som vi tidt och ofta begärt hafve. Så förundre vi att I icke mera akte föreskrifne Högmächtig Furstes, eder Herres och Konungs skrifvelse och benämnde Malmö recess". Men omsider gifver Konung Gustaf dock sin lejd. Hans bref i April 1526 innehåller, att han "unnar och gifver Herr Peder och Mäster Knut fri, säker och christelig lejd att de måge och skole fri, felige och säkre för allt öfvervåld och orätt komma hit in i Sverige innan Laurentii nästkommande att stå här till rätta för theras tillbörlige domare, lida och umgälla hvad rätten gifver och sedan, om theras unskyll kan finnas, fri, säker och felige komma in uti Norge utan all arga list, nya funder och hjelparede, vid våra sanning och christeliga tro" ¹⁾.

Denna lejd, som Konungen gaf dem, var nu väl icke densamma som de hade önskat sig. Der talades i Norska Rådets bref om "tillbörlige domare, som them försvara kunna för öfvervåld, sedan the äro prestmän"; dermed kunde blott menas en domstol enligt kanonisk lag ²⁾. Men

¹⁾ Konung Gustafs bref till Norska Rådet, odateradt, i Samlinger, T. I, 495. Att Konungen var missnöjd med herrarne i Norge visar sig redan i brefvet d. 2 Mars och ännu mera i det bref, hvaruti Konungen besvarar den ofvannämnda odaterade skrifvelsen ifrån Norge. Samlinger, T. I, 493. Detta svar innehåller dock äfven försäkran om lejd och bär äfven samma datum som sjelfva lejdebrefvet — Tiburtii dag. Att här menades Tiburtii dag på våren, den 14 April, och icke Tiburtii dag den 11 Aug., är klart af hela sammanhanget. Se not. i Samlinger, T. I, 493, vid lejdebrefvet; jfr. Tegel, I, 135. I Diplom. Dalek., T. II, p. 89, har lejdebrefvet, likasom hos Tegel, datum "söndagen näst efter S. Tiburtii dag", d. är den 15 April 1526.

²⁾ Jfr. Geijer, l. c. i Saml. Skr., T. III, p. 61, hvarest anføres ett bref af Ärkebiskop Olof, deruti "tillbörlige domare" förklaras vara "kyrkans prelater, efter de anklagade voro prestmän". Men detta hade Konungen icke uttryckligen erkännt.

sådan domstol hade Konung Gustaf icke uttryckligen medgifvit, och, efter allt hvad man om honom kände, var icke att förmoda det domstolen skulle blifva så beskaffad. Han talar väl om "tillbörlige" domare, men han säger icke hvilka domare han anser vara "tillbörlige", ännu mindre lofvar han dem frid ifall domen skulle utfalla till deras skada.

Men de Norske Herrarne läto bero vid lejden, sådan den var, och utlemnade prelaterna. Frivilligt reste de icke. Saken var dock nu bringad i det skick, att flyktlingarne hade svårt att vägra infinna sig, sedan de fått lejden, som de, enligt hvad Norska Rådet om dem förmålde, hade begärt. Måhända ansågo de likväl den gifna lejden ofullständig, enär den kunde vara tvetydig i afseende på domstolens beskaffenhet. Eller också var deras tal om att de ville resa hem emot lejd icke så alldeles efter orden menadt. Norska Rådet åter, så snart det icke fästade sig dervid, att andlig domstol icke var uttryckligen lofvad, kunde svårligen neka att utlemna dem, sedan det vilkor nu var uppfyllt, som Rådet å deras vägnar hade begärt. Dertill kom att Konung Fredrik förde samma språk som Konung Gustaf. Han gaf tillkänna sin vilja att "Peder Canceler" skulle utlemnas, "på thet att ther som någer römmer her aff vore riige og land icke skall i noger mode fange lejde eller haffue nogen tiillflugtt ind i Sverige"). Man ser hvilken synpunkt, som gjorde sig gällande — Konungarnes gemensama interesse emot upproriska undersåtar.

Således voro nu Biskoparne öfvergifne. Ärkebiskop Olof, enligt Tegels berättelse, försände Mäster Knut "med

¹⁾ Samlinger, T. I, 490. Om förhållandet emellan Konungarne jfr. de bägge Konungarnes bref till hvarandra i Chr. II:s Arkiv, T. IV, p. 1592—1593, deruti Konung Gustaf talar om huru han vägrat lejd åt en Dansk man, som hade bedrifvit "misshandel" emot Konung Fredrik, och begär derföre Konung Gustaf, att "Peder Canceler och hans parti" icke måtte blifva "beskermade i Norge". Jfr. ib. p. 1627.

sitt eget bud" och skref till Konung Gustaf, att han gerna "inskickat Herr Peder Canceler medh, om hans sjukdom thet icke förtaghet hade". Sunnanväders affärd fördröjdes således genom sjukdom. Detta var dock icke det enda hindret. Ett annat låg deruti att han höll sig undan. Sjukdomen hade sin öfvergång eller också var den icke sådan, att den höll honom vid sängen, ty man vet att han drog omkring, sökande gömställen. Han hade skäl att så göra, ty spejare eftersökte honom. Då man vidare hör att spejarne voro skickade af Ärkebiskop Olof, så visar sig också att Ärkebiskopen ej längre ville eller kunde skydda honom, men också att Sunnanväder, likasom förmodligen äfven Knut, ingalunda reste frivilligt.

Under denna sista tid af sin vistelse i Norge förekommer Sunnanväder såsom en värlös man, helt och hållet beroende af menniskors barmhertighet. Den som nu gaf honom en fristad var en af Vincent Lunges anförvandter. Denne herres svärmoder, Fru Ingerd Ottesdotter, öppnade sitt hus för honom. Han flydde ifrån sin förutvarande bostad, gråbrödraklostret i Throndhiem, till Fru Ingerds gård Fossen. Hans affärd ifrån Throndhiem skedde under Ärkebiskopens frånvaro, som var jemte "meste folket faren till Lagtinget". Sunnanväder passade således tiden, då han kunde resa obemärkt. Anländ till Fossen, bad han Fru Ingerd att få vara henne följaktig till Bergen, dit hon stod i begrepp att resa. Men hon vågade icke medtaga honom, ty "hon visste väl att han skulle blifva uppspårad af Ärkebiskopens folk". Sunnanväder stannade således på Fru Ingerds gård och synes der hafva tillbragt sommaren. Ty flykten ifrån Throndhiem skedde vid Botolphi dag, den 17 Juni, och Sunnanväder afsändes till Sverige i September. Då var han således gripen, hvilket skedde på det sätt, att Fru Ingerds folk läto skrämman sig att förråda honom. Ärkebiskopens spejare, heter det, "funno ett klokt råd och sade att fyra af Fruns Fogdar

voro gripne i Throndhjem och skulle mista lifvet för Herr Peder Cancellers skull, om han komme ingenhunde tillstådes". Så berättas förloppet i det "vitnesbyrd", som Sunnanväders tjenare, Jöns Hansson, aflade på sin sotesäng i Norge år 1529. Det visar sig af hela berättelsen, att Ärkebiskopen hade på fullt allvar öfvergifvit Sunnanväder, men att den med Vincent Lunge nära beslägtade Fru Ingerd skyddade honom i det längsta. Hon öfvergaf honom icke heller sedan han var gripen. Hon ursäktar sig väl att hon tagit emot honom — han hade sagt att han hade "Eders Nådes" (Ärkebiskopens) lejd, men hon finner sig också förnärmad att man vågat gripa honom på hennes gård. Men "efter thy att så gjordt är," beder hon för honom att han icke måtte varda antvardad i "sine ovänners händer, saa han mister lif eller ära uskylllegh, forthy han är dock en fattig prestman". Hon hade tagit emot honom "för han var en krank man, att han skulle få mjölk och färskmat han kunde något vederqueckas utaf" ¹⁾). — Sunnanväder föll således i spejares händer och blef öfverlemnad. Konung Gustaf fick de båda Biskoparne i sitt våld

¹⁾ Tegel, T. I, p. 136. Ärkebiskopens bref var dateradt "feria tertia proxima post visitationis Mariæ", d. ä. den 3 Juli. — Jöns Hanssons vitnesbörd i Samlinger, T. I, p. 544. Fru Ingerds bref af den 20 September, sedan Sunnanväder blifvit gripen, Samlinger, T. I, p. 506. — Vid den tid, då Ärkebiskopen skref sitt bref, den 3 Juli, hade han, såsom af det ofvan anförda visar sig, Sunnanväder icke i sitt våld. Denne var då, sedan Botolphi dag, den 17 Juni, hos Fru Ingerd, men Ärkebiskopen uppgifver endast sjukdomen såsom skäl, hvarföre Sunnanväder icke kunde genast försändas. Åtminstone synes intet annat i det sammandrag, som Tegel meddelar. Samtidigt med detta bref lärer Mäster Knut blifvit afsänd. I början af Augusti fanns den mannen i Sverige, ty han stod till rätta och fick sin dom den 9 Augusti. Det bref, hvaruti Ärkebiskopen underrättar Konungen att han nu omsider äfven sände Sunnanväder, var, enligt Tegel, dateradt "ipso die Mauritiij", d. ä. den 22 September, hvilket bref finnes, odateradt, i Samlinger, T. I, 510. Der sammastädes, p. 511, Konung Gustafs bref af den 26 November, deruti han tackar för det, att "Peder Canceler" var utlemnad. — Om Vincent Lunges släktförhållanden, se Keyser, l. c. T. II, p. 666. Jfr. Paludan-Müller, Grevens Fejde, T. II, p. 5, 6.

utan andra villkor än dem, han hade bjudit under förutsättning att de ännu befunno sig i Dalarne¹⁾.

Han hade ej varit litet angelägen derom. Sedan han redan hade fått Mäster Knut och löfte att få Sunnanväder, fortfar han ännu att skrifva till Norge för att få detta löfte uppfyllt. Det saknar ej sin märkvärdighet att se huru han dervid gick till väga. På samma gång, som han skickade lejdebrevet, skrifver han också ett bref, fullt af bitter vrede. Brevet är skrifvet till Norska Rådet sunnanfjälls. Konungen förundrar sig öfver det han förnummit ifrån Norge, att de Norske herrarne läto sig "lyda såsom the intet afvisste om thet förräderi, som the draffuelsemän här i riket bedrifvit hafva, thet dock så uppenbart var, att vi intet tvifla thet spordt vara många hundra mil väg i annor land, så mycket mer öfver gränsen in uti Norge, om ther eljest någor thet veta ville. Är nog veterligt huru the lågo en tid lång i Dalarne, och förskrefvo kring om allt landet utaff Dalarnes mun mångoredelig och lygnaktug stycke, ther the then meneman upväckia ville och hade redo gjort somliga galna med sig". Detta bref är ibland dem, som betyga Konungens missnöje med de Norska herrarne; han hade "annat förmodat" än att desse män skulle blifva försvarade i Norge, han hoppas att "de gode män i Norge sådan sedvänja emellan rikena icke begynna vilja, att beskydda och försvara sådana förrädare, theraf mången skalk och förrädare måtte taga sig tillfälle utaf att sätta sig upp emot sin rätte herre". Hela brevet och således de ofvan anförda raderna läto nogsamt förstå, att den strängaste behandling väntade de landsflyktiga, om en gång de kommo i Konungens hand. Och nu, sedan han fått Knut, så väntar han icke med ransakning och dom öfver honom till dess äfven Sunnanväder anländt. Han låter Knut dömas till döden och un-

¹⁾ Jfr. här ofvanföre.

derrättar Ärkebiskop Olof om denna dom. Man kan då icke beskylla Konung Gustaf att på svekfullt sätt hafva lockat sin ovän i sitt våld. Snarare kunde domen öfver Knut vara ett varnande tecken, ifall Ärkebiskopen velat skydda Sunnanväder. Hans öde var gifvet i och med Knuts. Såmedelst kunde der varit en beräkning, om Konung Gustaf hade uppskjutit domen öfver Knut till dess han fått äfven Sunnanväder. Men så gjorde han icke. Meningen mände varit att låta Ärkebiskopen se att Knut var af domstolen funnen skyldig. Dymedelst kunde Ärkebiskopen förnimma, att icke heller Sunnanväder förtjenade att beskyddas.

Men deremot kan icke nekas, att Konung Gustaf förhöll Ärkebiskopen en utsigt att Knut kunde varda benådad, sökande Konungen på detta sätt locka Ärkebiskopen att göra hvad Konungen önskade. Ärkebiskopen lyste nemligen mycket deltagande för de olyckliga prelaterna, ehuru väl han lät beqväma sig att utlemna dem. Då nu Knut var sänd Konung Gustaf i våld, var Ärkebiskopen mycket nitisk att mana godt för honom. Han skref till Thure Jönsson, till Svenska Rådet, till Ärkebiskop Johannes Magnus, till Biskop Brask, begärande deras förbön, och han bad äfven sjelf hos Konungen. De Svenske herrarne gåfvo föga hopp. Thure Jönsson skrifver att herrarne i Sverige väl voro för Ärkebiskop Olofs skull "välvillige att tale hans (Mäster Knuts) bästa", men "hans brott vore så stort och uppenbarliga bevisadt med hans egne bref och handskrift, att honom är ingen räddning, utan han njuter dertill särdeles Guds nåd och Eder Nådes (Ärkebiskopens) skrifvelse till godo". Svenska Rådet talar väl om sin goda vilja att för Ärkebiskopens och "alle andre gode Norske mäns skull göra thet bästa och förtälja all ting till godo", men på samma gång påminner Rådet att den lejd, som Knut fått, icke befriade honom för dom och straff, och "månge svåre saker äre honom förelagde,

för hvilka han sig ingalunda kan lagligen undlede". Ärkebiskop Johannes Magnus hade "med de gode herrar flere i Rikets Råd begångit hans bästa för vår käre nådigste herre, Konung Gustaf", och Ärkebiskopen hoppades att Mäster Knut "kommer af all sin nöd". Enahanda förhoppning hade äfven Biskop Brask. Men dessa båda Biskopars förhoppningar voro dock mycket obestämda. Deremot skrifver Konung Gustaf sjelf, att han "ville unna honom (Knut) lifvet för Ärkebiskop Olofs skull". Detta löfte innehöll dock ingen ovilkorlig benådning. Ty löftet var blott gifvet "besynnerlige så länge vi se huruledes I vele forhafvat med Herr Peder Canceler, Peder Grym och Herr Jacob (presten ifrån Mora), som i samma rotan vare". Således intilldess att Konungen fick se huruvida Ärkebiskopen utlemnade äfven de öfriga, så länge skulle Knut få lefva. Här beviljades ett uppskof med dödsdomens verkställning, knappt mera. På sin höjd hade Konungen lofvat benådning för Knut, under vilkor att de öfrige äfven utlemnades. Detta skedde icke. Peder Canceler blef väl lemnad, men ingalunda Peder Grym och presten Jacob. Den förre af de två var på fri fot under Daljunkarens uppror och kom i Konung Gustafs våld under helt andra förhållanden; presten Jacob åter blef knappt någonsin tagen. Det vilkor, hvarunder nåd kunde anses lofvad åt Knut, gick således icke i fullbordan. Konung Gustaf, då han lät Knut halshuggas, bröt icke något gifvet löfte, men väl hade han begagnat den fördel han hade — i det att Knut nu var i hans våld, — att derigenom aflocka Ärkebiskop Olof det som ännu fattades, nemligen att få de öfriga. Det löfte han gifvit att skona Knut till dess han fått se om de öfrige blefvo utlemnade, detta löfte höll han ¹⁾.

¹⁾ Konung Gustafs, Thure Jönssons, Svenska Rådets, Ärkebiskop Joh. Magni och Biskop Brasks bref i Samlinger, T. I, 494, 499—506, skrifna vid den tid, då domen fälldes öfver Knut. Dersammastades, p. 506 not., anmärkes att Tegel, T. I, 136, talar om ett bref

Men Ärkebiskop Olof, oakadt han nu visste Mäster Knuts öde — ehuru väl det är santt att domen icke var verkställd — och oakadt han kunde se af sjelfva domen, som blef honom meddelad, att Knut var dömd af icke endast andlig domstol, så utlemnar han dock äfven sin andre skyddling. Det heter, att sedan Ärkebiskopen hade fått Konungens sista bref, "ville han intet ytterligare gifva sig i försvar för Herr Peder, utan tillstodde Konung Gustafs tjenare att taga honom och fängsligen föra honom med sig till Sverige igen". Till Konung Gustaf skref Ärkebiskopen nu att han af Konungens och Sveriges Rikes

af Konung Gustaf till Ärkebiskopen, skrifvet den 10 Aug., hvar-
emot det i Samlinger införda är dateradt den 14:de och äfven till
innehållet icke alldeles likt det bref, som Tegel omtalar. Biskop
Brask's bref, äfven i Handl. rör. Skand. Hist., T. XVI, p. 17. —
Om Peder Grym, Tegel, T. I, 141; Troil, l. c., T. II, 282. En-
ligt Olai Petri "tänkebok", hos Troil, blef Peder Grym gripen i
Dalarne, men Tegel låter honom gripas i Norge "af någre Konung
Gustafs tjenare". I alla händelser var han på fri fot under Dal-
junkarens tid och blef således ingalunda utlemnad i sammanhang
med Knut och Sunnanväder. — Om presten Jacob jfr. Munk-
tells Westerås Stifts Herdaminne, T. II, p. 326. — När Konung Gustaf
sedermera, efter nytt missnöje med Ärkebiskop Olof, skref det
skarpa brefvet af den 4 Nov. 1528 — Samlinger, T. I, p. 539 —
inlåter han sig i svaromål emot den beskyllningen, att han skulle
brutit sin lejd i Biskoparnes sak, men det synes icke fallit honom
in att någon beskyllning för löftesbrott i afseende på benådning för
Knut kunde komma i fråga. Deremot må anmärkas ett i Diplom.
Norvegicum, Tredje Saml., p. 794, intaget bref, hvarest endast Pe-
der Cancelers, men icke Peder Gryms och presten Jacobs utlefve-
rering nämnes såsom vilkor för att Konungen skulle göra Ärke-
biskopen till viljes i afseende på Knut. Detta bref är dock icke
skrifvet af Konung Gustaf sjelf, men af Laurentius Andreæ och in-
nehåller dessutom knappt något bestämdt löfte. Brefvet är af den
14 Aug. Några dagar förut skref samme Laurentius Andreæ ett
annat bref till Ärkebiskop Olof med förebråelser för det beskydd,
som Ärkebiskopen hade gifvit åt Sunnanväder och Knut. Christ. H:s
Ark., T. III, 1077. Af detta bref visar sig äfven, att Laur. An-
dreæ betraktade dessa båda män såsom sina personliga fiender. —
Hvad beträffar presten Jacob, så är ofvanföre nämnt att Konun-
gen hade gifvit socknemännen i Mora ett slags löfte om nåd för
denne man. Måhända ansåg Konungen detta löfte icke bindande,
sedan Jacob hade rymt till Norge.

Råds skrivelser förmärkte, att Herr Peder "icke var så redelig i sine ärender, som han ther sagt hade"¹⁾).

Så hade nu Konung Gustaf sina fiender i sin hand. Slutet nalkas, som blef blodigt och i visst afseende icke alldeles till Konung Gustafs heder. Det som kan rätteligen läggas honom till last är håniet, som han lät drabba dem, hvilket må kallas en hårdhet utöfver hvad rättvisan medgaf. I det hela höll han sitt löfte, de fingo laga dom af tillbörliga domare, nemligen sådana som Konungen erkände för tillbörliga. Dom gick särskildt öfver Knut, och särskildt öfver Sunnanväder.

Dessa rättegångar ega sin märkvärdighet såsom exempel af Konung Gustafs statsprocesser och på samma gång af Svensk lagskipning den tiden. Dervid kunde ifrån vår tids synpunkt vara mycket att anmärka.

Först och främst var domstolen ett för tillfället samman kalladt Collegium, temligen oregelnässigt sammansatt. Domen öfver Mäster Knut är gifven i Rikets Råds namn, som säger sig hafva sutit för rätta "på Stockholms rådstugu med Stockholms Råd och andre gode män". I domstolen öfver Sunnanväder suto "månge friborne män innan Råds och utan", Borgmästare i Stockholm, Fogdar o. s. v.²⁾. Man får härvid påminna sig, att en ordentlig öfverdomstol

¹⁾ Tegel, T. I, p. 137; Samlinger, T. I, 510.

²⁾ Mäster Knuts dom flerstädes tryckt, hos Thyselius, l. c., T. I, 38; ibland Biskop Brasks brevexling i Handl. rör. Skand. Hist., T. XVI, 18; Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, T. I, 496; Dipl. Dal., T. II, 92; Fant, Acta et Litteræ ad hist. Reformat. in Svecia. — Om Sunnanväders domare, se Troil, l. c. T. II, 270, och om domstolen öfver Knut, p. 267, hvarest domarenas namn dock icke äro alldeles desamma som i sjelfva dombrevet. Det må för öfrigt lemnas derhän, i hvad mån Stockholms Råd och "andre gode män" deltog i sjelfva den dömande makten, då Mäster Knut stod till rätta. Domen är skriven i Rikets Råds namn, men Rådet säger sig hafva sutit till doms jemte de öfriga. Olaus Petri i sin "tänkebok", hos Troil, nämner blott Rådet såsom ransakande. Om Sunnanväders rättegång heter det, att "i domen suto" hela det stora antal, som vidare uppräknas.

icke fanns den tiden i Sverige. Då man ser Konung Gustaf gång efter annan ställa menniskor till rätta inför temligen godtyckligt sammansatta domstolar, så må man icke derföre kalla honom orättrådig. Det namnet skulle han burit i våra dagar. Ty vi ega en bestämd ordning för domstolens sammansättning. Den tiden fanns ingen sådan ordning. Snarare var här en hyllning åt rättvisan i det att Konungen, som dock var högste domare i riket, icke satte sig sjelf till domare i en sak, der han kunde anse sig vara part. En mera akttningsbjudande domstol, än den som här dömde, stod knappt att erhålla. Godtyckligheten låg i samhällsinrättningarnes outvecklade tillstånd.

Vidare förekommer det för vår tids begrepp oformliga förhållande, att Konungen i egen person framträder såsom åklagare. Olaus Petri i sin "tänkiebok" förmåler huru Konungen talade inför domstolen, och när "vår nådigste Herre hade sin klagemål föregifvit margfalleligha nogh och bevisat det allt med Mäster Knuts eghen bref och handskrift, satte Hans Nåde thet in för Riksens Råd om the ville wärja eller fälla honom och week så för dörena". Konungen aflägsnade sig således medan domstolen öfverlade¹⁾. Man förstod icke den tiden att låta Konungens talan föras af en kronans åklagare, medan Konungens person stannar på ett vördnadsbjudande afstånd. Saken var den, att man icke lärt sig skilja emellan Konungens person och kronan. Det som rörde Sveriges krona betraktades såsom Konungens personliga sak. Det är samma förhållande, som visar sig öfverallt i de äldre tiderna, nemligen att Konungen personligen ingriper. Om härigenom Konungen mången gång sattes i tillfälle att uträtta mycket godt, och detta med raskare fart och kraftigare hand, än som lätteligen kan ske under iakttagande af vår tids mera noggranna former, så blef dock äfven Konun-

¹⁾ Troil, I. c., T. II, 268; Dipl. Dalek., T. III, p. 30—31.

gens majestät lättare blottställdt, medan å andra sidan det kungliga godtycket blef ganska stort och tillfälle öppnades för sådana inflytelser, som icke bordt finnas. Man kan väl sätta i fråga sjelfständigheten hos en domstol, som dömer der en mäktig Konung sjelf, personligen närvarande, anklagar tvänne värlösa män. Var således de anklagades ställning ofördelaktig genom detta förhållande, så låg orsaken dock endast i rättsbegreppens utvecklade skick. Detta var sådant, att den i vårt tycke oformliga behandlingen svårligen kunde förefalla sådan inför dem, som lefde den tiden. Ty Konungens rätt att få sin talan utförd var dock en afgjord sak — han skulle eljest varit sämre lottad än hvarje enskild man, — och att han utförde den på samma sätt, som hvarje annan man skolat göra, föreföll icke såsom en oformlighet.

Slutligen ser man att Konungen, ehuru part i saken, anses och anser sig sjelf vara den, som kan gifva de dömda nåd. Han gaf den icke, men han emottog förböner och man ser att han ansåg sig berättigad att gifva eller vägra nåden. Detta stämmer fullkomligt öfverens med hvad man vet af andra exempel, att hvad vi skulle kalla benådningsrätt berodde af den förorättade parten, men icke af den offentliga makten. Att gifva nåd var att afstå ifrån sin rätt, nemligen ifrån den rättigheten att se sin motpart straffad. Detta berodde af den part, som vunnit rättegången. Ett sådant sätt att betrakta rättsförhållandet förklarar sig helt naturligt ur lagskipningens historia. Der var en bemedling emellan fiender, dervid den, som hade lagen på sin sida, behöll sin rättighet att fordra straff, såsom lagen sagt, eller gifva frid. Denna grundsats höll Konung Gustaf i helgd, icke blott när, såsom nu, den lände till hans egen förmån. Man känner ju huru han sjelf gjorde förbön hos enskilda personer af ganska ringa

stånd, medlande fred för dömd förbrytare, men icke befallande att den skulle gifvas ¹⁾).

De båda Biskoparnes rättegångar utfördes således på ett sätt, som vi skulle kalla oformligt, men ingalunda i strid med den tidens begrepp om rätt. Maktspråk var här icke. Det enda, som kunde ur en viss synpunkt kallas med detta namn, var att lekmän sattes till domare öfver andliga personer. Man erinrar sig dervid, att Sunnanväder dömdes samma år, som Westerås riksdag blef hållen, och när Mäster Knut lagfördes hade Konungen redan hållit sin skarpa ordvexling i Upsala Domkapitel om de andligas privilegier, samt låtit bönderne på Upsala högar veta, att han tänkte hålla "mönstring" med presterna. Han hade redan brutit med hierarkien och satt sin fot på dess privilegier.

Men för de anklagade måste detta förhållande, att kyrkans prelater dömdes af lekmän, visa sig såsom när våld gäller för lag. Norska Rådets bref utvisade, att så väl de båda Biskoparne sjelfve som Ärkebiskop Olof betraktade saken på det sättet. Det lider nog intet tvifvel att ju Knut och Sunnanväder ansågo domstolen jäfvig ²⁾).

Detsamma skulle man väntat af deras ståndsbröder. Icke destomindre synas desse hafva funnit sig dervid, att taga del i domen öfver Knut. Fyra Biskopar, nemligen Johannes Magnus samt Hans (Brask) i Linköping, Magnus i Skara och Magnus (Sommar) i Strengnäs hafva skrivit sina namn i dombrevet jemte de verldsliga herrarne. Vid Sunnanväders rättegång blef deremot en protest inlagd af de prester, hvilka varit kallade att taga plats ibland domarena. Det heter, att när de "friborne män och Riksens

¹⁾ Jfr. Afhandlingen af Hans Järta i Vitterh. Hist. och Antiqv. Akad. Handl., T. XIV, p. 279.

²⁾ Det bör dock anmärkas, att Sunnanväder sjelf i det ofvan anförda brevet till sina borgesmän, skrivet i Dalarne, erbjuder sig att stå till rätta inför äfven "verldslige" domare. Handl. rör. Skand. Hist., T. XXIII, p. 25.

Råd" begärde rådslag af prelaterna, "hvad dem syntes saken förskyllat hade", så svarade "fader Magnus" — Biskopen i Strengnäs — först och Biskop Petrus — i Westeras — efter honom, att de "icke ville eller kunde gilla att någon aff dem skulle hafva bestyra med samma föresatta högmålsärende och efter det samme Herr Peder stod för then dom, der honom icke borde att stå". De gjorde sin "protestation med ord och lefvandes röst, väl vetandes att samma dom var emot den helga kyrkiones stadgar företagen". Och i denna protest instämde "the wördige fäder, Kanickerne vid thet andra bordet såto". — Protesten utgick således ifrån Biskoparne Magnus Sommar och Petrus Magni, men samtliga de andlige synas hafva instämt¹⁾.

Men om således de andlige den gången förbehöllo sig sin rätt, så drogo de verldslige ledamöterna icke i betänkande att utöfva domarekallet. Den hierarkiska makten blef här icke blott förnekad af Konungen, men lemnad utan stöd af de verldsliga ledamöterna; ja till och med erhöill blott ett halft stöd af de andliga sjelfva, enär desse väl protesterade emot Sunnanväders dom, men deltog i domen öfver Knut.

Sjelfva sättet huru Konungen sammansatte sina domstolar samt tiden och stället äro äfven betecknande. Hvardera domstolen var ganska talrik. Till domstolen öfver Knut kallades Biskop Brask, Ärkebiskop Johannes Magnus, Biskoparne Magnus i Skara och Magnus (Sommar) i Streng-

¹⁾ Protesten i Stockholms Magazin, T. III, p. 275. Hos Anjou, l. c. I, p. 153, framställes en förmodan att de andlige skulle låtit bero vid domen öfver Knut, emedan de verldslige ledamöterna i domstolen voro Rikets Råd, hvaremot de protesterade emot Sunnanväders dom, emedan äfven personer utom Rådet suto i domstolen. Det är dock icke aldeles afgjort, att icke sådane personer suto äfven i domstolen öfver Knut (se ofvanföre). Messenius, T. V, p. 31, talar om en protest af de andlige äfven vid Knuts dom, men framställer saken så, som skulle de andlige protesterat på den grund, att det icke tillhörde deras embete att fälla en dödsdom.

näs samt Göran Thureson¹⁾, Domprost i Upsala, och för öfrigt flere verldslige herrar jemte Borgmästare och Råd i Stockholm. Den Norska Ärkebiskopens sändebud voro närvarande. — I domstolen öfver Sunnaväder ville Konungen insätta den nyssnämnda Biskopen i Strengnäs samt Biskop Petrus Magni i Westerås och Domprosten med hela Kapitlet i Upsala, men derjemte ett stort antal "friborne män innan Råds och utan, samt tre Borgmästare af Stockholm och andre många Fogdar". Konungen, så mycket han vedersakade den andliga domsrätten, såsom uteslutande privilegium, var dock icke rädd att låta sina vederparter dömas äfven af män ur deras eget stånd. Måhända var detta med afsigt gjordt, för att låta verlden se att brottsligheten var så klar, att den måste erkännas äfven af de anklagades egna embetsbröder. För öfrigt var saken en stor statsprocess, som Konungen ville låta företagas med all högtidlighet, dervid de höge prelaterne ej borde saknas. Det betydliga antalet af verldsliga män i domstolen häntyder på samma afsigt.

Och denna visar sig ännu mera klar, när man besinnar tid och ställe, som Konungen valde. Detta gäller dock endast om Sunnaväder, ty Mäster Knut blef ställd för rätta genast efter sin ankomst, vid första lägliga tillfälle. Sunnaväder deremot fick vänta en längre tid, ifrån hösten till Februari månad, innan han blef inställd för

¹⁾ Så säges hos Olaus Petri i "tänkeboken", men i sjelfva dombrefvet är Göran Domprost icke nämnd. En af de verldsliga herrarne, som nämnes i dombrefvet, Knut Andersson, saknas deremot hos Olaus Petri, hvilken också säger att "Herr Thure var sjuk i sitt herberge". Men Thure Jönsson, ehuru han således ej lär varit närvarande vid ransakningen, nämnes i dombrefvet. Tegel, T. I, 138, nämner Biskopen i Skara, men icke den i Strengnäs, ibland Sunnaväders domare. I protesten af de andliga omtalas dock den sednare, men icke den förre. Tegel namngifver en mängd verldsliga ledamöter, äfven Borgmästare och Råd uti Upsala, hvilket icke heller strider emot Olai Petri uppgift, som talar om "många innan Råds och utan", men icke namngifver dem.

sina domare. Och när detta skall ske, så väljer Konungen tid och ort, der en stor folkmängd var samlad. Rättegången egde rum i Upsala under distingsmarknaden. Konungen söker den största möjliga offentlighet. Han visar denna almoge, som var så tillgänglig för uppviglare, hvilket öde som väntade sådana män, och han låter all världen se, hvilken sak han hade emot den som han anklagade, och äfven att han icke dräpte sin ovän i smyg. Var här någon orätt, icke gjordes den i löndom, icke skydde Gustaf Wasa världens dom.

Ransakningen synes ej varit vidlyftig. Domen grundades på uppenbara saker. Man hade de anklagades egna bref. När Mäster Knut lagfördes, blef först lejdebrevet uppläst och erkändt af Konungen samt granskadt af domstolen, som fann lejden icke vara något hinder för ransakningens fortgång. Konungen frågade Knut, "hvi han hade sådane förräderi bedrifvit". Knut ville göra sin ursäkt, men Konungen bar honom "sina egen handskrift före". Då "föll Knut till och beddes nåde och sade att thet icke var hans akt att han skulle stå Hans Nåde till rätta, utan att han ville falla till fögo". Han gaf sig således åt Konungen nåd. Derefter sköt Konungen saken under domstolens pröfning och aflägsnade sig. Domen blef sådan, att domarena funno "i sanning så vara som Hans Nåde klagade, sompt af hans handskrift och sompt af hans egen bekännelse". På sina bref och på egen bekännelse blef han dömd. Domstolen kunde "icke säga honom fri för förräderi". Straffet står ej utsatt i domen. Olaus Petri tillägger att domarena "bådo för honom att Hans Nåde ville se öfver med honom. Der svarade hans Nåde till att sådana saker stode ej så slätt till öfvergifvas". Derefter vardt han ledd på slottet, men domens verkställning uppsköts ¹⁾

¹⁾ Olaus Petri hos Troil, l. c., samt sjelfva dombrevet.

Äfven Sunnanväder dömdes på sina egna bref. Tegel säger att Konungen lät uppläsa "mera än sextio förrädliga och lygnaktiga bref, som Sunnanväder med Mäster Knut och andre förrädare flere hade thet förledne året ibland menige man i Dalarne diktat och utspridt". Domen skall hafva lydt "såsom en förrädare till stegel och hjul" och verkställdes genast i Upsala, likasom ungefär vid samma tid Mäster Knuts hufvud föll i Stockholm¹⁾.

Men förr än detta skedde hade Konung Gustaf låtit dem båda genomgå en grym behandling, i det de fördes i ett nesligt intåg genom Stockholms stad. Här var en moralisk tortur, ett tillägg till den dom, som var fälld öfver den ena, och ett förebud för den, som väntade den andra. Ty Sunnanväder var ännu icke dömd. Denna behandling gick helt och hållet på sidan om rättvisan. Den var för öfrigt för den tiden ej så oerhörd, som den för vår tid skulle synas, och bevisar blott att Konung Gustaf kunde hänföras af ett till ytterlighet förbittradt sinne och då ej stod högre än sitt tidelvarf. Handlingen har dock äfven en större betydelse. Den var ett ropande exempel huru prelater nu kunde behandlas.

Hvad beträffar de anklagades verkliga skuld eller oskuld, så har man å ena sidan Sunnanväders bestämda nej, uttaladt i hans bref till sina borgesmän, som han skref just vid den tid då han vistades i Dalarne och således skulle varit sysselsatt med sina stämplingar. Å andra sidan har man Dalkarlarnes förklaring på Tuna landsting, Peder Gryms bekännelse och slutligen de "mer än sextio brefven". På deras innehåll beror saken. Så länge man ej känner dem, kan efterverlden ej göra resning i målet.

Ifrån Peder Sunnanväders afrättsplats öppna sig utsigter åt flera sidor. Den halshuggne prelatens minne leder

¹⁾ Tegel, T. I, p. 138.

leder tanken till den strid, hvartill Gustaf Wasa just nu utmanade de väldiga i kyrkan. Den politiske partigångarens historia sammanbinder sig med hela härfvan af fiendtliga anslag, som smiddes emot Gustaf Wasas thron, d. ä. emot Sveriges rike. Närmast är sammanhanget emellan de olyckliga prelaternas historia och den som bär den falske Sturens namn.

Här var icke blott ett inre sammanhang, utan äfven ett yttre; samma verktyg brukas, saken rör sig på samma grund, och en person, som visat sig vid Sunnanväders sida, uppträder åter vid den falske Sturens, nemligen Peder Grym.

Den rörelse i Dalarne, som brukat kallas det andra Dalupproret, var, snarast sagdt, en fortsättning af den förra. Der hade ej tvänne år förflutit efter Tuna landsting, förrän Dalallmogen åter befinner sig i ofred med Konung Gustaf. Samma saker återkomma, samma klagomål; samma folkets oro, som syntes stillad, bryter fram ånyo och under liknande förhållanden. Ett i sig sjelf rättsinnadt folk narras för andra gången af falska sken. Men lika visst som missnöjet grodde, och allmogen ännu alltid var öppen för allehanda förespeglingar, så var denna allmoge icke heller nu enhällig på upprorsstiftarens sida, lika litet som den hade varit detta på Sunnanväders tid. Nu, likasom då, blef icke något uttåg ifrån Dalarne, och en anförare, som dugde, saknades. Den s. k. Daljunkaren var ännu mindre, än den fallne Biskopen, en sådan uppgift vuxen.

Men med all denna likhet var här dock åtskillig olikhet. Den falske Sturen var en mindre person och, man kan säga, en sämre än Sunnanväder. Det har visat sig, att Sunnanväders sak, utur en viss synpunkt sedd, kan få en bättre färg, och ett högre interesse kan fästa sig vid honom; han är bilden af en tidsriktning. Men den falske Sturen är ingenting annat än en bedragare och, såsom så-

dan, temligen simpel. Hans egen märkvärdighet är ganska liten; han får en sådan blott såsom ett exempel, huru lätt det gick den tiden att sätta en folkrörelse i gång.

Denna folkrörelse åter är större och mera våldsamt, än förra gången. Derföre bringades också motsatserne i dagen mera bjerta och bestämda. Nu framträder ett parti för Konung Gustaf ibland Dalkarlarne sjelfva, mera bestämdt än förut. Det borgerliga kriget var icke långt borta, men icke så mycket ett borgerligt krig emellan Dalkarlarne och Konung Gustaf, som icke mera ibland Dalkarlarne sinsemellan. Hade det ena blifvit, så hade det andra ej kunnat uteblifva. Utvecklingen är densamma, som förra gången. Folkets tillstånd är oroligt, man kan säga upproriskt; upprorsstiftaren knyter förbindelser i Norge, Konungen underhandlar med Dalkarlarne, tilldess slutligen han reser upp till dem och straffar dem grundligt. Förra gången slutades saken med försoning, nu måste de brottslige gifva sitt blod.

Genom den ofvannämnde Peder Grym sammanhänge stämplingarne, de äldre och de nyare. Ty denne Peder Grym, som ströfvade omkring i Dalarne på Sunnanväders tid, säges hafva varit den falske Sturens läromästare. En sägen är, att denne sistnämnde skall hafva varit inlärd i sin konst af Sunnanväder sjelf. Det torde vara svårt att veta, huru dermed förhöll sig; detta vore dock ej alldeles ovigtigt, ty deruti skulle då ligga ett bidrag till Sunnanväders karakteristik. Denne man vore då en skändlig skurk. Ty Sunnanväder måste dock vetat att denne s. k. Daljunkare icke var Nils Sture. Detsamma månne äfven varit bekant för Peder Grym, hvilken för öfrigt är en underordnad person. Hos honom kan man intet se något annat, än en lycksökare, hvilken, missnöjd — ovisst hvarföre — öfvergifver sin Konungs tjenst och gör sig till en folkuppviglare. Såvida som Peder Grym hade varit en af Sturens tjenare, så månne han vetat, att den falske Sturen var falsk. Om

äfven han icke stått i närmare förhållanden till Riksförståndarens hus, så är dock troligt, att han kände huru gammal den unge Sturen var, och att redan för ålderns skull den, som nu antog detta namn, icke kunde vara den rätta ¹⁾, förutom att den verklige Nils Stures vistelseort troligen icke var obekant för Peder Grym. En man ur hopen kunde visserligen hafva tjenat Sten Sture, utan att nu veta allt detta; men Peder Grym synes icke hafva varit någon alldeles "obscurus homo". Någon högt uppsatt man var han icke, men icke heller ibland de aldra ringaste personer, alldenstund han nämnes vid namn, såsom en af dem, hvilka gingo Gustaf Eriksson tillhanda i början af frihetskriget, och Konungen aktade värdt, att sjelf skrifva till honom, med varning och anbud af sin nåd, då han strök omkring på dalskogen såsom en rymmare ur Konungens tjenst. Han är en af dessa mellanpersoner, som förekomma, der större rörelser äro å färde, personer, som kunna vara väl bekanta med det inre af händelserna, men icke äro deras ledare. Peder Grym har för öfrigt det vitsord, att han "hade i förtiden tjent unga Herr Sten Sture, och tå bevist sig manligen emot rikets fiender, såsom han ock detsamma gjorde med Konung Gustaf i Hans Kongl. Maj:ts första regements begynnelse". Han var således en gammal Sturetjenare och en kämpe ifrån frihetskriget, som blef otrogen. Såsom Sturens vän kan han icke högt värderas; det var en ringa vördnad för Sturens namn, att skjuta fram en skälm, som stal det namnet ²⁾.

Den skälmen var icke heller vuxen att bära upp det namn han stal. En statsmans och en krigares egenskaper

¹⁾ Konung Gustaf i bref till Ärkebiskop Olof och Norska Rådet säger att det var "icke mera än vid fjorton år sedan Herr Stens bröllop stod och kunde för den skull icke hafva så gammal son som then skalken är". Samlinger, I, p. 521, 524, 527.

²⁾ Tegel, T. I, 140—141, som likväl icke bestämdt säger hvarken att Sunnanväder eller att Peder Grym hade inlärt den falske Sturen

visade han icke, tillfälle dertill fick han icke heller; men just detta bevisar att mannen ej var den, som kunde framkalla sådana tillfällen. Detta hade för en man af starkare egenskaper icke varit omöjligt. En viss fyndighet att spinna ränker månde han haft, samt en ledig talförmåga och skicklighet att ställa sig in hos människor. Dessa egenskaper visa sig, dels under hans vistelse i Dalarne, dels i Norge.

Hans första framträdande i Dalarne beskrifves så, att han "var något däjelig under ansigtet och kunde väl tala för sig och lög Dalkarlarne fulla". Hans tal gick derpå ut, "att efter han var byrdig till riket efter sin fader, så kunde Konung Gustaf intet lida honom, utan så ofta som Hans Kongl. Maj:t såg honom, grep Hans Kongl. Maj:t till sin värja och ville dräpan". Vidare visste han berätta, att Konungen hade "förkastat den christeliga tron, och var blefven en Luther eller hedning". — Det är Sturens namn och reformationen, som han brukar till lockmat för de lättrogna.

Så förstod han ock att smickra Dalkarlarne, i det han tackade dem för det de haft hans fader kär, och bad att de också måtte låta honom, "som sonen var", få njuta någon gunst hos dem. Tårar hade han tillbuds, när han talade om Sten Sture, han gret och, om sägen är sann, Dalkarlarne greto med honom. Kort sagdt, han framställde sig såsom en olycklig son af en berömd fader, sökande skydd hos fadrens vänner, förföljd af en gudlös tyrann.

Sådant gjorde sitt intryck, och att det kunde göra detta i så hög grad, bevisar hvilken härd, som här fanns för en folkledare. Talet, som han förde, vände sig till folkets bättre känslor, medan samma folk för sin okunnighets skull icke kunde genomskåda skälmstycket. Ej får man undra för mycket på deras lättrogenhet. De hade hört dylikt tal, för några år sedan, af Gustaf Eriksson

i hans konst. Jfr. Geyer, l. c., T. III, p. 67; Celsius, Konung Gustaf I:s Hist., T. I, p. 315.

sjelf, och det bevisade sig vara sannt, som han sade. Den ene unge herren kunde vara så trovärdig som en annan. Och klagomål öfver Konung Gustaf hade de hört hela långa tiden; det, som den föregifne Sturen berättade, var samma visa som Sunnanväder hade blåst för dem, och Peder Grym och andre flere. Så förlikte, som de voro med Konungen, så voro de motsatta intrycken icke derföre utplånade. "Mäste parten var väl tillfreds, att lida och våga något för hans skull, thet the ock gjorde, och satte så någre unge karlar till honom, som hans tjenare och uppvaltare vara skulle".

Så begynner Daljunkaren lyckosamt. Men om fortgången förtäljas inga stora bedrifter. Man hör intet annat än buller och oro ibland folket, men ingenting synnerligt företages. Och den person, som skulle varit hufvudman, går icke i spetsen för händelserna. Man hör mycket om Dalkarlarne och Konung Gustaf, huru de förre rörde sig och den sednare ville besvärja dem till hvila; men icke ser man Daljunkaren i spetsen för ett mäktigt parti. Han omtalas blott såsom en äfventyrare, den der Dalkarlarne hade ibland sig. Snart nog vacklar hans anseende. Han och hans parti mötte en stark gensägelse ifrån en talrik del af folket, som höll med Konungen. Man hör huru de särskilda socknarne i Dalarne "satte i dag" med hvarandra, och under tiden skulle ransakas och bevis förskaffas, "huru therom i sanning var, anthen han var Herr Stens son eller ej". Det som bräckte bedragarens lycka, var hans föregifna moders, Fru Christina Gyllenstiernas bref, deruti hon säger, att hon "icke förgätit huru många barn Gud henne gifvit hade med sin salige herre, Herr Sten. Och skref hon sig för någon tid hafva sett sin förste son, Nils Stensson, död i ansigtet uti Upsala, och then andre sin son, Svante Stensson, visste hon ock väl, hvarest han var; sedan uppnämnde hon alla sina

barn, hvart vid sitt namn, men tigh (skref hon) kännas jag slätt intet vid".

Daljunkarens sätt att begå sig, i afseende på denna förklaring, tecknar honom såsom en föga slug man. Hade han nu sagt, att Fru Christina icke djerfdes erkänna honom, förty hon vore rädd för Konung Gustaf, detta hade Dalkarlarne kunnat tro; men det som han verkligen sade, att hans moder blygdes att vidkännas honom, derföre att han var född "förr än hennes bröllop stod", detta var dem för starkt. Det heter nu, att "Dalkarlarne, som något förstånd hade, detta fast förtyckte och sade, att thet var then ädla Fru alltför när sagdt" ¹⁾.

Under förhandlingarne emellan Konung Gustaf och Dalkarlarne ser man väl, huru de sednare till en viss grad taga Daljunkaren under sitt beskydd. De utlemna honom icke. Men icke heller är han den, som leder underhandlingen. Snarare voro Dalkarlarne ej ovillige att öfvergifva honom, ehuru icke ovilkorligt. De begärde fritt aftåg för Daljunkaren, hvilket Konung Gustaf beviljade, men erbjöd äfven fri lejd, ifall Dalkarlarne ville inställa mannen till riksdagen i Westerås. Detta skall blifvit lofvadt af deras sändebud, som besökte Konungen. Man bör ej beskylla Konung Gustaf, att han derigenom bröt sitt löfte om fritt aftåg, ty det berodde på Dalkarlarne, att antingen låta Daljunkaren resa eller inställa honom på lejd, d. v. s. utlemna honom. Lejden var af samma slag som den, hvilken gafs åt de förrymda Biskoparne, en lejd för öppen talan inför domstol, men alls icke löfte om frid i alla händelser. Hade Daljunkaren kommit på den lejden, så hade det förmodligen kostat honom hans hals.

Men Konung Gustaf njöt aldrig den glädjen, att få Daljunkaren i sitt våld. Han kom ej, och Dalkarlarne utlemnade honom icke. Man får ej föreställa sig sändebu-

¹⁾ Tegel, I, 140—144.

dens aftal med Konungen, såsom något ovillkorligt bindande fördrag. Ej heller utgjorde Dalallmogen någon fast organiserad makt, så att, hvad dess sändebud beramat, var så alldeles säkert i verkställningen. Daljunkaren hade ännu alltid sina medhållare, tillräckligt starka att hålla honom ryggen fri. Såsom sådana nämnas de trenne presterne, Herr Sten i Orsa, Herr Olof i Malung och Herr Lars i Tuna, hvilken sistnämndes namn är oväntadt att få höra, då man vet att Tuna socken i allmänhet hörde till det kungliga partiet.

Emellertid fann mannen icke längre sin säkerhet i Dalarne. Han for till Norge, der han hade beskyddare, desamme som en tid hade gifvit en tillflykt åt Sunnaväder och Knut.

Han hade varit hos dessa herrar förut. Detta är också betecknande för Daljunkarens ställning, att han, medan rörelsen i Dalarne ännu var i full fart, begifver sig till Norge och knyter förbindelser derstädes. Han utbreder således sina planer temligen vidsträckt, och han känner sig i behof af ett annat stöd, än Dalkarlarnes.

I Norge gaf Daljunkaren större prof, än i Dalarne, på sin konst att smida ränker. Han vände sig till Ärkebiskop Olof och, såsom Tegel uttrycker sig, "lög honom full". Den Norske prelaten framstår således icke såsom uppsåtlig bedragare, men såsom sjelf bedragen; han var, säges det, "fullkomligen i then mening", att denne mannen var Sten Stures son". Men den som isynnerhet gynnade Daljunkaren, var Vincentius Lunge. Det är en betydlig skilnad emellan Ärkebiskopens och Lunges sätt att begå sig, när Konung Gustaf underhandlade med dem. Der blef nemligen, likasom förut om Peder Canceler och Mäster Knut, så äfven om Daljunkaren, en skriftvexling emellan Konung Gustaf och de Norska herrarne. Denna skriftvexling fortgår under hösten 1527, men frampå året 1528 försvinner Daljunkaren ur Norge, och man träffar honom sedan i

Tyskland, der han fann sin död. Genomläser man brev-
 vexlingen emellan Konungen och Ärkebiskop Olof, så visar
 sig den sednare ganska undfallande. Han vill alls icke vid-
 kännas, att han gifvit Daljunkaren något synnerligt under-
 stöd, och han söker på bästa sätt förklara det hägn, han
 umnat honom. Konung Gustaf utfordrar Daljunkaren, åbe-
 ropande sig Peder Cancellers och Mäster Knuts exempel,
 de der blifvit utlemnade. För öfrigt stödjer han sig vid
 Malmö recess, och söker derjemte visa, att den ifrågava-
 rande personen omöjligen kunde vara Sten Stures son, all-
 denstund han vore äldre till åren, än den tid, som för-
 flutit sedan Sten Stures giftermål. På samma gång visar
 sig, af Konungens bref, att han fruktar någon afvoghet
 hos Ärkebiskopen, för det Konungen låtit afrätta de båda
 olyckliga Biskoparne. Han inlåter sig i försvar för denna
 sin gerning, och förhåller Ärkebiskopen, att det icke vore
 honom (Ärkebiskopen) "fornär eller till noghen skada, att
 Herr Peder och Mester Knut stode then förrädere reth".
 Derjemte talas om "trug och undsägelse", hvarom Ärke-
 biskopen hade skrivit till Konungens Fogde i Helsingland,
 att det vore honom "tillbudet aff Dalarne". Likaledes skrif-
 ver Ärkebiskopen om "truelsze och mangefoldige skrifvelse",
 som Dalkarlarne honom tillskrifvit hade om Peder Cance-
 lers och Mäster Knuts död. Det vill synas, såsom hade
 Sunnanväders parti i Dalarne sedermera vändt sig till den
 Norska Ärkebiskopen med förebråelser derföre, att han öf-
 vergifvit de flyende Biskoparne. Huru som helst härmed
 månde förhållit sig, så visar sig Ärkebiskopen nu icke otill-
 gänglig för Konung Gustafs förmaningar. Han talar om
 Daljunkaren under benämningen: "den som sig kallat Herr
 Stens son att wære". Han säger sig icke velat gifva lejd
 åt Daljunkaren, som denne begärt. Han ville icke detta,
 ty han besinnade den "wenlige kontrakt och bebindelse,
 som rikena emellan gjord var". Men han ville icke heller
 "hindra" den "unge karl", och såsom skäl derför uppgifves

den ofvannämnda "truelszen" och "mangefoldiga skrifvelserna" ifrån Dalarne. Ärkebiskopen synes således vilja intaga en viss neutral ställning, men försäkrar emellertid, att han icke vill "belejda" eller "beskjerma" Daljunkaren, "eller någon andre sådana som Sueriges rikets argesta vilja veta" ¹⁾).

Emellertid förmäles ifrån andra håll, att Ärkebiskopen skall hafva gifvit Daljunkaren åtskilligt understöd. Tegel i sin krönika talar om "tuhundrade man", som Ärkebiskopen gifvit honom, och säger, att han på Ärkebiskopens förord blifvit upptagen hos Fru Ingerd, samma Norska fru, som hade varit Sunnanväders beskyddarinna. Peder Grym, i sin bekännelse, när han sedermera var gripen och stod till rätta, förmäler, att när Daljunkaren återvände ifrån Norge till Dalarne, hade Ärkebiskopen gifvit honom tio karlar samt en guldkedja. Så skulle han också fått "tio stycken guld, som Herr Peder tillhört hade, som Ärkebiskopen hade". Der hade före jultiden hållits en herredag i Trondhiem, deruti äfven Ärkebiskopen deltagit, och der hade de Norske herrarne lofvat "den förrädaren Junker Nils undsättning, att han skulle komma till Sveriges rike igen efter sin fader, Herr Sten". Ärkebiskopen framställes också fiendtligt sinnad mot Konung Gustaf, i thy att han skulle slagit Konungens bref "på kyrkiodörrena". Den uppgiften, att Ärkebiskopen hade gifvit åt Daljunkaren tio karlar och skänkt honom en "förgyld stor halskedja", samt äfven "ett dussin hakebyssor", allt detta förekommer äfven i en förteckning på det understöd, förrädarena haft i Norge, hvilken förteckning åter grundar sig på bekännelser af personer, som blifvit gripne ²⁾. Sjelf erkänner Ärkebiskopen endast, att han gifvit Daljunkaren en kedja af "sylff", samt

¹⁾ Samlinger til det norske Folks Sprog og Hist, T. I, 518—524, 526—528.

²⁾ Samlinger, T. I, 528; jfr. Troil, I. c., T. II, 281—283; Tegel, T. I, 142.

haft honom till gäst med Herr Vincentius Lunge för den vänskap, som denne herre visat den ifrågavarande personen. Silfverkedjan hade Ärkebiskopen gifvit honom, på det han icke skulle "förvänta sig ondt af honom", om Konung Gustaf hade "varit afhängen". Ärkebiskopens afsigt skulle således varit, att ställa sig på god fot med Sveriges blifvande beherrskare, sedan Konung Gustaf nu sades vara död. Men derjemte hade Ärkebiskopen tillsagt Daljunkaren, att "hvarken kyrka eller kloster skulle honom hålla eller beskerna, om någon efter honom komme". Ärkebiskopen nekar alldeles, att han gifvit honom "byssor, krut, folk eller werie"; blott tre eller fyra "tjenestelöse karlar" fick han i sin tjenst, som hade tjänat Ärkebiskopen förut, men ingen af Ärkebiskopens eget folk. Likaså nekar Ärkebiskopen, att han skulle låtit slå Konungens bref på kyrkodörren, Konungen till "homod och forachting". Dessa förklaringar af Ärkebiskopen innehållas i ett bref af Februari månad 1529, som utgör svar på en ifrån Konungen undfångnen skrifvelse, hvarntaf Ärkebiskopen hade förnummit, att han var "orättfärdeliga" förtalad hos Konungen. Den skrifvelse af Konung Gustaf, som här menas, är förmodligen Konungens bref af den 4 November 1528. Ärkebiskopens förklaring skulle då vara gifven, sedan Daljunkarens hela historia var utspelad, och utvisar att Ärkebiskopen vidhöll det talet, att han icke hade gjort Konung Gustaf något förnär i denna sak. Men Konung Gustaf var allvarsamt vred. Förut hade han skrifvit mycket höfligt, han hoppas att Daljunkaren skall varda utlemnad, han är tacksam för Ärkebiskopens beredvillighet i afseende på Peder Canceler o. s. v. Nu deremot heter det, att Ärkebiskopen hade "hulpit och styrkt" förrädarena, "den ene effter den andre", och hade slagit Konungens bref på kyrkodörren, såsom ett tecken, att Konungen icke hållit sin lejd till Peder Canceler och Mäster Knut. Men "Gud thess lofvadt", skrifver Konungen, "eder onda vilje hafver icke allt fått

sin framgång". — Vid den tid, då Konungen skref detta bref, var Peder Grym längesedan gripen och hade gjort sin bekännelse; Konungen hade ock hållit sitt blodiga lands-ting med Dalkarlarna. Han hade nu bekännelser och underrättelser, som innehöllo helt annat om Ärkebiskopen, än hvad denne förut hade lofvat. Det är, på grund af dessa stridiga uppgifter, omöjligt att säga, i hvad mån Ärkebiskopen personligen hade deltagit i Daljunkarens stämplingar. Att han icke motarbetat dem, har han sjelf bekänt. Någon håg att utlemna Daljunkaren ådagalägger han icke. Och när man besinnar Ärkebiskopens karakter, såsom prelat, och Konung Gustafs, såsom en konung af den nya tron, — Westerås riksdag var nu hållen — samt Ärkebiskopens ställning såsom Norrman, medan Konung Gustaf ännu alltid behöll den Norska besittningen Viken, så blifver man benägen att tro, det Peder Gryms uppgifter ej saknade sanning, ehuru väl det också må vara sannt, att Ärkebiskopen icke var den, som i främsta rummet understödde Daljunkaren ¹⁾.

¹⁾ Samlinger, T. I, 538 o. följ.; jfr. Thyselius, l. c., T. I, 168; Dipl. Dalek., T. II, 140, hvarest Ärkebiskopens bref är tryckt efter Svenska riksregistraturet med datum den 20 Febr. 1529. Såvida detta bref är svar på Konungens skrifvelse af den 4 November, så måste detta sistnämnda bref hafva gått särdeles långsamt, ty Ärkebiskopen skrifver nu att han hade fått "i går" det bref han nu besvarar. Konungen svarar sedan att han låter Ärkebiskopens "undskyldinger bliffve i sitt värde". Thyselius, l. c., T. I, p. 172. Denna brefväxling handlar för öfrigt om penningar, hvilka Peder Canceler skulle haft inestående hos Ärkebiskopen, och dem Konungen återfordrade. Om dessa penningar förklarar Ärkebiskopen, att han hade genfordran för sina onkostnader i och för Knuts och Sunnanväders affärd till Sverige. Konung Gustaf erkänner denna fordran, men yrkar att beloppet skall bestämmas efter värdering af de tre rikenas Råd. Konung Gustaf fordrade icke penningarne såsom förbrutet gods, men för Sunnanväders arfvingsars räkning och andra, dem han vore skyldig. Ibland dessa borgenärer torde väl dock Konungen äfven hafva räknat sig sjelf eller kronan, alldenstund fråga här var om de penningar, dem Sunnanväder hade haft omhand ifrån Sten Stures tid. Konungen säger nemligen, att Sunnanväder "stod tillbaka med någon räakenskap, som han hade till

Ett säkrare stöd fick denne man hos Vincentius Lunge. Man inhemtar detta redan af Ärkebiskopens ofvan anförda berättelse. Ty på samma gång denne bedyrade sin egen oskuld i stämplingar med Daljunkaren, hade han i den delen åtskilligt att förtälja om Vincentius Lunge. Så säger Ärkebiskopen i den nyss anförda skrifvelsen, att Daljunkaren, då han lemnade Ärkebiskopen, emedan denne icke gifvit honom lejd, blef i dess ställe "väl undtfången" på Fru Ingerds gård, i hennes frånvaro. Der skall han uppehållit sig, tilldess att bud efter honom kommo ifrån Dalarne. Då begaf han sig till Trondhiem på väg till Dalarne, men uppsöktes i Trondhiem af Herr Vincentius Lunge samt dennes broder Ove Lunge, Erik Ugerop och Fru Ingerd, hvilka tillsade honom en säker och christelig lejd samt bevisade honom "stor ære och dygd med kläder och anden del, och handlade de då med honom hvad ärende de ville", men Ärkebiskopen "visste ej mer ther af än thet the honom ville tillkänna gifva". Och vid detta tillfälle hade nu, såsom nämndes, Ärkebiskopen sett honom hos sig såsom gäst, jemte det öfriga herrskapet. Ärkebiskopen framställer saken, såsom skulle Lunge med sin broder och svärmoder hafva sökt Daljunkaren lika mycket, som han sökte dem, men Ärkebiskopen sjelf hade icke varit invigd i förtroendet. Detta saknar ej sannolikhet, när man vet att Ärkebiskopen och Lunge icke voro de bästa vänner, den ene en renlärig prelat, den andre en lekman, som

Danske med sig och var pliktig att svara till". Jfr. om allt detta Förhandlingarne i Lödöse år 1528, K. Christ. H:s Ark., T. IV, 1565; Tegel, I, 211. I ett bref af Svenska Rådet — Dansk Magazin (äldre serien), T. VI, p. 344 — skrifvet på våren 1528, talas om Ärkebiskopen jemte "Doctor Vincentius" och "någre flere med them som bo nordenfjelds", såsom de der "hylla och försvara then förrädaren, som säger sig vara Herr Stens son". — Peder Grym stod till rätta "feria secunda post oculi", d. ä. den 16 Mars 1528, således långt förr än Konungen skref sitt bref den 4 November, och mötet med Dalkarlarne hade egt rum ännu tidigare, nemligen Aske-onsdag, som detta år inföll den 26 Februari.

sköflade de Norska klostren. Att Lunge och de, som voro hans förtrogne, förehade stämplingar med Daljunkaren, är väl utom allt tvifvel. — Ärkebiskopen berättar vidare, att den "bistand och försträckning", som Daljunkaren hade "enten med byssor, krut, folk eller werie, thet fick han aff Herr Vincentius och Fru Ingerd, och följde Herr Vincentius och Erik Ugrop honom personligen till Jemteland och forskickade honom så in i Dalarne, med deris hjelp". Då sedermera Daljunkaren åter igen rymde af Dalarne, gaf han sig ånyo till Herr Vincentius och Fru Ingerd, "och thesslikes gjorde ock alle the andre fridlöse karlar, som rymde af Dalarne". Om sinnesstämningen hos detta parti, gifver Ärkebiskopen en vink, då han säger, att de "röfvade på vägen Torsten Nilssons werflader och aktade att slå förenämnde Torsten ihjäl, om de hade honom öfverkommit", för det att han var den, som hade fört Herr Peder och Mäster Knut till Sverige. Denna sista omständighet, sammanlagd med det som säges om Dalkarlarnes "truelser" till Ärkebiskopen, utvisar, att den sistnämnde var illa anskrifven hos det upproriska partiet i Sverige, och någon synnerlig samverkan emellan honom och Lunge, till Daljunkarens förrån, egde icke rum¹⁾.

Men Lunge var Daljunkarens man. Ärkebiskopens framställning stämmer öfverens med Peder Gryms berättelse, att Vincentius Lunge och Erik Ugerup åtföljde Daljunkaren till Jemtland. Men Peder Grym tillägger åtskilligt, som Ärkebiskopen antingen ej visste — alldenstund han ej deltog i rådplägningen — eller ej fann för godt att nämna. Enligt hvad Peder Grym hade sig bekant, skulle Ove Lunge och en annan herre, Mårten Skinkel, på herre-

¹⁾ I det aftryck ur Svenska registraturet, som finnes hos Thyselius, l. c., T. I, 168, nämnes endast "Herr Åke" (Ove) och "Herr Vincentz", såsom de der hade besökt Daljunkaren i Trondhiem. Ordalagen äro för öfrigt icke alldeles lika här, och i det odaterade conceptet, som finnes i de Norske Samlinger, T. I, 541 o. f.

dagen i Trondhiem hafva lofvat Daljunkaren undsättning å Konung Fredriks vägnar, och Herr Vincentius och Erik Ugerup skulle varit "Capitenere med honom in i Dalarne", hvilket dock sedermera icke så blef, enär de blott följde honom till Jemtland, men der "fingo de ett annat sinne". Af Herr Vincentius hade Daljunkaren fått tio karlar och lika många af Fru Ingerd, samt ett dussin hakebyssor och en tunna krut af Herr Vincentius och annat slikt af Fru Ingerd", samt stora skänker, en arming af guld af Herr Vincentius och hundrade marker penningar och tvåhundrade gyllen af Fru Ingerd, "som Herr Peder Sunnanväder tillhört hade", så ock fyra hästar af Herr Vincentius, "sedan de kommo till Jemtland". Slutligen hade Daljunkaren också "fäst Fru Ingerds dotter och fästningeölet var gjordt". Planen skulle varit, att "Junker Nils" skulle komma till Sveriges rike igen "efter sin fader, Herr Sten", hvilket skulle ske genom Dalkarlarne. Men hvar de icke finge sin "framgång i Dalarne, skulle de komma tillbaka, så ville de undsättia dem skepp i sommar, ther the skulle intaga Kalmar och Öland med". Men Daljunkaren hade lofvat de Norske Viken igen, "när han får Sverige in, och för then sak skull göra the honom undsättning".

Den förtroliga förbindelsen emellan Lunge och hans anförvandter samt Daljunkaren bestyrkes vidare af dessa personers egna skrivelser. Vincent Lunge, då han skriver till Konung Gustaf, talar i en helt annan ton, än den Norske Ärkebiskopen. Han talar icke om "then som sig kallat Herr Stens son ath wære", han talar deremot om "den unge riddersman Nils Stensson". Malmö recess, och att der skulle vara stadgadt, det förrädare ur det ena riket ej skulle beskyddas i det andra, vill han intet höra af; der hade ingen af Norges rikes Råd varit "forskrifven" till herredagen i Malmö, det som der var beslutadt, hade icke blifvit kungjordt för Norrmännen. Vidare erkänner sig

Lunge hafva gifvit en "fri, säker och christelig lejd" åt Nils Stensson; denna lejd ämnade han hålla. Så hade ock ett rykte gått, att Konung Gustaf vore död eller, såsom Lunge uttryckte sig, "af Gud kallad". Efter denna stolta förklaring slutar brevet dock med en underrättelse, att Lunge nu ville gifva Daljunkaren "åtta dagars lejd, att vika och rymma Norges rike nordanfjelds", i hvilken del af landet Lunge var Höfding, och skulle han få draga, "hvarth honom lyster". Lunge ville således icke utesluta honom, men dock ej vidare gifva honom något bistånd. Eget nog, ehuru Lunge nyss förut alldeles underkänt den förbindande kraften af Malmö recess, säger han dock nu, att han ville låta Daljunkaren resa sin väg, "på det af honom (Lunge) ingen orsak skulle gifvas, till att bryta det kontrakt, som Eders Nåde i Malmö's herramöte, mellan dessa tre riken skrifver beslutadt var".

Så långt Vincent Lunge. Detta bref är skrifvet den 19 December 1527¹⁾. Vid den tiden hade Lunge således tagit sin hand ifrån Daljunkaren. Då nu den sammankomst i Trondhiem, hvarom Peder Grym talade och Ärkebiskopen skref till Konung Gustaf, måste hafva egt rum förrän Lunge skref detta bref, så måste Peder Gryms uppgift, att sammankomsten hade egt rum "nu för julen", vara så att förstå, att den egde rum icke strax före jul, men något tidigare. Lunges bref är skrifvet ifrån Jemtland, hvarthän han ock säges hafva begifvit sig efter sammankomsten i Trondhiem. Men denna resa skall hafva skett i Daljunkarens sällskap. Fäster man sig vid Lunges bref, och dermed sammanlägger Peder Gryms yttrande, att Lunge, när han kom till Jemtland, fick ett "annat sinne", så synes det, såsom hade Lunge just under vistel-

¹⁾ Samlinger, T. I, 525. En af Kon. Christians vänner skrifver till honom om Daljunkaren, att denne fått af Doctor Vincentius (Efnessen-cess?) "tre dussin haker och var 60 man stark, då han drog in i Suerige". Chr. II:s Ark., T. III, p. 1211; Dipl. Dal., II, 133.

sen i Jemtland fattat sitt beslut, att taga sin hand ifrån Daljunkaren. Men å andra sidan gifver hvarken Ärkebiskopens eller Peder Gryms berättelse någon anledning förmoda, att Lunge öfvergifvit Daljunkaren ¹⁾, ehuru han icke personligen följde honom, såsom ämnadt var, ända in i Dalarne. Noga betraktadt, innehåller Lunges bref icke heller något annat, än att han befordrat Daljunkarens affärd ur det nordanfjällska Norge, hvilket icke hindrade, att ju Lunge velat förse honom med understöd, då han reste.

Men Daljunkaren reste icke så hastigt. Man har ett bref af honom till Dalkarlarne, skrivet i slutet af Januari 1528, ifrån ett ställe i Norge, troligen i det nuvarande Söndre Trondhiems Amt ²⁾, hvilket måste hört till det nordanfjällska landet, hvarest Lunge var rådande. Det vill deraf synas, att Daljunkarens affärd till Dalarne ej blef verkställd. Måhända återvände han med Lunge ifrån Jemtland, eller ock har han vid jul- eller nyårstiden gjort blott ett hastigt besök i Dalarne, ty, såsom sagdt, vid Januari månads slut finnes han i Norge. Men frampå våren 1528 är han borta. Han omtalas då af Lunge och Fru Ingerd, såsom den der nu vore stadd på afresa. Men på samma gång visar sig också deras välvilja för honom oförminskad. Dessa personer trodde verkligen, att Daljunkaren var Sten Stures son. I ett bref till Ärkebiskopen, skrivet den 23 April 1528, säger Lunge, att han nu skickar Nils Stensson med sin "moders (svärmoders, Fru Ingerds) skepp till Skotland i hans behold. Han är dock den rättsskyldige Herr
Stens

¹⁾ Ärkebiskopen säger, att Herr Vincentius och Erik Ugerop följde honom till Jemtland och förskickade honom så in i Dalarne "med deras hjälp". — Peder Grym säger, att när Lunge och Erik Ugerop i Jemtland ändrade sin föresats, "gjorde de Herr Erik i Offerdal till en Capiteine med samme Junker Nils". — Ett bref af den föregifne Sture, deruti han lofvar att, om han kom till herravälde i Sverige, återställa Viken till Norge, är dateradt i Trondhiem den 25 November. Se Dipl. Norv., T. II, 801.

²⁾ Diplom. Dalek., T. II, p. 123.

Stens son, de må kalla och skrifva hvad de ville, ellers hade vi alle alt för grofvelige bedragen varit. Dock" — tillägger han — "hafva de kommit min broder, Herr Oue, i then tro han skal være en stalddreng". Men Vincent trodde icke detta, ty Peder Grym "kende hannom dog vel, ellers hafde han icke varit så velvillig at voge sin hals för hans skyld och andre flere föruden all kläde och penninge. Ther är bud i Sverige till hans moder (Fru Christina Gyllenstierna) om ydermera vitnesbyrd derom"¹⁾. Vincent Lunge litade således på Peder Grym och trodde på Daljunkaren, var narrad sjelf. Christina Gyllenstiernas bref, deruti hon förnekade den föregifne sonen, kände han icke.

Emellertid fanns dock äfven i Norge ett vitne, som kunnat bringa de Norska herrarnes tro att svigta. Der lefde en man, vid namn Jöns Hansson, som varit "Peder Cancellers dräng". Denne man har berättat, hurusom Fru Ingerd hade frågat honom, om han kände "något till Herr Stens son". Han hade dertill svarat: "ja väl"; hvarpå hon frågade honom: "hafver du sett denne här, som här är hos mig?" Dertill hade då Jöns Hansson svarat: "jag såg honom nu på steden, intet är han den jag såg i Suerige". Jöns Hansson, hvilken sade sig känna den verkliga Nils Sture, förnekade således Daljunkaren. Men då blef Fru Ingerd "vred och sade: tror du skalk! icke att sorg och bedröfvelse och ligga ute i marken kan icke snart forvende menniskans ansigte". Således, nöd och elände, som den förföljde hade lidit, skulle gjort honom oigenkännelig; men Daljunkaren skulle vara Nils Sture, säge man hvad som helst, Fru Ingerd ville icke blifva upplyst om sitt misstag. Enligt samma Jöns Hanssons berättelse, skall Fru Ingerds nitälskan för Daljunkaren gått ända derhän, att hon velat rädda denne ur den fångenskap, som han sedan iråkade i

¹⁾ Samlinger, T. I, 534.

Rostock, och denna räddning skulle beredas genom ett skändligt skälmstycke. Hon skulle nemligen hafva ämnat gripa samma Jöns Hansson och försända honom till Rostock, med skrifvelse till Rådet i samma stad, att han vore den förrädaren, som Konung Gustaf anklagade. Honom skulle de låta afrätta, men "sende henne igen then oskyldelige menlöse blod, som the ther hafde och saklös var", d. v. s. den verkliga Daljunkaren. Detta öde hade Jöns Hansson dock undgått, genom att fly undan.

Fru Ingerd synes således varit alldeles tjugad af Daljunkaren. Hon talar sjelf om honom med stort personligt deltagande. Hennes omtankå följer honom ännu, sedan han lemnat Norge. Jöns Hanssons berättelse är icke det enda vitnesbörd derom. Fru Ingerd skrifver sjelf, senare på året — i Augusti — till Ärkebiskopen, om "den fattig man Junker Nils", angående hvilken hon hade hört, att han låg nu i Rostock i ett "ärlig fängsel både med mat och öl, som en riddersman bör att göra, och går lös i ett hus, och vill de ej släppa honom, förrän hans moder och hans broder kommer der personlig till Rostock till honom". Hennes mening månne varit, att Daljunkaren behandlades i Rostock på ett sätt, som utvisade, att man derstädes icke ansåg honom för en bedragare. Sjelf försäkrar hon Ärkebiskopen, att denne, som låg i Rostock, vore icke någon bedragare, men den som Konung Gustafs bref "lyder på", vore Jöns Hansson, "som tjenar Eders Nåde (Ärkebiskopen) och var hos Herr Peder Canceler", honom skulle Ärkebiskopen låta gripa; till yttermera visso skickar Fru Ingerd beskrifning på hans utseende. Jöns Hanssons farhåga, att blifva uppförd i Daljunkarens ställe, var således fullkomligt grundad. Fru Ingerd nämner blott icke om att skicka honom till Rostock, men vill låta honom stå till rätta för Konung Fredrik och Eders Nåde (Ärkebiskopen) samt Rikets Råd. För sin gunstling i Rostock synes hon varit mycket bekymrad, efter de under-

rättelser hon hade fått om hans belägenhet derstädes, oakadt den goda behandling, hon trodde sig veta att han erfor.

I ett annat bref, tidigare på året, skrifver Fru Ingerd, att hon hört, det Rikets Råd i Danmark hade skrifvit till Ärkebiskopen om Junker Nils, att han vore "en skalk och bedragare eller förrädare"; han tycktes henne dock vara "fast enförlig at bedrage någon", men hon förstod väl, att "hans ovänner sade honom intet godt uppå". Han vore således en oskyldig, förtalad man, han vore nu på resa till Konung Fredrik i Danmark, "som hans broder är och flere, de honom känner. Hafver han rätt på att stå, Gud låte honom thet njuta och hafver han orätt med att fare, thaa äre the gode herrar så vise och kloke, at the kunne vell thet forhandle". Fru Ingerd är således icke fullt säker på sin sak, men vill tro det bästa; för personen hyser hon välvilja. För öfrigt ursäktar hon sig för det beskydd, som hon gifvit den ifrågavarande personen. Malmö recess, om hvilken de "gode herrars" (Danska Rådets) bref innehöll, att den vore bruten, aktade hon ej mycket. "De gode herrar här nordenfjelds visste litet utaf hvad der var beslutadt". Det vore en sedvänja "både i Danmark, Sverige och anden stad" att gifva lejd åt personer, "som de veta ingen sak med, så länge de kunde forhandle sin sak till rätta". Hon påminner om Konung Gustafs eget exempel, den tid han var fridlös både i Danmark och Sverige; "hade Konung Christian fått fatt på honom, då hade han icke nu varit Konung i Sverige". Hvad det beträffar, att de hade undsatt Daljunkaren med "byssor och werie och folk", så hade detta skett i den tron, efter som sades, att Konung Gustaf var död. Derföre undsatte de honom med folk och "werior, att han skulle komma till sine vänner, arf och eget, att skogsstrykare och andre löse skalkar skulle icke förraska honom i vägen". I slik måtto hade de hjelpt honom, "och icke Konung Gustaf eller Danmarks Råd till

ovilje. Det kunde väl ock de gode herrar förstå, att man icke kunde uträtta något i ett helt rike med "fyra eller sex karlar, och tre eller sex hakebyssor; hade det varit i slik akt och mening gjordt, då vete de gode herrar väl, att de (Fru Ingerd och hennes vänner) väl större hjälp kommit af stad". — Detta bref är skrifvet i April 1528. Vid den tiden är Fru Ingerd således angelägen, att ursaka sig för sitt förhållande till Daljunkaren. Det är vid samma tid, som Vincent Lunge skrifver, att han försände samme man till Skotland. Det ser man af dessa bref, att Daljunkarens sak nu är förlorad i Norge, icke så, att han har förlorat sina vänner, men de hafva förlorat makten att hålla honom uppe¹⁾.

Summan af det man vet om Daljunkarens förhållanden i Norge vill således blifva detta, att han verkliggen lyckades knyta förbindelser med inflytelserika personer och föra dem bakom ljust, rörande hans verkliga namn och härkomst. Någon större utrustning fick han dock icke; men öfvergifven blef han icke heller. Hans vänner hjälpte honom på flykten, sedan omständigheterna icke längre tilläto dem att hysa honom hos sig, eller icke föranledde dem att fästa sina planer vid hans person. Det kan vara möjligt, att sakernas utveckling i Dalarne inverkade oför-

¹⁾ Jöns Hanssons berättelse blef afgifven år 1529; Samlinger, T. I, 546. Fru Ingerds bref dersammastädes, p. 531, 535. Den för-
vexling af personer, som här var i fråga, kunde låta sig göras i
följd af namnens likhet, ty Daljunkarens rätta namn ansågs vara
Jöns Hansson, såsom inhemtas af Svenska Rådets bref till Biskopen
i Oslo och Herr Mogens Gyldenstjerne, tryckt i Dansk Magazin
(äldre serien), T. VI, 344. — Att Daljunkaren varit trolofvad med
Fru Ingerds dotter, synes icke af hennes bref, men omtalas af Pe-
der Grym och äfven i den ibland de Norske Samlinger, T. I, 528,
tryckta uppsatsen öfver det understöd, som Daljunkaren fått. Der
står: "item hafver ock hans fästemo skänkt honom skjorter", och
denna fästemo var Fru Ingerds dotter, ty Fru Ingerd hade "ende-
ligen welet forse sin dotter mett enn Svenske mandt". Det vill
dock synas af ordalagen, såsom uppgiften om Daljunkarens förlof-
ning grundade sig blott på ett rykte, som var gängse i Norge.

delaktigt på Daljunkarens ställning i Norge. Det bistånd, som derifrån skulle gifvits honom, förutsatte väl dock en stark folkrörelse i Dalarne. Nu visade sig, att Daljunkarens makt derstädes icke var öfvermåttan stor. Ryktet om Konung Gustafs död besannade sig icke. Det är klart att, om detta hade varit samnt, hade utsigten derigenom blifvit helt förändrad. Men under närvarande förhållanden torde det visat sig mindre ändamålsenligt för herrarne i Norge, att våga särdeles mycket för Daljunkarens sak, ehuru de fortforo att hysa deltagande för hans person. Det ser man äfven, att den handräckning, som blef honom gifven, var, såsom Fru Ingerd ganska riktigt sade, icke sådan, att med densamma man kunde bekriega ett konungarike. Om de "tuhundrade man", som Tegel säger att Ärkebiskopen skall hafva gifvit honom, nämna de Norska brefven intet, ej heller Peder Grym i sin bekännelse.

Måhända ock att herrarne i Norge samt Fru Ingerd äfven för en annan orsak icke vågade att längre understödja honom. Deras egen Konung synes här, likasom i frågan om de båda Biskoparne, hafva bistått Konung Gustaf. Det vill till och med visa sig temligen tydligt, att Vincentius Lunge och Fru Ingerd skiljde sig ifrån Daljunkaren nödtvungne, och att tvånget härledde sig ifrån de båda Konungarne. Frågan om Daljunkarens tillhåll i Norge återkommer gång efter annan i de förhandlingar, som vid denna tid egde rum emellan Konungarne. Konung Gustaf beklagar sig, och Konung Fredrik lofvar att göra sitt bästa. Man finner ganska lätt, att Konung Fredrik hade sina skäl att gå Konung Gustafs önskan till mötes i denna sak. Den kunde eljest verka störande på viktiga statsinteressen. Konung Fredrik hade åtskilligt att fordra af Konung Gustaf — der var t. ex. den ouppgjorda frågan om Viken, som kunde påkalla någon beredvillighet å Konung Fredriks sida. Denna beredvillighet kunde samme Konung gerna lägga i dagen, i afseende på Daljunkarens sak, för hvilken Konung

Fredrik ej kunde hysa något synnerligt interesse, alldenstund Konung Fredrik sjelf icke ville blifva Konung Gustafs fiende.

Frågan om Daljunkaren förekommer ibland Konung Gustafs "besväringar" i en skrift, daterad "sanct Andreae apostoli dag", den 30 November, 1527. Frampå följande året, den 3 Mars 1528, skrifver Konung Fredrik, att han hade "tillskrifvit och allvarligen befallt Ärkebiskopen i Throndhien samt flere Norges Rikes Råd, att de skalkar, som komme ifrån Sverige in uti Norge till att stämpla något argt emot Konung Gustaf och Sveriges rike och thess inbyggare, skulle ther ingen beskyddning, hjelp eller tröst hafva, utan förhindras, ehvarest de uppspörjas kunde och förskickas till Sverige igen". Icke långt härefter ser man af Fru Ingerds bref, att Danmarks Rikes Råd hade skrifvit till Ärkebiskopen, att "Junker Nils" vore en skalk och förrädare. Hvad beträffar Konung Gustaf, så inhemtar man af hans bref till Dalkarlarna, den 14 Februari 1528, att han hade för afsigt att "gifva sig ditupp till gränsen emot Norge, till att förveta sig med Doctor Vincentius om våre och rikets fiender skola längre hafva samma vilkor och tillflykt in och ut i Norge". Konungen ämnade således sjelf hemsöka Daljunkarens beskyddare och i egen person hemta honom ut. Detta skedde dock icke, men enligt Tegel skall Konung Gustaf vid den tiden sjelf hafva skrifvit ett hotande bref, att hvar de Norske icke "rådde böter uppå thenna sak och slika skalkar och förrädare öfverantvordade", så skulle de "visserligen förlåta sig dertill, att Hans Kongl. Maj:t ville söka sine fiender, hvarest som heldst de hos dem finnas kunde och straffa thet högmod, hån och spott, som Doctor Vincentius och andre hade Hans Kongl. Maj:t bevist". Detta bref skall varit skrifvet ifrån Delsbo prestgård i Helsingland tisdagen efter andra söndagen i Fastan år 1528, d. v. s, den 10 Mars. Det kunde då vara framkommet, när Fru Ingerd — den 17 April —

skref sitt bref till Ärkebiskopen med ursäkter, och när Lunge — den 23 April — talar om Daljunkarens afresa ur landet ¹⁾.

Sedermera återkommer saken under en annan form. Den handlar nu om räfst och straff öfver dem, hvilka gynnat Daljunkaren. Konung Fredrik hade skrivit till Ärkebiskopen samt Vincentius Lunge och Fru Ingerd att infinna sig vid "det möte, som beramas skall att stånda emellan bägge deras Majestäter och der undskylla sig", eller ock "stånda Hans Kongl. Maj:t af Sverige till rätta". Konung Gustaf åter hotar Ärkebiskopen med Konung Fredriks vrede. Han talar om Ärkebiskopens "onda vilje", men hoppas att Ärkebiskopen skall få en "hugsvala före, som lofvadt var af Konung Fredrik".

Det visar sig dock af dessa förhandlingar emellan Konungarne, att Konung Fredriks mening icke var att utlemna Daljunkaren till Konung Gustaf, men att låta honom föras till Danmark och taga honom der i förvar. Fru Ingerds bref synes äfven förutsätta, att Daljunkaren skulle komma till Danmark, och hans sak der blifva ransakad. Detta skedde dock ej, och af Vincent Lunges bref synes, att det icke var Lunges mening. Han säger sig ämna skicka Daljunkaren till Skotland, således till ett alldeles främmande land, der hvarken Konung Fredrik eller Konung Gustaf rådde. Men Daljunkaren kom icke heller dit. Han blef "förhindrad" i Rostock, hvarest han dock åter uppsöktes af Konung Fredriks sändebud, som ville "latet honom skarpeligere förhört" om "all handel, som honom eller någre Danske eller Norske män emellan kunde vara", men detta ville "de af Rostock" icke tillåta. Äfven Konung

¹⁾ Jfr. Tegel, I, 182, 188, 197. Konung Gustafs bref i Dipl. Dalek., T. II, 129. Samma dag och ifrån samma ställe, som Konung Gustaf skall hafva skrivit det hos Tegel, p. 197, omtalade brefvet, skref äfven Svenska Rådet sitt i näst föregående not anförda bref, hvilket dock icke är hållet i en så hotande ton. Jfr. Chr. II:s Ark., T. IV, p. 1676.

Gustaf uppsökte honom i Rostock, och han blef der, såsom bekant, på Konung Gustafs anklagelse aflifvad ¹⁾.

Medan Daljunkaren vinglade sig fram i Norge, utan att dock synnerligen uträtta, svek honom lyckan i Dalarne. Han kom aldrig längre, än att han gick och "rumorade", samt reste ut och in öfver Norska gränsen. Under den sista tiden af hans vistelse i Norge var allt redan slut i Dalarne. Daljunkaren synes hafva lemnat Norge i April månad. Då hade Konung Gustaf redan hållit sitt landsting i Tuna på aske-onsdag, som detta år (1528) inföll den 26 Februari ²⁾, och Daljunkarens anhängare i Dalarne hade

¹⁾ Tegel, T. I, 202—203, 208, 212; Chr. II:s Ark., T. IV, p. 1558. Konung Gustafs ofvan anförda bref af den 4 November 1528 och Konung Fredriks bref till Ärkebiskopen af den 22 October 1528, i Samlinger, T. I, 538—540. I brefvet af den 4 November talar Konung Gustaf om ett möte, då Konung Fredriks sändebud hade lofvat att räfst skulle hållas med Ärkebiskopen. Detta möte månde varit mötet i Lödöse, som var hållet i Augusti månad. Efter detta möte, och till följd af klagomål, som då anfördes ifrån Svenska sidan, skref Konung Fredrik under den 17 October — lördagen efter St Galli dag — att han hade kallat de Norske herrarne samt Fru Ingerd att göra sin undskyllan vid ett blifvande nytt möte emellan Konungarne sjelfve. Något sådant möte synes dock ej kommit till stånd, ej heller någon räfst blifvit anställd emot de Norske herrarne, såvida man ej så vill kalla det öde, som vederfors Vincentius Lunge, aft Konung Fredrik fråntog honom befälet på Bergenhus; Keyser, l. c., T. II, 682—684. Att Konung Gustaf hade fordrat strängare åtgärder, vill synas af framställningen hos Tegel, T. I, p. 213, 265. Af Peder Gryms bekännelse ser man, att de Norske herrarne skjöto för sig Konung Fredrik, lofvande Daljunkaren hjälp å denne Konungs vägnar, medan å andra sidan Peder Grym också visste berättat, att "om Konung Christiern komme igen, skulle Herr Vincentius icke hardt vara honom emot". Det ena med det andra häntyder på en slingrande politik å de Norska herrarnes sida, hvarföre man äfven förnimmer hos Tegel, att Konung Fredrik ville förhöra Daljunkaren "om all handel, som honom eller någre Danske eller Norske män emellan kunde vara uti någon mätto". — Man ser af ett bref till Konung Christian ifrån en af denna Konungs tjenare, att Daljunkaren ansågs hafva ämnat sig till den fördrifne Konungen, om han ej blifvit "behindret"; Chr. II:s Ark., T. III, p. 1251. Något dylikt hade sig äfven Messenius bekant; T. V, p. 40.

²⁾ Enligt uppgift i Dipl. Dalek., T. II, p. 131, not., inföll denne aske-onsdag på den 26 Februari, hvilket förutsätter, att året 1528 var

fått sitt straff. Att redan dessförinnan hans tid i Dalarne var förbi, kan inhemtas af den missnöjda tonen i hans eget bref till Dalkarlarne, skrifvet ifrån Norge den 30 Januari. Han uppmanar dem i detta bref, att de skulle "kesa och kåra" honom för Sveriges rikets föreståndare, han talar om Konung Gustafs "ochristne, omilde, tyranniske våld och regimente". Han påminner dem, huru riket stod på en "nåludd", och de frälste det under samme Konung Gustaf, "de ärlige, gode, trofaste Dalekarlar, thå ingen annan af riksens allmoge sitt fädernesland frälsa ville". Vid utmålningen af Konung Gustafs öndska väcker han en känsla, som han visste vara mycket ömtålig, deras misstänksamhet emot främlingar. Han talar om Grefven af Hoija, en utländsk man, som vore kommen med stor "argalist och falskhet. När slike utländske män hafva skattat och plattat fattige allmogen ut och taskon full hafva, så draga de åt Tyskland fanenom i våld". Herr Sten Stures regemente berömmes, och han hade låtit "en äkta och rätt son efter sig; then är jag, Sveriges rikets infödde ypperste ädling. Hvad dvälje I thå längre? hvad beråde I? hvad stå I? Tagen mod och hjerta till eder!"¹⁾.

Man ser af de sista orden, att den föregifne Sturen finner Dalkarlarne något tröga, och då i samma bref förekommer den berättelsen, att "Gud har Konung Gustaf af daga kallat", så visar sig, att Daljunkaren kände sig tvungen att taga sin tillflykt till den lögnen, att Konungen var död.

I sjelfva verket är Daljunkaren en biperson i den rörelse, der han försökte att svinga sig upp. Vänder man sig till det, som utgjorde hufvudsaken, nemligen huru Dal-

skottår; eljest skulle aske-onsdagen infallit på den 25 Februari, såsom kan uträknas, då Påskdagen var den 12 April.

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, p. 123. Grefven af Hoija framställes här såsom den der kommit till "rikets slott och regimente", sedan Konung Gustaf var blifven död.

karlarne och Gustaf Wasa skickade sig med hvarandra, så visar sig en rörelse, vida djupare än som berodde af en lycksökares konst, ehuru mycket denne må hafva bidragit att blåsa upp elden. Det är redan anmärkt, att denna dalrörelse i det hela är lik den förra, och rätteligen är samma rörelse, som aldrig varit helt och hållet stillad, men den visar sig dock nu i ett och annat afseende något olika.

Först och främst är — såsom ofvanföre är sagdt — rörelsen denna gång ännu mindre enhällig än förra gången. Ett kungligt parti ibland Dalkarlarne sjelfve framträder ganska starkt. Här är en bestämd skilnad emellan de särskilda socknarne. Det heter, att Leksands, Orsa och Mora socknar voro de som trodde på Daljunkaren. Men i Rättvik fick han annat svar. Der sade honom folket "i munnen, att han intet var Herr Stens son, som han sig före utgaf, och hvar han än så varit hade, så voro de honom intet pligtige, alldenstund han icke hade hulptit dem och menige Sveriges rikes inbyggare af thet betryck, nöd och elände, som Konung Gustaf them utur halp och väldeligen tog". Rättviks socken hade således sin egen mening, medan grannsocknarne på hvardera sidan hade en annan. En tid bortåt funnos här tre partier, det ena af de tre socknarne, Orsa, Mora och Leksand, således större delen af Österdalarne, hvilka voro afvoqe emot Konung Gustaf och trodde på den föregifne Sturen; det motsatta partiet bestod af de tre stora socknarne i nedra Dalarne, Hedemora, Husby och Schedvi, hvilka höllo med Konungen; men slutligen fanns ett tredje parti i socknarne Tuna och Gagnef, hvartill äfven Rättvik slöt sig, hvilka sade sig vilja hålla "hvarken med Konung Gustaf eller med Daljunkaren".

Ett sådant tal är rätt betecknande. Det gick således an den tiden i Sverige och enkammerligen i Dalarne, att medan en socken gjorde uppror, så kunde andra socknar

strax bredvid taga den saken såsom den alls icke angick dem. De skickade sig såsom sjelfständiga makter, en kunde vara på den ena sidan, en annan på den andra, och en tredje kunde vara neutral. Derföre att man icke gjorde uppror, följde icke att man höll med Konungen; man kunde vara sin egen herre och låta verlden hafva sin gång.

Vidare visar sig rörelsen vida häftigare än förra gången. Såväl det upproriska partiet som dess motsats framträda bestämdare än förra gången och med en mera våldsam karakter. Det är redan nämnt, att det borgerliga kriget icke var långt borta. Hade Daljunkaren varit man att anförä en bondehär, så hade han kunnat få en sådan. Men det krig, som då skulle uppstått, hade blifvit icke blott ett uppror emot Konung Gustaf, men också ett inbördes krig emellan Dalkarlarne sjelfve. Konungens vänner i Hedemora, Husby och Schedvi socknar skrefvo förmaningar upp till högländerna. Derifrån åter ur de upproriska socknarne drog folk ned till Hedemora och Husby Kloster, för att, såsom det säges, slå ihjäl Konungens "hofmän", som lågo der i borgläger. Men Hedemora- och Husbyfolket visade dem hem igen med "sköne hugg", och sade dem, att om de kommo dragande ned med sin "tjuf", så ville man möta dem på halfva vägen. Och till Konung Gustaf gick bud om hjälp emot "samme Dalatjuf och upproriske hop". Folket i Tuna, Gagnef och Rättvik, som först varit neutralt, tog nu parti och gjorde gemensam sak med Konungens anhängare. — Det var efter dessa rörelser å ömse sidor, som de båda partierna "satte i dag" med hvarandra på en månads tid, för att ransaka om Daljunkaren verkligen vore den han föregaf sig vara, och Fru Christina Gyllenstiernas bref kom dem tillhanda, såsom ofvanföre är påmindt.

Sedan följer uppträdet vid Båtsta färja. Der möttes partierna. Elfven skiljde dem åt; på ena sidan stod den upproriska hopen, på den andra Konung Gustafs vänner.

Så stark var nu rörelsen, att Konungen hade funnit nödigt sända krigsfolk upp till Dalarne — hvilket han icke hade gjort på Peder Cancellers tid — och desse togo med sig "i bergslagen och annorstädes en hop friske, unge karlar". Vid Båtsta i Tuna möttes nu bägge hoparne och der blef skjutet med skäcktor och pilar öfver elfven. Hade vattnet icke skiljt dem åt, så synes en allmän drabbing knappt kunnat undvikas. I stället blef nu här en underhandling, hvilken fördes på rent dalkarlsvis. Här framträda icke Fogdar och Konungens Höfvidsmän, utan Dalkarlar på egen hand. Peder Svensson i Wibberhoda, Måns Nilsson i Aspeboda, Anders Persson på Rankhyttan, alla tre bosatte i nedra Dalarne, den förste en anförare i frihetskriget, de båda sednare Konung Gustafs beskyddare — till en viss grad — under hans vandringstid, uppträda nu såsom det kungliga partiets talemän. De båda sednare skulle i sinom tid blifva Konung Gustafs fiender och fördenskull mista lifvet, men nu voro de honom trogne. Dessa tre med tolf andra rodde öfver elfven och talade med folket på andra sidan. Måns Nilsson förde ordet, och skall nu sagt, att Dalkarlarne skulle få "fängsla, binda och basta honom intill dess den saken kunde redeligen utransakad blifva och hvar den upproriske mannen vore Herr Sten Stures son, så skulle de hafva lof att hugga honom (Måns Nilsson) i stycken sönder". Nu vore "icke annor råd på färde", än att antingen skulle Dalkarlarne "sättia sig nid och bidja theas rätte herre Konung Gustaf om nåd och förlåtelse", då ville Måns Nilsson och de, som voro med honom, blifva deras "gode mäklare och fördagtingare", eller ock att Dalkarlarne skulle af Konungens "krigsfolk, hela bergslagen och Rättviks män, så blifva hemsökte och straffade, att uti the tre socknar — Leksand, Orsa och Mora — skulle hvarken hund eller hane igen lefva".

Sådant tal begrepo Dalkarlarne bättre än de begrepo riksens politik. Men de voro icke vid lynne att "bedja

om nåd och förlåtelse". Oförsonligt uppretade voro de dock icke heller. De bådo Konungens män "vika af ringen afsides", medan de öfverlade, och, när de öfverlagt, kallades desse åter "in i ringen igen", och nu läto Dalkarlarne förstå några "besväringar", som de hade emot Konungen. Dermed synes uppträdet vara slutadt; men Konung Gustaf fick "besväringarne" att besinna sig på dem.

Sedermera visar sig ett nytt uppslag i händelserna, i det att Stockholms stad och Uplands allmoge träda såsom medlare emellan Dalkarlarne och Konungen. En budskickning ifrån Uplandsbönderna gick till Dalarne, efter aftal med Konungen vid samtal, som han hållit vid gamla Upsala, men sändemännen talade i böndernas eget namn. Afsigten är tydlig att visa Dalkarlarne, det de intet bistånd hade att förvänta ifrån andra landskap. Sändemännen hade sig ålagdt, att förhålla Dalkarlarne huru Gud frälsat dem ur stor nöd, "sändande oss vår nådige herre, Konung Gustaf". Uplands bönder "förundrade" sig, att Dalkarlarne så litet aktade sin förpligtelse, som de gifvit Konungen, senast på Tuna landsting. Men dermed förenades en uppmaning till Dalkarlarne, att skicka "fullmyndige sändebud till det herramöte, som skulle stånda i Westerås". Lejd blef bjuden åt dem, hvilka besökte mötet och der skulle de få "djerfveliga framsätta deras klagomål". Samma löfte om lejd, jemte kallelse till mötet i Westerås, fingo de äfven ifrån Konungen sjelf¹⁾.

Om tillfället medgaf att fullfölja betraktelsen af denna oro i Dalarne, ända till dess tredje utbrott, som plägat

¹⁾ Om ställningen i Dalarne, jfr. Tegel, T. I, 141 o. f. Ut i själfva instruktionen för sändemännen ifrån Upland — Tegel, I, 148 — talas om "vi af Stockholm, köpstäderne i Upland och Fjäringes land", såsom de der uppskickat sändebuden; men de personer, dem Tegel strax ofvanföre namngifver, såsom de der utgjorde beskickningen, äro idel bönder ifrån olika delar af Upland, Roslagen, Fjerdhundra samt en eller två ifrån "Saleberget". Instruktionen, daterad dagen näst efter S:t Eriks dag, således den 19 Maj, läses, aftryckt efter Tegel, i Dipl. Dalek., T. II, p. 112.

kallas Klockekriget, skulle det visa sig, huru rörelsen för hvarje gång blifver starkare. Först sedan den vid det sistnämnda tillfället blifvit grundligen kufvad, domnar den bort.

Ser man åter till Konung Gustafs sätt att bemöta den ofred, som hotade på den falske Sturens tid, så var der först en tålmodig underhandling och sist ett förkrossande dråpslag. Det var i grunden samma sätt att handla, som på Peder Cancellers tid, men såsom Konungen då var mindre retad emot Dalkarlarne, så blef hans vrede den gången ej så sträng som nu. Ty denna gången blef den slutliga försoningen tillika en bestraffning, och denna blodig.

Underhandlingen gick genom bref, så emellan Konungen och Dalkarlarne som emellan de sistnämnda och andra landskaps menigheter. Dessa bref visa, hvad ondt jäste i sinnena. Sakerna äro i grunden desamma som förra gången.

Efter mötet vid Tuna landsting (1525) hade Konung Gustaf och Dalkarlarne fortsatt sin brefvexling. Under året 1526 låter ännu allt godt. Den dyra tiden synes icke velat gå bort, men Konungen undervisar dem, hvadan den var kommen. Den kom deraf, att Kejsaren hade fört krig med Konungen i "Frænckerriiche", och derföre hade Holländarne, "som saltet hemta pläga i Fræncherriiche", icke fått "bruka theris seglats dit som saltet tages". Men nu vore det örlig "foreendt", och Konungen säger sig hafva så "forarbetet med nämnde Holländare, att nu thess Gud ske lofvadt allredo en hop af dem komne äre här in till vår stad Stockholm med salt, kläde, vin och andre gode varor". Dalkarlarne skulle vara vid god tröst, det vore nu godt pris i Stockholm. De skulle fara dit och köpa "salt och annen del, för råg, korn, hudar, boeskskinn, smör, talg eller hvad varor de kunde åstad komma". Konungen ville så "beskicka", att de skulle få "sjelfve köpslaga med

Holländarne i theas skepp och få thet bestha kööp, som möjeligasth wara kan". — En annan gång hör man att Dalkarlarne klagat, huru det var dyrt köp på "fettalie, oxar, smör, ostar och andre ätande varor", som brukade komma upp ifrån Westergötland och Småland. Derpå svarar Konungen, att han hade talat med folket i de landsändarne och de hade lofvat drifva sina oxar hit upp och föra ostar och smör att föryttra det "här uppe på bergen och annorstäds, som gamla sidwennian warit haffuer". Westgötarne skulle också köpa salt och fisk i Norge och föra här upp i landet, "på thet att I thess betther skole bliffua wid magt till att bruka kronones berg". Men då skulle Dalkarlarne också sälja det de hade, som vore koppar och jern, så att "the thet icke alstingis epther dyresthe penningen köpa skola". Detta skulle Dalkarlarne göra, på det de andre skulle "låta sig thess wälwiljogare finnas" att föra till Dalarne den del de hade, både oxar, smör, ostar, fisk och salt¹⁾. — Det må anmärkas, att i det ena af dessa bref nämnas boskapsskötselns alster såsom de varor, dem Dalkarlarne skulle sälja i Stockholm, men i det andra brefvet förekomma sådana saker såsom de, hvilka Dalkarlarne vanligtvis behöfde köpa. Man ser emellertid huru Konungen jemkar emellan landskapernas interessen och nitälskar att göra Dalkarlarne till viljes.

En annan gång förnimmer man huru Biskopen i Westerås, Petrus Magni, hade klagat öfver Dalkarlarne, att somlige af dem ej ville gifva sin tionde in natura, utan lösa den med penningar "så dyrt som Eder sjelfve synes, skjutande det in på oss, att vi skulle hafva eder det lofvat". Derom skrifver nu Konungen, att han "intet aktar bekymra sig med samma kyrkotionde, ej heller" — säger han — "kommer thet oss till i någon måtto". De skulle intet skjuta den saken in på Konungen, men göra efter gammal

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, 84, 90. Det ena af dessa bref var gemensamt för Dalarne och andra landsorter.

sedvänja. Men deremot "kom det honom till" att förklara, hvarföre han dragit in Gripsholms kloster. Den saken var en eftertänklig sak, den egnade sig mycket väl att utmålas illa af baktalare. Derföre är Konungen mycket angelägen att förklara för Dalkarlarne, huru saken var beskaffad. — Vidare fram emot hösten 1526 får han en påminnelse af Dalkarlarne, att han borde låta kröna sig. De tyckte att det "dröjdes för länge", sedan Konungen på Wadstena möte hade lofvat att "anamma kronan öfver sitt hufvud". Dalkarlarne synas hafva tagit den saken på sitt eget sätt. De voro rädde att utländske män måtte tänka, "att vi skulle vara eder emot så genstörtige, att Eders Nåde icke anamma ville kronan för vår skull". Det gick deras heder skänsla för när, att det skulle se ut såsom Konungen leddes vid dem. Man ser emellertid huru välvilligt Dalkarlarne nu voro stämde. Man ser också en annan sak, huru landskaperne sinsemellan skrefvo till hvarandra, såsom sidoordnade makter, samt huru Dalkarlarne derunder tyckte sig böra hafva första ordet hos Konungen. De hade nemligen haft bref af "de gode män af Westergöthland, Östergöthland, Småland och Tjust", att kröningen dröjdes för länge och de hade förnummit att, eftersom Dalkarlarne "voro de förste, som Eders Nåde stärkte och hulpo till regimentet", så ville de nyssnämnda landskapen, att Dalkarlarne skulle "förmana Eders Nåde om krönelse". — Konungen svarar, att han vore betänkt på kröningen, så snart han hunnit betala gälden till de Tyska städerna¹⁾.

Så gingo bud och bref i all vänskaplighet emellan de bägge makterna under året 1526, men snart begynner ett annat språk. Konungen skrifver, förundrande sig högeligen, hvi de voro så mycket "genstörtige" med deras "hårda och treska" svar och voro så "benägne och beböjelige till att

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, p. 83, 86, 93, 94. Brefvet om Gripsholm var gemensamt för flera landsorter; Thyselius, l. c., T. I, 25.

att uppväcka obeständighet emot deras herre och försvara och innehålla hos sig skalkar, våre och rikesins förrädare". De borde besinna, att "hvar de ödmjukade sig och gåfve god, behagelig svar", så kunde Konungen snarare bevekast till att "göra något medel med dem" och "anse deras fattigdom och armod. Nu vete I icke rättare än I wele underkufva platt våre embetsmän med edre treske ord och halsstarke, thet dock inthet warder uthaff". Här är nu således fråga om skalkar, som de hyste hos sig — Daljunkaren var väl anländ — och att de tredskades, när de skulle betala skatterna. Konungen är missnöjd med dem och talar såsom herre.

Det talet förnyas. Mesta delen af riket hade varit välvillig, "utom i then landsändan uppe hos eder och ther nesth omkring, som taga sig dyrffwe uthaff edert motstånd, trälskheth mot hela landet". Konungen hade hållit burspråk i Upsala, der hade folk ifrån Dalarne varit tillstädes, desse skulle förmana de hemmavarande, de skulle icke träda ifrån hela riket med sin "sträffvighet". Med de fattige ville Konungen hafva fördrag, i afseende på skatterna, om de voro ödmjuka och visade god vilja; så hade han gjort flerstädes i riket. Derjemte fick Tuna socken en särskild föreställning; "icke kan thet heller", skrifver Konungen, "haffua lag att I som boo i Tuna och flerom stadom, ther som godh tillfelle är med åker och äng, hafva skotzmol in til the stackarla, som bo oppe i Dalana, the dock inthet hafwa till effwenthyrs ath bärga sig med, annat än thet går först igenom edra händer". Konungen varnar dem således, att de icke skulle skjuta ifrån sig bördan, den ene på den andra. På samma gång talas också om den skalk, som "thet store rykte utsprider i then landsände ther uppe hos eder, sägande sig vara Herr Stens son". Detta vore "lygn", och vore det ock sannt, så skulle de i alla fall antvarda honom uti Konungens Fogdes händer. —

Längre fram, i April 1527, skrifver Konungen och kallar Dalkarlarna till ett tillämnadt allmänt möte i Söderköping, hvarest skulle ransakas om den falske Sturen. Kallelsen är späckad med förebräelser för det understöd, den karlen hade fått; men — skrifver Konungen — vore det så, att Rikets Råd, frälset och den menige man "icke vela lida oss länger för herre och Konung, äre vi thå till sinnes att uplåta them riket igen under tilbörligh vilkor i betthre mätto med Guds hjelp än wi thet anammade, så ath för våra skul skall icke behöffuas något ubestand företagas i riket").

Ofreden i Dalarne gick emellertid sin gång. Uppträdet vid Båtsta färjställe slutade, såsom sagdt är, med en framställning af det upproriska partiets "besväringar". De lemnades icke obesvarade. Så klagomålen som svaren hafva sin märkvärdighet.

"Besväringarne" voro till antalet tolf, och tolf voro Konungens svar. Först, hette det, var myntet för stort, så att det icke var "skiftesamt", folket saknade skiljemynt. Konungens svar lydde så, att det stora myntet var för krigsfolket, som icke kunde vänta till dess smärre mynt blef slaget. Men nu ville Konungen låta slå smärre mynt, "then mene man till godo om han kan hafva rolighet". —

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, p. 97, 99, 102. Brefven äro odaterade, men synas vara skrifna tidigt på året 1527, alldenstund de våldsamma uppträderna i Dalarne der icke omtalas. Utgifvaren af Dipl. Dalek. hänför dessa bref till Januari, Februari samt April eller Maj. Det sist anförda måste vara skrifvet på våren, men dock ej alltför tidigt, alldenstund det innehåller kallelse till mötet i Söderköping, som var utsatt till Pingsttiden. Senare än ifrån början af Maj månad kan detta brevet icke vara, ty andra bref, skrifna längre in i Maj månad, tala om mötesplatsens förändring ifrån Söderköping till Westerås. Konungens svar på Dalkarlarnes klagopunkter, dateradt den 14 Maj, och Biskop Brasks bref af den 18 i samma månad — Handl. rör. Skand. Hist., T. XVI, p. 119; Dipl. Dalek., T. II, p. 109, 111 — utvisa, att denna förändring var beslutad vid medlet af Maj månad. Före den tiden måste således kallelsen till möte i Söderköping varit utfärdad.

För det andra klagades, att der fanns intet Mynt i Westerås, d. ä. ingen myntverkstad derstädes. Dalkarlarne mände menat, att det skulle varit beqvämare för dem, ifall myntningen skedde på närmare håll, t. ex. i Westerås. Konungen svarar: "fordom thå silfverbergen voro vid magt, kunne man väl uphålla thet mynt i Westerås, men efter thet icke nu är, haffuer Hans Nåde platz nogh ath få så mycket silffuer ther thet ena mynthet kan med uphålles i Stockholm. Om bergen komma till magt igen, skall mynthet gerna komma till Westerås igen". — För det tredje klagades, att "Hans Nåde betunger almogen med gärdher uthöffuer lagha skatt". Konungen svarar, att han aldrig pålagt någon skatt utan med Rikets Råds samtycke och "i rätt nöd". Nöden, som föranledt den nuvarande gården, var rikets gäld, och denna gäld var kommen "för skepp, byssor och verior, harnisk och ryttare lön och annat sådant ther Konung Christian med uthdriffuen warth". — För det fjerde besvärade man sig öfver borgläger i köpstäder, kloster och hos klerkeri. Konungen svarar, att der var "slik örlig och osäkerhet, mest för Konung Christierns parti, Severin Norrby och andre sådane flere", att här måste hållas mera hoffolk än vant var, och slotten räckte ej till att rymma dem; "hvar Gud vill förläna friden att vi trygge och säkre äre för Konung Christian och andra fiendha, skall thå medh Guds hjelp folket hållas desto mindre och borgaläger affställas". — För det femte var dyrt köp på "spanmål, oxar och all then fetalia, som her nider köpas skall". Konungen svarar, att hvar så finnas kunde att "oköpet vore upkommet för Hans Nådes försummelses skuld, vill Hans Nåde ther gerna råda bot uppå", men icke kan Hans Nåde vålla att "oföre kommer stundom uppå, hvilket mycket våller att oköpan blifuer". Hans Nåde hade bjudit att oxadrifvare skulle gifva skäligt köp, hvilket de sedan gjort och "hafva dyrare köpt sina oxar än the hafva sålt them". — För det sjetten klagades

"om thet rykte att Hans Nåde icke will hafva så många kloster och kyrkor, som nu äre". Konungen svarar, att han icke hade låtit slå kull några kyrkor och kloster, men samnt vore, att Hans Nåde "kändes wid hans rätta arf och egit Gripsholm, hvilket emot hans faders vilja till kloster gjordt war". — För det sjunde förhålles Konungen, att några "fotgångare äre komne tijd op och hafua för tal ath the nenta flere effter sig. Sachen skal vara ath Hans Nådes Camaremästare skulle förhålla them theres lön". Konungen svarar, att "hvar så vore ville Hans Nåde ther tilbörliga öfver straffa och ransacha ther fulgranliga effter". — För det åttonde var ett besvär, att "synderskåren kläde äre upkommen". Konungen svarar: "thet beklagar Hans Nåde och ser gerna then seden kommer uthaff igen". Hans Nåde hade icke nödgat någon skära sina kläder sönder "och haffuer ther ingen skada uthaff uthan then thet gör". — För det nionde klagas, att "tal går om Ärkebiskop Göstaff (Trolle), ath thet obestånd, som nu företages ther oppe (i Dalarne) skulle vara giorth på hans wegna och honom til godhe". Konungen säger: "thet svarar Hans Nåde intet före, ath thet sker ey alenasth Ärkebiskop Göstaff til godho, utan ock jemväl Konung Christiern. Sådant hafver tillförne följt efter inbyrdes tvist här i riket att främmande herrar hafva kommit och skiljt trettan åth; then meningen kunna the ännu hafva om Konung Christierns tillkommilse the som thette affstad komma. Thette tror Hans Nåde fullväl att klerkeriet, som thet stämpla, hafva sådant i sinnet, så nu som the ofta tillförene gjort hafva; vore ganska godt ath then meneman kunne thette besynne, och icke så snart löpe effter theres forrädelige stemplingar". — För det tionde lyder ett klagomål så, att "bönder icke ville slåss emot bönder". Dertill svarar Konungen: "thet prisar Hans Nåde, hvar icke nöden trenger, så som thå sker när the komma och vilja taga ifrå them

huadh the haffua och trengia them til något obestond, thet i framtiden icke väl vill svarliget vara. Thå så sker sloge väl bönder moth bönder mycket mer brodher mot brodher". — För det elfte klagades, att "Fogder bruka sjelfue köpslagan och tillstädja andre landtköpare emot förbud". Konungen svarar: "thet hafver Hans Nåde högcligen tidt och ofta förbudit och vill straffe ther öfver hvar thet bevisadt varder"; men Helsinger göra detsamma och akta intet Hans Nådes förbud; "vore godt ath man ock ropade öfver them, såsom öfver fogdarne och straffade then ene med then andre". För det tolfte klagades öfver "thet lutteri ath ther om är största ropet, besynnerliga om then predikan i Stockholm och svenska wisor och sångh". Konungen svarar: "om något lutteri vet Hans Nåde intet att sägia annat än Hans Nåde haffuer befallt predika Guds ord och thet heliga Evangelium, att presterne icke bedraga then fattige meneman med theres egen dicht till theres girughet och underkufva herrar och förstar". Detta vill Hans Nåde intet tillstädja "uthan säger ther något emoth och flere med Hans Nåde, så här i landet som the nu göre i anner land, the ther sanningena och rätthetena kunna och vela besinna. Thå Hans Nåde thette gör, föra en hop och munchar och prester honom uppå ath han uptager en ny tro och kalla thet lutteri och mena dock sitt eget bästa ther med, och inthet then menigemans bästa. Vore godt ath then meneman thetta besinna kunde, att Hans Nåde thette gör them til godo ath the preste icke skola med så stor oskäl hafva them under sig som andra estar". — Om de Svenska visor och sånger förundrar sig Hans Nåde, att sådant straffas i Stockholm "effter thet är sider kringom allt riket i alla socknakyrkor, ath man pläger ther quäda på suensko och lofva Gud, och är ju så godt ath thet sker på vårt eget mål, thet wi förstå, som på latin, thet man dock inthet förstår".

Dessa Dalkarlarnes "besväringar" och Konungens svar gifva vid handen å ena sidan, huru de förres missnöjen rörde icke blott Dalfolkets egna angelägenheter, utan äfven saker af en mera allmän beskaffenhet, och sådant som hörde till Konungens enskilda hofhållning. De tala om borgläger. Sådant hade de väl icke sjelfve erfarit. Gustaf Wasa lade nog sina borgläger på närmare håll än uppe i öfra Dalarne. I Husby socken skall han, enligt Tegels berättelse, hafva haft borgläger vid Husby kloster, men det ömtåliga folket i de öfra socknarne aktade han sig nog att reta med sådant. Hade krigsfolket legat deruppe, så hade Dalkarlarne nog icke underlåtit att tala något mera derom. Man ser här, likasom i det talet om Konungens tjenare, som icke fingo sin lön, och om de sönderskurna kläderna, huru rykten spriddes af onda tungor. Märkeligt är att förnimma, huru Dalkarlarne beklagade sig, att de sades gå Gustaf Trolles ärender; sådant gick deras heder förnär. Man ser också reformationsfrågan skjuta fram. Å andra sidan visar Konung Gustaf ännu blott sin tålmodiga sida. Dalkarlarne skulle få se att han hade äfven en annan. Men nu underhandlar han, nu förklarar han sig, ursakar sig, så att hvar man fick se, att den beskyllningen icke kunde göras denne Konung, att han icke lät tala vid sig. Dock lät han dem höra, hvad "lutteriet" beträffade, att det förundrade honom "ath de gode män i Dalarne vele sig med thenna sak bekymbra, ther the sig intet på förstå". De som kunde ransaka den saken vore "Rikets Råd, kyrkans prelater och lärde män". Konungen förmärkte väl, att "de gode män i Dalarne haffua thet inthet uthaff sig sjelf utan är them ingiffvet af somligom prestom och munkom, som icke vela att sanningen skall upkomma om theres bedregerij". För öfrigt hänvisar Konungen till det stora mötet, som skulle hållas i Westerås. Der ville han "yttermera svara till förenämnda

framsättningar hos Rikets Råd". Dit skulle Dalkarlarne skicka "fullmyndoga sändingebud" ¹⁾.

Sådant språk fördes till Dalkarlarne sjelfva. Det sista Konungen sade om prester och munkar, att de voro roten till det onda, detta var hans innersta tanke. Man läser det i ett hans bref till Fogden i Östergötland, Jöns Nilsson. Så skrifver Konungen: "Vet Jöns! att uppe i Dalarne är företagit ett förräderij ehvar man kan upspörja roten ther till, dock veta vi then väl i thet nestha, endoch then groffue enfalluge almoge ther uppe och til eucenters annerstädz thet icke sjelfua forstå kunna". Konungen deremot förstod saken så, att "somlige af the andelige personer haffua gifvit och ännu dagligen gifva almogen in ath här uptages en ny tro, christendomen til niderläggilse, endoch the wel wetha att så icke är i sanningen". Verkliga meningen vore att stämpla, så att allmogen måtte få en "styggelse" vid Konungen och fördrifva honom ifrån regimentet, "som the tilförene andra herrar ofta gjort hafva". Konungen trodde sig veta ännu mera; han kunde väl märka — säger han — att "then finnes väl i Linköpings stift, som hoffuudet är til then stemplingh". — Man ser huru Konung Gustaf hade, hvad man kallar, ett ondt öga till de andlige för deras bragder under unionstiden, och han misstänker Biskop Brask.

Deruti misstog han sig dock. Biskop Brask var tvifvelsutan oskyldig till dessa stämplingar. Hans eget bref till vännen Thure Jönsson vitnar derom. Han talar der om den falske Sturen, såsom en "skalk i Dalarne", och är bekymrad för det obestånd, som der var å färde. Brevet vitnar om ett grufsamt och bekymradt sinne; förräderi finnes der icke ²⁾.

¹⁾ Diplom. Dalek., T. II, p. 105 o. f.; jfr. Tegel, T. I, p. 144 o. f. Hvad beträffar den tredje besvärspunkten om olaga skatt, se not. hos Geijer, l. c., p. 66. Ifall man varit noggrann att följa lagens bokstaf, så var denna besvärspunkt icke ogrundad.

²⁾ Biskop Brasks bref i Handl. rör. Skand. Hist., T. XVI, p. 124—127; jfr. Linköpings Bibl. Handl., T. I, 201. Der talas om huru

Det ofvannämnda brefvet af Konung Gustaf till Jöns Nilsson är äfven i ett annat afseende betecknande. Jöns Nilsson skulle förmana den menige man i sin landsända "her och ther hvar tu kan", skrifver Konungen, "med lämpe, så ath thet kunne bliffua oformerkt ath thet är kommit aff oss eller tiigh. The som så aff tiig underviste och forvarade varda, the kunna thå vel uppenbarligha giffuat then menigeman före, på ting och andra samquemder". Man ser att Gustaf Wasa kunde, när han ville, vara en politisk konstnär. Här skulle helt oförmärkt tillverkas hvad vi kalla en opinion, goda tankar skulle silas in i folket genom hvarjehanda kanaler, så att de skulle sedan komma fram likasom ur folket sjelf. Så skulle också — skrifver Konungen vidare — Jöns Nilsson låta "granth åth höra huru thet låter i the andelige personer och hvad the haflua för händer, och skicka hit upp till oss tina karla med bester och harniske på theres egen pung uthan almogans förtunga". Men Jöns Nilsson sjelf skulle blifva "ther nider och taga ther wara på allting". Konungen hade förnummit, att Arwid Westgöte var dragen "nider åth Calmarna"; nu skulle Jöns Nilsson "befrågha granth om ther är något argt med eller ej", och låta Konungen få veta. Man ser huru Gustaf Wasa spejar öfverallt och hyser misstankar. De ändlige tror han icke godt. Med bönderna är han försigtig, att de ej må retas; krigsfolket fick ej draga fram med allmogens "förtunga".

Medan Gustaf Wasa på detta sätt är mån att icke väcka ofred, der han hade fred, fortfar han med sin tålmodiga underhandling, för att stilla den ofred han redan

den "skalk i Dalene" säger sig förmoda bistånd af Thure Jönsson, men Biskopen yttrar derom, att ingen sätter tro dertill, "anner än then som läther troor hanom än eder". Samma bref i Dipl. Dal., T. II, p. 115. Konungens bref till Jöns Nilsson dersammastädes, p. 110, och hos Thyselius, l. c., T. I, 60. I Peder Gryms bekänneelse förnäles om ett rykte, att Brask sjelf skulle hafva skickat penningar till Daljunkaren.

hade. Han låter Uplands bönder tala till Dalkarlarne och han talar sjelf. Han lofvar dem lejd, om de ville skicka sändebud till Westerås. Der vore han "öfverbödlig stånda dem och allom androm till svars och retta", och kunde han ej "redeliga förklara sin ursäkt", så ville han "tilbörliga låta sig sägia och afstilla hvad brist eller försumelse finnes".

Men Dalkarlarne, nemligen det upproriska partiet i Dalarne, trodde honom icke. Det heter i ett bref ifrån Dalarne till Helsinglands allmoge, att Mora, "Orissa" och "Kopparbergsmän" hade beslutat icke fara till Konungens möte, ty de fruktade deruti någon "illfundug falskheet". Konungens framfart i kyrkorna låg dem synnerligen på sinnet, de klaga att kyrkor och kloster mista sina "monstrancia och kalker och flere klenodia, som Guds embete skulle uppehållas med". De tala om den "wille tro Luthers, som så oförnumstelig in i riket indragin är alle christne menniskor till stor själevåda". I stället att tänka på möte med Konungen, bjuda de nu Helsingarne till landsting vid Tuna ¹⁾.

Ett allmänt landsting kunde väl svårligen ega rum under dessa förhållanden, om icke såsom en underhandling emellan de motsatta partierna inom Dalarne. Någon

¹⁾ Detta bref i Diplom. Dalek., T. II, p. 114, är skrifvet söndagen näst efter S:t Eriks dag, d. v. s. den 19 Maj. Konungens svar på de tolf besvärsmålen är dateradt tisdagen näst före S:t Eriks dag, d. v. s. den 14 Maj. Detta svar hade näppeligen kommit Dalkarlarne tillhanda, när brefvet till Helsingarne skrefs. Ännu mindre var Uplandsböndernas beskickning anländ, ty dess instruktion, hos Tegel, är gifven dagen näst efter S:t Eriks dag, d. ä. den 19 Maj, samma dag som Mora, Orsa och Kopparbergsmännen skrefvo sitt bref. Konungens kallelse till möte i Westerås är odaterad — Dipl. Dalek., T. II, p. 117, — men en kallelse till möte i Söderköping var förut utfärdad med enahanda tillsägelser, hvilka således voro Dalkarlarne väl bekanta; jfr. här ofvanföre. Brefvet till Helsingarne är skrifvet "under Junker Nils Stures signete epther thij landsens secrete war ecki til stedes"; jfr. Troil, T. IV, p. 357, der brefvet är aftryckt, ehuru icke alldeles ordagrant lika.

sådan förspörjes dock icke efter den som hade egt rum vid Båtsta färja. Emellertid kom beskickningen ifrån Uplandsbönderna och synes hafva träffat Dalkarlarne vid något fogligare lynne, eller kanske bidragit att gifva dem ett sådant. Ty i det svar, som Dalkarlarne nu gäfvo, talas om att "vedersaka" Daljunkaren, om han finge fritt och obehindradt komma af landet, och det som de med honom gjort, skulle "blifve förlatet och vara en öfvertalet sak". Härmed förenades dock vissa förbehåll, att "icke någon ny tro eller lattersk lära skulle dem påförd blifva", samt vidare, att der icke skulle brukas de "många främmande sätt med uthackade och brokota kläder, som tå i Konungens hof upkommet nyss var", och slutligen, att "alla the som åto kött om fredagar eller lördagar måtte brännas upp, eller eljest aflifvas". Så långt var detta folk kommet i religiös upplysning! Sådana politiska begrepp hade de, att de tyckte komma sig vid hvilka kläder Konungen brukade i sitt hof, men obeveklige att öfvergifva Daljunkaren voro de icke.

Detta Dalkarlarnes tal om de brokiga kläderna och att bränna upp dem, som åto kött på fastedagarne, frestade Konung Gustafs tålmod. Han lät säga dem, att "de sig intet bekymra skulle om lärdomen och matskoningen, efter de hade deruppå intet förstånd", och, hvad kläderna angick, ville Konungen icke blifva "mestrad utaf dem, på hvad sätt han sitt hoffolk, drabanter och andre kläda skulle, förty Hans Maj:t måtte rätta sig efter andre potentater, Kejsare, Konungar och Furstar, alldenstund vi Svenske icke vore mera getter eller svin än the")).

Dervid förblef saken tills vidare. "Och blef så gjord fred uppå både sidor; Konung Gustafs krigsfolk drog i sitt borgläger igen, men bönderne och Dalekarlarne fore hvar hem till sitt". Med dessa ord berättar Tegel, huru under-

*) Tegel, T. I, 149—150, aftryckt i Dipl. Dalek., T. II, p. 113, not.

handlingen slutade för denna gången. Nyss förut säger samme författare, att Konungen gick in på Dalkarlarnes tvänne första förbehåll, nemligen fritt aftåg för Daljunkaren och amnesti för dem sjelfva. Detta löfte af Konungen är märkeligt vid jemförelse med det som sedan tilldrog sig. Enligt Tegels ord, skola Dalkarlarne lofvat att skicka ombud till riksdagen i Westerås, och derstädes skall sedermera ett löfte blifvit gifvet, att inför Konungen inställa Daljunkaren¹⁾. Detta skedde dock icke, förmodligen der-

¹⁾ Det är en icke fullt klar sak, i hvad mån Dalkarlarne besökte Westerås riksdag. I förteckningen på herredagsmännen finnas tvänne Kopparbergsmän, nemligen Anders Persson på Rankhyttan och en vid namn Ingemar Johansson, äfvensom ibland köpstadsmännen icke mindre än fyra personer ifrån Hedemora; Stiernman, Riksd. Beslut, T. I, 85, 89. Detta strider icke heller alldeles emot det som Konung Gustaf skall hafva sagt i bref till menige Dalarne den 14 Februari 1528, att inge ifrån dem hade infunnit sig — Geijer, l. c., T. III, p. 69, not, — ty Konungens mening månde varit, att inge ifrån den upproriska landsändan hade infunnit sig. Kopparbergsmännen deremot och köpstadsmännen ifrån Hedemora hörde till den landsort, der det konungsliga partiet var öfvermäktigt. I förbigående må anmärkas, att detta af Geijer anförda yttrande icke återfinnes i det aftryck, som läses i Dipl. Dalek., T. II, p. 129, af ett Konungens bref af samma datum som det, hvilket Geijer anför. Då man för öfrigt erinrar sig det ofvan omtalade brefvet af Mora, "Orissa" och "Kopparbergsmän", deruti desse säga sig hafva "vedersagt" Konungens möte, så vill det synas, såsom inga herredagsmän ifrån dessa upproriska orter varit tillstädes. Märkeligt är, att Kopparbergsmän här tala i upprorisk ton, ehuru man eljest har anledning räkna dem till det kungliga partiet. Detta bevisar dock endast, att meningarne i deras ort voro delade, hvilket så mycket lättare kan antagas, som blott Husby, Schedvi och Hedemora, men icke den egentliga Kopparbergstrakten, uttryckligen nämnas såsom det kungliga partiets stamort. Men å andra sidan, då ibland Kopparbergsmännen, som bevistade Westerås riksdag, den ene var Anders Persson, hvilken under den pågående oroligheten hade visat sig såsom Konungens man, så ser man, att det var det kungliga partiet, som hade fullmäktiga i Westerås. Hvad åter beträffar den upproriska delen af Dalarne, så skulle man, på grund af det ofvan anförda, vilja antaga såsom afgjort, att derifrån inga riksdagsmän infunnit sig. Detta är dock icke alldeles afgjort. Ty först och främst följer deras frånvaro icke ovilkorligen deraf, att de icke nämnas i förteckningen hos Stiernman. Denna förteckning är nemligen icke alldeles fullständig, hvilket visar sig deraf, att i densamma

före att Daljunkaren nu begaf sig till Norge. De här ofvan omtalade förhandlingarne egde rum på våren och i början af sommaren 1527, riksdagen i Westerås hölls vid midsommaren, frampå hösten träffas Daljunkaren i Norge, Konung Gustaf underhandlar då om honom med de Nor-

icke nämnas fullmäktige ifrån Stockholms stad, hvilka dock, i berättelsen om hvad som vid riksdagen föreföll, omtalas såsom närvarande. Vidare är det anförda brefvet af Mora, "Orissa" och Kopparbergsmän icke något ovedersägligt bevis, ty detta bref är skrivet den 19 Maj, då underhandlingen med Uplandsbönderna ännu icke hade egt rum. Meningarne kunde sedermera ändrat sig. Den upproriska socknen Leksand har dessutom icke deltagit i detta bref. Häraf följer dock på sin höjd, att det upproriska partiet kan hafva haft fullmäktiga vid riksdagen, men icke, att detta parti verkligen hade sådana. Hos Tegel talas om män, som af Dalarne utsände voro till mötet, med hvilka underhandlades, att de skulle "then uppresning hos them skedd var afställa och lata then unge karl ther war uppe hoos them komma tillstådes i Westerås innan söndagen näst efter S:t Johannis Baptistæ dag inför Konung Gustaf sjelf och Riksens Råd". Tegel, T. I, p. 177. Hela sammanhanget utvisar, att desse utskickade tillhörde den hitintills oroliga delen af landskapet. Något besynnerlig förefaller likväl Tegels framställning derutinnan, att, enligt densamma, Dalkarlarne skulle lofvat att inställa Daljunkaren innan söndagen näst efter S:t Johannis Baptistæ dag, d. v. s. söndagen den 30 Juni. Då man nu vet, att Westerås riksdag hölls vid midsommartiden, så synes det knappt rimligtvis kunnat sättas i fråga, att det skulle medhinnas att uppsöka Daljunkaren och inställa honom i Westerås före den 30 Juni. Det är väl sannt, att mötet var sammankalladt till Helga Trefaldighets tid, som inföll den 16 Juni, fastän de stora öfverläggningarne ej synas egt rum förr än vid midsommaren. Måhända förhöll det sig så, att underhandlingen med Dalkarlarnes ombud egde rum redan vid Trefaldighetstiden, och att dessa ombud väl voro tillstådes i Westerås, men hade, för att uppsöka Daljunkaren, åter dragit bort, förr än de öfriga förhandlingarne hade begynt. Dock må anmärkas, att äfven i sådant fall tiden synes temligen knappt tilltagen för Daljunkarens inställelse. Han måste dock hemtas på 20—30 mils afstånd ifrån Westerås. Detta var väl dock icke omöjligt, ifall hans vistelseort inom Dalarne var känd. På detta sätt låter det sig således utredas, att de upproriske Dalkarlarne verkligen hade sändebud i Westerås, men också att desse icke uppträdde såsom herredagsmän. Att de hade funnits på stället, följer af Konung Gustafs bref af den 17 Januari 1528 till vissa socknar i Dalarne, hvaribland äfven de förut upproriska, Mora och Leksand. I detta bref talar Konungen om deras "bud", som hade varit vid mötet i Westerås. Dipl. Dalek., T. II, p. 120.

ska herrarne. Man kan ej veta huru länge han då hade vistats i Norge. Men i Dalarne var hans lycka slut. I början af följande året — den 30 Januari 1528 — skrifver han sitt ofvan omtalade bref, deruti han förebrår Dalkarlarne deras tröghet. Vid den tiden hade desse haft ombud tillstädes vid Konungens kröning (den 12 Januari). Ett bref ifrån Konungen af den 17 Januari 1528 gifver vid handen, att partigångaren Peder Grym nu var blifven bortvisad ur Dalarne. Konungen säger-väl, att de skolat gjort mycket bättre, om de gripit Peder Grym "vid halsen" och skickat honom Konungen tillhanda; men brefvet är dock skrifvet i vänliga ordalag. Konungen talar om huru han hade aktat skicka sina hofmän upp till Dalarne, folket till hjälp, sedan han hört att "then förrädarehop begynnade åter på nytt att fara ther efter stämpling", men han hade funnit detta för "drygt" under den dyra tid som var, och han beder folket sjelf göra "then skalkhop motstånd".

Förtroendet synes således nu återställt. De orolige i Dalarne erhöello också allvarsamma påminnelser ifrån andra landskapers folk. Der kom ett skarpt bref ifrån dem "som byggia och bo kring om heela riket nedan Dalelaghen". Det heter deri, att Dalkarlarne icke skulle tro att de andra landskaperna voro så "lätte på tygeln" att träda ifrån sin pligt; icke heller — så skrifves det — "bekenne vi edher fulmyndighe ther til at I skole settia oss för Herra och Konung hwem eder synes, antingen Herr Stens son eller någon annan". De, i hvilkas namn brefvet var skrifvet, hade rådt sin Nådige Herre, att han skulle begifva sig upp till Dalarne, att de icke skulle hvart år så blifva bekymrade af Dalkarlarnes "företagelse". Nu måste Konungen hålla mera "hoffolk" i riket för Dalkarlarnes "ostadighets skuld", dem som bodde "här nider i rumma landet til stoor tunga". Här talas också om rikets gäld, att Dalkarlarne ej ville draga skatt till att betala densamma, men hade "hemeliga med budh och stämplingh

vinnlaggt sig at göra Helsingar och andre flere owillighe til samma gälds betahing, icke anseendes hwadh obestånd ther effter fölia wil om städerne (Hansestäderna) sättia sigh up emot oss medh en ny feigd och förtaga oss salt, humla, klädhe och andra torffteligha warur". På det sättet skulle Svenskarne blifva "beskrijadhe" i främmande land, att de icke hålla ord och ära. Ville Dalkarlarne icke bättra sig, så skulle de andra landskaperna tillhjelpa att straffa dem ¹⁾.

Detta bref blef föredraget för Dalkarlarne i Konungens närvaro, då han nu kom upp och höll möte med dem. Ty hans tid var nu kommen. Rörelsen i Dalarne var på återgång, det hade icke lyckats att sprida den till de andra landskaperna. Daljunkaren var rest ur landet, Westerås riksdag var hållen, Konungen kände sig stark. Då gjorde han åter en dalresa och höll ett landsting vid Tuna. Han kom nu icke för att "göra sin ursäkt", han kom i all majestätets makt och stränghet.

När man besinnar hvad som nu tilldrog sig, så erinrar man sig Konungens löfte till Dalkarlarne, att det de gjort skulle vara "förlatet" och en "öfvertalet sak". Här blef dock nu helt annorlunda. Men detta löfte torde väl kunnat anses upphäfdt genom det som sedermera tilldragit sig. Löftet var gifvet före Westerås riksdag. Der förhades likväl saken, såsom den der ännu vore oafgjord. Daljunkaren hade fått löfte om fritt aftåg. Vid Westerås riksdag åter inlåta sig Dalkarlarne på helt andra villkor. Daljunkaren skulle få fred, blott ifall Fru Christina erkände honom för sin son, eljest skulle honom vederfaras hvad lag och rätt medgaf. Och Dalkarlarne gingo nu in på att utlemna honom, hvilket sedermera icke skedde.

¹⁾ Konungens bref i Dipl. Dalek., T. II, p. 120, och p. 125—128, der landskapernas bref läses, aftryckt efter Tegel, T. I, p. 193. Jfr. härmed de yttranden om upproren i Dalarne, som läsas i de särskildta riksständens svar på Konungens framsättningar vid Westerås riksdag; Westerås Recess hos Stierman.

Och just att detta icke skedde och Dalkarlarne således icke uppfyllde, måhända icke kunde uppfylla sitt löfte, torde för Konungen hafva varit ett skäl att icke anse sig bunden af sitt. Det ser man, att förhandlingarne i Westerås hade bragt hela saken i en något förändrad ställning. Deremot kan icke nekas, att kallelsen till landstinget innehåller lejd för dem som sig veta "brotsliga". Konung Gustafs mening med denna lejd var tvifvelsutan endast att den skulle vara en försäkran om fri och öppen talan. Men detta är icke så tydligt uttaladt, som t. ex. i lejdebrevet för Knut och Sunnanväder. Ordalagen utvisa dock temligen klart, att Konungen förutsatte möjligheten af en rättegång.

Upträdet på Tuna landsting år 1528 är ibland de starka scenerna i Gustaf Wasas historia. Förloppet är allmänt bekant, huru Konungen, såsom Dalkarlarne sedermera sade, lät "kätta dem i ring på Tuna gärde", och vardt der hållen en skarp räfst.

Samlingen var ganska talrik. Åtminstone voro Mora, Orsa, Rättvik, Leksand, Nås, Malung, Lima och Tuna socknar särskildt kallade. Konungens afsigt är tydlig att göra ett väldigt intryck, det de ej skulle glömma. Konungen är trött vid den ständiga oron, han vill stadga ett exempel, han vill hafva fred för framtiden.

Derföre uppträder han i all majestätets väldighet. Man ser detta redan deruti att han icke talade sjelf, men lät ordet föras af sin Höfvidsman, Måns Brynteson. Konung Gustaf hade intet ondt om ord, när sådana behöfdes, men nu ville han visa Dalkarlarne, att han ej behöfde nedlåta sig att tala sjelf till dem. Man kan jemföra hans handlingssätt denna gången med den föregående skriftvexlingen, der han gifver sig så godt tålmod.

Talet, som Måns Brynteson höll, skall varit skarpt, om huru Dalkarlarne hade ett "olydigt, stift och förrädeligt hjerta till sin Herra och Konung", hvilket bevisades

deraf, att så ofta Konungens sändebud och befallningsmän kommo upp till dem, voro de strax redobogne till att "spenna theras arborst och lyfta yxerna öfver hufvudet på them, slitandes then slemeste mund uppå them". De talade "spotskeligen och försmädeligen om alles theras nådige Konung och Herre, hvilket war emot Gud och Sveriges lagh, och then thet gjorde, hade förwäreckat lifvet".

Talet gjorde sin verkan. Med Konungen framför sig, omgifne af hans krigsfolk, blefvo Dalkarlarne vid annat mod, än när de gingo för sig sjelfva. Här blef nu intet tal, hvarken om den nya tron, eller om de brokiga kläderna, eller hvad annat kunnat vara, här blef en ödmjuk afbön, hvilken besvarades med en befallning, att mönstrat ut "Daletjufvens öfverste Råd och alla them, som theras skamlöse och onyttige mund uppå Hans Kongl. Maj:t brukat hadhe". Detta skedde och deras öde afgjordes hastigt. Konungens närvarande Rådsherrar dömde dem till döden och dödsdomen verkställdes på stället i allt folkets åsyn¹⁾.

Denna rörelse i Dalarne, det s. k. andra Dalupproret, fick således ett blodigt straff, — huru rättvist är svårt att för visso säga, då man icke känner hvarken antalet af dem, hvilka aflifvades, eller de närmare omständigheter, hvarpå de särskilda personernas brottslighet berodde. Processen gjordes ännu kortare med dessa, än med Peder Sunmanväder och Mäster Knut. Får man antaga, att de som aflifvades verkligen voro hufvudmän — och de voro åtminstone af Dalkarlarne sjelfve angifne såsom sådane — så var här ej strängare dom, än tidens rättsbegrepp fordrade för sådan sak. Någon grym massaker på en förvillad folkhop var här icke.

¹⁾ Tegel, T. I, p. 177, 195 o. f. Kallelsen till Tuna landsting i Dipl. Dalek., T. II, p. 130. Tinget hölls på aske-onsdag, den 26 Februari. — Redan någon tid dessförinnan, på hösten 1527 (feria quarta ante Martini), i början af November, blef en prest, Laurentius Sigfridi, dömd till döden i Stockholm, såsom den der varit Daljunkarens "Canceler". Troil, l. c., T. II, 275.

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01049 6509

